

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ - Скопје
Филолошки факултет „Блаже Конески“ - Скопје

СЛАВИСТИЧКИ СТУДИИ 20

Списание на Катедрата за славистика
при Филолошкиот факултет „Блаже Конески“

ISSN 0352-3055

Скопје, 2020

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје
Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје
СЛАВИСТИЧКИ СТУДИИ 20

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје
Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје

СЛАВИСТИЧКИ СТУДИИ 20

Списание на Катедрата за славистика
при Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ – Скопје

уредник на томот бр. 20:
Јасминка Делова-Силјанова

Скопје, 2020

Издавач: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје
Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје

Уредник на издавачката дејност:

Анета Дучевска, декан на Факултетот

Меѓународен уредувачки одбор:

Иван Доровски (Чешка)

Биљана Мирчевска-Бошева (Македонија)

Предраг Пипер (Србија)

Јан Соколовски (Полска)

Лидија Танушевска (Македонија)

Бранко Тошовиќ (Австрија)

Ала Шешкен (Руска Федерација)

Секретар:

Климент Ристески

Рецензенти:

Агњешка Бендковска (Австрија)

Ивана Видовиќ-Болт (Хрватска)

Максим Каранфиловски (Македонија)

Лех Мјодински (Полска)

Димитар Пандев (Македонија)

Донка Роус (Македонија)

Лидија Танушевска (Македонија)

Искра Тасевска Хаџи-Бошкова (Македонија)

Лектура:

англиски: Милан Дамјановски

македонски: Милица Миркуловска

йолски: Наталија Лукомска

руски: Наталија Лапаева-Ристеска, Екатерина Терзијоска

словенечки: Бојана Малгарич

хрвајски: Морана Папучи

чешки: Здењек Андрле

Компјутерска подготовка и печат:

Мар-Саж, Скопје

Тираж:

200 примероци

**НА ПРОФ. Д-Р ДИМИТРИЈА РИСТЕСКИ
ПО ПОВОД 70-ГОДИШНИНАТА
ОД РАЃАЊЕТО**

Handwritten signature

СОДРЖИНА

ОД РЕДАКЦИЈАТА, ВО ИМЕТО НА УЧЕСНИЦИТЕ НА ТОМОТ И ОД ПРИЈАТЕЛИТЕ.....	15
БИОГРАФИЈА НА ПРОФ. Д-Р ДИМИТРИЈА РИСТЕСКИ.....	17
ПРОФ. Д-Р ДИМИТРИЈА РИСТЕСКИ БИБЛИОГРАФИЈА НА НАУЧНО-СТРУЧНИ ТРУДОВИ И ПРЕВОДИ 1971-2020.....	23

ЛИНГВИСТИКА

Marinela ALEKSOVSKI POZICIONIRANJE KLITIKA U HRVATSKOME JEZIKU IZ POLJSKOGA KUTA	37
Лидија АРИЗАНКОВСКА, Тодорка БАЛОВА ДРАМАТА „ОСЛОБОДУВАЊЕТО НА СКОПЈЕ“ НА ДУШАН ЛОВАНОВИЌ ОД СЛОВЕНЕЧКО-МАКЕДОНСКИ ЈАЗИЧЕН АСПЕКТ	55
Јулиа АТАНАСОВСКА КОМПЈУТЕРНАЈА И КОРПУСНАЈА ЛИНГВИСТИКА (на примере Националногo корпуca рускогo јазыка http://www.ruscorpora.ru).....	69
Јасминка ДЕЛОВА-СИЛЈАНОВА ФРАЗЕМИ СО КОМПОНЕНТА <i>HRDLO</i> ВО ЧЕШКИОТ ЈАЗИК И НИВНИТЕ ПРЕВОДИ НА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК.....	83

Kristýna DUFKOVÁ, Katja VIZJAK INTERFERENCE ČESKO-(RUSKO)-MAKEDONSKÉ PŘI OSVOJOVÁNÍ MAKEDONŠTINY	93
Лилјана МАКАРИЈОСКА ЗА ЛЕКСИЧКИТЕ И ЗБОРООБРАЗУВАЧКИТЕ ОСОБЕНОСТИ ВО ПРОЗАТА НА ВЛАДИМИР КОСТОВ	105
Михајло МАРКОВИЌ, Соња НОВОТНИ КОНТИНУАНТИ НА ♠ ВО ОПРЕДЕЛЕНИ ПОЗИЦИИ НА ЗБОРОТ ВО ВЕРКОВИЌЕВИОТ АПОСТОЛ.....	125
Бистрица МИРКУЛОВСКА ДЛАБОКОТО ЧУВСТВУВАЊЕ НА МЕТАФОРАТА.....	135
Милица МИРКУЛОВСКА ЗА РЕЛАТИВНОТО ВРЕМЕ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК	143
Биљана Мирчевска-Бошева СОПСТВЕНИТЕ ИМИЊА ВО ЈАЗИКОТ	155
Gjoko NIKOLOVSKI, Katja VIZJAK NA POTI K ELEKTRONSKEMU MAKEDONSKO-SLOVENSKEMU SLOVARJU (s poudarkom na pravnih lažnih prijateljih).....	165
Снежана ПЕТРОВА-ЦАМБАЗОВА ГЛАГОЛСКИТЕ ФОРМИ И НИВНАТА ПОГРЕШНА УПОТРЕБА	185
Jan SOKOŁOWSKI Z HISTORII POLSKO-MACEDOŃSKICH STOSUNKÓW NAUKOWYCH (BŁAŻE KONESKI I MARIAN JAKÓBIEC).....	191
Natalija ULČNIK RAVA IZBRANIH SLAVIZMOV V SLOVENŠČINI.....	203

ЛИТЕРАТУРА, ПРЕВОД, КУЛТУРА

Ирен АЛЧЕВСКА

СИМВОЛ ДЕРЕВА В ЛИРИКЕ РУССКОГО ПОЭТА А. ФЕТА И
МАКЕДОНСКОГО ПОЭТА Р. ЯЧЕВА 221

Юлия Дмитриевна БЕЛЯЕВА

К ВОПРОСУ О РАЗВИТИИ МАКЕДОНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ..... 229

Иван ДОРОВСКИ

ЕДЕН ДОСЕГА НЕПОЗНАТ ТРУД ЗА ЗБОРНИКОТ НА
БРАЌАТА МИЛАДИНОВЦИ 235

Марија ЃОРЃИЕВА-ДИМОВА

ИНТЕРДИСКУРЗИВНА ЕПИСТОЛАРИЈА..... 247

Максим КАРАНФИЛОВСКИ

ПАЛОМНИЧЕСТВО В РЕПУБЛИКЕ МАКЕДОНИЈА..... 261

Соња КИТАНОВСКА-КИМОВСКА

Катарина ЃУРЧЕВСКА-АТАНАСОВСКА

НОРМИТЕ ВО МАКЕДОНСКИОТ КНИЖЕВЕН СИСТЕМ:
АНАЛИЗА НА УЛОГАТА НА ПРЕВОДИТЕ НА ШЕКСПИР ОД
МИХАЈЛОВСКИ 267

Miroslav KOUBA

ČESKÉ KUCHAŘSKÉ KNIHY A JEJICH ILUSTRACE V
KONTEXTU KNIŽNÍ KULTURY „DLOUHÉHO“ 19. STOLETÍ..... 277

Antonín KUDLÁČ

OBVYSY VÝVOJE ČESKÉ POPULÁRNÍ FANTASTIKY PO
ROCE 1989 – KOMUNIKAČNÍ FORMY, ŽÁNROVÉ VARIANTY,
AUTORSKÉ GENERACE 303

Наталья ЛАПАЕВА-РИСТЕСКА МЕТАГЕОГРАФИЧЕСКИЙ ОБРАЗ АФРИКИ В СТИХАХ ПАВЛА БУЛЫГИНА (ИЗ ИСТОРИИ РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРНОЙ ЭМИГРАЦИИ 1920-30-Х ГОДОВ).....	317
Димитар ПАНДЕВ ДИМИТРИЈА РИСТЕСКИ ВО КОСТЕЦОТ МЕЃУ ХАРАЛАМПИЕ ПОЛЕНАКОВИЌ И БЛАЖЕ КОНЕСКИ НА АНТИФОНОТ НА ТОМЕ САЗДОВ.....	331
Наталья ПЛАТИЦЫНА ПРОБЛЕМА “ЧЕЛОВЕК И ВОЙНА” В ПЬЕСЕ И. ВИЛКВИСТА “НОЧЬ ГЕЛЬВЕРА”	345
Милена САЗДОВСКА-ПИГУЛОВСКА СТУДИЈА ЗА ЗАПОЗНАЕНОСТА НА СТУДЕНТИТЕ ПО ПРЕВЕДУВАЊЕ И ТОЛКУВАЊЕ СО ПРЕВЕДУВАЧКИ АЛАТКИ И ТЕХНОЛОГИИ	355
Славица СРБИНОВСКА ФЛУИДНОСТА НА ЛИКОВИТЕ ВО ПОЕТИКАТА НА ОЛГА ТОКАРЧУК	363
Елизабета ШЕЛЕВА МОДАЛИТЕТИ НА ДРУГОСТА ВО ЛИТЕРАТУРАТА И КУЛТУРАТА – ФИГУРАТА НА БЕГАЛЕЦОТ КАКО (ИНТЕРНА) ДРУГОСТ – (низ одбрани примери од литературата на Луан Старова, Кица Колбе и Лидија Димковска).....	379
Алла ШЕШКЕН БЛАЖЕ КОНЕСКИЈ В ДИАЛОГЕ С РУССКОЙ КЛАССИКОЙ	397
Мария Николаевна ШЛАИТОВА ОТНОШЕНИЕ МАТЕРИ К ДОЧЕРИ КАК ОДИН ИЗ СЦЕНАРИЕВ РЕАЛИЗАЦИИ КОНЦЕПТА «СЕМЬЯ» В РУССКОЙ НАРОДНОЙ СКАЗКЕ.....	407

РЕЦЕНЗИИ, ПРИЛОЗИ, БЕСЕДИ

Ivan DOROVSKÝ DĚJINY BALKÁNU VE VZÁJEMNÝCH STYČÍCH.....	423
НОБЕЛОВСКОТО ПРЕДАВАЊЕ НА ОЛГА ТОКАРЧУК (воведна забелешка и превод: Лидија Танушевска).....	425
Роза ТАСЕВСКА LII ЛЕТНА ШКОЛА НА МЕЃУНАРОДНИОТ СЕМИНАР ЗА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК, ЛИТЕРАТУРА И КУЛТУРА ПРИ УКИМ	447
Надежда ЛАИНОВИЋ СТОЈАНОВИЋ СЕЃАЊЕ НА СЛАВИСТУ, МАКЕДОНИСТУ, ЈУЛИЈУ БЕЉАЈЕВУ	453
АЛБУМ	459

ОД РЕДАКЦИЈАТА, ВО ИМЕТО НА УЧЕСНИЦИТЕ НА ТОМОТ И ОД ПРИЈАТЕЛИТЕ

Ни претставува особена чест и задоволство што ова издание на списанието „Славистички студии“ бр. 20 му го посветуваме на проф. д-р Димитрија Ристески по повод неговиот седумдесетти јубилеен роденден како израз на благодарност и признание за неговата долгогодишна работа во областа на славистиката и наставно-научната дејност.

Мошне горди сме на тоа што поголем дел од работниот век проф. д-р Ристески го помина на Катедрата за славистика на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ во Скопје, како ценет професор инспиративен за студентите.

Со својата посветена работа тој даде огромен придонес во приближувањето на руската книжевност на студентите на Катедрата за славистика. Посебно треба да се истакне и ангажманот на проф. Ристески во изработката на учебници и учебни помагала во наставата, а како едно од позначајните ќе го истакнеме „Изборот на текстови од староруската и руската книжевност од 18 век“.

Проф. Ристески има значаен придонес и во преведувачката дејност. Особено значајни се неговите преводи на современи дела од руски автори со што македонската читателска јавност има можност да се запознае и со современото творештво од руската книжевност.

Проф. Ристески во текот на својот плоден научен век има оставено и значаен печат во работата на Катедрата за славистика, Меѓународниот семинар за македонски јазик, култура и литература, како и во Македонскиот славистички комитет. Неговиот влог во македонската славистичка книжевна наука е високо оценет и вреднуван и преку признанијата што ги има добиено, како што се Плакета на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ за меѓународна научна афирмација на УКИМ, Повелбата на УКИМ за придонес во развојот и унапредувањето на наставно-образовната и научната дејност на Универзитетот, како и Благодарницата за значаен придонес за развојот и афирмацијата на рускиот јазик и на руската книжевност.

Му посакуваме и во годините што доаѓаат добро здравје, среќни мигови во кругот на семејството и уште многу плодна научна и преведувачка активност!

БИОГРАФИЈА НА ПРОФ. Д-Р ДИМИТРИЈА РИСТЕСКИ

Проф. д-р Димитрија Ристески е роден на 30.08.1948 година во с. Лактиње, Охридско, во сиромашно земјоделско семејство. Основното образование го завршил во родниот крај, а гимназија во Охрид. Во 1968 година се запишал на Филозофскиот факултет (сега Филолошки „Блаже Конески“) во Скопје, на групата за руски јазик и литература на која дипломирал навреме, за четири години, во 1972 г. со најдобар просек во својата генерација. По дипломирањето извесно време работел како професор по македонски и руски јазик во гимназијата „Јосип Броз Тито“ во Скопје, а од април 1973 до 1975 г. како асистент-стажант по руска книжевност при Катедрата за славистика на Филолошкиот факултет во Скопје. Истовремено студирал на постдипломските студии, насока наука за книжевноста, на Филолошкиот факултет во Белград, кадешто испитите ги положил со средна оценка 8,25. Магистрирал во април 1981 година, одбранувајќи ја магистерската теза „Творештвото на Јуриј Либедински до 1932 година“. Во 1981 година, со одлука на Наставно-научниот совет на факултетот за безбедност и општествена самозаштита во Скопје, на Димитрија Ристески доверено му е да ја изведува наставата и испитите по руски јазик. Истата година е избран за предавач по руски јазик, а во 1985 година и за виш предавач по предметот руски јазик на тогашниот Факултетот за безбедност и општествена самозаштита. Во истото звање тој е реизбран во 1988 година.

Во јуни 1988 г. проф. д-р Димитрија Ристески ја одбрал својата докторска дисертација под наслов: „Одеците на книжевно-естетските погледи на Г. В. Плеханов во творештвото на А. К. Воронски“ на Филолошкиот факултет во Белград, со што се здобил со научниот степен доктор на книжевни науки. По докторирањето тој е избран за доцент, а во крајот на 1991 г. за вонреден професор по руски јазик на Факултетот за безбедност и општествена самозаштита во Скопје. На овој факултет, од 1984-1995 година, тој ја врши функцијата Шеф на Катедрата за странски јазици, а од 1987-1991 година, во два мандата, е избран за продекан за настава и наука.

Проф. д-р Димитрија Ристески во 1996 г. се враќа во редовен работен однос на Катедрата за славистика при Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ во Скопје, каде е реизбран во вонреден професор по предметот руска книжевност, а во 2000 е избран за редовен професор. Во тоа звање тој е доживотно реизбран во 2003 година. На нашиот факултет, тој во 1997 г. е избран за заменик шеф на Катедрата за славистика. Во два мандатни периода (2003-2007 година) е избран за шеф на Катедрата за славистика, а во неколку мандати тој бил и член на Советот на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура при Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје. Покрај тоа, проф. д-р Ристески е избран за член на разни органи и тела на факултетот и секаде совесно ја извршувал должноста. Надвор од факултетот, тој во неколку мандати е избран за член и секретар на Македонскиот славистички комитет, а во 2003 година на 13-от Меѓународен конгрес на слависти што се одржал во Љубљана, Словенија, е избран за секретар на Меѓународниот славистички комитет. Истата година е избран и за секретар на претседателството и на организациониот одбор за подготовка на 14 Меѓународен конгрес на слависти кој што до сега за првпат се одржа во Македонија (во Охрид), 2008 година.

Покрај редовните обврски на Филолошкиот факултет, како професор по руска книжевност на VIII-степен на Катедрата за славистика, проф. д-р Д. Ристески држел предавања и на вториот циклус (постдипломски студии) од областа наука за книжевност на модулот Општа и компаративна книжевност, каде држел предавања по предметот руски книжевни теории и специјален курс за Јуриј Лотман и руската семиотичка школа. Освен тоа, на проф.д-р Димитрија Ристески со одлука на Наставно-научниот совет на факултетот доверено му е да држи предавања и испити по руски јазик на Правниот и на Економскиот факултет при Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје. Во 2010 година, тој доби и сертификат од Министерството за образование и наука за изведување на настава на докторски студии.

За своето научно и стручно усовршување проф. д-р Д. Ристески водел перманентна грижа од стапувањето на факултетот како студент, па сè до крајот на неговиот работен век. Уште како студент учествувал на едномесечниот курс за слависти во Варшава (Полска), повеќе

пати престојувал во Русија (тогашен СССР), работејќи во научните библиотеки и архивите на Москва и Санкт-Петербург. Во 1983 г. бил испратен преку тогашниот Сојузен завод за меѓународна научна и културна соработка на специјалистички курс за руски јазик, литература и култура во Ленинград.

Проф. д-р Д. Ристески со свои научни и стручни трудови учествува на повеќе меѓународни и домашни научни собири, од кои овде ќе ги наведеме само неколку по неговиот избор за вонреден и редовен професор на Катедрата за славистика при Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ во Скопје:

- во мај 1998 година на Симпозиумот посветен на творештвото на Владо Малески, со рефератот „Импулси на руската книжевност во делото на Владо Малески“;
- во септември 1998 година, со рефератот „Типолошки сличности на романтизмот во руската и македонската книжевност“, настапил на Втората македонско-руска научна конференција, одржана во Москва;
- во февруари 1999 г. на меѓународната научна конференција „Пушкин и светската култура“, одржана во Москва, со рефератот „А.С. Пушкин во македонската литературна и културна средина“;
- во мај 1999 г. на Симпозиумот по повод 70-годишнината од раѓањето на Гане Тодоровски, со рефератот „Гане Тодоровски како приопштувач на руската книжевност на македонски јазик“;
- во август 2000 г. на XXVII Меѓународна научна конференција во рамките на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура, во Охрид со рефератот „Симболот на орелот во поезијата на А.С. Пушкин и К. Миладинов“;
- во август 2000 година на Првата македонско-германска научна конференција, одржана во Охрид, со рефератот „Германскиот романтизам и темата за уметноста и поетот кај А.С. Пушкин и Н.Ј. Вапцаров“;
- во ноември 2001 година на меѓународниот научен собир „Делото на Блаже Конески (Остварувања и перспективи)“, организиран од МАНУ по повод 80-годишнината од раѓањето на Блаже Конески, со рефератот „Светот на 'малите луѓе' на Конески и Чехов“;

- во јуни 2002 година на научниот симпозиум, организиран по повод 140 годишнината од смртта на Димитрија и Константин Миладинов, со рефератот „Улогата на рускиот јазик, литература и култура во духовниот и творечкиот развој на Миладиновци“;
- во август 2003 година на 13 Меѓународен конгрес на слависти, одржан во Љубљана, учествува со рефератот „А.С. Пушкин на македонската книжевна и културна почва од XX век“;
- во ноември 2003 година, на Меѓународната научна конференција, одржана на Институтот за славистика при Руската академија на науките во Москва, со рефератот: „Првата светска војна и трагедијата на македонскиот народ во романот „Пиреј“ од Петре М. Андреевски“;
- во ноември 2009 година, на Меѓународната научна конференција, одржана на Институтот за славистика при Руската академија на науките во Москва, по повод 200-годишнината од раѓањето на Н.В. Гогољ, со рефератот „Творештвото на Н.В. Гогољ во македонската литературна и културна средина“;
- во јули 2011 година, на XXXVIII научна конференција во рамките на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура во Охрид со рефератот „Делото на Блаже Конески во руската книжевна наука“;
- во јуни 2012 година, на V Македонско-руска научна конференција, одржана во Охрид, со рефератот „Руско-македонските книжевни врски во почетокот на 21 век“;
- во август 2013 година, на XV Меѓународен конгрес на слависти, одржан во Минск, Белорусија, со рефератот „Местото и улогата на руската литература во творечкиот развој на Александар (Ацо) Караманов“;
- во ноември 2013 година, на Меѓународната научна конференција, одржана на Институтот за славистика при Руската академија на науките во Москва, по повод 200-годишнината од раѓањето на М.Ј. Лермонтов, со рефератот „Творештвото на М.Ј. Лермонтов во Македонија“;
- во јули 2017 година, на VII македонско-руска научна конференција, одржана во Скопје, со рефератот „Русистичките истражувања на Науме Радически“;
- во август 2018 година, на XVI Меѓународен конгрес на слависти, одржан во Белград, Србија, во коавторство со Е. Шелева, со рефератот „Придонесот на Милан Ѓурчинов во славистиката, македонистиката и компаративистиката“.

Проф. д-р Димитрија Ристески бил член на Организациониот одбор и координатор на преведувачката секција на Меѓународниот научен собир на тема: „Придонесот на Блаже Конески за македонската култура“, што Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ го организира во декември 1998 г. по повод петгодишнината од смртта на Блаже Конески.

Проф. д-р Д. Ристески бил член на редакцискиот одбор и еден од промоторите на Зборникот „Придонесот на Блаже Конески за македонската култура“, што излезе од печат во декември 1999 година. Освен тоа, тој бил и член на редакцискиот одбор на Годишниот зборник на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“, книга 23 за 1997 година, главен уредник на списанието „Славистички студии“ бр. 11 за 2004 година и член на редакцискиот одбор на истото списание бр. 12 за 2006 и бр. 13 за 2009 година.

Проф. д-р Димитрија Ристески објавил повеќе од сто научни и стручни трудови од областа на руската литература и јазик, како и од други домени. Автор е на книгите: „*Творештво на Јуриј Либедински, НИО „Студентски збор“*, 1982; *Руско-македонски книжевни релации, Скопје*, 2002; *Меѓусловенски книжевни вкрстувања, Скопје*, 2008. Автор е на преводот и поговорот на романот „*Раѓање на херојот*“ од Јуриј Либедински во издание на „Култура“, Скопје, 1993, како и на предговорот кон двотомното издание од творештвото на А.С. Пушкин, Скопје, 1999. Тој е автор и на преводот од руски јазик и поговорот на книгата од Борис Пиљњак „*Повесии за незаснајата месечина*“, Скопје, 2008 година и на романот „*Медеја и нејзините деца*“ од Људмила Улицкаја 2008. Објавил и неколку преводи од творештвото на А.К. Воронски, А.П. Чехов и други руски автори. Освен тоа, проф. д-р Димитрија Ристески е автор на неколку учебници и учебни помагала од областа на рускиот јазик и литература од кои за студентите посебно е значаен „*Изборот на текстови од староруската и руската книжевност од XVIII век*“ во издание на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ од Скопје, 2008 год. Кон погоре изнесеното, треба да се истакне и тоа дека проф. д-р Димитрија Ристески бил повеќепати рецензент за избор во наставни и соработнички звања на свои колеги од неколку факултети, како и рецензент на повеќе научни и стручни трудови од областа на јазикот и литературата.

Проф. д-р Димитрија Ристески е добитник на повеќе награди и признанија од кои овде посебно ги издвојуваме следниве:

- 24.05.2009 година, Плакета на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ за меѓународна научна афирмација на УКИМ;
- 21.05.2013 година, Повелба на УКИМ за придонес во развојот и унапредувањето на наставно-образовната и научната дејност на Универзитетот;
- 15.06.2017 година, Благодарница за значаен придонес за развојот и афирмацијата на рускиот јазик и на руската книжевност.

ПРОФ. Д-Р ДИМИТРИЈА РИСТЕСКИ
БИБЛИОГРАФИЈА НА НАУЧНО-СТРУЧНИ ТРУДОВИ И
ПРЕВОДИ 1971-2020

1971

1. „Тургенев и неговиот роман *Тайковци и деца*. *Сџугенџски збор*, 15 март, 1971.

1973

2. „Херојот на нашето време“ од М.Ј. Лермонтов. Избор, превод од руски јазик и поговор. *Сџугенџски збор*, 5 март, 1973.

1975

3. „Кон 50-годишнината од смртта на Сергеј Есенин. Живот слеан со поезијата“. *Сџугенџски збор*, 29 декември, 1975.

1976

4. Ваша лектира, „Она што беше небо“ од Владо Малески. *Сџугенџски збор*, 26 ноември, 1976.

1979

5. „Нови преводи од руската литература на македонски јазик“. *Славистички сџудии* 2, 1979, 117-119.

1982

6. „Публицистичката и книжевно-критичката дејност на Јуриј Либедински“. *Разглеги*, март, 1982, 149-169.

1983

7. „Карл Маркс и странскиот јазик“. *Годишник на Факултетот за безбедност и општествена самозаштита*. Скопје: 1983, 311-313.

1984

8. *Учебник по руски јазик: за студенти од Факултетот за безбедност и општествена самозаштита во Скопје и Вишата школа за внатрешни работи во Загреб*. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, 1984, 163.

1985

9. „Познавањето на странскиот јазик во функција на безбедносно-заштитниот систем“, *Зборник на трудови од научен симпозиум, Центар за образование на кадри за безбедност*. Скопје: 1985, 237-241.

1986

10. „Раѓањето на херојот“ од Јуриј Либедински-прв роман во советската литература со антидогматска порака. *Стремеж, бр.1-2*, 1986, 95-105.

1987

11. *Творештвото на Јуриј Либедински до 1932 година*. Скопје: Студентски збор, 1987, 153.

1988

12. *Одециите на книжевно-естетскиот поглед на Г. Плеханов во творештвото на А. Воронски* (Докторска дисертација, ракопис). Белград: Филолошки факултет, 1988, 302.

13. „Оцене стваралаштва Максима Горког у критици Александра Воронског“. Во книгата „*Поетиката и стваралаштвото на Максима Горког*“, *Зборник радова са меѓународној симпозијуму*, Сарајево: Филозофски факултет, 1988, 49-55.
14. Владимир Огнев. „Корени и ѕвезди“. Превод од руски јазик на поговорот кон Антологијата на македонската поезија. *ЛИК*, бр.54, 1988, 6-7.

1992

15. Јуриј Либедински. „*Раѓањето на херојот*“. Избор, превод од руски и поговор. Скопје: Култура, 1992, 185.
16. „Роман со антидогматска порака“. Во ревијата *Око*, ноември, 1992, 26-27.
17. Приказ на книгите од д-р Милица Гачиќ: *This way, please, English in police practice; Grammar and vocabulary*, Zagreb, 1988. *Годишник на Факултетот за безбедност*, 1991/92, 191-193.

1993

18. Владимир Бакатин. „*Реформирањето на специјалните служби во социјално-политичките организации*“. Превод од руски јазик. *Безбедност*, бр.2, 1993, 301-309.
19. Генadiј Жаворников. „Јавното мислење за денешните структури на Министерството за безбедност на Русија“. *Безбедност*, бр.2, 1993, 310-312.
20. „Предвесник на криминалистичката наука“ (кон книгата на д-р Методија Ангелески „*Криминалистика*“. Скопје, 1993). Приказ. *Нова Македонија*, 30 декември, 1993.

1994

21. „Организацијата, структурата и вооружувањето во Заедницата на независни држави“ (ЗНД). *Годишник на факултетот за безбедност*, 1994, 145-153.
22. „Руската во 20-те и македонската во книжевност во 50-те и 60-те години“. *Нова Македонија*, *ЛИК*, 19 октомври, 1994.

1995

23. Борис Пиљнак. „*Повесѝ за незјаснаѝа месечина*“. Превод од руски јазик. СУМ, 1995, 7-50.
24. Борис Пиљнак. „*Средсѝва за ѝпроизводсѝво*“. Превод од руски јазик. СУМ, 1995, 51-58.
25. Виктор Шкловски. „*Пиљнак во ѝресек*“. СУМ, 1995, 59-63.
26. Виктор Хофман. „*Месѝоѝо на Пиљнак*“. СУМ, 1995, 63-70.
27. Владимир Водинелич. „*Криминалисѝичка ѝаакѝика*“. Превод од српски јазик. Скопје: ЦОКБ, 1995, 522.

1996

28. „Борбата за естетски плурализам во руската книжевност од 20-те години и аналогните процеси во современата македонска книжевност на премоноот од 50-те во 60-те години“. *Зборник на ѝрудови: Сѝранскиѝе влијанија во македонската ѝиѝературна и кулѝура во 50-ѝе и 60-ѝе години*. Скопје: МАНУ, 1996, 97-103.
29. „Руската книжевност и револуционерната мисла на Гоце Делчев“. *Њиѝературен збор 1-2*, 1996, 39-45.
30. А. Воронски, „Уметност да се види светот или: новиот реализам“. Превод од руски јазик. *Современосѝ*, 5-6, 1996, 197-199.

1997

31. „Местото на Г.В. Плеханов во руската книжевно-критичка и естетичка мисла од 20-те години“. *Годишен зборник на Филолошки факулѝетѝ „Блаже Конески“ књиа 23*. Скопје: 1997, 437-457.
32. „Типолошки сличности на романтизмот во руската и македонската книжевност“. *Њиѝературен збор 4-6*. Скопје: 1977, 29-37.

1998

33. „Руската книжевност и револуционерната мисла на Гоце Делчев“. *Македонско-руски јазични, ѝиѝературни и кулѝурни врски*. Скопје: УКИМ, Филолошки факултет „Блаже Конески“, 1998, 455-463.

1999

34. „Пушкин и Македонија“. *Нова Македонија, ЛИК*, 10 февруари, 1999.
35. „Теоретско-естетските погледи на А.К. Воронски и Г.В. Плеханов за психологијата на уметничкото творештво“. *Книжевен конјекст* 3. Скопје: Институт за македонска литература, 1999, 167-175.
36. „Пушкин в македонской литературной и культурной среде“. Во зборникот: *Университетский пушкинский сборник*. Москва: МГУ им. М.В. Ломоносова, Филологический факультет, 1999, 492-496.
37. „Александар Сергеевич Пушкин во македонската литературна и културна средина“. *Литературен збор 1-2*. Скопје: 1999, 47-53.
38. „Типолошки сличности на романтизмот во руската и македонската книжевност“. Во зборникот: *Македонский язык, литература и культура в славянском и балканском контексте*. Москва: МГУ им. Ломоносова, Филологический факультет, 1999, 190-195.
39. „Импулси на руската книжевност во делото на Владо Малевски“. Во зборникот: *Творештвоито на Владо Малевски*. Скопје: Институт за македонска литература, 1999, 134-142.
40. „Александар Сергеевич Пушкин“. Предговор во книгата: *Александар Сергеевич Пушкин, Одбрани творби во два тома*. Скопје: Наша книга, 1999, 7-27.
41. „Фолклорните импулси во романот ‘Трајан’ од Ангелко Крстиќ“. Во зборникот: *Фолклорни импулси во македонската литература и уметност на XX век*. Скопје: МАНУ, 1999, 249-262.
42. „Гане Тодоровски како приопштувач на руската книжевност на македонски јазик“. *Годишен зборник на Филолошки факултет „Блаже Конески“*. Скопје: 1999, 207-217.

2000

43. „Книжевно-критичката дејност на А.К. Воронски во втората половина на 20-те години од XX век“. *Годишен зборник на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ книга 26*. Скопје: 2000, 525-534.

2001

44. *Македонско-руски книжевни релации*. Скопје, 2001, 133.
45. „Симболот на орелот во поезијата на А.С. Пушкин и К. Миладинов“. *XXVII научна конференција на XXXIII меѓународен семинар за македонски јазик, лиџерајџура и кулџура*. Скопје: УКИМ, 2001, 113-120.
46. „Нови тонови од Институтот за славистика при РАН за македонската книжевност и култура“. (*Кон Зборникот „А.С. Пушкин и светиот на словенската кулџура“*). Во ревијата *Сџожер*, г. V. бр. 38-39 јануари-февруари, 2001, 52.
47. „Творештвото на Н.В. Гогољ низ книжевно-критичката мисла на А.К. Воронски“. *Славистички сџудии 8-9*, 2001, 251-260.

2002

48. „Подзакопување на ‘руската секира’“ (Кон третиот том од *Истџоријата на лиџерајџуриите на Зајадниите и Јужниите Словени, Инстџијутџ за славистика џри РАН*, Москва, 2001). *Уџрински весник*, Скопје, 10 јуни 2002.
49. „Вистинското лице на Руската академија на науките кон истџоријата на македонската литература“. *Сџекџар бр.39-40*. Скопје: 2002, 187-195.
50. „Улогата на рускиот јазик, литература и култура во духовниот и творечкиот развој на Миладиновци“. Во ревијата *Сџожер*, г. VI, бр.54-56, јули-септември 2002, 16-17.
51. „Светот на ‘малите луѓе’ кај Конески и Чехов“. Во зборникот: *Делџо на Блаже Конески (осџварувања и џерсџекџиви)*. Скопје: 2002, 255-261.
52. „Уште еден објективен поглед на руската книжевна наука кон македонската книжевност“. *Лиџерајџурен збор бр.3-4*, 2002, 135-138.

2003

53. „Германскиот романтизам и темата за уметноста (творештвото) и поетот (уметникот) кај А.С. Пушкин и Н.Ј. Вапцаров“. *Прилози XXVIII, 1*. Скопје: МАНУ, Одделение за лингвистика и литературна наука, 2003, 177-182.

54. „Нишките меѓу Жинзифов и Шевченко“ (Кон 140-годишнината од првите препеви на украинската поезија на македонски јазик). *Уџрински весник*, 10 март 2003.
55. „Мотиви од руската книжевност во прозните записи на Блаже Конески“. *Зборник на трудови од XXIX Научна конференција на XXXV Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура*. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, 2003, 159-165.
56. „А.С. Пушкин на македонската книжевна почва“. *Прилози XXVII, 1-2*. Скопје: МАНУ, Одделение за лингвистика и литературна наука, 2003, 239-247.
57. „Големиот украински поет - Тарас Шевченко“. *Современост бр. 1*, 2003, 85-91.
58. „Гане Тодоровски како приопштувач на руската книжевност на македонски јазик“. *Зборник на трудови во чест на Гане Тодоровски*. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“, 2003, 137-145.
59. „Придонесот на Ј. Спасески за изучување на странскиот јазик во безбедноста функција“. Во кн.: *Пере Аслимоски, Живој слеан со хуманизам*. Скопје: 2003, 203-207.

2004

60. „Улогата на рускиот јазик, литература и култура во духовниот и творечкиот развој на Миладиновци“. Во зборникот: *Димитрија и Констанијин Миладиновци*. Скопје: Институт за македонска литература, 2004, 74-79.
61. „За професорот Милан Ѓурчинов“. *Славистички студии 11*, 2004, 13-15.
62. „Милан Ѓурчинов како толкувач на руската литература XIX и XX век“. *Славистички студии 11*, 2004, 237-247.
63. „Голем мајстор на раскажувањето“ (Кон 100-годишнината од смртта на А.П. Чехов). *Сџожер*, бр.78-80, јули-септември 2004, 16-17.
64. Превод од руски на расказот од А.П. Чехов „Книга за поплаки“. *Сџожер*, бр.78-80, јули-септември, 2004, 20.
65. „Война и трагедија македонскогo народа в романе ‘Пирей’ Петре М. Андреевскогo“. Во зборникот: *Первая мировая война в литературе и культуре западных и южных славян*. Москва: Российская академия наук, Институт славяноведения, 2004, 437-440.

2005

66. Ала Шешкен. „Блаже Конески и руската литература“. Превод од руски. *Синџези бр.1*, 2005, 22-27.
67. „Значаен придонес за славистиката“ (Осврт кон списанието „Славистички студии“ бр.11, Скопје, 2004). *Синџези бр.1*, 2005, 55-57.
68. „Крсте Петков Мисирков и руската славистика“. *Делото на Крсте Мисирков, Том 1: Зборник од меѓународниот научен собир по повод стогодишнината од излегувањето на книгата "За македонските работи"* Скопје: МАНУ, 2005, 207-212.
69. Ала Шешкен. „Студии за македонската литература“. Превод од руски јазик (во коавторство со Роза Тасевска и Ања Неверова). Скопје: Дијалог, 2005, 168.
70. „Прва книга за македонската литература од руски автор“ (Кон кн. на Ала Генадевна Шешкен „Студии за македонската литература“). Приказ. *Годишен зборник на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ книга 30*, Скопје: 2005, 263-268.
71. „Оценките за македонскиот роман од крајот на XX век во руската книжевна наука“. *XXXI научна конференција на XXXVII меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура*. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, 2005, 43-51.

2006

72. „Придонесот на Р.П.Усикова во руската македонистика по линијата на К.П. Мисирков и Бернштајн“. *Славистички студии 12*, 2006, 199-205.
73. „Придонесот на Милан Ѓурчинов во проучувањето и афирмацијата на руската литература“. *Руско-македонски јазични, литературни и културни врски 3*. Скопје: УКИМ, Филолошки факултет „Блаже Конески“, 2006, 325-339.
74. „Делото на Константин Миладинов во руската книжевна наука“. *Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, XXXII научна конференција*. Охрид, 15-17 август 2005. Скопје: УКИМ, 2006, 11-14.

2007

75. *Меѓусловенски книжевни вкрстјувања*. Скопје: Нова наша книга, 2007.
76. Живко Чинго. „*Большая вода*“ (*Големата вода*). Предговор на руски јазик, Москва: 2007, 2-5.
77. „Оценка Международным комитетом славистов состояния славистики в славянских странах с особым обзором состояния в Македонии“. *VIII Славистические чтения памяти профессора П.А. Дмитриева и профессора Г.И. Сафронова, Славянская филология в современной системе университетского образования, Филологический факультет СПбГУ, Международная научная конференция, Санкт-Петербург, 12-13.09.2006*. Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский государственный университет, 2007, 238-241.
78. „Состојбите со бохемистиката во светот“. *Трети македонско-чешка научна конференција*. Охрид, 18-20 август 2005. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“, 2007, 22-24.

2008

79. *Избор на текстови од староруската и руската книжевност на 18 век*. Скопје: УКИМ, Филолошки факултет „Блаже Конески“, 2008.
80. Лудмила Улицкаја. „*Медеја и нејзините деца*“. Избор, превод од руски јазик и поговор. Скопје: Детска радост, 2008.
81. Борис Пилњак. „*Повесј за незаснајта месечина*“. Избор, превод од руски јазик и поговор. Скопје: Нова наша книга, 2008.
82. „Милан Гурчинов и руската книжевно-критичка и теоретско-естетичка мисла“. *Прилози, XXXIII-XXXIV*, 1-2, 2008, 297-304.

2009

83. „Руската литература во Македонија во крајот на XX и почетокот на XXI век“. Во зборникот: *Славянские языки и культуры в современном мире*, труды и материалы, Москва: МГУ, 24-26 марта, 2009, 403.
84. „Творештвото на Н.В. Гогољ во македонската литературна и културна средина“. *Годишен зборник книги 35*, Скопје: Филолошкиот факултет „Блаже Конески“, 2009, 311-317.

2011

85. „Беседа за починатиот руски поет „Андреј Андреевич Вознесенски“. *Славистички сџудии* 14, 2011, 293-297.
86. „Прва книга од рускиот фолклор во Македонија“. Приказ. *Славистички сџудии* 14, 2011, 323-327.
87. „Германскиот романтизам и темата за уметноста и поетот кај А. С. Пушкин и Н. Ј. Вапцаров“. *Македонско-германски сџудии од културолошкииџе науки, книжевностиа и лингвистикаиџа, историографиџа и историџа на наукиџе. Т. 1, 1996-1999*. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“, 2011, 81-85.

2012

88. „Делото на Блаже Конески во руската книжевна наука“. *Меѓународен семинар за македонски јазик, лиџература и кулџура, XXXVIII научна конференџија*. Охрид, 14-5 јули 2011. Скопје: УКИМ, 2012, 49-57.
89. „Местото и улогата на руската литература во творечкиот развој на Александар (Ацо) Караманов. *Contex, Конџексии, 10*, 2012, 115-121.
90. „Творчество Н.В. Гогоља в македонској литературној и културној среде“. Во зборникот: *Н.В. Гогољ и славјанскиџе литератури*. Москва: ИСл. РАН, „Индрик“, 2012, 514-519.

2013

91. „Лермонтов в Македониџа, во кн. М.Ю. Лермонтов в Македониџа“. Во зборникот: *М.Ю. Лермонтов в културуџа западних и јужних славјан, тезиси и материали меѓународној научној конференџии* 5-6 ноември 2013. Москва: ИСл. РАН, 2013, 71-79.
92. „Руската литература во Македониџа од крајот ХХ и почетокот на ХХИ век“. *Славистички сџудии* 15-16, 2013, 347-354.
93. „Лермонтов ги собра славистите во Москва“. *Уџрински весник*, 27.11.2013.
94. „Преводите и препевите на Георги Сталев од руската книжевност“. Во зборникот: *Творечкиоџи лик на Георги Сџалев Појовски*. Скопје: УКИМ, Филолошки факултет „Блаже Конески“, 2013, 109-118.

2014

95. „Руско-македонските книжевни врски во почетокот на XXI век“. *Руско-македонски јазични, лиџературни и кулџурни врски 5*. Скопје: УКИМ, Филолошки факултет „Блаже Конески“, 2014, 551-561.

2016

96. „Лермонтов в Македониџ, во кн. М.Ю. Лермонтов в кулџуре западних и јужних славџ“. Москва: ИСл. РАН, 2013, 143-152.

2017

97. „Творештвото на М.Ј. Лермонтов во Македониџа“. *Славистџички сџудиџ 17*, 2017, 229-237.

2018

98. „Русистичките истражувања на Науме Радически“. *Руско-македонски јазични, лиџературни и кулџурни врски 7. Зборник на џрудови од VII македонско-руска научна конференциџа, Скопје 15-16 јуни, 2017*. Скопје: УКИМ, Филолошки факултет „Блаже Конески“, 2018, 415-423.
99. (Во коавторство со Елизабета Шелева). „Придонесот на Милан Ѓурчинов во славистиката, македонистиката и компаративистиката“. *Реферати на македонскиџе славистџи на XVI меџународен славистџички конџрес во Белџрад 20-27 август, 2018*. Скопје: УКИМ, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 2018, 225-244.
100. „Милан Ѓурчинов како професор, афирматор и истражувач на руската книжевност во Македониџа“. *Stephanos 4* (електронско списание), Москва: 2018, 261-265.
101. „Значајна полска студиџа за прозата на Сергеј Довлатов“. *Сџекџар 71/2018*, 217-221.

2020

102. „Придонесот на Лилјана Тодорова во конституирањето и развојот на Катедрата за странски јазици на Факултетот за безбедност“. *Зборник на трудови: Аналогии и интеракции во романистичките истражувања*. Скопје: УКИМ, Филолошки факултет „Блаже Конески“, 2020, 51-56.
103. „Прва антологија на песни за Охрид“ (Кон антологијата „Дојди во Охрид“, приредувачи, Димитар Пандев и Славе Ѓорѓо Димоски, Општина Охрид, 2018 година). Приказ. *Славистички списувања 19*, 2020, 499-505.
104. „Русско-македонские культурные и литературные связи в начале XXI столетия“. Во Зборникот на материјали од меѓународната научна конференција „Межславјанские культурные связи. Результаты и перспективы исследований“, одржана од 12-13 ноември 2019 година на Институтот за славистина при РАН, Москва, „ИНДРИК“, 2020 (во печат)

Приредил: Климент Ристески

ЛИНГВИСТИКА

UDC 811.163.42:811.162.1

UDC 811.162.1:811.163.42

Marinela ALEKSOVSKI

Zagreb, Hrvatska

POZICIONIRANJE KLITIKA U HRVATSKOME JEZIKU IZ POLJSKOGA KUTA

Apstrakt: U nastavnoj praksi ovladavanje položajem klitika u hrvatskome kao inome jeziku predstavlja i nastavnicima i studentima poseban izazov. U ovome će se radu dati kratki uvid u neke izdvojene radove o redu riječi u hrvatskome i poljskome jeziku (posebno iz aspekta hrvatskoga kao inoga), a na temelju pogrešaka u pisanim sastavcima i domaćim zadaćama izvornih govornika poljskoga jezika koji su na Croaticumu pohađali jezične vježbe na nižim ili višim naprednim stupnjevima (B2+/C1) pokušat će se komparativno približiti promatrana problematika koja uzrokuje brojna odstupanja i poteškoće u usvajanju reda riječi u hrvatskome jeziku.

Komparativnim će se pristupom prikazati razlike, upozoriti na problematična mjesta s ciljem da oni koji poučavaju hrvatskomu jeziku izvorne govornike poljskoga mogu predvidjeti neka češća odstupanja i na taj se način lakše nositi s izazovima ispravljanja tekstova pisane produkcije.

Ključne riječi: pozicioniranje klitika, red riječi, hrvatski jezik, poljski jezik

1. UVOD

Red riječi u hrvatskome standardnome jeziku u gramatikama i priručnicima, člancima, raspravama te školskim udžbenicima smatra se *uglavnom* slobodnim. *Uglavnom* baš zbog postojanja pravila koja se odnose na položaj nenaglašenih riječi (klitika) u rečenici. Ta je tema dugo bila rubna u istraživanjima i opisima, ali uvijek prisutna. O redu riječi piše se i iz aspekta hrvatskoga kao inoga.

U radu pod naslovom *Položaj glagolskih enklitika u nastavi hrvatskoga kao stranoga jezika za početnike* autorica Sanda Lucija Udier (2006: 61–68) opisuje usvajanje osnovnoga redosljedja rečeničnih sastavnica u hrvatskome kao stranome i drugome na početnoj razini učenja s posebnim osvrtom na usvajanje položaja glagolskih enklitika u rečenicama sa složenim glagolskim vremenima. Pritom se ističe prikladnost pravila drugoga mjesta koje u nastavi

omogućuje i početnicima sastavljanje i proizvodnju ovjerenog redosljeda rečeničnih sastavnica. *Važnost kontrastivnog pristupa u poučavanju stranoga jezika – primjer ovladavanja hrvatskim za poljske govornike* tema je kojom su se u svojem zajedničkom radu bavile autorice Kodrić i Vidović Bolt (2013:307–320) navodeći neke interferencijske pogreške izvornih poljskih govornika u ovladavanju inojezičnim hrvatskim. Martina Podboj u svojem radu *Red riječi u hrvatskom i poljskom jeziku: poteškoće s kojima se susreću poljski studenti kroatistike pri usvajanju reda riječi u hrvatskom jeziku* proširuje (2013:581–592) istraživanje i u uvodnome dijelu piše o redu riječi unutar teorije usvajanja stranog jezika, uspoređuje red riječi u poljskome i hrvatskome, posebno se osvrćući na pozicioniranje klitika te iznosi rezultate analize pogrešaka iz korpusa pisanih radova studenata.

O redu riječi u nekim hrvatskim i poljskim gramatikama na sintaktičkoj i pragmatičkoj razini piše i Neda Pintarić u svojem članku o dvosmislenostima (2015: 167–188) koje nastaju zbog poljskog reda riječi u hrvatskome prijevodu, a njezin je zaključak da red riječi u hrvatskoj i poljskoj sintagmi ili u rečenici nije semantički ni pragmatički slobodan te da se ta dva jezika razlikuju s obzirom na moguće pozicije riječi. Red riječi je u hrvatskome i poljskom jeziku još uvijek nedostavno istražen (nepostojanje monografije o redu riječi u oba jezika) pa je važno pokušati sakupiti što više primjera iz prakse i analizirati ih kako bi se potaknula nova istraživanja, posebno u hrvatskom kao inome jer se problemi u poučavanju reda riječi javljaju već na početnim razinama i prisutni su sve do višeg naprednog stupnja.

Cilj ovoga rada je dati praktične preporuke kako se nositi u nastavi s uočenim odstupanjima i na koji način smanjiti njihovu brojnost u pisanoj produkciji.

2. O REDU RIJEČI U HRVATSKOME KAO INOME JEZIKU

Red riječi (red sintaktičkih jedinica) dio je linearnoga rečeničnoga ustrojstva i dijelimo ga na relativno slobodan i obavezan (automatiziran) red riječi. U svim se suvremenim hrvatskim gramatikama nalazi unutar sintakse kao element gramatičkoga opisa. Ta tema odavno zaokuplja

pažnju hrvatskih jezikoslovaca¹. Zanaglasnice i prednaglasnice nalaze se na manje ili više određenim mjestima zato što nemaju svoga naglasaka, nego ulaze u naglasne cjeline s toničkim riječima ispred ili iza sebe (Pranjkić 2011: 28). Pranjkić ističe da se u kroatističkoj literaturi dugo tvrdilo da je položaj zanaglasnica „u rečenici strogo i mehanički određen, pa je zato uvijek neobilježen jer se zna kakav će biti [...] Enklitički oblik stavlja se iza prve naglašene riječi u rečenici” (Katičić 1986:495). Takav stav proizlazi iz prihvaćanja tzv. Wackernagelova pravila, prema kojemu u indoeuropskim jezicima „klitike teže položaju iza prve naglašene riječi (ili grupe riječi) u rečenici, smještajući se time na drugu poziciju u rečenici” (Peti-Stantić 2007: 174). Anita-Peti Stantić smatra da se klitike mogu naći na različitim pozicijama izuzev inicijalne, a tijekom svojega istraživanja provedenoga na elektronskome korpusu hrvatskoga jezika ustanovila je da se složena sintagma puno češće rastavlja glagolskima no zamjeničkim enklitikama, a da su najčešći primjeri u kojima se sintagma uopće ne rastavlja, nego se ili enklitika nalazi iza sintagme ili se pomiče prema kraju rečenice (Peti-Stantić 2007: 180–183). Dakle, druga pozicija nije jedina pozicija uvrštavanja promjenjivih klitika, a rastavljanje sintagme klitikom opcionalno je, a ne obavezno (usp. Peti-Stantić, 2005: 212). Na koncu „treba imati na umu to da pisani jezik podliježe ritmomelodijskim, a govoreni jezik logičkim zakonitostima. Tako će npr. naslonjenica (enklitika) ili zanaglasnica u pisanome jeziku dolaziti iza prve naglašene riječi u sintagmi, a u govorenome jeziku ondje gdje to logički slijed misli nalaže.” (Silić i Pranjkić 2005: 374).

Među promjenjivim klitikama (kratki oblici pomoćnog glagola biti, kratki oblici ličnih i povratne zamjenice) i nepromjenjivim (prijedlozi, veznici, čestice) bitna je razlika jer je promjenjivim klitikama položaj u rečenici nešto slobodniji od položaja nepromjenjivih klitika koje su “posve ovisne sintaktičke jedinice čije je uvrštavanje određeno čvrstim i nepromjenjivim pravilima” (ibid: 209). Ta se pravila mogu svesti na jedno univerzalno da i prijedlog i niječnica stoje neposredno pred riječju ili skupom riječi na koje se odnose, baš kao što i veznik uvijek stoji pred

¹ Babukić 1854, Tkalčević 1859, Maretić 1899, Florschütz 1916, Brabec, Hraste, Živković 1970, Težak, Babić 2005, Hamm 1967, Pavešić 1971, Katičić 2002, Silić, Pranjkić 2005 i dr.

onim dijelom rečenice na koji se odnosi (ibid: 210). Peti-Stantić navodi obvezujuća pravila za promjenjive klitike koje se uvrstavaju u rečenično ustrojstvo sljedećim redom:

1. čestice (li)
2. glagolske klitike (osim *je*)
3. zamjениčke klitike (D, A, G)
4. glagolski oblik *je*.

Ista se pravila navode i u nekim drugim radovima iz perspektive hrvatskoga kao inoga (Udier, 2006: 63–64; Podboj, 2013: 585–586; Kodrić, Vidović Bolt: 2013: 315–316), a nalaze se i u udžbenicima te priručnicima za učenje hrvatskog kao inog jezika (npr. Korom, 2001: 137, Čilaš Mikulić, Gulešić Machata, Udier, 2008: 87 i sl.) u obliku tablice koja na pregledan način prikazuju red enklitika:

Tablica 1.²

<i>upitna čestica</i>	<i>glagolske enklitike</i>			<i>zamjениčke enklitike</i>		<i>refleksivna čestica</i>	<i>izuzetak:</i>
	<i>biti</i>	<i>htjeti</i>	<i>Dativ</i>	<i>gen./ak.</i>	<i>biti – 3. l. pz</i>		
li	bih	sam	će	mi	me	se	je*
	bi	si	ćeš	ti	te		
	bi	---*	će	mu, joj	ga, je, ju		
	bismo	smo	ćemo	nam	nas		
	biste	ste	ćete	vam	vas		
	bi	su	će	im	ih		

3. Red riječi u poljskome jeziku

Neda Pintarić (2015: 167–175) u svojem radu o dvosmislenostima uzrokovanim redom riječi u hrvatskoj i poljskoj rečenici navodi da se samo dvije poljske gramatike za strance bave pitanjima vezanim uz red riječi (Bartnicka, Satkiewicz 1990 i Kaleta 1995).

I u poljskome se jeziku slično hrvatskome definira red riječi kao slobodan, ali ne svaki:

² Tablicu je osmislila Marija Korom.

“Redosljied se u poljskoj rečenici tradicionalno opisuje pomoću kratke tvrdnje da je on slobodan, no nije bilo kakav.”³ (Stasieczek-Górna, 2011: 295, usp. Bartnicka, Satkiewicz, 1990: 154).

Da se hrvatski i poljski jezik razlikuju u pravilima pozicioniranja klitika, osobito zamjeničkih i glagolskih, ustvrdila je u svojem istraživanju i Martina Podboj (Podboj 2013: 585–586).

Sloboda koju poljski jezik uživa u pozicioniranju i grupiranju zamjeničkih klitika djelomično se može objasniti činjenicom da nakon predikata u poljskoj rečenici može stajati objekt u svim kosim padežima. Onaj objekt koji je uz predikat ujedno je i bliži objekt i ne mora nužno biti u akuzativu kao što je to u hrvatskome jeziku.

Pozicija čestice *się* (u nastavku rada koristimo termin povratna oznaka *se* koja obuhvaća i povratnu zamjenicu i reflektivnu česticu *se*⁴) u poljskome ponekad je drugačija nego pozicija *se* u hrvatskome jeziku te se stoga mogu očekivati odstupanja vezana uz njezinu lokalizaciju. Stanisław Jodłowski ističe negativne i pozitivne norme u poljskome (Jodłowski, 1977: 171–175). Tako, primjerice, povratna oznaka *się* u poljskome može stajati i ispred zamjeničke osobne klitike dok to u hrvatskome nije moguće:

polj. *Co to jest Viani i w jakim celu się go stosuje?*
hrv. *Što je Viani i za što ga se koristi?*

Poljski će govornici učeći hrvatske upitne i niječne rečenične oblike imati određenih poteškoća jer ponekad u jednome jeziku imamo neki oblik koji u drugome ne postoji i tu bi se moglo očekivati da će u pisanoj produkciji dolaziti do negativnoga prijenosa ili jezične interferencije. U poljskome negacija može biti i ispred adverbijalnoga intenzifikatora (priloga) dok u hrvatskome to nije moguće:

³ „Szyk wyrazów w polskim zdaniu jest tradycyjnie opisywany za pomocą lapidarnego stwierdzenia mówiącego o tym, że jest on *swobodny, ale nie dowolny*“ (prijevod: Magdalena Moc)

⁴ Termin *povratna oznaka* koristi (i) Miroslav Hrdlička u svojem doktorskom radu *Kategorija povratnosti u hrvatskom i poljskom jeziku* kao krovni termin koji obuhvaća trostruku narav elementa *se / się* jer „tumačenje *se / się* samo kao jedne vrste riječi (npr. samo kao čestice ili samo kao zamjenice) ograničava aspekte istraživanja sinkronijske i dijakronijske prožetosti njezina jezičnog opisa.“ (Hrdlička, 2020:38)

npr. polj. *Nie **bardzo** mnie obchodzi, co on myśli.*
 hrv. *Ne brine me **mного** što on misli./ **Baš** me ne brine što on misli.*

Također se različito pozicionira prijedlog u odnosu na negaciju niječne zamjenice:

npr. polj. ***Z nikim** nie rozmiawiałam.*
 hrv. ***Ni s kim** nisam razgovarala. S nikim nisam razgovarala.*
 (razg.)

Tako bi se moglo interpretirati da je riječ o odstupanju nastalome pod utjecajem nižega varijeteta, a ne o prijenosu iz poljskoga jezika.

4. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Ispitanici su bili izvorni govornici poljskoga jezika – redom polaznici jezičnih vježba na Croaticumu različitih razina znanja u vremenskome razdoblju od osam godina koji su u Zagreb dolazili iz Poljske kao studenti na semestralnu stipendiju, bilateralne razmjene i sl. od zimskoga semestra ak. god. 2008/2009. do zimskoga semestra ak. god. 2016/2017. Istraživanje je provedeno kao jedan oblik komparativne analize na temelju primjera koji su ekscerpirani iz studentskih pisanih sastavaka i domaćih zadaća prikupljenih u sklopu nastave. Očekivana su odstupanja kao rezultat jezičnog prijenosa iz poljskoga jezika, problemi s pozicioniranjem upitne čestice *li*, glagolskih klitika u složenim glagolskim vremenima (prošlo i buduće vrijeme), zamjениčkih klitika (posebno u rečenicama s dva objekta) te povratne oznake *se*. Očekuje se manji broj odstupanja u jednostavnim rečenicama u odnosu na složene rečenice koje bi mogle brojati veći broj odstupanja. U nastavku najprije donosimo po odlomcima korišteni korpus na temelju kojega provodimo komparativnu analizu te nakon svake iznosimo preporuku i odgovarajući tip vježbi za uvježbavanje na nastavi jezika.

5. KOMPATIVNA ANALIZA ODSUPANJA U PISANOJ PRODUKCIJI

5.1. Korpus

Analizom je obuhvaćeno sedamdesetak eseja i kraćih sastavaka koje su polaznici pisali za domaću zadaću te kao dio ispitivanja pisane produkcije

(obuhvaćene su različite razine). Sve “se pogreške ne mogu predvidjeti; neke su pogreške sustavne, a neke slučajne” (Podboj 2013: 587) te se odstupanja mogu podijeliti u dvije podskupine od kojih je prva brojnija i zanimljivija pa ćemo se u ovome poglavlju usredotočiti samo na odstupanja koja su proizašla iz prijenosa poljskoga u hrvatski jezik, a drugu podskupinu u kojoj su neočekivana odstupanja ovdje ćemo ukratko pokušati ilustrirati sa svega par primjera:

- a) odstupanja koja su proizašla iz prijenosa (poljski > hrvatski) javljaju se na svim razinama
- b) odstupanja koja su neočekivana i/ili pod utjecajem nižih varijeteta hrvatskoga jezika:

[1]

i.⁵ Ne da **se joj** ići u kino.

ii. Nie chce **jej się** iść do kina.

iii. Ne da joj se ići u kino.

U prvome primjeru vidimo da je redosljed enklitika u oba jezika podudaran (zamjenička enklitika u dativu + povratna oznaka *se*), ali se u pokušaju produciranja rečenice na hrvatskome kod poljskog izvornog govornika događa neočekivani obrat.

U drugome primjeru poljski izvorni govornik koristi duži oblik zamjenice umjesto enklitike u dativu množine, a u poljskome jeziku postoji podudarni kratki oblik u istome padežu:

[2]

i. Zabranjeno je **njima** sudjelovati.

ii. Zabroniono **im** uczestniczyć. / Nie wolno **im** uczestniczyć.

iii. Zabranjeno im je sudjelovati.

Treći primjer zorno prikazuje kršenje pravila inicijalne pozicije koje je u hrvatskome standardu bez iznimaka, ali se taj red može pojaviti u nekim dijalektima hrvatskoga jezika ili u razgovornome jeziku.

⁵ U nastavku rada pod oznakom *i.* nalaze se primjeri eskcerpirani iz pisane produkcije poput domaćih zadaća i sastavaka, pod oznakom *ii.* pravilni poljski primjeri, a pod oznakom *iii.* hrvatski ispravni primjeri.

[3]

- i. Ćeš doći na tulum?
- ii. Chcesz przyjść na imprezę? / Przyjdiesz na imprezę?
- iii. Hoćeš li doći na tulum / zabavu? *razg.* Dolaziš / dođeš na tulum?

5.2. Analiza odstupanja u pozicioniranju klitika i preporuke

a) nepostojanje glagolske enklitike

Provođenje Wackernagelova pravila razlikuje se u poljskome i hrvatskome jeziku.

U poljskome klitike imaju veću slobodu u pozicioniranju od hrvatskoga jezika.

Nepostojanje glagolske enklitike jedna je od uočljivijih pogrešaka s kojima će se lektori u ispravljanju pisane produkcije susretati.

“Često se u pisanim tekstovima govori o prošlim događajima pa je logično da se i više griješi u prošlome vremenu, ali ovdje je riječ i o interferenciji jer studenti ispuštaju nenaglašeni prezent pomoćnoga glagola *biti* zato što on u poljskome jeziku nije sastavni dio perfekta.“ (Aleksovski 2014: 22). To se sve može uočiti u nekoliko primjera izdvojenih iz korpusa:

[1]

- i. Njezina najbolja prijateljica otvorila vrata.
- ii. Jej najlepsza przyjaciółka otworzyła drzwi.
- iii. Njezina **je** najbolja prijateljica otvorila vrata.

[2]

- i. Bila je *stara* i imala četrnaest godina.
- ii. Była *starsza* i miała czternaście lat.
- iii. Bila je *starija* i imala **je** četrnaest godina.

U primjeru 2 i. upotrijebljen je pridjev *star* u pozitivu ženskoga roda umjesto u komparativu. Pogreške u uporabi komparativa na *-ši* bile bi za očekivati s obzirom da se u poljskome jeziku komparativ tvori dodavanjem tvorbenih morfema *-sz-* i *-ejsz-*, a u hrvatskome se jeziku sufiksom *-ši* tvore samo tri hrvatska pridjeva (*lakši, mekši i ljepši*)⁶ no u ovome primjeru

⁶ v. stupnjevanje pridjeva u Aleksovski, 2014: 20

pogreška je neočekivana jer se *i* u poljskome i u hrvatskome u ovome kontekstu ne bi trebao naći pozitiv pridjeva *star*.

[3]

- i. To je bio mujezin koji pjevao u minaretu.
- ii. To był muezin, który śpiewał w minarecie.
- iii. To je bio mujezin koji **je** pjevao u minaretu.

[4]

- i. Vodili smo sastanak koji završio zajedničkim druženjem.
- ii. Prowadziliśmy spotkanie, które zakończyło się wspólnym spędzaniem czasu.
- iii. Vodili smo sastanak koji **je** završio zajedničkim druženjem.

Zanimljivo je primijetiti da se u primjerima na višim razinama B2+/C1 (v. 3–4) u odnosnim rečenicama ispušta pomoćni glagol *biti*, a u glavnoj ga rečenici ispitanici rjeđe zaboravljaju. Moguće je da se pravilo o ispuštanju drugog pomoćnog glagola *biti* u nezavisnosloženim rečenicama kada imamo isti subjekt i dva predikata prenosi i na zavisnosložene rečenice pa pritom treba biti na oprezu. Ovdje je izgleda samo djelomično riječ o negativnom prijenosu iz poljskog jezika jer kada bi prijenos bio potpun, ispuštanje bi se provodilo dosljedno u obje rečenice.

[5]

- i. To je jako zanimljiva knjiga mladoga pisca koji živio je u Parizu i koji saznao kako izgleda ovaj grad iznutra.
- ii. To bardzo ciekawa książka młodego pisarza, który mieszkał w Paryżu i który poznał, jak wygląda to miasto od podszewki.
- iii. To je vrlo zanimljiva knjiga mladoga pisca **koji je živio** u Parizu i otkrio kako ovaj grad izgleda iznutra.

- b)** Ne ispusti li se pomoćni glagol, nerijetko dolazi do pogrešnog pozicioniranja pomoćnog glagola *biti* u odnosnim rečenicama u kojima bi glagolska enklitika trebala biti u postpoziciji odmah nakon odnosnog veznika. (v. 5) Pogrešno pozicioniranje upitne čestice *li* u upitnim rečenicama izdvojeno je iz korpusa u sljedećim primjerima:

[1]

- i. Je li si umorna?
- ii. Czy jesteś zmęczona?
- iii. Jesi li umorna?

[2]

- i. Bilo li joj je tamo dobro?
- ii. Czy było jej tam dobrze?
- iii. Je li joj bilo tamo dobro? Je li joj tamo bilo dobro?

PREPORUKA: vježbati postavljanje jesno-niječnih pitanja u nastavnim aktivnostima koje su usmjerene na korištenje upitne čestice *li*.

TIP VJEŽBE: npr. usmena vježba *Pogodi tko sam?* igra je detekcije u kojoj jedan učenik dobije novi skriveni identitet, a ostali učenici pokušavaju odgonetnuti radi li se o ženskoj ili muškoj osobi, je li osoba živa ili ne i sl. Nastavnik se može uključiti tako da na svojem primjeru pokaže način izvedbe same aktivnosti. Važno je da su pitanja zatvorenog tipa tj. da su odgovori oblikovani kao DA ili NE (tj. *jesam* ili *nisam*).

- c) odstupanja u glagolskim klitikama u složenim glagolskim vremenima, najčešće u trećem licu jednine pomoćnog glagola biti (*je*):

[1]

- i. Naravno, **je** pao u užasne dugove.
- ii. Oczywiście wpadł w straszne długi.
- iii. Naravno, pao je u strašne / užasne dugove.

[2]

- i. Balkanski poluotok potječe iz 1808. **i je** ideja njemačkog kartografa.
- ii. Nazwa "Półwysep Bałkański" wywodzi się z 1808 roku **i jest ideą** niemieckiego kartografa.
- iii. Balkanski poluotok je ideja njemačkog kartografa koja potječe iz 1808.

[3]

- i. Novac, ljubav, obiteljski problemi i teški izbori – **je to** glavna tema filma.

ii. Pieniądze, miłość, problemy rodzinne i ciężkie wybory – **to** główne tematy filmu. iii. Novac, ljubav, obiteljski problemi i teški izbori – to je glavna tema filma.

[4]

i. Ona zamišlja **kakav bit će** njezin muž.
ii. Ona wyobraża sobie, **jaki będzie** jej mąż. iii. Ona zamišlja kakav će biti njezin muž.

[5]

i. Sad mi se sviđa sve **što je me** živciralo na početku. ii. Teraz podoba mi się wszystko to, **co** na początku **mnie** denerwowało.
iii. Sad mi se sviđa sve što me je na početku živciralo.

PREPORUKA: Obavezno naglašavati pravila linearizacije i isticati nemogućnost ostvaraja klitike na inicijalnoj poziciji (interpunkcijski znakovi kao signali, restrikcije uz pojedine veznike i sl.).

TIP VJEŽBE: Gramatički zadaci s prebacivanjem rečenica iz prezenta u perfekt i futur te tvorba složenih rečenica (nezavisnih i zavisnih). Uvježbavanje pozicije 3. lica jednine (*je*) u prošlom vremenu. Na primer:

- a) *On jede voće.* (prezent) > *On je jeo voće.* (perfekt) > *On će jesti voće.* (futur prvi)
- b) *Otišla je u kino. Bila je zadovoljna filmom.* > *Otišla je u kino i bila je zadovoljna filmom.* (sastavna rečenica)
- d) djelomično je potvrđena pretpostavka u vezi sa zamjениčkim klitikama – ima nekih odstupanja, ali rjeđe se javljaju. Češće nastaju problemi kada se nađu uz glagolsku klitiku nego uz drugu zamjениčku klitiku (osim povratne oznake *se*):

[1]

i. Još sada puno stanovnika Njemačke smatra **ga** svojim.
ii. Do dziś wielu mieszkańców Niemiec **uważa go za swojego**.
iii. **Još ga** i danas puno stanovnika Njemačke smatra svojim.

[2]

i. Uvijek sam mislila da roditelji više vole **ga** nego mene.
ii. Zawsze myślałam, że rodzice bardziej kochają **jego** niż mnie.
iii. Uvijek sam mislila **da** roditelji više vole **njega** nego mene.

[3]

- i. Hrvatske djevojke **mi su** lijepe.
- ii. Chorwackie dziewczyny **są dla mnie** ładne.
- iii. Hrvatske **su mi** djevojke lijepe.

[4]

- i. Sunce **se mi** osmjehnulo, vjetar **je me** nježno dirao po licima.
- ii. Słońce **się do mnie** uśmiechnęło, a wiatr delikatnie muskał **mnie** po policzkach.
- iii. Sunce mi se osmjehnulo, vjetar me je nježno dirao po obrazima.

PREPORUKA: Uvježbavati naglašene i nenaglašene oblike zamjениčkih klitika u kombinaciji s glagolskima s posebnim naglaskom na poziciju pomoćnog glagola *biti* u trećem licu jednine. Potrebno je izdvojiti i povratne glagole jer se u 3. licu jednine enklitika *je* u tom slučaju ne ostvaruje.

TIP VJEŽBE: Od ciljanih rečenica raditi preoblake sa zamjениčkim i glagolskim klitikama. npr. a) *Ivan je Ani poklonio prsten.* > *Ivan joj je poklonio prsten.* > *On joj ga je poklonio.* Vježbe preoblake rečenica s povratnim glagolima iz sadašnjega u prošlo vrijeme. npr. b) *Ona se dugo tušira.* > *Ona se dugo tuširala.* usp. *Ja se dugo tuširam.* > *Ja sam se dugo tuširao.*

- e) potvrđena je pretpostavka da će dolaziti do pogrešnog pozicioniranja povratne oznake *se*:

[1]

- i. Ne da **se joj** ići u kino.
- ii. Nie chce **jej się** iść do kina.
- iii. Ne da joj se ići u kino.

[2]

- i. Pazite da **se vam ne** javim u vašim snovima.
- ii. Uważajcie, żebym **się nie** pojawiła w waszych snach.
- iii. Pazite da vam se ne javim u vašim snovima.

[3]

- i. Sunce **se mi** osmjehnulo, vjetar **je me** nježno dirao po licima.
- ii. Słońce **się do mnie** uśmiechnęło, a wiatr delikatnie muskał **mnie** po policzkach.

iii. Sunce mi se osmjehnulo, vjetar me je nježno dirao po obrazima

[4]

i. ...kao u Poljskoj **gdje uvijek treba se** posvađati ...

ii. ... jak w Polsce, **gdzie zawsze trzeba się** pokłócić ... iii.
kao u Poljskoj **gdje se uvijek** treba posvađati ...

[5]

i. Ako **već se** nekoga prevarilo, mislim da prvo **se** mora iskreno razgovarati.

ii. Ježeli **juž się** kogoś zdradziło, myślę, że najpierw trzeba szczerze porozmawiać.

iii. Ako se već nekoga prevari(lo), mislim da se prvo mora iskreno porazgovarati.

PREPORUKA: Uvježbavati povratne glagole u svim kontekstima (posebno fraze) i bezlične konstrukcije s povratnom oznakom **se** jer neki glagoli koji su u hrvatskome povratni u poljskome nisu (npr. *vratiti se*) i obrnuto. Uvježbavati treće lice jednine povratnih glagola radi ispuštanja povratne oznake **se** u pisanoj produkciji. Obratiti posebnu pozornost na poziciju priloga u odnosu na klitike.

TIP VJEŽBE: Slaganje rečenica od izmiješanih rečeničnih dijelova:
npr. *kino / u / da / se / mi / ne / ići* > *Ne da mi se ići u kino. smo / na / već / vratili / se / posao* > *Već smo se vratili na posao. / Vratili smo se već na posao.*

- f) u potpunosti je potvrđena pretpostavka da će rasti broj odstupanja sa složenošću rečenice tj. brojnije su pogreške u zavisnosloženim rečenicama nego u jednostavnijim rečeničnim strukturama:

[1]

i. Zna se samo **da sirena je postala simbolom** poljskog glavnog grada.

ii. Wie się tylko o tym, **że syrena została symbolem** polskiej stolicy.

iii. Zna se samo **da je** sirena postala simbol/om poljskoga glavnog grada.

[2]

i. Nikada nije tako **da samo je** jedna strana kriva.

- ii. Nigdy nie jest tak, **że tylko** jedna strona **jest** winna.
- iii. Nikada nije tako **da je** kriva samo jedna strana./Nikada nije tako **da je** samo jedna strana kriva.

[3]

- i. Jednog dana je bila tako umorna **da izašla je** iz rijeke na brijeg.
- ii. Pewnego dnia była tak bardzo zmęczona, **że wyszła** z rzeki na brzeg.
- iii. Jednoga dana bila je tako umorna **da je** izišla iz rijeke na obalu.

[4]

- i. Tvrdili su **da očajna žena se bacila** u Vislu.
- ii. Twierdzili, **że zdesperowana kobieta rzuciła się** do Wisły.
- iii. Tvrdili su **da se** očajna žena bacila u Vislu.

[5]

- i. Pogrešno je mislio **da sve planine na poluotoku su** jedan lanac.
- ii. Błędnie myślał, **że wszystkie góry na półwypie są** w jednym łańcuchu. /
Błędnie myślał, **że wszystkie góry na półwypie** twarzą jeden łańcuch.
- iii. Pogrešno je mislio **da su** sve planine na poluotoku jedan (planinski) lanac.

PREPORUKA: Tijekom kontrastivne analize uočen je veći broj odstupanja u objektnim rečenicama s veznikom DA pa se stoga preporučuje uvježbavanje konstrukcija tipa: ... *da je bio / bila / bilo*... ... *da je*... ... *da će biti* *da se*... ... *da bih*...

Posebno osmisliti vježbe s povratnim glagolima (pozicija povratne oznake *se*).

TIP VJEŽBE: Preobliske objektnih rečenica iz sadašnjeg u prošlo i buduće vrijeme.

npr. *Mislim DA je dobar kuhar. / Oni tvrde DA se moramo vratiti. / DA se mora (on) vratiti. Mislim DA je bio dobar kuhar. / Oni tvrde DA smo se morali vratiti. / DA se morao vratiti. Mislim DA će biti dobar kuhar. / Oni tvrde DA ćemo se morati vratiti. / DA će se morati vratiti.*

6. ZAKLJUČAK

Komparativnom analizom zadanoga korpusa potvrdila se pretpostavka da su odstupanja u hrvatskom kao inome jeziku u poljskih govornika najčešće rezultat jezičnog prijenosa.

Promatrajući pozicioniranje klitika nakon veznika, hrvatski jezik je restriktivniji nego poljski tj. dosljedniji u provođenju Wackernagelova pravila (pravilo drugoga mjesta). Kako je u poljskome inicijalna pozicija moguća za razliku od hrvatskoga jezika, za očekivati je bilo da će se i na tome mjestu češće pojavljivati odstupanja tj. pogreške. Međusobni redosljed zamjeničkih klitika slobodniji je u poljskome jeziku pa se zato može uočiti pogrešno pozicioniranje povratne oznake *se* ispred zamjeničke klitike ili, primjerice, kopule (*spone*) ispred zamjeničke klitike u dativu. Zbog nepostojanja izdvojene upitne čestice *li* u poljskome jeziku u tvorbi jesnoniječnih pitanja dolazi do različitih odstupanja. Najprisutnije odstupanje na svim razinama jest ispuštanje pomoćnoga glagola *biti* u prošlome vremenu na koje bi se trebala obratiti posebna pozornost pri poučavanju hrvatskoga kao inoga od samoga početka. U komparativnoj analizi je uočeno često izbjegavanje ili ispuštanje klitika u objektnim rečenicama nakon veznika *da* te premještanje klitika na neku udaljeniju poziciju što se može objasniti prirodom poljskoga jezika u kojemu je to uobičajeno.

Ovaj rad poziva na daljnje promišljanje jer se u svakom segmentu analize otvaraju nova pitanja o kojima će se u budućnosti zasigurno još pisati.

Literatura

- Aleksovski, Marinela. 2014. „Poljski hrvatski” U *Croaticum: Savjetovanje za lektore hrvatskoga kao inoga jezika: 2. zbornik radova*, uredili Čilaš Mikulić, Marica i Juričić, Antonio-Toni, 11–28. Zagreb: FF press [i. e.] Filozofski fakultet.
- Bartnicka, Barbara, Halina Satkiewicz. 1990. *Gramatyka języka polskiego*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Čilaš Mikulić, Marica; Gulešić Machata, Milvia i Udier, Sanda Lucija. 2008. *Razgovarajte s nama! A2-B1 udžbenik hrvatskog jezika za više početnike*. Zagreb: FF press [i. e.] Filozofski fakultet.
- Hrdlička, Miroslav. 2020. *Kategorija povratnosti u hrvatskom i poljskom jeziku* (doktorski rad) poveznica: <https://dr.nsk.hr/islandora/object/ffzg%3A2188>

- Jodłowski, Stanisław. 1977. *Podstawy polskiej składni*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Jonke, Ljudevit. 1964. *Književni jezik u teoriji i praksi*. Zagreb: Znanje
- Kaleta, Zofia. 1995. *Gramatyka języka polskiego dla cudzoziemców*. Kraków: Nakładem Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Katičić, Radoslav. 1986. *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika. Nacrt za gramatiku*. Zagreb: HAZU i Globus.
- Kodrić, Ana, Ivana Vidović Bolt. 2013. *Važnost kontrastivnog pristupa u poučavanju stranog jezika – primjer ovladavanja hrvatskim za poljske govornike; poveznica: <https://repozytorium.amu.edu.pl/jspui/bitstream/10593/9941/1/Kodric%20Ana,%20Vivic%20Bolt%20Ivana.pdf>*
- Korom, Marija. 2001. *Kroatisch für die Mittelstufe: Lese- und Übungstexte*. München: Otto Sagner
- Peti-Stantić, Anita. 2005. „(Ne)obavezatnost reda riječi“ U *Od fonetike do etike: zbornik o sedamdesetgodišnjici prof. dr. Josipa Silića*, uredio Pranjković, Ivo, 207–216. Zagreb: Disput.
- Peti-Stantić, Anita. 2007. „Wackernagelovo pravilo – norma ili mogućnost.“ U: *Sintaktičke kategorije*, uredio Kuna, Branko, 173–187. Osijek: Filozofski fakultet Osijek Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Pintarić, Neda. 2015. „Dvosmislenosti zbog reda riječi u hrvatskoj i poljskoj rečenici“ *Annales Neophilologiarum* 9: 167–188. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego.
- Podboj, Martina. 2013. „Red riječi u hrvatskom i poljskom jeziku: poteškoće s kojima se susreću poljski studenti kroatistike pri usvajanju reda riječi u hrvatskom jeziku“ *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 39 (2): 581–592.
- Pranjković, Ivo. 2011. „Red riječi“ *Sintaksa hrvatskoga jezika – Književnost i kultura osamdesetih. Zbornik radova 39. Seminara Zagrebačke slavističke škole: 23–34*. Zagreb: Zagrebačka slavistička škola
- Pranjković, Ivo. 2016. *Gramatika u riječima i riječi u gramatici*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Silić, Josip, Ivo Pranjković. 2005. *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*. Zagreb: Školska knjiga.
- Stasieczek-Górna, Magdalena. 2011. „Błędy szyku zdania popełniane przez cudzoziemców uczących się języka polskiego“ [w:] *Teksty i podteksty w nauczaniu języka polskiego 3; Acta Universitatis Lodziensis; Kształcenie polonistyczne cudzoziemców* 18. ur. Grochala, Beata i Magdalena Wojenka-Karasek, 295–302. Łódź: Acta Universitatis Lodziensis

- Udier, Sanda Lucija. 2006. „Položaj glagolskih enklitika u nastavi hrvatskoga kao stranog jezika za početnike” *Lahor – časopis za hrvatski kao materinski, drugi i strani jezik*, 1: 61–68.
- Veber, Adolfo. 1859. „Skladnja ilirskoga jezika, za niže gimnazije“. Beč: Carska kraljevska naklada školskih knjigah.

MARINELA ALEKSOVSKI

**POZYCJONOWANIE KLITYK W JĘZYKU CHORWACKIM Z
PERSPEKTYWY JĘZYKA POLSKIEGO**

Streszczenie

W praktyce nauczycielskiej opanowanie pozycji klityk w języku chorwackim jako obcym stanowi szczególne wyzwanie zarówno dla nauczycieli, jak i uczniów. Artykuł ten daje krótki wgląd w kilka oddzielnych artykułów na temat kolejności słów w języku chorwackim i polskim, zwłaszcza w kontekście nauczania języka chorwackiego jako obcego.

Z analizy korpusu błędów w tekstach pisanych rodzimych użytkowników języka polskiego uczęszczających na ćwiczenia językowe w Croaticum na niższych lub wyższych poziomach zaawansowania (B2+/C1), wyniknęła próba porównawczego podejścia do zaobserwowanych problemów, które ilustrują liczne odchylenia i trudności w zastosowaniu prawidłowego szyku wyrazów w zdaniu w języku chorwackim.

Podejście porównawcze ukazuje różnice i ostrzega przed problematycznymi miejscami, tak aby lektorzy języka chorwackiego uczący Polaków mogli przewidzieć częstsze nieprawidłowości w szyku zdania, a tym samym łatwiej poradzić sobie z wyzwaniami związanymi z poprawieniem tekstów pisanych.

Лидија АРИЗАНКОВСКА

Филолошки факултет „Блаже Конески“
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“
Скопје, Македонија

Тодорка БАЛОВА

ДРАМАТА „ОСЛОБОДУВАЊЕТО НА СКОПЈЕ“ НА ДУШАН ЈОВАНОВИЌ ОД СЛОВЕНЕЧКО-МАКЕДОНСКИ ЈАЗИЧЕН АСПЕКТ

Апстракт: Во фокусот на интересот на овој труд е контрастивната анализата на лексичко рамниште на драмата *Ослободувањето на Скопје* од Душан Јовановиќ. Анализата е направена преку споредба на оригиналниот текст на словенечки јазик, *Osvoboditev Skopja in druge gledališke igre*, издаден 1981 г. и македонскиот превод направен од Гане Тодоровски во 1978 г., а објавен 2007 г., под наслов *Ослободувањето на Скопје: антологија - игра и судбина*, издание приредено од Лилјана Мазова. Разгледуван од денешен аспект таквиот превод од јазичностилски аспект претставува вистински предизвик.

Клучни зборови: словенечки јазик, драма, контрастивна анализа, стилистика, етнолингвистика.

0. Целта е преку контрастивен преглед на особеностите, пред сè на лексички план, да се даде слика на јазикот, кој бил употребуван во втората половина на дваесеттиот век, не заборавајќи притоа на фактот дека се работи за драмски текст, како и на културните предизвици што ги носи самиот текст при неговиот трансфер од еден на друг јазик (в. Николиќ 1999), во случајов од словенечки на македонски јазик (в. Аризанковска 2007, 2009, 2015). Истиот се разгледува и од стилистички и од етнолингвистички аспект.

1. „ОСЛОБОДУВАЊЕТО“ ЗАД КУЛИСИТЕ

Драмата „Ослободувањето на Скопје“ авторот¹ ја напишал воден од своето лично искуство по сеќавање додека живеел во Скопје. Напишана е во три чина, првиот и третиот имаат по 11 сцени, вториот има 15. Значи вкупно 37. Дејството се одвива во главниот град во текот на 1944-1945 г. Главниот јунак на драмата, Зоран, има 6 години и преку неговата приказна добиваме слика за животот, човечките судбини, емоциите на една реалност. Всушност, се работи за вистинското детство на авторот во кругот на фамилијата, останатите ликови во драмата. Тогаш бил само дете, а денес е автор на драмата. Тоа не е какво било ослободување, туку негово, лично, сопствено, проживеано. Толку бил силен споменот од детството, што прераснало во култна драма, а од неодамна имаме и екранизација.

Тргувајќи од еден детски спомен, приказната продолжува низ секојдневието на ликовите да ја слика вистината на военото време. Преживувањето е основниот мотив. Лица, мајката на Зоран, се жртвува себеси за да можат да се прехранат. Татко му, Душан е во партизаните, а тетинот Ѓорѓија го затвораат. На крајот, Ѓорѓија го пуштаат од затвор со големи телесни повреди, Душан се враќа дома, но Лица осудена од околината за своите постапки се фрла во Вардар.

Преводот е направен 1978 г. и до денес се изминати повеќе од четириесет години. Разгледуван од денешен аспект таквиот превод од јазичностилски аспект претставува вистински шредизвик. Притоа важно е да нагласиме дека Гане Тодоровски го преведувал текстот за постановката на режисерот Слободан Унковски, за потребите на театарот, а не за издавање. Од друга страна, учесниците во тој процес биле доволно упатени, она што нам не ни е доволно познато денес. Треба да нагласиме дека се работи за ликови од секојдневието, членови на една фамилија. Според тоа и нивниот јазичен израз е разговорен.

¹ Душан Јовановиќ (1939, Белград), словенечки театарски и филмски/телевизиски режисер, писател, универзитетски професор. Автор е на дваесетина драмски текстови, голем број телевизиски и филмски сценарија, десетина прозни книги. Режираше повеќе од 80 претстави, десетици телевизиски драми и документарни филмови. Добитник е на голем број најугледни професионални награди (во Словенија, некогашната Југославија, Италија, САД).

„Ослободувањето на Скопје“ е напишана '76/'77 г. Најпрвин е поставена во Загреб во режија на Љубиша Ристиќ², КПГТ³ во 1978 г., истата година е поставена во СНГ/Драма, Љубљана во режија на Љубиша Георгиевски, а во Македонија режирана е од Слободан Унковски, Драмски театар⁴, Скопје. По повод јубилејот на ослободувањето на градот во 2002 г. режисерот Срѓан Јаниќијевиќ ја поставува на сцената на Македонскиот народен театар.

„Ослободувањето на Скопје“ во режија на Слободан Унковски е наградувана (на МЕСС, на МТФ „Војдан Чернодрински“, 1979) на балканско ниво, додека онаа на Ристиќ стекнува и светска слава. Играна е цели тринаесет години (1978-1990) со повеќе гостувања низ светот, вклучувајќи ги Австралија и Америка. Така оваа претстава ја добива едната од двете најважни театарски награди, ОБИЕ⁵, и тоа во две категории: за текст и за претстава во целина.

2. ОД ЛЕКСИЧКИ АСПЕКТ

Еден од најголемите предизвици во преведувањето е лексиката во текстот. Секогаш треба детално да се провери дали една лексема од странскиот јазик го има истиот семантички полнеж како и во целниот јазик. Преведувањето претставува поголем предизвик ако станува збор за две различни култури, што побарува и дополнителни истражувања. Во контекст на ова ќе илустрираме со неколку примери:

- (1) Во делот *Забелешки* (стр. 30) преведувачот словенечката конструкција: Slovensko-makedonsko-srbska **spakedranščina**⁶ ја преведува како: *словенечко-македонско-српски јазик*.

² Љубиша Ристиќ е српски режисер, роден на 8 февруари 1947 г. во Приштина.

³ КПГТ (Казалиште/Позориште/Гледалишче/Театар), вонинституционална театарска заедница основана во 1977 г. со седиште во Загреб.

⁴ Претставата е изведена на урнатините на Старата железничка станица, каде што денес се наоѓа Музејот на град Скопје.

⁵ ОБИЕ е награда што ја доделува весникот The Village Voice за најдобри остварувања на Off-Broadway. Првпат е доделена во 1956 г.

⁶ spakedranščina -e ž (ā) slabš. jezikovno spremenjena, popačena govorica: govoriti v spakedranščini/ predmestna spakedranščina, <http://bos.zrcsazu.si> (пристапено на: 26.5.2017).

Словенечката лексема се однесува на јазикот, што разговорно се користи, што, секако, го отежнува и самиот изговор на наведената лексема. Преведувачот се одлучува за креативна творба поради немањето на директен еквивалент, поттикнат од специфичноста на ликовите во драмата и околностите.

(2) На крајот на Сцена 3 и почетокот на Сцена 4 има употреба на т.н. дидаскалии⁷:

словенечки	македонски
а) (...) Oglasi se sprva tiha, potem zmerom močnejša pesem škržatov. (s. 259)	(...) Се јавува прво, тивка, потоа се посилна <i>јесна на штиурциите</i> . (стр. 36)
б) Ulica . Poldan. Občutek sončne pripeke. Pesem škržatov. (...) (s. 260)	Лица ⁸ . Пладне. Се чувствува сончев припек. <i>Песна од жегалци</i> . (...) (стр. 36)

Во примерот под а) стои „песна на штурците“, а во примерот под б) „песна од жегалци“. Во словенечкиот текст и на двете места е употребена лексемата *škržat*. Ова во словенечкиот јазик е назив на фамилија инсекти со латинското име Cicadidae. Преведувачот тука се одлучува за две варијанти. Според македонскиот превод се два инсекта, иако авторот во оригиналот нема прецизирано. Секако, се работи за инсекти, но со различни латински имиња, од различна фамилија што прават различен звук. Во словенечкиот јазик исто така поинаку се именуваат. Еве ја споредбата:

<i>Латински (биноминална номенклајџура)</i>	<i>македонски</i>	<i>словенечки</i>
<i>Cicada orni</i> (фам.: Cicadidae)	<i>жегалец</i> ⁹	jesenov škržad
<i>Gryllus campestris</i> (фам.: Gryllidae)	<i>штиурец</i> ¹⁰	poljski muren

⁷ дидаскалија - означува сценски напатствија за местото и времето на случување на сценскиот настан и напатствија за дејствијата на ликовите. (Вељановски, 2011: 120)

⁸ Се работи за печатна грешка, во преводот треба да стои „улица“. Лица е една од ликовите, мајката на Зоран, и овде може да се сфати погрешно и таа да се појави на сцената. Во Сцена 4 се слуша само нејзиниот глас во позадина на крајот од сцената.

⁹ Во РМЈ го нема, забележан е во ТРМЈ, стр. 618, том I.

¹⁰ Забележан е во РМЈ, стр. 1682 и во ТРМЈ, стр. 477, том VI.

Можеме да заклучиме дека при превод на вакви лексеми потребно е поопсежно истражување и консултација со стручни лица од соодветната област.

(3)

словенечки	македонски
а) Častnik: Vdova? Lica: <i>Bela</i> (s. 273)	Офицерот: Вдовица? Лица: <i>Бела</i> . (стр. 46)
б) Georgij: (...) <i>Preveč utikaš svoj nosek v reči, ki niso zate.</i> (s. 258)	Ѓорѓија: (...) <i>Ogveke to ūikaš svojeŋo nosenċe vo nešŋia ŋiŋo ne se za ŋebe.</i> (стр. 35)
в) Ana: <i>Poċen lonec, pravljice je konec.</i> (s. 259)	Ана: <i>Колџеŋо се скрши - ŋриказнаŋа сврши!</i> (стр. 36)

Во примерот под а) се работи за фразеолошкиот израз *бела вдовица* со значење ‘жена чиј маж е за извесно време отсутен’¹¹. Словенечката паралела во овој случај е *slamnata vdova*. Вториот пример, б), сметаме дека може да се поедностави со македонскиот фразеолошки израз „го пика носот каде што не му е местото/во туѓи работи“¹². Третиот пример, в), е особено интересен и претставува креативно решение, при што е запазена римата, како што е тоа и во словенечкиот јазик остварено.

(4)

словенечки	македонски
(...) <i>Na plotu preproga. Zoran z iztepaċem in metlico ċisti preprogo.</i> (...) (s. 266)	(...) Врз плотот тепих. Зоран со <i>ѳиралка</i> и метленце го чисти тепихот. (...) (стр. 41)

Во овој пример се работи за предмети од домаќинството. Во словенечкиот текст е употребен *iztepaċ*, а во преводот стои *ѳиралка*, односно се работи за несоодветен избор на еквивалент. *Пиралка* е ‘лопатка со која се бијат алиштата при перење’¹³, а тоа во словенечкиот јазик

¹¹ ФРМЈ, стр. 67, том I.

¹² ФРМЈ, стр. 251/252, том II.

¹³ РМЈ, стр. 677.

се нарекува *perača* или *trepalnik*¹⁴. Наспроти ова, *iztepač*¹⁵ е ‘lorarju podobna (pletена) priprava za iztepanje’. Во македонскиот јазик еквивалент е *чукалка за ипресење ишејиси*. Пиралката е правоаголен дрвен предмет, а чукалката е плетена, може да биде од трска или од метална жица. И намената е поинаква - првата се користи при перење алишта, а другата за рачно тресење теписи.

(5) Трет чин, Сцена 1: Една нога (стр. 69)

словенечки	македонски
(...) Ана: Кје је Zoran? (<i>Zoran pristopi. Izroči vrečico.</i>) Zdaj sem pa samo za <i>ristanc</i> . Zoran: Zakaj? Lica (<i>Odrine Zorana v stran.</i>): Spravi se spod nog. Babici so odrezali nogo. (s. 304)	(...) Ана: Каде е Зоран? (<i>Zoran iприоја. Го йодава кесејо.</i>) А сега сум уште способна да си играме <i>школица</i> . Зоран: Зошто? Лица (<i>Го иурка Зоран насипрана.</i>): Тргни се откај нозете. На баба ти и ја пресекле ногата.

Во примеров се работи за детска игра за која се цртаат квадрати и се скока со една нога. На словенечки се нарекува *ristanc*¹⁶, а на македонски *школица*¹⁷. Во македонскиот позната и како: *царица*, *куц-камен*, *школка*, *йлочка*, *куцанка*, зависно од возраста, секоја генерација има свој назив за истата игра. *Школица* е називот што го отсликува времето во кое е направен преводот.

3. ОД СТИЛИСТИЧКИ АСПЕКТ

Драмата е вид книжевно дело напишано во дијалоска форма, наменето за сценска изведба. Од стилистички аспект спаѓа во уметничколитературниот функционален стил, во драмскиот потстил што ги вклучува и трагедијата и комедијата (Ѓуркова, 2003: 233). За уметничколитературниот функционален стил типични се две функции на јазикот: референцијалната и поетската. Всушност, и за драмата

¹⁴ SSKJ: <http://bos.zrc-sazu.si>. (пристапено на: 14.5.2017)

¹⁵ SSKJ: <http://bos.zrc-sazu.si>. (пристапено на: 14.5.2017)

¹⁶ SSKJ: <http://bos.zrc-sazu.si> (пристапено на: 14.5.2017)

¹⁷ TPCMJ, стр. 1477.

се карактеристични овие функции, имајќи го предвид фактот дека драмското дело е напишано во дијаложка форма за да биде изговорено на сцена. Така се соопштува порака, а улогите на примач и праќач на пораката се менуваат меѓу авторот на делото, актерот и публиката во гледалиштето. Типична форма на изразување е пишуваната, но драмскиот текст се преработува при што процесот на поставување на сцена резултира со говорена форма на текстот. Во однос на јазичните средства што се користат во овој стил нема ограничувања. Секој автор си има свој јазичен белег.

„Јазикот на книжевното дело се разликува од секојдневниот јазичен израз затоа што ја одразува творечката постојанка на писателот. Секој писател треба да има свој стил. Ако то нема - не треба да пишува.“ (Минова-Гуркова, 2003: 235)

Убавината на уметничколитературниот стил е во тоа што можат да се сретнат и слоеви на другите функционални стилови. Тие меѓусебно се прелеваат. Во театарскиот контекст тоа е многу важно, особено во однос на улогите во драмата. Авторот одбира јазични средства во однос на ликот што го гради во делото. Подоцна режисерот го „доработува“ со движењата, костимот, интонацијата и енергијата на сцена. Познатиот театролог Ан Иберсфелд¹⁸ тоа го дефинира како *иразнини* што се пополнуваат со текстот на режијата. Така текстот на драматичарот (Т) и текстот на режијата (Т') ја прават претставата (Р). Тоа го претставува со формула¹⁹.

Појдовна точка за јазикот на овој стил, т.е. драмскиот потстил, е стандардната форма. Но не е секогаш така. Тука клучна улога има авторот на текстот, кој ги пишува улогите и врз основа на јазичниот израз на ликот, читателот стекнува впечаток за каков лик станува збор. Од друга страна, кога сте во гледалиштето ликот го доживувате

¹⁸ Ан Иберсфелд (Anne Ubersfeld, 1918-2010), професорка по театрологија и директор на Театарскиот институт на Сорбона. Автор е на повеќе книги во кои со методите на семиологијата се обидува да ги утврди специфичностите на театарскиот текст (Вељановски, 2011: 27).

¹⁹ $T + T' = P$ - текстот на драматичарот и текстот на режисерот ја прават претставата (Вељановски, 2011: 35).

и визуелно, како публика ја примате пораката, но во поинаква форма. Ако претходно само сте го читале драмскиот текст, сега го доживувате.

За јазичниот израз на ликот не треба да се тргнува од стандардните форми на јазикот. Напротив, треба добро да се види што сакал авторот да прикаже и да се цели кон тоа. Дури некогаш потешко е да се најде соодветна форма што не е стандардна отколку нормираната.

Еве уште еден пример за слободата на изразување на авторот, за јазикот и говорот на ликовите од Луиџи Пирандело²⁰:

„(...) за да се најинше добро некоја драма или комедија ликовите не треба да се силаат да се изразуваат во литературна форма и.е. да се користат со некаков необичен јазик (говор). Употребата на такаков јазик не ја чини драмата или комедијата безусловно добра. На ликовите, како што продолжува Пирандело, треба да им се овозможи да говорат онака како што тие би говореле во зависност од карактерот (...)“. (Пирандело според Вељановски, 2011: 44)

Во македонскиот контекст истото го потврдува Лилјана Минова-Ѓуркова во книгата *Македонска крвава свадба, што тодини подоцна*, имајќи ги предвид и околностите во кои се одвива дејството:

„Се разбира, јазичниот израз е условен и од темата, од времето во кое се случува дејството на драмата, како и од произлезот и од карактерот на ликовите. Времето на дејството и темата во толема мера го условуваат изборот на лексиката, а јазичниот израз на секој одделен лик треба да биде соодветен на карактерот што му се припишува“. (Минова-Ѓуркова, 2000: 59-60)

4. ОД ЕТНОЛИНГВИСТИЧКИ АСПЕКТ

Етнолингвистиката е лингвистичка гранка што го проучува јазикот во однос со етничките заедници и нивната култура. Основниот поим во етнолингвистиката е *културемата* (Nagorko 2004:131). За да ги дефинираме разликите во културата тргнуваме од сопствената. Во постапка

²⁰ Луиџи Пирандело (Luigi Pirandello 1876-1936), италијански писател, драматичар и поет. Добитник е на Нобеловата награда за литература во 1934 г.

на споредба се одредува културолошка специфика (Persson 2015:5) што ја има само во една култура и така доаѓаме до *културемиие* во еден јазик (в. повеќе: Newmark, P. 1988). Овој драмски текст сметаме дека има добра основа за етнолингвистичко проучување.

Овде илустрираме со примери-културемии што заслужуваат внимание:

(6) Прв чин, Сцена 7 (стр. 40 од преводот) има наслов **Полжав**, на словенечки јазик гласи *Polž-marovž*. Се работи за детска песничка што му ја пее Зоран на полжавот. Преводот на песничката е соодветен и стилски адаптиран, но буквален. Сепак, етнолингвистички разгледувано даваме еден предлог за негово поедноставување. Се работи за кратка песничка што е дел од македонската традиција, која се пренесува низ годините:

<i>Polž-marovž</i> (оригинал, стр. 264)	Полжав (превод, стр. 40)	Полжавче-молжавче ²¹ (предлог за адаптација)
<i>Polž-marovž, pokaži roge, če ne, ti hišo razbijem, če ne, ti mater ubijem, s sekiro po glavi - na zeleni travi.</i>	<i>Пушџи џолже рокчиња, џо зелени долчиња, ако не ти исџушџиши јас ќе ми џе убијам, секира ќе зџрајчам, и џебе ќе џе смачкам.</i>	<i>Пушџи Сџојко роџови на бабини сџолови во шарени дворови.</i>

(7) Прв чин, Сцена 10 (стр. 45 од преводот) во дијалогот меѓу Господинов и Ѓорѓија:

(...)

Господинов: Ѓорѓија Поџев?!

Ѓорѓија (По некое време): Поџевски.

Господинов: Роден на 1. 3. 1916 џ. во Биџола?

Ѓорѓија: Да.

Господинов: Член на КПЈ-ог? (Ѓорѓија молчи.)

Господинов: Рабојшиш?

Ѓорѓија: Пајаџеогоси.

Господинов: Го џознаваш ли Данев? (Ѓорѓија молчи.) (...)

²¹ Песната е дел од усната македонска традиција, забележана и од еден електронски извор: <http://daily.mk>, (пристапено на 15. 12. 2016).

Од контекстот можеме да заклучиме дека се работи за елиптични реченици. Вниманието го привлекува репликата на Ѓорѓија: *Па̄й̄а̄ѣо-доси*²². Од денешен аспект, кога го читаме не ни е доволно јасно за што станува збор. Во тоа време, кога е направен преводот, било доволно јасно, затоа што тогашната читателска публика била доволно упатена, како повоена генерација, вклучувајќи ги и преведувачите. Во ваков случај наш предлог е да се внесат фусноти со објаснувања. Ваквиот пристап го прави текстот достапен на секоја генерација читатели. Тоа во изданието од 2007 г. не е направено, а во текстот на преведувачот²³ претпоставуваме дека нема такви појаснувања затоа што е припадник на повоената генерација писатели и преведувачи и затоа што преводот е направен пред сè за потребите на театарот, за постановката на Слободан Унковски, а не за печатење.

Големо внимание привлекува Сцената 11, на крајот од првиот чин. Сцената носи наслов „*Вер̄ѣѣѣ*“. Се работи за старословенска именка, која се јавува со значењето *ѣешѣѣра*. Ја симболизира пештерата и Христовото раѓање. Основата на приказната е во Новиот завет, Светото евангелие според Матеј²⁴. Во сцената авторот таа приказна ја преточил во разговор на тројцата Мудреци со царот Ирод. На македонски мудреците се: Гаспар, Балтазар, Мелкиор. Царот е Ирод. Присуството на ш кај Гашпар и името на Херод се разбирливи, зашто преведувачот, најверојатно, се решил за транслитерација. Овде постои можност за прилагодување, онака како што се тие адаптирани кај нас, иако имињата на мудреците не се споменуваат во евангелието²⁵.

5. ЗАКЛУЧОК

Анализата на јазикот на еден драмски текст, а особено кога се работи за превод, претставува вистински предизвик. Уште поголем е предизвикот кога тој текст се чита денес, повеќе од четитиесет години

²² Папареодоси - металско претпријатие на Тодор Папатеодоси, <http://www.staroskorje.vestel.com.mk>, (пристапено на: 28.5.2017).

²³ Во личната архива на академик Гане Тодоровски преведениот текст на драмата го нема (МАНУ, 25.10.2019).

²⁴ <http://svetopismo.pravoslavie.mk>, (пристапено на: 7.6.2017).

²⁵ Консултација со свештено лице, отец Сарафче Иванов, на ден 6.6.2017 г.

од неговото настанување. Текстот е преведуван од словенечки јазик и генерално можеме да заклучиме дека се работи за превод што го отсликува времето во коешто е настанат. Наша цел беше да се направи контрастивна анализа на драмата „Ослободувањето на Скопје“ од Душан Јовановиќ преку споредба на оригиналниот текст на словенечки јазик, *Osvoboditev Skopja in druge gledališke igre*, издаден 1981 г. и македонскиот превод направен од Гане Тодоровски во 1978 г., а објавен 2007 г., под наслов *Ослободувањето на Скопје: анџолоџија - иџра и сугбина*, издание приредено од Лилјана Мазова, разгледувани од лексички, стилистички и етнолингвистички аспект. Изборот на соодветни лексички еквиваленти не е секогаш единственото решение при преведувањето на даден текст. Тука се и културните предизвици, што ги отсликуваат сличностите, но и разликите меѓу две култури, изразени преку нивниот јазик и можностите за нивна адаптација, со цел добивање целосно восприемлив и лесно разбирлив текст. Сето ова се обидовме да го доловиме преку илустрираните примери во овој прилог, кај некои од нив давајќи и предлози за едно поинакво решение.

Се надеваме дека со овој прилог успеавме да затвориме, но и да отвориме низа нови прашања врзани со комплексноста на преведувачката дејност и нејзината важност во презентирањето на текстот со вклученоста на сите елементи кои бараат да се задржи и да се пренесе неговата автентичност.

Извори:

- Jovanović, D. 1981. *Osvoboditev Skopja in druge gledališke igre*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
 Мазова, Л. (прир.) 2007. Јовановиќ, Д. *Ослободувањето на Скопје: анџолоџија - иџра и сугбина*. Скопје: Матица.

Литература:

Кирилица

- Аризанковска, Л. 2007. Проблеми при преведувањето од македонски на словенечки јазик, *XXXIII Меѓународна научна конференција, Охрид, 2006, (Зборник)*. Скопје: Универзитет „Св Кирил и Методиј“, 57-68.

- Аризанковска, Л. 2009. Македонскиот и словенечкиот јазик (особености кои ги доближуваат и ги оддалечуваат, *Трета македонско-словенечка научна конференција, Охрид, 2007, (Зборник)*. Скопје: Универзитет „Св Кирил Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“, 181-198.
- Аризанковска, Л. 2015. Терминологијата во служба на преведувањето и толкувањето – европски и македонски искуства, Меѓународна научна конференција на тема: *Јазични и културни проникнувања низ преведувањето и толкувањето*, Катедра за преведување и толкување. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“, 87-95.
- Арсова-Николиќ, Л. 1999. *Преведување: теорија и практика*. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“.
- Вељановски, Р. 2011. *За театарскиот јазик: Од грамски јазик до дикција*. Скопје: Р. Вељановски.
- Ивановски, И. 1990. *Македонската театарска критика и театрологија*. Скопје: НИО „Студентски збор“.
- Котеска, Ј. 2002. *Посмодернистички литературни студии*. Скопје: Македонска книга.
- Лужина, Ј. (прир.) 2000. *Македонска крвава свадба сто години подоцна*. Скопје: Матица македонска, Факултет за драмски уметности.
- Минова-Гуркова, Л. 2003. *Стилистика на современиот македонски јазик*. Скопје: Магор.
- Минова-Гуркова, Л., Бојковска С., Цветковски, Ж. 1998. *Македонски јазик за средното образование*. Скопје: Просветно дело.

Латиница

- Nagorko, A. 2004. Etnolingvistika i kulturemi u меѓујезичном простору, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovje*, knj. 30, Zagreb, <https://core.ac.uk>.
- Newmark, P. 1988. *A Textbook of Translation*. Hemel Hempstead: Prentice Hall.
- Persson, U. 2015. Culture-specific items Translation procedures for a text about Australian and New Zealand Children's Literature. Kalmar Växjö: Linneuniversitetet, <https://www.diva-portal.org>.

Речници:

- Dukanović, M. 2008. *Slovensko-srbski srbsko-slovenski slovar*, Beograd: Agencija Matić.
- Мургоски, З. 2011. Толковен речник на современиот македонски јазик. Второ проширено и преработено издание. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“.

Novšak, F. 1982. Makedonsko-slovenski slovar. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Речник на македонскиот јазик. Ред. Блаже Конески. Скопје: Македонска книга. Графички завод Гоце Делчев, 1986.

Толковен речник на македонскиот јазик. Ред. Кирил Конески, I-VI. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 2003-2014.

Фразеолошки речник на македонскиот јазик. Ред. Ширилов, Т. Димитров, Т. I-III Скопје: Огледало, 2003-2009.

Литература од интернет:

<http://www.enciklopedija.hr>

<https://core.ac.uk>

<https://www.diva-portal.org>

<http://www.manaki.com.mk>

<http://star.vest.com.mk>

<http://veza.sigledal.org>

<http://www.vsakadobrazgodbajeljubezenskazgodba.com>

<https://sr.wikipedia.org>

<http://www.obieawards.com>

<http://daily.mk>

<https://skopjeandme.com>

<http://www.staroskopje.vestel.com.mk>

<http://svetopismo.pravoslavie.mk>

<http://www.utrinski.mk>

<https://sl.wikipedia.org>

<http://www.ippo.gov.mk>

Список на скратеници:

SSKJ - Slovar slovenskega knjižnega jezika;

PMJ - Речник на македонскиот јазик;

TRMJ - Толковен речник на македонскиот јазик;

TRCMJ - Толковен речник на современиот македонски јазик;

ФРМЈ - Фразеолошки речник на македонскиот јазик.

Lidia ARIZANKOVSKA, Todorka BALOVA

THE DRAMA "THE LIBERATION OF SKOPJE" BY DUŠAN JOVANOVIĆ FROM A SLOVENIAN-MACEDONIAN LANGUAGE ASPECT

Summary

The goal of this paper is to make a contrastive analysis of the play "*The Liberation of Skopje*" by Dušan Jovanović by comparing the original text in Slovenian, *Osvoboditev Skopja in druge gledališke igre*, published in 1981 and the Macedonian translation made by Gane Todorovski in 1978, and published in 2007, entitled *The Liberation of Skopje: Anthology - Game and Fate*, edited by Liljana Mazova, reviewed from a lexical, stylistic and ethnolinguistic point of view. From today's point of view, such a translation from a linguistic point of view is a real challenge, especially because it is a dramatic text, which was created more than forty years ago. Furthermore, we must take into account the basic characteristics of a dramatic text, that drama is a kind of literary work written in dialogical form, intended for stage performance, while from a stylistic point of view it belongs to the artistic-literary functional style and in terms of the linguistic means used in this style, there are no restrictions.

Choosing the right lexical equivalents is not always the only solution when translating a given text. There are also cultural challenges, which reflect the similarities, but also the differences between the two cultures, expressed through their language and the possibilities for their adaptation, in order to obtain a fully readable and easily understood text. We have tried to capture all this through the illustrated examples in this paper, while giving suggestions for some of them in order to provide a different solution.

Јулиа АТАНАСОВСКА

Меѓународен Славјански Универзитет Г.Р Державин,

Свети-Николе – Битола

Р. Македонија

КОМПЈУТЕРНАЯ И КОРПУСНАЯ ЛИНГВИСТИКА
(на примере Национального корпуса русского языка
<http://www.ruscorpora.ru>)

Аннотация: Статья посвящена современному направлению языкознания – компьютерной лингвистике. Это относительно молодая наука, но динамично развивающаяся. Она позволяет структурировать языковую систему с помощью современных средств информации.

В статье определяются языковая структура и её функции на примере Национального корпуса русского языка.

Ключевые слова: лингвистика, информатика, лингвистические корпуса, язык, компьютерные технологии, искусственный интеллект, естественный язык.

Введение

В начале было слово...

Почему так? Очень давно язык был слабым отражением вещей в сознании человека, хрупкой гранью, которая отделяла человека от мира неживой материи. Сейчас развитие языка дошло до такой степени, что он сам проявляет тенденцию к независимому движению и управляет развитием разума.

Язык - это самое древнее и самое загадочное приобретение человека, а лингвистика - это наука о языке, древнейшая из наук.

Компьютерная лингвистика занимается в первую очередь решением задач лингвистического обеспечения информатики, которая понимается в своем широком смысле как наука, которая изучает закономерности информационного цикла от стадии записи до стадии ее использования с помощью технических средств, а также проблемой компьютерного понимания естественного языка. И так как сейчас мы

живем в век развития компьютерных технологий, то осуществление всех вышеперечисленных процессов осуществляется с помощью искусственного интеллекта. Язык и мышление человека неразрывно связаны. Поэтому, разгадывая алгоритмы языка, человек тем самым пытается расшифровать алгоритмы разума.

В процессе своего развития язык раскрывает методы собственного познания. Наша цель – обобщить лингвистические проблемы, пытаюсь найти лингвистические основы обработки текстов на естественном языке посредством компьютера, не отрываясь от их источников в современном мире. Именно об этом и будет идти речь в нашей статье.

1. ИНФОРМАТИКА И КОМПЬЮТЕРНАЯ ЛИНГВИСТИКА

Термин «информатика» имеет французское происхождение и означает «наука о методах и процессах сбора, хранения, обработки, передачи, анализа и оценки информации с применением компьютерных технологий, обеспечивающих возможность её использования для принятия решений». Однако понимание данного термина с момента своего появления и до сегодняшних дней претерпело существенные изменения. Например, в советской информационной традиции термин «информатика» впервые был применен для обозначения научно-технической информации как науки (информирование) (А.И. Михайлов, 1968). Позднее информатика определяется как наука о наиболее общих закономерностях построения и преобразования информационной модели мира, которая определяет роль человека и технических средств в процессах обработки информации в технических, биологических и социальных системах (Ю.И. Шемакин, 1985 г.). Еще позднее была обоснована новая наука «информациология» - научная основа построения информационной модели мира (И.И. Юзвешин, 1995 г.). Таким образом можно сказать, что содержание данной науки еще только находится в процессе становления, т. к. меняется и определение самого понятия «информатика», и появляются новые родственные понятия и термины.

Также следует добавить, что определение «информатика» совпадает с определением «научно-техническая информация» с той разницей, что последняя обычно понимается и как тексты. Сам язык представляет

сочетание техники создания языковых знаков, которые составляют индустрию языка. Каждая технология создания языковых знаков имеет большие ресурсы, способные раскрыть диапазон коммуникативных возможностей личности и общества и его структурных элементов. Языковая технология очень важна для фиксации культуры, т. к. письменная речь может хранить культурнозначимые тексты и оперировать ими, а также организовывать их в виде словарей и каталогов. Компьютерная речь способна моделировать все знаковые системы. Компьютерные технологии ставят язык в положение, когда он максимально детально передает глубинные и профессиональные смыслы, которые свойственны неязыковым знаковым системам (Ю.Н. Марчук, 2006 г.).

А какие же лингвистические проблемы информатики могут возникнуть?

Как уже говорилось, мы живем в век развития компьютерных технологий, и в современном мире человек живет в компьютерной среде. Его общение с ЭВМ развивается в сторону использования удобного именно для обычного человека естественного языка, а не так, как было буквально два десятилетия назад, когда язык программирования был понятен только узкому кругу специалистов в данной области.

Человеческий язык, естественный язык для коммуникации сообществ людей, продолжает оставаться самым мощным и незаменимым средством передачи информации, поэтому ввод последней в компьютер связан с переработкой сообщений на естественном языке.

Современное развитие компьютерных технологий, которое берет свое начало еще в XIX веке, в XX веке позволило языку осуществлять свою коммуникацию с помощью машин. С развитием интеграции языка в машины развивается дисциплина «компьютерная лингвистика», которая является интердисциплиной между информатикой и лингвистикой.

Однако в процессе интеграции информатики и ее внедрения в практику языкового использования в обществе появляются проблемы создания общих языков представления основных видов информации, разработки более совершенных языков доступа к ней и создание языков массового пользования для пользователей. Для решения данных проблем необходимы результаты исследования функционирования языка в процессе обработки профессиональной информации специа-

листами. Поэтому надо изучать не только массовую коммуникацию, но и специальную коммуникацию, в которой наиболее четко проявляется соединение естественных и искусственных языков.

Если рассмотреть специальную коммуникацию, а точнее в ее рамках перевод научно-технической литературы и документов, то стоит отметить, что в последнее время, ее объем возрос. В мире объем переводов разного характера увеличился на 600% (Garnier, 1985). Также изменился и состав переводов – полюс сдвинулся в сторону перевода научно-технической литературы, а также юридической и учебной в сторону устного и синхронного переводов. Перевод художественной литературы занимает одно из последних мест в данном списке. Состав переводимой литературы является адекватным показателем информации, которая циркулирует в обществе.

Таким образом, из вышеуказанного можно сделать вывод, что компьютер отражает не только внешнюю структуру текстов, которые изучаются и обрабатываются, но и затрагивает коренные сущности порождения и использования языковых ситуаций, моделирование языковых процессов, которые лежат в основе самого мышления и обмена коммуникацией.

2. МАШИННЫЙ ПЕРЕВОД

Каково же современное состояние машинного перевода?

Если посмотреть с одной стороны, то машинный перевод есть, и можно купить его различные системы, как отечественные, так и зарубежные, которые дают вполне приличный и адекватный перевод. Однако в большинстве случаев машинный перевод требует дальнейшей коррекции со стороны переводчика, что является существенным недостатком. Исследуемая проблема связана с тем, что данные системы в основном обладают защитой от переписывания, также нельзя внести изменения в их алгоритмы и программы. Можно лишь дополнять и изменять словари, но только с помощью специальных дополнительных программ, которые продаются отдельно. Только некоторые системы допускают постредактирование. Работать с системой машинного перевода переводчику, который плохо знаком с программированием, довольно сложно.

Имеющиеся данные говорят о том, что небольшое количество фирм пользуются системами машинного перевода. Это можно объяснить тем, что переводами в фирмах занимается переводчик, который не является системным программистом, и пользование программами перевода для него затруднительно, а с принятием на работу еще и программиста увеличиваются расходы фирмы. Поэтому проще и дешевле всего перевести текст самому переводчику «с нуля».

Однако в данный момент альтернативы машинному переводу пока не существует.

Машинный перевод текстов с одного естественного языка на другой осуществляет переводы на всех языковых уровнях двух и более языков. Их главная цель – передать смысловую информацию текста одного языка и создать ему эквивалент по форме и содержанию на другом языке. Перевод с одного естественного языка на другой затрагивает все аспекты человеческого мышления и способов их выражения. Это порождает новое направление – изучение естественного интеллекта, т. к. язык и интеллект человека неразрывно связаны между собой. Система машинного перевода, которая моделирует в себе и познание мышления, является системой искусственного интеллекта. Также многие системы автоматизированного перевода содержат и систему толкования текста.

Для того, чтобы система машинного перевода работала как надо, необходимо ее постоянное редактирование, устный ввод текста, устное управление, анализ и синтез текста.

В России, а точнее, еще во времена СССР, разработка системы машинного перевода началась в 1965 году в Институте точной механики и вычислительной техники Академии наук СССР под руководством лингвиста Д.Ю. Попова. Создавался алгоритм перевода с английского языка на русский. Затем данная система была предоставлена в качестве технической помощи Всесоюзному центру переводов научно-технической литературы и документации Государственного комитета СССР, где началось ее программирование для серийных ЭВМ общего назначения серии ЕС (единая система). Одновременно с этим проводилось и совершенствование словарей и алгоритмов системы и ее настройка по тематике на английские тексты. В то же время появилось и назва-

ние системы – АМПАР (автоматизированный машинный перевод с английского на русский).

Однако данная система машинного перевода являлась автоматизированной, а не автоматической, что подразумевало под собой редактирование человеком переведенного текста.

В наше время система АМПАР породила целый ряд систем машинного перевода на персональном компьютере под названием СПРИНТ, которые сегодня находятся в фазе совершенствования своего программного обеспечения.

Впоследствии была создана система машинного перевода под названием САПФИР на базе программного инструментального комплекса ЛИНГВИК, представляющего собой параметрически настраиваемую транслирующую систему, функционирование которой полностью определяется заданными в декларативной форме описаниями, отражающими все этапы выполнения процессов преобразования текста с заданного входного языка на заданный выходной язык (Ю.Н. Марчук, 2006 г.).

Отличительная особенность системы САПФИР то, что она была ориентирована не на работу на больших компьютерах, а на работу на персональном компьютере, что отвечало потребностям того времени, когда произошла переориентация на работу с ПК, которые к тому времени по объему памяти и скорости действия сравнялись с большими ЭВМ и были намного удобнее для пользования.

Каким же образом происходит трансляция текста с заданного входного языка на выходной в системе ЛИНГВИК? Данная система организует этот процесс в соответствии со схемой, по которой он разделяется на три основных этапа:

- перевод исходного (входного) текста в промежуточную форму представления, которая называется цепочкой лексем;
- построение на базе полученной цепочки лексем дерева связей элементов транслируемого текста (дерева вывода);
- генерация выходного текста как результат работы транслирующей системы (Ю.Н. Марчук, 2006 г.).

Лексические компоненты описания исходного языка представляют собой множество, которое состоит из словарей. Каждый словарь объе-

диняет в себе группы семантической эквивалентности, имеет свой номер и соответствует отдельной смысловой подобласти входного языка.

Для условного обозначения семантики включенного в каждый конкретный словарь слова применяется знаковое представление этого слова, а для группы семантической эквивалентности применяется знаковое представление первого включенного в эту группу слова.

Кроме основного семантического значения слова из словаря также можно задать и дополнительные характеристики или так называемые атрибуты морфологического или синтактико-семантического характера (например, род, число, падеж и т. д.). Атрибуты – это элементы множества, которые отражают определенные признаки обрабатываемых объектов, например, слов, правил и т. д. Эти признаки несут в себе дополнительную информацию о слове, которая может быть использована и для организации выдачи различных переводных эквивалентов для одного и того же слова, и для организации проведения более глубокого анализа смысловой нагрузки слова входного текста. Также следует отметить, что в словари должна быть включена информация о различных словоформах. Эти словоформы, с приписанными к ним значениями атрибутов, представляют парадигму слова. Как результат, в словарь заносится множество русских и английских слов вместе с окончаниями и значениями атрибутов.

Процесс, когда предложение берется целиком и анализируется машиной сверху вниз, называется деревом вывода. На следующем этапе предложение делится на две и более частей, каждая из которых после опять делится на части до тех пор, пока на вершине дерева не будут стоять только слова выходного языка или так называемые терминальные символы.

Транслирующая система автоматического перевода, созданная на базе инструментального комплекса ЛИНГВИК, предусматривает специальные правила вычисления атрибутов и генерации выходного текста, которые используются для вычисления значений атрибутов и их передачи от терминальных вершин дерева к его корню. Данные вычисления необходимы потому, что атрибуты исходных терминальных символов не всегда совпадают с атрибутами, требуемыми для правильного определения их эквивалентов выходного языка, что объясняется

разницей в грамматических системах языков: английского и русского. Также применение этих правил необходимо и при проверке контекстного окружения в процессе синтактико-семантического анализа.

Основной труд в создании системы машинного перевода представляет создание лингвистического обеспечения, а составление лингвистического обеспечения системы САПФИР так и не было закончено, из-за чего программная реализация так и не была осуществлена.

3. ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ КОРПУС

Лингвистическим корпусом называют собрание текстов, собранных в соответствии с определёнными принципами, размеченных по определённому стандарту и обеспеченных специализированной поисковой системой. Иногда корпусом («корпус первого порядка») называют просто любое собрание текстов, объединённых каким-то общим признаком (языком, жанром, автором, периодом создания текстов).

Лингвистические корпуса обладают определёнными характеристиками и делятся на несколько видов.

Существует много русских лингвистических корпусов, и мы в данной статье рассмотрим, по какому принципу они работают, на примере одного из них, который называется «Национальный корпус русского языка».

[http://www.ruscorpora.ru/new/\(02.12.2019\)](http://www.ruscorpora.ru/new/(02.12.2019)).

Рис. 1: Интерфейс национального корпуса русского языка

Этот корпус был выбран нами потому, что является одним из самых больших, удобных и функциональных корпусов русского языка. Его объем составляет 119 203 документа и 288 727 494 слова.

На главной странице мы можем увидеть интерфейс самого корпуса с архивом новостей в хронологическом порядке. С левой стороны находится меню, в котором можно найти вкладку «поиск в корпусе», который содержит расширенный список подкорпусов, целый ряд других лингвистических характеристик для поиска, технические характеристики корпуса, руководство пользователя (*studiorum*), а также форум и список других лингвистических корпусов русского языка. Периодически обновляется версия корпуса, но также и остается возможность выбрать работу в старой версии корпуса, для консерваторов.

Есть функция англоязычного меню, что позволяет работать с ним не только русскоговорящим людям, но и иностранным гражданам, владеющим английским языком, а также и английский подкорпус среди параллельных подкорпусов. С нашей точки зрения, это хороший способ развивать, понимать и знакомить с русским языком людей других национальностей по всему миру.

В параллельных подкорпусах присутствует целый список и других языков, что также очень удобно для работы. Отдельно хотелось бы отметить в параллельных подкорпусах функцию многоязычного параллельного корпуса, которая позволяет увидеть заданное слово в контексте сразу нескольких языков.

Однако в параллельных подкорпусах есть один, на наш взгляд, недостаток, который был не учтен разработчиками: когда мы задаем слово в поисковой строке, то в результатах поиска в контексте русского языка данное слово выделено другим цветом, а в переводе на другой язык – нет. Это усложняет работу тем, кто не знаком с иностранными языками или если и знаком, то не знает, как переводится конкретное слово и не может его найти в параллельном тексте на другом языке.

В качестве примера нами было выбрано слово «добро».

Рис. 2: Поиск слова «добро» в параллельном английском подкорпусе.

Еще одна особенная функция корпуса – формат KWIC – выдает нам результаты коллокации конкретного заданного слова во фразе.

Рис. 3: Поиск слова «добро» в газетном подкорпусе в формате KWIC.

Однако можно воспользоваться и обычным форматом газетного подкорпуса, и тогда результаты поиска слова «добро» будут выглядеть следующим образом:

Рис. 4: Поиск слова «добро» в газетном подкорпусе в обычном формате.

Среди подкорпусов также есть и другие, например, устный, диалектный, обучающий, поэтический и др. Отдельно хотелось бы обратить внимание на подкорпус «мультимедийный». После ввода выбранного нами слова в поисковой строке, корпус выдает нам информацию в виде коротких видео, в которых употреблялось данное слово. Это могут быть художественные и документальные фильмы, программы разного характера, политические выступления или другие мультимедийные программы. На наш взгляд, это довольно интересный и интерактивный подкорпус.

Рис. 5: Поиск слова «добро» в мультимедийном подкорпусе.

Проблема предоставления результатов, которые корпус выдает в таком большом количестве, что их просто физически нет возможности просмотреть в ограниченное время, решается с помощью системы, которая позволяет задавать отдельные параметры поиска и автоматически разбивать их на подмножества или же выдавать наиболее устойчивые словосочетания (коллокации) со статистической оценкой их значимости.

Также очень интересен раздел корпуса «графики». При вводе заданного слова в поисковую строку корпус нам выдает график, на котором мы можем отследить динамику употребления данного слова.

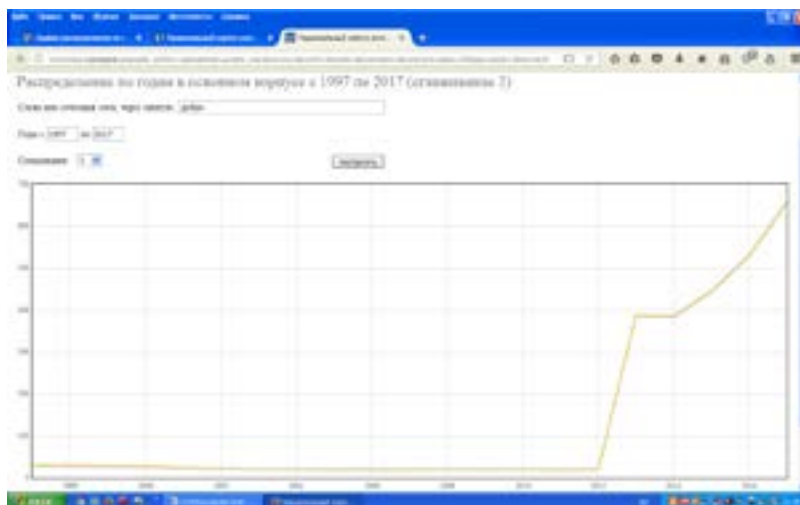

Рис. 6. Поиск слова «добро» в разделе корпуса «графики».

Если мы подробнее рассмотрим график на рисунке 6, который был нам выдан корпусом по запросу слова «добро», то можем увидеть, что в период от 1997 года до 2012 частота его употребления была очень низкой, а с 2012 до 2017, за более короткий временной интервал, существенно увеличилась. Из этого можно сделать предположение, что с 1997 года в русском обществе произошел откат в сторону других ценностей, а добро было на одном из последних мест в этой иерархии. Да и если посмотреть на новейшую историю России, как раз в тот период страна находилась в бедственном положении из-за ряда факторов, как внутренних, так и внешних. Однако, начиная с 2012 года, когда страна становится более уверенной и крепкой мировой политической ареной, да и внутри страны экономическая ситуация стала более стабильной, у людей появилась возможность переосмыслить свои жизненные ценности, и тогда слово «добро» стало более часто звучать из уст людей, а с его возрождением и наша жизнь стала добрее.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ.

Компьютерная лингвистика со своим появлением во многом облегчила работу лингвистов, так как современные компьютерные техноло-

гии многократно упрощајат процедурата на обработка на големо количество на текстови. Иако, треба да се забележи, дека разбирањето на структурата и составот на оваа наука сè уште не е утврдено окончателно. Лингвистичките корпуси помагаат во научните истражувања и во учењето на јазикот. Тие содржат во себе големо количество дополнителна информација за својствата на текстовите, коишто влезат во нив, а исто така и рефлектираат непрекинати процеси на промена, коишто секогаш се случуваат во јазикот. Лингвистичките корпуси можат да бидат интересни и корисни не само за лингвистите, туку и за специјалистите во други области, на пример, писателите, уредниците, преводниците, лингвистите, историчарите и професорите на странски јазици. Секое непознато зборно или граматичко објект може да се провери брзо со помош на корпусот, без да се поседуваат посебни знаења во областа на информатиката.

Исполовано литература

- Марчук В.М. 2006. *Учебно помагало «Компјутерна лингвистика»*. М.: АСТ: Восток-Запад
- Михайлов А.И., Черный А.И., Гиляревский Р.С. 1968. *Основи информатики*. М.: Наука
- Шемакин Ю.И. 1985. *Введение в информатику*. М.: Финансы и статистика.
- Юзвизин И.И. 1995. *Информационолошка – научна основа на изградбата на информационална модела на светот//Докл. На четврто меѓународно форум на информатизација*. М.: Наука

Јулија АТАНАСОВСКА

КОМПЈУТЕРСКА ЛИНГВИСТИКА И КОРПУСНА ЛИНГВИСТИКА

(врз пример на рускиот национален корпус <http://www.ruscorpora.ru>)

Резиме

Во статијата интересот е насочен кон компјутерската лингвистика. Ќе се запознаеме што претставува оваа наука, ќе го проследиме нејзиното настанување, развој и сегашната состојба, а исто така ќе разгледаме и што се тоа јазични (лингвистички) корпуси и работата во нив, врз примерот на Националниот корпус на рускиот јазик <http://www.ruscorpora.ru>.

Јасминка ДЕЛОВА-СИЛЈАНОВА

Филолошки факултет „Блаже Конески“

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“

Скопје, Македонија

ФРАЗЕМИ СО КОМПОНЕНТА *HRDLŮ* ВО ЧЕШКИОТ ЈАЗИК И НИВНИТЕ ПРЕВОДИ НА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК

Апстракт: Во нашиот труд соматските фраземи со компонента ‘грло’ во чешкиот јазик и нивните преводни еквиваленти на македонски јазик ги анализираме од аспект на нивната семантика за што фраземите ги поделивме во шеми (според концептот на когнитивистичката теорија), од аспект на нивната структура (именски, глаголски, споредбени и цела реченица) и од аспект на начинот како се преведени на македонски јазик (целосен еквивалент, делумен, еквивалент, релативен еквивалент, аналог, без еквивалент и буквален или неточен превод). На крајот на анализата доаѓаме до соодветни заклучоци.

Клучни зборови: македонски соматски фраземи, чешки соматски фраземи, грло

1. ВОВЕД

Значењето на фразеологијата во јазикот е мошне важно како јазична област која го збогатува нашето изразување и на тој начин станува неделлив дел од нашиот живот. Во дадена ситуација ни помага да изразиме одредена мисла со одредена мера на експресивност, емоционална обоеност, кои на нашиот јазик му додаваат субјективен израз за кој со тешкотија би наоѓале зборови. Фразеологијата е едно од најзначајните средства кои, на една страна ги зближува разните народи со посредство на преземање на фраземите во зборовниот фонд, и од друга страна, помагаат да се рашири нашата свест за географските и културно-историските прилики и традиции на другите народи благодарение на националните фраземи

2. ИЗВОРИ

Овој труд е дел од поопширно проучување на соматските фраземи во преводите од чешки на македонски јазик. Материјалот најпрвин го

ограничивме нашиот материјал на делата на чешки јазик преведени на македонски. Од тој материјал ги извлековме фраземите што во својот состав како компонента содржат дел од човечкото тело. Посебно ќе се задржиме на фраземите што во својот состав ја содржат компонентата ‘грло’.

Потоа, врз тој јазичен материјал направивме анализа во неколку насоки:

- од аспект на нивната семантика за што фраземите ги поделивме во шеми (според концептот на когнитивистичката теорија)
- од аспект на нивната структура (именски, глаголски, споредбени и цела реченица)
- од аспект на начинот како се преведени на македонски, односно на чешки јазик (целосен еквивалент, делумен, еквивалент, релативен еквивалент, аналог, без еквивалент и буквален или неточен превод).

3. АНАЛИЗА НА МАТЕРИЈАЛОТ

Во нашиот труд посветен на соматските фраземи во преводите од чешки на македонски јазик ќе направиме конфронтација на еден од пристапите на когнитивната лингвистика што се однесува на концептот за телесност и на соматските фраземи. Од целокупниот обем на клучни компоненти од деловите на човечкото тело, ги обработуваме само оние со компонента ГРЛО што ги одделивме во ексцерпираниот материјал од чешките дела преведени на македонски јазик. Семантичката анализа потврдува дека човечкото тело и неговото физичко искуство за нашето размислување и за нашиот јазик претставува значително важен фактор.

3.1. Телото како средство за броење – Телото како мерка

Телото служи и како средство за броење и за одредување на некоја мерка. Можеме да мериме со прстите, лактите и педите. Секако можеме да мериме и со коските. Тие се наоѓаат најдлабоко во телото, па доколку до нив стигне студот, тогаш се работи за вистинско чувство на ладно.

Телото како средство за броење и мерка може да изброи и конкретни нешта како висина или должина, но и апстрактни нешта како степен или успех. Од тоа може да се види дека и апстрактните значења

имаме потреба да ги пренесуваме во конкретна област, а тоа е нашето човечко тело.

3.1.1. Чешката фразама *jíst a pít o hrdlo račí* значи ‘колку сакаш, без ограничување’ односно ‘да јаде и да пие колку што сака, со можност на голем избор’.

На ова значење на чешката фразама ѝ одговара македонската фразама *колку што му душа сака* со значење ‘многу, во големо количество или мера’. На македонски е преведена со значењето на фраземата – колку што сака.

Сметаме дека во овој превод би можело да се додаде лексемата *душа* и на тој начин преводот на фраземата би били соодветен, иако и вака е сосема разбирливо за македонскиот читател:

Předsedové těch klubů ho pozvali na banket a tak Honza, který celý den hladověl, dostal najednou jídla a pití, co hrdlo račilo. (EB)	Jíst a pít, co h. ráčí: podle chuti, bez omezení; jíst, pít libovolně volně, popř. a možností velkého výběru SČFI, co (jen) hrdlo račí: o něčem, čeho je volné k dispozici hojnost, ve velkém výběru a bez omezení (EM)
Претседателите на тие клубови го поканиле на гозба и така Хонза, кој долго гладувал, одеднаш можел да јаде и да пие колку што сака.	Колку што му душа сака 1. многу, во големо количество. 2. многу, во голема мера (ФРМЈ)

3.1.2. Чешката фразама *z plná hrdla* има значење ‘гласно, на сиот глас’ Во македонските речници ја сретнавме фраземата *викна колку што го држи грлото* со значење ‘викна на цел глас’. Може да се забележи дека на македонски е преведена со објаснувањето за значењето на фраземата ‘на цел глас’.

...nato si pořídil papouška a naučil ho, kdykoliv se ta sousedka na pvláči ukáže, křičet na ni z plná hrdla ... (KČdr)	Z plna hrdla hlučně; bez zábran, bezprostředně, hodně a nahlas SČFI; křičet z plná hrdlavelmi hlasitě a bez zábran (EM)
...затоа си купил папагал и го научил кога и да се појави комшивката на балкон, да ѝ викне на цел глас: ...	Викна колку што го држи грлото – викна на цел глас (Сн.В.)

3.2. Човечкото тело и изразувањето емоции и човечки односи и врски.

Нашата емоционална состојба се одразува на нашето тело. Негативната енергија ја праќаме со очите, со погледот. Човечкото тело ни помага во изразувањето на заемните блиски човечки односи и врски.

3.2.1. Непријатни / негативни чувства / емоции воопшто (*Непрїјемné/ negativní pocity/ emoce obecně*).

Со помош на деловите на телото можеме да изразиме непријатни, односно негативни чувства или некакви емоции воопшто.

Во нашиот материјал ексцерпиран од дела на чешки јазик преведени на македонски јазик наидовме на четири фраземи со соматска клучна компонента **грло**. Сите четири фраземи се всушност варијанти на едно значење, глаголите што се дел од фраземите имаат исто значење.

3.2.1.1. Чешката фразема (*mít*) *sevřené hrdlo* има неколку нијанси на значења што ги пронајдовме во чешките фразеолошки речници 'во наплив на чувства да не може да прозбори; да се чувствува жалење и да се биде тажен; да се чувствува страв' или со едно објаснување 'чувство на стегнатост (од страв, тага, мака и сл.) што не дава да се прозбори'. Оваа фразема во нашиот материјал се појави четири пати.

На македонски се преведени со целосен еквивалент во сите примери. Тоа е фраземата *грлошо му се сїеїа* со значење 'чувствува голема болка; се чувствува непријатно поради неизвесност; не може да зборува од страв или возбуда'. Во продолжение ќе дадеме само еден пример:

<p>...měli sevřené hrdlo a cítili nejdřív údiv... str. 145</p>	<p>(mít) Sevřené hrdlo: V citovém pohnutí jsem nebyl schopen promluvit (E.M.); Cítit lítost n. soucit a být smutný (z něčeho); mít strach n. pocit ohromující úzkosti (SČFI); Pocit stísněnosti (ze strachu, úzkosti, žalu ap.) bránící promluvit (SČFI v.neslov.);</p>
<p>..им се стегаше грлото, најпрвин чувствувајќи зачуденост... стр. 176 МК2352МК</p>	<p>Грлото му се стега: 1. чувствува голема болка 2. се чувствува непријатно поради неизвесноста на претстојната ситуација 3. не може да зборува од страв или од голема возбуда (ФРМЈ); Го стегна нешто во грлото: почувствува болка, тага, страв (Сн.В.)</p>

3.2.1.2. Истата чешка фразама, но глаголот во несвршен вид ја имаме во два примери. На македонски јазик исто така е преведено со целосен еквивалент. Следи еден пример за илустрација:

<p>Svíralo se jí hrdlo a mela nesmírnou touhou říci otci něco krásného... str.46</p>	<p>(mít) Sevřené hrdlo: V citovém pohnutí jsem nebyl schopen promluvit (E.M.); Cítit lítost n. soucit a být smutný (z něčeho); mít strach n. pocit ohromující úzkosti (SČFI); Pocit stísněnosti (ze strachu, úzkosti, žalu ap.) bránící promluvit (SČFI v.neslov.) Svírat: 1. стега, стиска, собира 2. притиска, тишти, опкружува;</p>
<p>...и се стегаше грлото и имаше желба да му каже на татка си нешто убаво... стр.50 МК1636МК</p>	<p>Грлото му се стега: 1. чувствува голема болка 2. се чувствува непријатно поради неизвесноста на претстојната ситуација 3. не може да зборува од страв или од голема возбуда (ФРМЈ); Го стегна нешто во грлото: почувствува болка, тага, страв (Сн.В.)</p>

3.2.1.3. Следна варијанта на чешката фразама (*mít sevřené hrdlo*) е со глаголот *stahnout* со значење 'собере се, стегне се'. Во оваа варијанта имаме два примери.

3.2.1.3. а. Првиот пример е преведен на македонски со целосен еквивалент:

<p>Chtěla mluvit, ale na prsou ležel jí kámen a hrdlo měla jak stažené, nemohla slova promluvit.</p>	<p>(mít) Sevřené hrdlo: V citovém pohnutí jsem nebyl schopen promluvit (E.M.); Cítit lítost n. soucit a být smutný (z něčeho); mít strach n. pocit ohromující úzkosti (SČFI); Pocit stísněnosti (ze strachu, úzkosti, žalu ap.) bránící promluvit (SČFI v.neslov.) Стегне се, собере се</p>
<p>Сакаше да зборува, но на градите ѝ лежеше камен, а грлото ѝ беше стегнато, не можеше збор да изусти. стр. 180 ВН1381МК</p>	<p>Грлото му се стега: 1. чувствува голема болка 2. се чувствува непријатно поради неизвесноста на претстојната ситуација 3. не може да зборува од страв или од голема возбуда (ФРМЈ); Го стегна нешто во грлото: почувствува болка, тага, страв (Сн.В.)</p>

3.2.1.3. б. Вториот пример е преведен на македонски со аналогна фразама, но сепак со соматска компонента **грло**:

Stáhlo se mu úzkostí hrdlo. str. 204	(mít) Sevřené hrdlo: V citovém pohnutí jsem nebyl schopen promluvit (E.M.); Cítit lítost n. soucit a být smutný (z něčeho); mít strach n. pocit ohromující úzkosti (SČFI); Pocit stísněnosti (ze strachu, úzkosti, žalu ap.) bráníci promluvit (SČFI v.neslov.) Стегне се, собере се
Му застапа кнедла в грло. str. 226 МК590МК	Грлото му се стега: 1. чувствува голема болка 2. се чувствува непријатно поради неизвесноста на претстојната ситуација 3. не може да зборува од страв или од голема возбуда (ФРМЈ); Го стегна нешто во грлото: почувствува болка, тага, страв (Сн.В.)

3.2.1.4. Варијанта на основната чешка фразема (*mít sevřené hrdlo*) е со глаголот *zaškrtit* со значење 'задави, стегне'. На македонски јазик е преведена со целосен еквивалент на основната фразема:

Mel jsem zaškrcené hrdlo , položil jsem loutky... str.91	(mít) Sevřené hrdlo: V citovém pohnutí jsem nebyl schopen promluvit (E.M.); Cítit lítost n. soucit a být smutný (z něčeho); mít strach n. pocit ohromující úzkosti (SČFI); Pocit stísněnosti (ze strachu, úzkosti, žalu ap.) bráníci promluvit (SČFI v.neslov.) Стегне, затегне, загуши
Грлото ми беше стегнато , ги оставив куклите... стр. 106 МК1672МК	Грлото му се стега: 1. чувствува голема болка 2. се чувствува непријатно поради неизвесноста на претстојната ситуација 3. не може да зборува од страв или од голема возбуда (ФРМЈ); Го стегна нешто во грлото: почувствува болка, тага, страв (Сн.В.)

4. ЗАКЛУЧОК

Во нашиот материјал ексцерпиран од дела на чешки јазик преведени на македонски јазик наидовме на четири фраземи со клучна соматска компонента **грло**. Сите всушност претставуваат варијанти на едно исто основно значење. Секоја од овие фраземи во нашиот материјал се појавува по неколку пати:

Бр.	Соматска компонента	Број на појавувања на чешката фразама	Број на македонски еквиваленти					
			■	◆	●	○	□	◇
1.	<i>co hrdlo ráčilo</i>	1					1	
2.	<i>(smát se) z plna hrdla</i>	2					2	
3.	<i>(mít) sevřené hrdlo</i>	4	4					
4.	<i>svírat se hrdlo někomu</i>	2	2					
5.	<i>stáhnout se úzkostí hrdlo někomu</i>	2	1			1		
6.	<i>(mít) zaškrčené hrdlo</i>	1	1					

■ целосен еквивалент (чешкиот израз е ист со македонскиот)

◆ делумен еквивалент (граматичка промена во изразот)

● релативен еквивалент (промена на компонентата)

○ аналог (целосно различна фразама)

□ безеквивалентни (нема македонски еквивалент или не бил најден)

◇ буквално или неточно преведена фразама

4.1. Сите шест фраземи што ги обработивме се глаголски фраземи. Три фраземи имаат структура глагол+именка (соматска клучна компонента)+инд.објект (3.2.1.2., 3.2.1.3.). Три фраземи се именски со глагол како можност (глагол)+придавка+именка (соматска клучна компонента) (3.2.1.1., 3.2.1.4.).

4.2. На македонски јазик четири фраземи се преведени со целосни еквиваленти, освен во еден пример кога имаме превод со аналогна фразама, но сепак со задржана клучна соматска компонента **грло** (3.2.1.3.б.), една како аналог, и една превод без фразема.

4.3. Секој природен јазик отсликува одреден начин на концептуализација и организација на светот. Поимите што во јазикот се изразени на одреден начин, се составени од некаков систем на мислења, на еден вид колективна филозофија која се „вградува“ како задолжителна за сите родени говорители. Голема улога во тој процес има длабоко вградената телесност во нашиот концептуален систем. Начинот на концептуализацијата на реалноста, односно на тоа како го гледаме светот делумно е универзална, а делумно специфична, па родените говорители на различни јазици светот може да го гледаат различно низ призмата на своите јазици.

Во овој труд, токму преку споредувањето на фраземите се обидовме да ги покажеме сличностите и разликите во поимањето на одделен дел

од телото во македонскиот и во чешкиот јазик. На крајот, како заклучок може да се забележи дека и во двата случаи има поголем број на совпаѓања отколку разлики. Причината може да се бара во заедничкото словенско потекло и сличната културна основа.

Користена литература

Кирилица

- Делова-Силјанова, Ј. 2012: *Соматскиите фраземи во преводитието од чешки на македонски јазик и образно*. докторска дисертација (необјавена). Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје.
- Велјановска, К. 1998: *Фразеолошкиите изрази во македонскиот јазик (со посебен осврт на соматската фразеологија)*. докторска дисертација,. Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје

Латиница

- Čermák, F. 1997: *Jazyk a jazykověda, Přehled a slovníky*. Pražská imaginace Praha
- Čermák, F. 2007: *Frazeologie a idiomatika česká a obecná*. Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum
- Lakoff, G., Johnson M. 2002: *Metafory, kterými žijeme*. 1.vyd. Brno: Host
- Levý, J. 1998: *Umění překladů*, Ivo Železný Praha

Речници и кратенки:

- Slovník české frazeologie a idiomatiky. Přirovnání*. 1983. Academia: Praha. (SČFI) přír.
- Slovník české frazeologie a idiomatiky. Výrazy neslovesné*. Academia: Praha. (SČFI) v.nesl.
- Slovník české frazeologie a idiomatiky. Výrazy slovesné A-P*. 1994a. Academia: Praha. (SČFI)
- Slovník české frazeologie a idiomatiky. Výrazy slovesné R-Ž*. Academia: Praha. (SČFI) 1994b.
- Велковска, Снежана. 2008. *Македонска фразеологија со мал фразеолошки речник*. Скопје. (СН.В.)
- Димитровски, Тодор; Ширилов, Ташко. 2003. *Фразеолошки речник на македонскиот јазик*. Том Први А-Ј. Огледало: Скопје (ФРМЈ)
- Ширилов, Ташко. 2008. *Фразеолошки речник на македонскиот јазик*. Том Втори К-П. Огледало: Скопје (ФРМЈ)
- Ширилов, Ташко. 2009. *Фразеолошки речник на македонскиот јазик*. Том Трети Р-Ш. Огледало: Скопје (ФРМЈ)
- Мургоски З. Македонско – англиски речник на идиоми [http://www.scribd.com/doc/38948517/Македонско-Англиски-речник-на-идиоми/ид/\(З.М.\)](http://www.scribd.com/doc/38948517/Македонско-Англиски-речник-на-идиоми/ид/(З.М.))

Извори и кратенки:

- Bass. E. 1989. *Klapybová jedenáctka*. Olympia: Praha. (EB)
Бас. Е. 1987. *Клапзубовиџе единаесеџмина*. Детска радост: Скопје.
Čapek. K. 1990. *Povídky z druhé kapsy*. Československý spisovatel: Praha. (KČdr)
Чапек. К. 2012. *Расказы ог груџооџ џеб*. Темплум: Скопје.
Kundera. M. 2007. *Žert*. Atlantis: Brno. (MK4CZ)
Кундера. М. 1969. *Шеџа*. Нова Македонија: Скопје. (MK4MK)
Кундера. М. 2007. *Шеџа*. Табернакул: Скопје. (MK5MK)
Kundera. M. 2006. *Nesmrtelnost*. Atlantis Brno. (MK3CZ)
Кундера. М. 2009. *Бесмрџносџ*. Табернакул: Скопје. (MK3MK)
Рихлик, Ј., Коуба, М. 2009. *Исџорија на Македонија*. Македонска реч: Скопје. (JR1MK)
Rychlík, J., Kouba, M. 2003. *Dějiny Makedonie*. NLN: Praha. (JR1CZ)

Jasminka DELOVOVÁ-SILJANOVOVÁ

**FRAZÉMY S KOMPONENTOU ‘HRDLO’
(MAKEDONSKO-ČESKÉ PARALELY)**

Resumé

V příspěvku se zabýváme frazémy s komponentem HRDLO v překladech z českého jazyka do makedonštiny. Sémantická analýza excerpovaných jednotek na základě principu tělesnosti nám ukázala, že jak český, tak i makedonský jazyk mají podobný jazykový obraz světa, což je, jak předpokládáme, způsobeno stejným slovanským původem.

UDC 811.162.3

UDC 811.161.1

UDC 811.163.3

Kristýna DUFKOVÁ

Filozofická fakulta Masarykovy univerzity

Brno, Česká republika

Katja VIZJAK

Pravna fakulteta Univerze v Mariboru

Maribor, Slovenija

INTERFERENCE ČESKO-(RUSKO)-MAKEDONSKÉ PŘI OSVOJOVÁNÍ MAKEDONŠTINY

Abstrakt: Tato studie se zabývá problematikou interference mezi češtinou, ruštinou a makedonštinou, ke které dochází při výuce makedonštiny na Pedagogické fakultě Univerzity Hradec Králové u studentů dvou bohemistických oborů, jejichž mateřským jazykem je čeština a z nichž část zároveň studuje rusistiku. Cílem našeho příspěvku je popsat chyby, které dělají současní studenti v makedonštině (L2), odhalit příčiny těchto přešlapů a upozornit zvláště na problém interference a tak přispět k současné diskuzi o interferencích při výuce slovanských jazyků, které se projevují nejen na lexikální úrovni. Výsledky porovnáваме také s výsledky studentů Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, kteří se obdobného kurzu zúčastnili ve stejné době. Cílem je upozornit na chyby typické pro české mluvčí a tím napomoci ve vytváření efektivnějších studijních materiálů.

Klíčová slova: osvojování druhého jazyka, L2, makedonština, čeština, ruština, interference

1. Vzhledem k tomu, že v posledních letech dochází k proměně vnímání funkcí jazykových znalostí a dovedností, ke zdůrazňování přínosu jazykového vzdělávání a k podpoře vícejazyčnosti v Evropě, dochází také k proměně cíle jazykového vzdělávání. Ustupuje se od osvojení jednoho či více jazyků na vysoké úrovni, cílem se stává ovládnutí většího počtu cizích jazyků na různém stupni osvojení. Znalost cizích jazyků je tak vnímána jako „základní dovednostní vybava každého občana Unie“ (Sladkovská, Šmídová c2013).

1.1 Na Pedagogické fakultě Univerzity Hradec Králové (PdF UHK) se kromě oborových jazyků (angličtina, němčina, francouzština, ruština – se zaměřením na vzdělávání), u nichž se očekává vysoká výstupní úroveň, vyučují také jazyky neoborové, mezi něž se řadí i náplň předmětu s názvem Slovanšský jazyk, který je povinným předmětem pro studenty tříletého bakalářského oboru Český jazyk a literatura se zaměřením na vzdělávání (v grafických znázorněních označen jako *Bc.*) a pětiletého magisterského oboru Učitelství pro 2. stupeň základních škol – český jazyk a literatura (v grafických znázorněních označen jako *Mgr.*). Tento předmět se v obou skupinách (jak *Bc.*, tak i *Mgr.*) vyučuje v prvním semestru prvního ročníku, hodinová dotace je 45 min za týden.

Za dobu existence tohoto předmětu (také pod názvy První slovanský jazyk a Druhý slovanský jazyk, v dobách, kdy se studenti seznamovali se dvěma dalšími slovanskými jazyky) se jeho obsah měnil podle možností Katedry českého jazyka a literatury PdF UHK – slovanským jazykem zde vyučovaným tak byla střídavě ruština, polština, slovenština a lužická srbština. V současné době je to makedonština.

Důvodů pro zařazení takto koncipovaného předmětu do hradeckého bohemistického studia je více:

- (a) seznámení se s cyrilicí a rozvíjení dovednosti číst text nepsaný v latině (tedy i text staroslověnský);
- (b) praktická ukázka hláskových změn, s nimiž se teoreticky studenti seznamují v jiných předmětech téhož semestru;
- (c) rozvíjení schopnosti porozumět jihoslovanským (tedy i staroslověnským) textům, kultuře i literatuře;
- (d) rozvoj komunikačních dovedností v jiném¹ slovanském jazyce a tím i podpora vícejazyčnosti.

2. VÝUKA GENETICKY PŘÍBUZNÝCH JAZYKŮ

Přes zjevné výhody výuky geneticky příbuzných jazyků (pozitivní transfer) se setkáváme v praxi také s nevýhodami, s negativním transferem a s chybami, jež z podobnosti obou / (v našem případě) všech tří jazyků

¹ „Jiným“ se myslí „jiný než čeština a ruština“, zástupci západoslovanské a východoslovanské větve slovanských jazyků, s nimiž oběma se většina studentů již setkala.

plynou. (Hendrich 1988; Liškař 1970) Negativní transfer můžeme definovat jako „(...) přenos chybných návyků z mateřského nebo nějakého cizího jazyka na další/jiný cizí jazyk.“ (Čapek 2004: 29–30)

Bereme-li v potaz transfer mezi makedonštinou a češtinou (potažmo makedonštinou a ruštinou, jež je pro studenty také jazykem cizím, resp. dalším cizím), lze vymezit jak transfer pozitivní, tak i negativní, a to ve všech jazykových rovinách (včetně roviny ortografické, u níž se při reprodukci pozitivní transfer nezjišťuje lehko). Při recepci, tedy příjmu informace, se jedná většinou o transfer pozitivní (ten v rámci tohoto výzkumu zkoumán nebyl), při reprodukci (výdej informace, např. samostatné psaní, mluvní cvičení aj.) však lze pozorovat množství jevů plynoucích z negativního transferu.

V rámci slavistiky bylo zpracováno již množství publikací, jež se věnují pozitivním a negativním transferům (někdy též interferencím) mezi češtinou a ruštinou (kupř. Šourková, Zajíčková 1967, Zimová 1967, Veselý 1985, nověji Nazarenko 2013), transferem česko-bulharským se dlouhodobě zabývá Krejčová (2013), prací o česko-makedonském, resp. česko-rusko-makedonském transferu a interferencích je poskrovnu.

3. VÝZKUM A VÝSLEDKY

3.1. Všichni respondenti pocházejí z českého jazykového prostředí, jejich mateřským a prvním jazykem (L1) je čeština. Co se týče institucionálního vzdělávání, druhým jazykem, resp. prvním cizím jazykem (L2), všech respondentů je angličtina, s níž se setkávají na prvním stupni základních škol, druhým cizím jazykem je pak nejčastěji němčina, ruština, francouzština, španělština (ozn. L2, ale někdy také L3 (Falk, Lidquist 2018), v této práci označujeme všechny další (cizí) jazyky jako L2), přičemž výběr tohoto druhého cizího jazyka závisí na možnostech základních a středních škol a na preferencích studentů.

Třetím cizím jazykem je pak makedonština, s níž se všichni respondenti poprvé (a někteří i naposledy) setkávají v prvním ročníku svého studia na Univerzitě Hradec Králové. Je nutné zmínit, že učení se tomuto jazyku neplyne ze studentských preferencí a předmět Slovanický jazyk, ač povinný, je s ohledem na obory studia (Český jazyk a literatura se zaměřením

na vzdělávání, Učitelství pro 2. stupeň základních škol – český jazyk a literatura) brán studenty spíše jako okrajový.

Výuka probíhala od září 2017 do prosince 2017, k testování docházelo jednak v průběhu celého podzimního semestru, jednak v lednu 2018.

Věk všech respondentů byl v době výzkumu 19–21 let. Celkem začalo makedonštinu studovat 46 studentů, na konci semestru zbylo a testováno bylo 33 studentů, z toho 20 studovalo tříletý bakalářský obor (19 žen, 1 muž) a 13 studentek studovalo pětiletý magisterský obor.

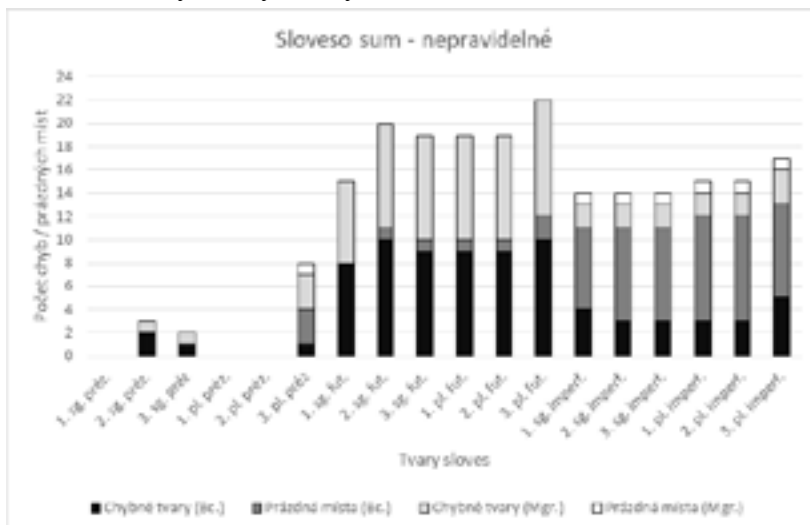
V této práci obracíme pozornost zejména na gramatické chyby, které se ve studentských pracích vyskytly, zaměřujeme se na problémová místa při konjugaci makedonských sloves. Chybou myslíme takový nedostatek, který se projevil v jazyce L2 a který může být způsoben jak interferencí mezi jazyky, tak i faktory vnitrojazykovými, jako např. generalizací, analogií apod. (Horák 2014: 64)

Kromě pozitivního a negativního transferu je třeba definovat ještě dva pojmy: mezijazykovou interferenci a vnitrojazykovou interferenci. (Zatovkaňuk 1979) Za mezijazykovou interferenci chápeme v tomto příspěvku jak „negativní vliv mateřštiny na nově osvojovaný jazyk“ (Keslerová 2014: 71), tak i vzájemné ovlivňování dvou různých jazyků (Hendrich 1988: 44). Za vnitrojazykovou interferenci, ve shodě s Veselým (1985: 20), považujeme „vliv znalosti jedněch jevů daného cizího jazyka na osvojování a užívání téhož cizího jazyka“, Hendrich (1988: 47) píše také o „mylné analogii“.

Vnitrojazyková interference se v dané skupině studentů projevila zejména při konjugaci. Mezijazyková interference pak i při samostatném studentském projevu (při psaní vlastních textů, při překladu, mluvních cvičeníh).

3.2. Chyby při časování makedonských sloves

Zkoumána byla konjugace nepravidelného slovesa *сум* (,být‘ – prézens, futurum, imperfektum ve všech osobách), pravidelného slovesa *a*-skupiny *има* (,mít‘ – prézens, futurum, imperfektum ve všech osobách) a pravidelného slovesa *i*-skupiny *оди* (,jít‘ – prézens a futurum ve všech osobách).

3.2.1 Sloveso *сум* – výsledkyGrafické znázornění č. 1: Nepravidelné sloveso *сум*

Z grafického znázornění výše lze vyčíst, že největší potíže činily studentům tvary futura, které se tvoří analyticky částicí *ќе* a futurálními formami slovesa *бѝти*. Podobný problém měli studenti obdobného kurzu² na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity, ne však v takovém rozsahu.

Při vytváření tvarů přítomného času se jako nejproblematictější ukázala 3. osoba plurálu. Nejčastěji studenti tento tvar neuvodili vůbec, občas se vyskytl tvar vnitrojazykově či mimoslovesně motivován, např. *сее*; *сѝ*.

Při vytváření tvarů budoucího času často docházelo ke kontaminaci, resp. k vnitrojazykové interferenci, kdy studenti uváděli částici *ќе* a tvary přítomného času, tedy např.:³ *ќе сум*, *ќе си*, *ќе се*, *ќе сме*, *ќе сте*, *ќе се*; jindy docházelo k příklonu k podobě 1. os. sg. (*ќе бидам*), tedy k nerespektování kmenotvorného sufixu *-е-*, např.: *ќе бидам*, *ќе бидаш*, *ќе бида*, *ќе бидаме*, *ќе бидате*, *ќе бидаат*.

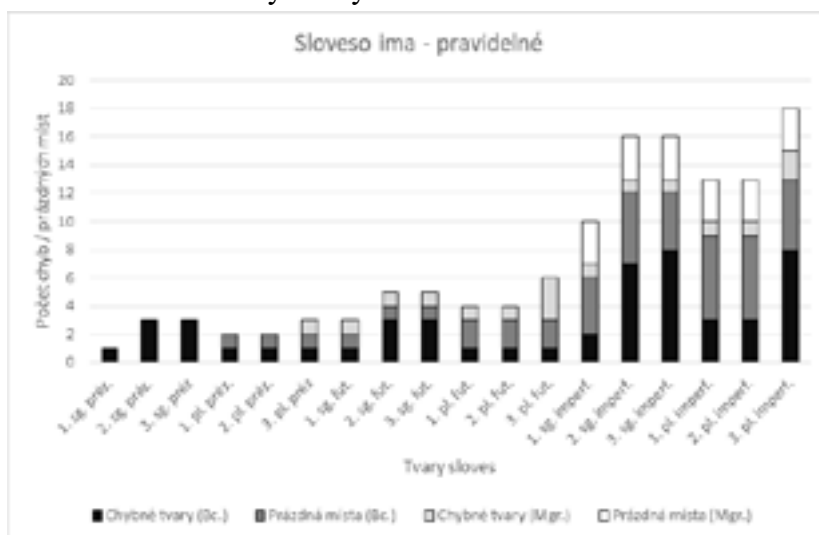
² Tento kurz je však volitelný, zájmový, takže bylo možné očekávat lepší výsledky všech testovaných kompetencí.

³ Všechny příklady pocházejí přímo ze studentských prací, kromě několika příkladů uvádíme vždy celou konjugační řadu od jediného respondenta. V případech, že některý z tvarů chyběl, uvádíme 0.

V některých případech docházelo také k mezijazykové interferenci, a to mezi češtinou a makedonštinou, např.: буду, будеш, буде, будем, будете, будее, příp. ќе сум, ќе сеш, ќе е, ќе сме, ќе сте, ќе се. Docházelo také ke kontaminaci výše zmíněných struktur, např. ќе бидам, ќе си, ќе бида, ќе сме, ќе сте, 0.

Z minulých časů byli studenti u všech sloves testováni pouze na imperfektum. Největší problém činila, podle očekávání, 3. osoba plurálu, tedy tvar беа.⁴ Tvary minulého času často chyběly úplně (v grafickém znázornění označeny jako Prázdná místa (Bc.) a Prázdná místa (Mgr.)), z hlediska vnitroязыkové interference se jednalo o tvary vzniklé kontaminací tvaru futura a koncovek imperfekta: бидав, бидавше, бидавше, бидавше, бидавте, бидаа, příp. бидав, бидавше, бидавше, бидавме, бидавте, бидав., mezijazyková interference se projevovala užitím tzv. 1-formy: бил, бил, било, били, били, били, příp. бл / била, бил, била / бло / бил, били, били, били.

3.2.2 Sloveso има – výsledky

Grafické znázornění č. 2: Pravidelné sloveso има

⁴ Tvar 3. os. pl. imperf. byl o něco málo složitější také pro studenty FF MU.

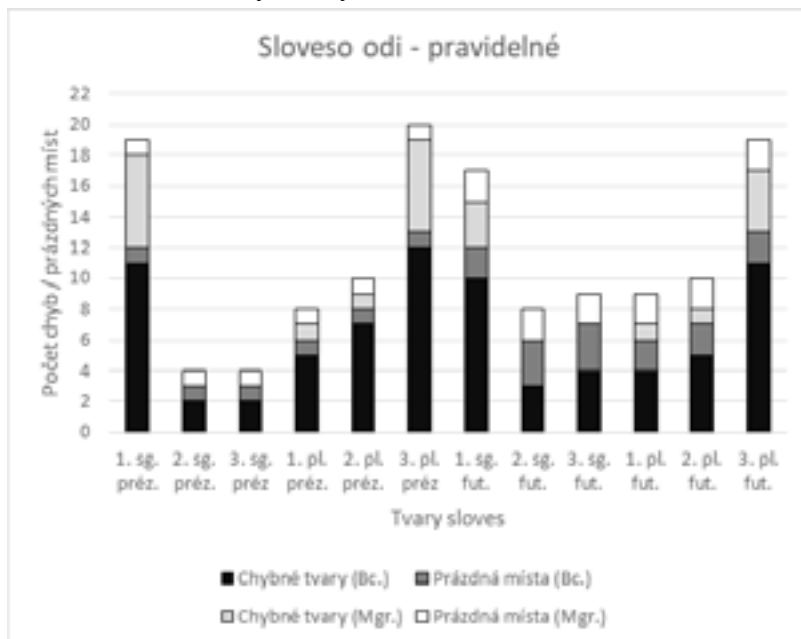
Sloveso има (,mít‘) patří do a-skupiny sloves, v rámci konjugace se tedy vokál nemění. Slovesa a-skupiny se, podle očekávání, i v dílčích studentských projevech ukazují jako nejméně problematická.

Futurum u sloves a-skupiny bývá pro studenty nejsrozumitelnější a nezapamatovatelnější. Při komparaci vybraných učebnic češtiny, angličtiny a makedonštiny pro cizince (Holá, L. a Bořilová, P. 2011; Soars, J. a L. 2013; Tasevska, R. 2009), jež jsme vybraly na základě podobné výstupní úrovně (A2), bylo zjištěno, že ve vybrané učebnici makedonštiny na rozdíl od ostatních vybraných učebnic (a také na rozdíl od nejnovější učebnice makedonštiny pro cizince Teškoto (Sazdov 2019), která této úrovni odpovídá) po výkladu přítomných tvarů následuje futurum a až jako poslední čas se studenti učí imperfektum, aorist a další formy vyjadřování minulosti (Dufková, Göbelová 2019). V tomto pořadí (přez. -> fut. -> imperf. + aorist) byly časy vyučovány také na PdF UHK. Futurum se v makedonštině vytváří analyticky a podle výsledků, jež uvádíme v této studii, ale které plynou také z vlastního pozorování, je pro studenty snadno naučitelné, zapamatovatelné, s výjimkou nepravidelného slovesa сум, u něž dochází jak k chybám výše uvedeným, tak i k vypouštění částice ќе (plynoucí z česko-makedonské interference).

Mezijazyková interference (čeština – makedonština, příp. ruština – makedonština) tak byla znát hlavně u tvarů imperfekta, kde byla použita tzv. I-forma: имал, имал, имал, имали, имали, имали; vnitrojazyková interference pak byla patrná u 3. osoby plurálu: имава, имаше, имаше, имаваме, имавете, имаа; a pravděpodobně vlivem analogie a snahou o sjednocení tvarů (analogií) docházelo k chybám typu: имава, имавање, имавање, имавање, имаа.

U studentů v kurzu makedonštiny na MU FF k žádnému pochybení v rámci a-skupiny sloves nedošlo.

3.2.3 Sloveso оди – výsledky

Grafické znázornění č. 3: Pravidelné sloveso оди

Sloveso оди patří do i-skupiny a z výše uvedeného grafického znázornění je patrné, že největší potíže dělá respondentům tvar 1. os. sg. a 3. os. pl. prézenta a 1. os. sg. a 3. os. pl. futura.⁵ Chyby vznikly pravděpodobně následkem analogie, např. v přítomnosti одим, одиш, оди, одиме, одите, оди; příp. одам, одаш, ода, одаме, одате, одаат.⁶

Zajímavé je, že ačkoliv studenti slovesa i-skupiny užívají běžně (a většinou správně) v mluvených i psaných projevech/textech, při nichž mluví o sobě (tedy 1. os. sg.), mají-li sloveso samostatně vyčasovat, tendence po pravidelných tvarech je natolik silná, že dochází k analogickému tvoření nesprávných tvarů i u této nejčastěji užívané osoby (1. os. sg.). Naopak při používání slovesa работи („pracovat“) dochází často k řadě: работам, работаш, работа, работаме, работате, 0.

⁵ Také pro studenty FF MU byly tyto tvary problematické, ne však v takovém rozsahu.

⁶ Míňulé časy u této skupiny sloves nebyly zkoumány.

Podle pozorování větší problémy při psaném textu dělají studentům slovesa e-skupiny, u nichž dochází k vynechání grafému e, např. 2. os. sg. живеш, 3. os. sg. живе, 1. os. pl. живеме, 2. os. pl. живете.

3.3. Mezijazykové interference česko-makedonské

S česko-makedonskými lexikálními interferencemi se lze setkat zvláště při překladu (často se jedná o tzv. false friends), v našem materiálu se vyskytlo např. makedonské slovo град v českém překladu ‚hrad‘. Mezi další česko-(rusko)-makedonské interference lze počítat také záměnu rodu, např. moja семејство, nebo jmenné skloňování: имам мачку. Projevovala se však také nedostatečná znalost a překvapivá neschopnost určit správný rod: мал семејство, два сестра, две дедовци.

V rámci ortografických systémů (česká latinka – makedonská cyrilice) bylo možné pozorovat tyto jevy:

(a) interference latinka – cyrilice, příp. obráceně; zaměněny byly tyto grafémy: t – т, c – ч, y – у (убаво), и – у (умам), d – д (оди), l – л (мала), v – в (во), i – и (наши), r – р (сестри), s – с (Јас), u – у (сум), s – ц (Луцка), u – у (Луцка), c – ц (Пардубисе), u – у (Трутнов), u – у (многу), i – и (i, давид), u – у (Јакуб), t – т (одат), u – у (сум), r – р (брат), t – т (сте), H – H, c – ц (Нрадес), v – в, s – с (v стан), t – т (имаат), i – и (Кристина, има, i), y – и (сун), G – Д (Гоминик), m – м (будем);⁷

(b) interference cyrilice – cyrilice, tedy navzájem si podobná písmena v cyrilici; zaměněny byly tyto grafémy: н – и, п – ч (чо), velice častá byla záměna ч – ц (Пардубиче), в – б (се бика).

Tyto chyby samozřejmě plynou z nedostatečného ovládnutí makedonské cyrilice, resp. cyrilice jako takové. Pro většinu respondentů zprostředkoval předmět Slovanský jazyk vůbec první praktický kontakt s tímto písmem.

3.4. Mezijazykové interference rusko-makedonské:

Někteří z respondentů (celkem 7) zároveň studují ruský jazyk a literaturu.⁸ Z vlastního pozorování z hodin a ze studentských materiálů, z nichž čerpáme pro tento článek, lze soudit, že v rámci této výuky se

⁷ Z počtu uvedených dvojic grafémů lze usoudit, že nejčastěji je problematická dvojice u – y (např. многу).

⁸ Přesněji tříletý Bc. obor Ruský jazyk se zaměřením na vzdělávání a pětiletý Mgr. obor Učitelství pro 2. stupeň základních škol – ruský jazyk a literatura.

uskutečňoval na začátku výuky pozitivní transfer (Hendrich 1988: 45), později však příbuznost současně studovaných jazyků, z nichž ruština byla cizím jazykem primárním, snižovala progres těchto studentů. (Veselý 1985: 38) Mezi rusko-makedonské interference můžeme řadit zejména ty, které vznikaly při psaní vlastního textu: *има́м 1 брата, сестри се викает, јас има́м мајку и очува, има́м 3 братучедов и 11 братушетек, има́м бабу и деда, јас сакам тих, ма́чка црнаја, ја студирам во универзитете.*

Časté byly také ortografické interference: *ј – й* (семејство, мајка, йас, йан, мой, той); méně časté pak *ја – я* (я, моя).

3.5. Porovnání obou skupin

Nad rámec tématu tohoto příspěvku jsme se rozhodly uvést ještě krátké porovnání obou skupin, protože podle našeho názoru vypovídá také o motivaci studentů ke studiu. Z původních 46 studentů, kteří obor a předmět začínali studovat, a to 32 studentů bakalářského oboru a 14 studentů pětiletého magisterského studia, se testování zúčastnilo celkem 33 studentů, z toho 20 na bakalářském oboru, 13 na oboru magisterském. O (ne)motivaci studentů ke studiu svědčí nejen vysoká „úmrtnost“ na bakalářském oboru a naopak vysoký počet studentů, kteří po prvním semestru prvního ročníku zůstali na magisterském oboru, ale také prokazovaná snaha a vědomosti v jiných předmětech, které jsme měly možnost porovnat. Chceme-li tuto úvahu kvantifikovat, pak na jednoho studenta tříletého bakalářského studia při konjugaci sloves připadá 16,35 chyby, tj. úspěšnost byla přibližně 66 %; na jednoho studenta pětiletého magisterského studia pak připadá 11,77 chyb, tedy úspěšnost přibližně 75,5 % (toto rozložení je patrné také z barevného odlišení v grafických znázorněních uvedených v této práci).

A tak i tento výsledek vybízí k otázce, zda je rušení pětiletých učitelských oborů na českých školách opravdu přínosné.⁹

⁹ Uvádíme také výsledek studentů kurzu makedonštiny na FF MU, ač jsme si vědomi, že porovnání výsledků studentů UHK a studentů MU není možné považovat za adekvátní. Kurz na MU navštěvují většinou studenti bakalářského oboru Obecná jazykověda, kteří si tento kurz zvolili jako jeden z mnoha volitelných, proto také motivace ke studiu byla zcela jiná. Na jednoho studenta MU připadá 3,77 chyby, úspěšnost byla 90,35 %.

Použitá literatura

- Čapek, J. 2004. „Multilingvismus, globalizace a společný evropský referenční rámec“, *Motivace a multilingvismus ve výuce cizích jazyků*, nestr.
- Dufková, K., Göbelová, Ž. 2019. „Slovesa a jejich vyučování na referenční úrovni A v češtině, angličtině a makedonštině (komparativní přístup)“, *Filologické štúdie 5. Acta Facult. Paed. Univ. Comenianae Bratislavensis*, s. 92–106.
- Falk, Y., Lindqvist, Ch. 2018. „L1 and L2 role assignment in L3 learning. Is there a pattern?“, *International Journal of Multilingualism*. Dostupné z: <https://www.tandfonline.com/toc/rmjm20/current>
- Hendrich, J. et al. 1988. *Didaktika cizích jazyků*. Praha: SPN.
- Holá, L., Bořilová, P. 2011. *Čeština Expres A1/2*. Praha: Akropolis.
- Horák, A. 2014. „Medzijazyková interferencia ako zdroj chýb pri učení sa cudzích jazykov“, *Práce s chybou ve výuce cizích jazyků (včetně češtiny pro cizince)*. s. 61–69.
- Keslerová, Š. 2014. „Interferenční chyba – kámen úrazu ve výuce češtiny pro Slované“, *Práce s chybou ve výuce cizích jazyků (včetně češtiny pro cizince)*. s. 70–73.
- Krejčová, E. 2013. Některé otázky mezijazykové interference při výuce dvou blízkých jazyků (O některých problémech při výuce bulharštiny spolu s dalším jihoslovanským jazykem v rámci oboru Balkanistika na Masarykově univerzitě v Brně). *Opera Slavica 23 (4)*, s. 246–251.
- Liškař, Č. 1970. *Transfer a interference ve vyučování cizím jazykům*. Brno: Krajský pedagogický ústav.
- Nazarenko, L. 2013. „Methods of Overcoming the Language Interference in the Speech of Russian-speaking Immigrants in the Czech Republic“, *Procedia – Social and Behavioral Sciences 93*, s. 1630–1633.
- Sazdov, S. 2019. *Teškoto: makedonski jazik za stranci: početno ramnište*. Skopje: Univerzitet „Sv. Kiril i Metodij“.
- Sladkovská, K., Šmídová, T. c 2013. *Podpora vícejazyčnosti v Evropě*. Portál MŠMT. Dostupné z: <http://www.msmt.cz/vzdelavani/zakladni-vzdelavani/podpora-vicejazycnosti-v-evrope>, citováno 25. 4. 2019.
- Soars, J. a Soars, L. 2013. *New Headway. Beginner*. Oxford: Oxford University Press.
- Šourková, A., Zajíčková, J. 1967. *Interference v ruské morfologii*. Praha: SPN.
- Tasevska, R. 2009. *Makedonski so/bez maka*, Skopje: Univerzitet Sv. Kiril i Metodij.
- Veselý, J. 1985. *Problematika vyučování ruštině jako blízce příbuznému jazyku*. Praha: SPN.
- Zatovkaňuk, M. et al. 1979. *Mezijazyková a vnitrojazyková interference*. Praha: SPN.
- Zimová, J. 1967. *Interference v ruském lexiku*. Praha: SPN.

Kristýna DUFKOVÁ, Katja VIZJAK

**ČEŠKO-(RUSKO)-MAKEDONSKE INTERFERENCE PRI
USVAJANJU MAKEDONSKEGA JEZIKA**

Povzetek

V prispevku sva opozorili na znotrajjezikovno in medjezikovno interferenco med češčino (L1) in makedonščino (L2) ter med ruščino (L2) in makedonščino (L2). Raziskavo sva izvedli na Pedagoški fakulteti Univerze Hradec Králové med študenti prvega letnika čeških študij, za katere je makedonščina obvezni enosemestrski predmet, zbirali pa sva tudi gradivo med študenti Filozofske fakultete Univerze Masaryk, za katere je makedonščina izbirni predmet. Pri konjugaciji glagolov sva orisali najbolj problematične oblike. Pri nepravilnem glagolu *сум* 'biti' sta to zlasti futur in 3. os. mn. imperf., za glagol a-skupine *има* 'imeti' imperfekt, zlasti 3. os. mn. imperf., pri glagolu i-skupine *оди* 'iti' pa sta problematični 1. os. ed. in 3. os. mn. obeh raziskovanih časov. Navedli sva tudi primere najpogostejših napak, ki se pojavljajo v študentskih delih: interferenca ortografskih sistemov, sklanjatev po češkem ali ruskem vzorcu. Meniva, da je analiza napak študentov pomembna za pripravo učinkovitejših učnih gradiv oziroma učbenikov.

Лилјана МАКАРИЈОСКА

Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“

Скопје, Македонија

ЗА ЛЕКСИЧКИТЕ И ЗБОРООБРАЗУВАЧКИТЕ ОСОБЕНОСТИ ВО ПРОЗАТА НА ВЛАДИМИР КОСТОВ

Апстракт: Предмет на нашиот интерес се лексичките и зборообразувачките особености во прозното творештво на Владимир Костов, што се одликува со народниот, реалистички карактер и во кое доаѓа до израз стилското раслојување на богатата македонска лексика, со многу архаични и народни зборови. Костов употребува ретки архаизми, црковнословенизми: *блуд, ѝришесѝвие, расѝейѝие*, голем број турцизми: *дерѝ, исѝиѝа, машала*, зборови со поретка употреба, односно дијалектизми за стилистичко-идејни цели—за индивидуализација на ликовите, за изразување на нивниот субјективен став кон нештата или за ставот на авторот. Со актуализација на постојните зборообразувачки модели Костов создава еден специфичен препознатлив јазичен израз. Бележиме многу примери со суфиксите -ниѝ: *дејание, молчение, ойрошѝение, целивание, -ниѝ: безверие, величие, јасѝие, ѝиѝие, ухлебие*, бессуфиксни образувања: *вознес, ѝривид, реѝ, смев, хула*, бројни образувања со турските суфикси -ѝиѝа, -лак, -лиѝа: *анѝиѝа, арѝаѝлак, намузѝиѝа*, а со голема умешност се употребуваат и сложенките: *блаѝойѝворно, боѝоуѝодник, душовадник, живоѝоѝубец, кандилоѝалеѝ, ѝлодоносеѝ, ѝсалмоѝевец, слаѝкоѝеливание, чесѝоѝубив*.

Клучни зборови: лексика, архаизми, црковнословенизми, сложенки, изрази, турцизми, дијалектизми

Лексичкиот фонд е најотворениот дел од јазичниот систем на секој јазик, па и на македонскиот стандарден јазик. Тој е подложен на постојани промени, приспособување според потребите, за да може јазикот да ја исполни својата основна функција на средство за меѓусебно општење. Новите зборови, ја одразуваат општествената стварност и стануваат дел од активниот речнички фонд, додека некои зборови од активниот фонд во еден период постепено навлегуваат во пасивниот фонд.

Јазикот во уметничката литература, пак, е општонароден, но одбран и организиран на индивидуален творечки начин—преку изборот и организацијата на јазичните средства се пројавува индивидуалната

творечка способност на секој автор, неговиот поглед на свет, неговата духовна развиеност, животот што го опишува (Паноска 1976: 13–14). Иако јазикот на литературата се потпира на стандардниот јазик, во зависност од темата, од начинот на претставувањето на ликовите, од атмосферата на делото и сл., можат да се јават и архаизми, историзми, термини, дијалектизми и други нестандартни елементи и сл., како и нови зборови што ги создаваат писателите тргнувајќи од можностите на јазикот: неологизми во широка смисла, потенционализми–можни неологизми, околионализми–неологизми сврзани со контекстот, па и индивидуализми–неологизми карактеристични само за еден автор (Минова-Ѓуркова 2003: 237).

Предмет на интерес во повеќе лингвистички трудови биле одделни јазични аспекти од литературното творештво на македонските прозаисти, па и лексичкиот аспект, на пр. на: Владо Малески (Паноска 1971, Макаријоска 2017: 349–357, Јанушева 2015: 131–142), Славко Јаневски (Чундева 1986: 183–197, Угринова-Скаловска 1999: 689–694, Макаријоска 2018: 71–77), Коле Чашуле (Додевска-Михајловска 2000: 5–103, 2007: 73–88), Живко Чинго (Груевска-Маџоска 2017: 169–226, Паунова 2003: 2004: 53–60), Петре М. Андреевски (Чашуле 1983: 17–28, Ташова 2011), Паскал Гилевски (Макаријоска 2017: 43–50), Драги Михајловски (Макаријоска 2013: 49–61, Груевска-Маџоска, Ташова, 2015: 205–216), Венко Андоновски (Ѓорѓиоска, Макаријоска 2013: 115–128) и на македонските поети, на пр. Гане Тодоровски (Велева 2004), Михаил Ренцов (Макаријоска, Ѓорѓиоска 2016: 509–514) и др. Со збогатувањето на продукцијата во македонската литература, несомнено, се зголемува потребата од продлабочени лингвистички истражувања со цел да се претстави богатството на изразните можности на македонскиот јазик преку творештвото на современите писатели од различни генерации, кои се одликуваат и со својот специфичен авторски израз.

Со својот значаен придонес во збогатувањето на лексичкиот фонд на современиот македонски јазик се истакнува и плодниот македонски писател Владимир Костов (1932). Тој е автор на романите: „Лица со маски“ (1967), „Свадбата на Мара“ (1968), „Нов ум“ (1970), „Учителот“ (1976), „Црквичето Четириесет маченици во Битола“ (1984), „Вујко“

(1984), „Клетва“ (1989), „Последното целивание“ (1992), „Грешка“ (1992), „Битолски триод“ (1994), „Сениште во град Битола“ (1994), „Битолска хроника–обителска трагедија“ (1998), „Тане“ (2000), „Писание за Страшниот суд“ (2011), „Дива мисла“ (2014), на збирките раскази: „Игра“ (1969), „Ах, бре“ (1970), „Маргарита“ (1996), „Строгата школа на животот“ (1998), „Хераклејски мозаик“ (2003), „Битолијада“ (2006), „Скршена чаша“ (2007), „Љубоболие“ (2018), на новелите: „Грешниот Захарије“ (1986), „Чума“ (1989), на романите за деца и млади: „Каде си тргнал, сине“ (1982), „Тој ми кажа“ (1992), „Солза за Мите“ (1997) и др. Добитник е на значајни литературни и општествени признанија во Р Македонија. Неговите дела се застапени во антологиски избори од современата македонска проза објавени во земјава и во странство.

Акад. Георги Старделов по повод изборот на Владимир Костов за почесен член на МАНУ заклучува дека „Во својот обемен прозен опус создаде стотици ликови до него непознати во нашата литература ... Неговите ликови пијат од праизворите и од длабочините на животот. Тие не се истргнати од сопствената културна и историска традиција, туку произлегуваат од неа, произлегуваат од сопствените митови, религии, верувања. Тие се пренатрупани од човечки маки и страдања, но и од борбата во себеси да се извисат до еден почовечен и посрекен свет. Тие во сиот свој животен век и во сите свои историски времиња како да се оставени на некој крстопат на егзистенцијата. Чувствуваат дека живеат во историски раздобја на френетични промени, но во нив никако да ги надвасаат спротивностите, туку само паѓаат од една во друга. Гледаат дека ништо под нивните нозе не е цврсто, дека е сè менливо и минливо (<http://bitolskivesnik.mk/za-pisatelot-vladimir-kostov>). И најновата книга на акад. Старделов „Критика на деморализираниот ум“ во издание на „Везилка 2011“ (2018) е посветена на Владимир Костов.

Раде Силјан, осврнувајќи се на романот „Дива мисла“ од Костов, истакнува дека „неговите херои се илузионисти, заблуденици и несреќници, егоисти и самотници, кои не ја споделуваат радоста и среќата со средината во која живеат“.

Несомнено, значајни се и јазичните и стилските особености на прозата на Костов, како суштински вредности на творештвото на современите македонски писатели. Неговиот богат јазичен израз се должи на

изобилството од лексика која поретко се употребува во македонскиот стандарден јазик, па неговите дела добиваат архаична обоеност.

Застапеноста на црковнословенските и на турските лексички елементи се поврзува со специфичноста на содржината и со настојувањето за варирање, а сето тоа е во прилог на збогатувањето на јазикот со изразните средства од народниот јазик.

Присуството на црковнословенските елементи во современата македонска проза главно се однесува на лексиката и на зборообразувањето. Некои лексеми се составен дел на македонскиот стандарден јазик, а се изделуваат и оние што се чувствуваат како архаизми (Макаријоска 1995: 138). Во јазикот на современите македонски автори: Славко Јаневски, Анте Поповски, Драги Михајловски, Благоја Ристески, Венко Андоновски, Михаил Ренцов и др. се употребуваат црковнословенизми од различен вид, но најчести се лексичките: *џаџоли, ашџе, велми, двер, молви, безмолвие, оџроче, џлоџ, џрелесџ, сиреч, соблазниџел, џвар, џисуџиџник* и др., односно зборообразувачките, на пр.: образувањата со суфиксите *-ние, -џел, -џелен*, со префикс *воз-* итн.

Во прозата на Костов е документирана употребата на голем број црковнословенизми, на пр.: *биџиџе, блуд, вдахне, двери, дева, девсџивено, жиџиџе, заџсалми, искони, јаросџ, оџец, џир, џохойџа, раб/а, скврнави, след, слово, соблазни, суџиџ, џребник*: Каде нејзиното духовно битие, разбранувано од дејанијата на телото, ќе најдеше свој пристан? (ПЦ:253), Со целото свое битие и со последната мисла сум предаден на она што треба да се случи (ПЦ:72), а без душа, се фрлив на блуд (ЈБ:157), јавно практикуваше блуд (ЦЧМБ:405), многу жени кои важеа за чесни, се фрлија во блуд (ПЦ:202), да им вдахнеме душа и да ги оживиме (Вуј:60), Застанувајќи пред дверите на олтарот, тоа попот го најави: Чтение пресвјатого Евангелија! (Приј:130), на иконата над дверите од иконостасот беа претставени Бог и Христос (ЦЧМБ:347), Ама и Богородица, дева и верна на Јосиф, му се подаде на бог (ПЦ:72), Какво е ова чедо рајско—оваа дева која преку денот си го подготвува рувото, а преку ноќта скита? (ЦЧМБ:169), Беше девствено убав и чист (ЦЧМБ:293), И како што во сите житија човечките проблеми се решаваат со посредство на бог—и велеше—така и јас во моето житие ги решавав (ЦЧМБ:468), Алелуја!—запсалми тој. Како што било е и ќе

биде! (Вуј:140), од искони до денес отсекојпат и насекаде проповеда едно и исто: Моли се, трпи и надевај се дека ќе те спаси оној кој те фрлил во пропаст (ЦЧМБ:319), Со волчја јарост–расправаше–ама со лисичја итрина (Вуј:10), и јароста во него се смири (ЦЧМБ:189), Јароста му згасна, го облеа ладна пот (ЦЧМБ:518), Небаре беше црковен отец, патријарх (ЦЧМБ:483), Јас и отецот едно и исто сме! (ЦЧМБ:319), навистина подготвиле сатански пир (Вуј:38), ја испраќаше со поглед кој беше лишен од похота (Ј:236), Обземена од похота, кога минуваа покрај паркот на пензионерите, не се сети на стариот Момир (ЦЧМБ:40), Потоа од Трџникот пак читаше молитви:–„Господи, Боже наш кој си наредил да биде нераскинлива врската на љубовта, благослови ги овие две раби и упати ги во секое добро дело“ (ЦЧМБ:532), „Се венчаваат работ божји Викторио и рабината божја Елисавета во името на таткото, синот и светиот дух! (ЦЧМБ:535), Краста би ја плукале и на разни други начини би ја скврнавеле (ПЦ:78), Го нема сега тоа време, ни следа од него (ЦЧМБ:392), Навистина, навистина ви велам: Кој го слуша словото мое и верува во мене, ќе има живот ве-че-е-е-н! (Вуј:90), им го предаде словото божјо со вдохновеност и точност (ЦЧМБ:134), Но што и да преземеше со намера да го соблазни, се одбиваше од него (Вуј:191), Целта на таквото нејзино облекување беше да заведе, да соблазни (ЦЧМБ:186), На тој збор, како сушт збор, тој реагираше како што со страв реагира секој стрвник на месо (ПЦ:23).

Зборообразувањето е препознатлив елемент во прозата на Костов. Тој понекогаш употребува префикси или суфикси преку кои би го архаизирал својот јазичен израз, а понекогаш употребува свои начини на зборообразување во функција на актуализација и збогатување на изразот.

Бележиме многу примери со еден од најпродуктивните црковнословенски суфикси -ние: *дејание, делание, мигновение, молчение, наравоучение, наситроение, ойрошиение, осветление, приклучение, целивание*: Каде нејзиното духовно битие, разбранувано од дејанијата на телото, ќе најдеше свој пристан? (ПЦ:253), сите негови згромовки кои можат да се наречат уште и „приклученија“ или, уште подобро „деланија“, со оглед на тоа што се однесува на „светци“ (Вуј:149), Што блеска, тоа е само мигновение што вреди (Вуј:120), Беше во

прашање едноминутно молчение во чест на жена му како жртва на љубовта (ПЦ:157), Некојпат ги задаваше со наравоучение, другпат наравоучението произлегуваше само по себе (Вуј:136), се наоѓаше во исклучително душевно настроение (Приј:85), Со покајание да им се вратите и пак да ги возљубите. А тие ќе ви дадат опроштение (Вуј:13), Прв во тој крај воведо и електрично осветление (ПЦ:192), Тој го изгасна осветлението, ја запали столната ламба (Приј:32), Утрвечер ќе ја имаш стокмена за последното целивание (ПЦ:13), За тебе ќе има уште едно целивание, но тоа ќе биде последно целивание! (ПЦ:24).

Со својата честота се одликуваат и образувањата со суфиксот -ие, на пр.: *безверие, бесрамие, величие, главоболие, јасџие, џиџие, ухлебие*: Неморалот за него е морал, а неговото безверие, света вера која ја исполнува слепо (Вуј:60), Тие сакаат докрај да го покажат своето бесрамие (Вуј:32), преправања, хули, и празни глави и глупи величија? (Вуј:165), го засени погледот небаре при напрегнувањето на видот, од преголем напор да добил главоболие (ПЦ:71), тие под дејство на „јасџието и питието“ од задушницата, веќе втонати во сон (Љ: 7), Таму се разнесуваа во тафти „јасџија“ и „питија“ за душа на умрената (ПЦ:76), старата светонеделска малоумничка Невена, заруменета во образите како мома која нашла ухлебие во црквата (ЦЧМБ:255).

Бессуфиксните именки се поврзуваат со јазикот на црковнословенската писменост, а се карактеристични и за уметничколитературниот стил, затоа што му даваат простор на авторот за индивидуални образувања кои најчесто ѝ припаѓаат на разговорната лексика, на пр. во прозата на Костов има голем број бессуфиксни образувања: *вознес, џоклон, џривид, рев, смев, сџвор, наслада, хула*: Каква ти љубов и каков ти вознес на душата! (ПЦ:72), ставајќи ги рацете на срцето, му направија „мараба“ со лек поклон (ЦЧМБ:162), Да не е ова привид? (ЦЧМБ:288), како сениште е, привид, морничав сон (Љ:138), Тоа е рев што го вознемирува цел свет (ПЦ:22), веднаш го пресече смеот (Вуј:22), си даде слобода на смеот (Вуј:39), го нападна смев ... го избриша и лошиот смев (Вуј:41), Тој божји створ! (ПЦ:163), нему му бара наслада за која е спремен да плати (ПЦ:16), гадости долни, преправања, хули, и празни глави (Вуј:165).

Индивидуалните, авторски образувања се придонес во развојот на современиот македонски јазик, на пр. и кај други автори: Петре М. Андреевски¹, Владо Малески² и др.

Особената продуктивност на именскиот суфикс -тел: *исцелиџел*, *искуџиџел*, *свидеџел*, *седрџиџел*, придавскиот суфикс -телен: *зауџокоџиџелен* и прилошкиот -телно: *соблазниџелно*, исто така е во согласност со состојбата во црковнословенскиот јазик: *Ќе* ве пеам пред иконата на Кузман и Дамјан—му рече попот. Тие се народни исцелители (Приј:133), Сотир—му пишуваше—значи спасител, искупител на човештвото (ЦЧМБ:408), повеќе личеше на пештерски калуѓер отколку на свештеник, на пустиножител кој избегал од луѓето (ЦЧМБ:303), Ги повикаа младоженците и сведетелите да влезат (ЦЧМБ:502), Момир и Џишка, сведетели на тој настан, сведетели на победата од виделината над темнината (ЦЧМБ:230), Поделената власт на Земјата меѓу Бог—седржителот и Христос—човекот (ЦЧМБ:347), А тој чинодејствувајќи, јавно да отпее заупокоителна литургија (ПЦ:47), И како коработ што ги носи патниците низ бурното море кон спасителен брег, така и црква со таков налик ги води христијаните кон спасение, блажен живот (ЦЧМБ:180), со мојата појава делувам соблазнително (Љ:153).

Со црковнословенската традиција се поврзуваат и префиксот *воз-* *возљуби*, *воздигне* и др.: страшно ги имаше возљубено ќebaпите (Вуј:87), Со покајание да им се вратите и пак да ги возљубите (Вуј:13), се очекува сега збор да те воскресне за последно целивание кое не воздигнува, а понижува, и по кое воскресение ќе нема! (ПЦ:159), префиксот *об-* *обвистџини*, *облџедува*: го чекаше зборот кој Краста требаше да ја обвистини—нешто како да ја облее зора, да осамне (ПЦ:133), Тој ја облџедуваше со својата тајна насмевка (Вуј:47), се разбуди, виде дека е обденето (ПЦ:166), не ги спречи сладострасниците да ја облџедуваат

¹ од некој зрач или призрак; Ме тепаа до посер; И првнува смев; Од каков кот се излезени; го собирам угризот; растури ми ја направи градината (Ташова 2011:61).

² Индивидуалните, авторски образувања се придонес во развојот на современиот македонски јазик, на пр. бессуфиксните во јазикот на Малески: *виџрес*, *навесџи*, *џодвиџ*, *наџин*, *неџлед*, *бессоџир*, *наџаз*: ќе сурам во навестите на сонцето; уште во подвижот, очите и се испуплија; не можат да го додржат напинот; Луѓе, надвор е неглед; испарија во негледот; се втреснуваше до бессоџир, еден нагаз и соковите ќе истечат (Паноска 1971: 17).

(ПЦ:192), како и обез- *обезживоѝи*, *се обездуши*: дека не е обездушена доказ е нејзината приврзаност за прикаската на стариот Момир (ЦЧМБ:214), Вештицата, нивната прогонувачка ги обезживотила дрвјата и им дала страшни форми (Вуј:121), Ама сега си обезвластена (ПЦ:26), се наоѓа меѓу луѓе што се обездушиле (ЦЧМБ:117), Дали тоа е цената на честа—да се обесчестиш? (ПЦ:250), но и стилското варирање на глаголските префикси: пријде подобро да ја затегне, да ја дозапетла или да ја презапетла (Вуј:22), ја сврте со грбот и ја презапетла, ја дозапетла (Вуј:22), двојната префиксација и полипрефиксацијата: Со телото се изнасладува, ама со душата се изнатрга (СМ:156), грубо подврзани, изначкртани и набабрени од влага (ЦЧМБ:14), му се љубуваше, не можеше да го изнагледа (ЦЧМБ:425), Кога ќе ја изнагостира таа јенималка (ЦЧМБ:87), се изнајадовме, се изнапивме и се изнаводивме љубов. Беше многу угодно пријатно (Вуј:153), тие ги пишуваа извештаите до своите екселенции, превосходства (ЦЧМБ:219), меѓусебно не можат да се доизнаприкажат (ЦЧМБ:276).

Во јазичниот израз на Костов со голема умешност се вградени сложенките: *блаѝоѝворно*, *боѝоверник*, *боѝоѝвори*, *боѝоуѝодник*, *ѝоле-момаченик*, *длабокомудра*, *душовадник*, *живоѝољубец*, *кандилоѝалец*, *милолик*, *ѝлодоносец*, *ѝсалмоѝевец*, *сладосѝрасѝиѝе*, *слаѝѝкоречив*, *слаѝѝкоцеливање*, *чесѝољубив*, *човекољубив*, *чесѝољубие*, *чинодеѝѝивува*, *чудоѝворечки* и др.: почувствува дека организмот лекот му го прима, дека на него дејствува благотворно (Приј:137), Така што денешните безбожници се попримитивни боговерници од најпримитивните досега! Најпримитивните ги боготвора природните појави и животните (Вуј:110), Тој јавен богоугодник и човекољубец—а таен женољубец—да ти бил и кебапољубец (Вуј:141), Свети Димитрие, ти што пострада заради луѓето, за спасот на нивните души, ти големомаченику и чудотворцу, дај ми сила да го победам ѓаволот! (ЦЧМБ:151), Во извештајот нагласуваше дека одредената од Портата длабокомудра политика добро се спроведува во вилаетот (ЦЧМБ:221), За себе, како за Душовадец, си набавил меч од ’рѓосан обрач (Вуј:112), нарекувајќи ги животољупци, го повтори истото (Вуј:155), Кандилопалецот Мануш го фрлаше последниот поглед пред да појде да го удри клепалото (ЦЧМБ:151), беше богата, образована, слаткоречива и милолика (Вуј:128), Таквите врски

треба да бидат плодносни (ПЦ:251), Голем беседник во Општината беше и поп Ставрос, но празнословец (ЦЧМБ:133), Против својот занает, за идниот свој чудотворечки живот (Вуј:154), по некој ден не закачи еден друг псалмопевец (Вуј:144), повеќе личеше на пештерски калуѓер отколку на свештеник, на пустиножител кој избегал од луѓето (ЦЧМБ:303), Слаткоцеливанието е благословена работа! (ПЦ:171), смеат да земат в раце оружје само оние со чисти души: честољубиви, правдољубиви и човекољубиви (ЦЧМБ:310), Помислата дека креветот што треба да го купи ќе го дели со него, ѝ го навредуваше честољубието (ЦЧМБ:85), А тој чинодејствувајќи, јавно да отпее заупокоителна литургија (ПЦ:47), Против својот занает, за идниот свој чудотворечки живот (Вуј:154).

Бележиме и понови, ретки сложенки: *врѿоверец*, *смрѿољубец*, *кебаѿољубец*: Легачи! Арамолепци! (СМ:221), Мразел бесчесници, измамници, вртоверци (ЦЧМБ:203), смртољупците својот дух го ставиле во служба насвоето тело (Вуј:155), тој како него познат кебапољубец А мало човече. Пузе-маже. (Вуј:132), таен женољубец—да ти бил и кебапољубец (Вуј:141).

Костов употребува библиски изрази: тајната вечера, Христово стадо, царство божје и др. и цитати со библиско потекло. На пр. За одбрани гости ќе дадеме и вечера, нешто како *ѿајнаѿа вечера* по која Јуда го предаде Христа (ПЦ: 8), тие заблудени, мамени, тие овци на *Христѿо-воѿо сѿадо*, со овчари што ги повеле кон колеж, кон крвопролитие за светата причесна? (ЦЧМБ:160), „Блажени се оние што не знаат,—се послужи тој со цитат—тие ќе го видат *царсѿивоѿо божје*“ (ПЦ:53).

Изразите, цитатите со библиско потекло и сл. претставуваат заедничко христијанско културно наследство, а нивната употреба претпоставува добро познавање на Библијата: И свртувајќи се кон иконата клекна и почна да чита со шепот: И сед Исус премо сокровиштному хранилишту, зреше како народ мештет мед в сокровиштное хранилиште. И мнози богати вметаху многа. И пришедши едина вдовица убога, верже лепте две. И призовав Исус ученики свое, рече им: Истину, истину глаголју вам, јако вдовица сие убогае множае всех верже же вметајушчих в сокровишчное хранилиште. Вси бо от избытка своего вергоша, сие же от лишения своего все елика имјаеше верже, все житие

свое (ЦЧМБ:174); „Зашто ќе се појават и лажни Христоси и лажни пророци, и ќе покажат знаци и чуда за да ги прелажат, ако е можно, и избраните“ ... „Вистина ви велама, вистина–зборуваше распалено и небаре оган му излегуваше низ устата–нема да помине овој род дури сето тоа не се збидне“ (ЦЧМБ:258); Често потсетуваше на сцената со Христос кој им ги растура на трговците тезгињата пред црквата, ги разгонува со камшик и им вели: „Од мојот дом направивте дувло разбојничко!“ ... Еднакви сме пред бога! велеше и ги наведуваше зборовите од Библијата кои за трговците, банкарите и лихварите беа непријатни, поради тоа поповите во своите проповеди в црква ги избегнуваа или во своите служби мрмореа „Побргу камила ќе мине низ иглени уши отколку богат во царството небесно!“ (ЦЧМБ:136); Потсети на прикаската од Библијата за Христос и за загубената овца.–Нели Христос го обвинија дека собира околу себе и грешници–зборуваше Герасим.–А што им одговори тој? „Кој од вас, имајќи сто овци, кога загуби една од нив, не ќе ги остави деведесет и деветте и не ќе тргне по загубената да ја бара?“ (ЦЧМБ:154); Не помага во решавањето на тој проблем и заветната реченица на Христос изречена на Тајната вечера откога го благослови лебот на трпезата: „Јадете, ова е моето тело“, а откога го благослови виното во чашата „Пијте“, ова е крвта моја која се прелева за мнозина! (Ј:153), Навистина, навистина ви велама: Кој го слуша словото мое и верува во мене, ќе има живот ве-че-е-е-н! Јас сум лебот на животот. Кој доаѓа кај мене, нема да огладне, и кој верува во мене, нема да ожедне. Навистина, навистина ви велама иде час кога мртвите ќе го чујат гласот на сино-о-о-от. Кој ќе го чуе, ќе оживи. Зашто како таткото што има живот во себе, така му дал живот и на сино-о-о-от. Ам-и-и-ин! (Вуј:90).

Во согласност со ситуацијата, се среќаваат и молитви, на пр. „Оче наш–почна да си шепоти додека се пробиваше меѓу луѓето–иже еси на небеси, да свјатит сја имја твоја, да будет волја твоја како на небеси така и на земљи!“ Како понатаму течеше молитвата, не можеше да се сети. Се сеќаваше само на последната реченица „И избави нас од лукавога“ (ПЦ:288).

Во македонската литература се застапени и заемки од грчко потекло примени преку црковнословенскиот јазик како дел од црковната

терминологија: ангел, архангел, архиепископија, егзарх, свештенство, монах, иконостас, олтар, псалтир, путир, расо.

Во прозата на Костов ја бележиме употребата на грцизмите: *анџел, айосџол, еџзарх, џаџџриџарх, лиџџурџиџа, миџџроџолиџа, миџџроџолиџиџ, џаџџриџарх, џеолоџиџа, иконоџиџас, сколиџа* и др.: Тој ангел небесен!—цимолкаше Чавло (ПЦ:163), Се претставија за богословци, и на вујко му беше доверено да го прочита „Апостолот“ (Вуј:88), се сретна со патрици, егзархисти и патријаршисти (ЦЧМБ:290), беше упатена кон Митрополијата (ЦЧМБ:299), поради непресретливоста на која најде, ја напушти Митрополијата (ЦЧМБ:300), Тој и големиот портрет на неговото првосвештенство митрополитот на сидот над него, како и портретите на други црковни великодостојници (ЦЧМБ:155), Тие беа како зборовите од црковната литургија кои луѓето како и некои приучени попови ги употребуваат без да им го знаат значењето: Иже еси на небеси! (ПЦ:45), и народот во литии со црковни знамиња да минува покрај упокоена Богородица. А тој чинодејствувајќи, јавно да отпее заупокоителна литургија (ПЦ:47), И попот направи една дезинфекција на грлото зашто светите литургии бараа чисто грло (ПЦ:29), Мала црква, параклис (ЦЧМБ:178), ќе ја подигне градбата, ќе ја подигне во една ноќ, и таа ќе биде не нивни гроб, а нивни дом, таа ќе биде параклис (ЦЧМБ:179), на малиот баирски параклис баирскиот учител внесол и меч за да потсети на Четириесетте калуѓери кои во еден миг в раце зеле мечови (ЦЧМБ:310), Дотогаш парастосите ќе ги прави Пандарот (ПЦ:42), Небаре беше црковен отец, патријарх (ЦЧМБ:483), Зина нешто да каже, но до псалм за долго не можеше да дојде (Вуј:144), Се читаа молитви, се пееја псалми (ЦЧМБ:426), Таен, мистичен, небесниот бог—како што учи теологијата (ЦЧМБ:319), Лево на иконостасот имаше голема икона ... на иконата над дверите од иконостасот беа претставени Бог и Христос (ЦЧМБ:347), „Сколиите“ беа мали згради со по две училници (ПЦ:243), Сега се присети на „Оче наш“, молитвата која во Долната сколија ја кажуваа со подигнати очи кон небото: „Оче наш иже еси на небеси“! Сега се враќаа во сколијата, сега сколијата беше нивни дом (ПЦ:244).

Турцизмите се јавуваат како нужни и незаменливи лексички елементи, со оглед на тоа што одговараат на содржината, па во определени

описи се среќаваат во значителен број. На пр.: Двополните врати на диванот беа широко отворени. На миндерите одоколу, со новопоставена чоја во чивит боја или на шилтиња со меки душечина седеа дипломатите со своите драгомани во друштво со разни ајани, високи чиновници на вилаетот: кадии, бегови, мудури, кајмаками. Измеќарите, со препасани фути, служеа кафе, шербети, локуми. Чибукчијата постојано ги полнеше чибуците со тутун. Вали паша беше во дното на просторната одаја, седнат на миндерлак ... меѓу решеткастите пенцери беше поставена царската тура. Фигурата на пашата се наложуваше величествено. Тој обично одеше облечен во минтан и со фес, во свечена антерија, на главата носеше раскошен турбан, со џеваир над челото кој болскотеше ... со рацете пикнати во ракавите од бинишот, стоеше Хелим, тефтедарот, неговиот прв секретар—слаб и низок, но со испакнат стомак и опукалени очи. Главните рушвети одеа преку рацете на тој шејтан (ЦЧМБ:163), деврието беше будно, будни беа и ноќните стражи разни муљазими, јузбашии и бимбашии, заптии и гардијани во апсаната и катиљањата каде беа затворени душманите на царштината (ЦЧМБ:227).

Употребата на турцизмите како стилистички пристап во современата македонска литература е во прилог на збогатувањето на јазикот со изразните средства од народниот јазик. Според Јашар-Настева (2001: 25–26) што се однесува до употребата на турските заемки во уметничката литература, нив ги употребуваат главно оние писатели и поети, чиешто творештво произлегло од народното, а ним им даваат предност и оние што во своите творби ја третираат проблематиката на подалечното и поблиското минато коешто е тесно поврзано со турското владеење (на пр. Васил Иљоски, Ѓорѓи Абациев, Стале Попов). Во историските раскази, романи и сл. се употребуваат голем број турцизми за пореално опишување на настаните и нивно поголемо доближување кон современиот читател—турцизмите се јавуваат како нужни и незаменливи лексички елементи, со оглед на тоа што одговараат на содржината што ја именуваат, а турцизмите освен за локализирање на настаните во времето се користат и како информација во територијална и социјална смисла—тие се особено карактеристични и за говорот на македонското население (селско и градско) во случаи кога луѓето

им се обраќаат на Турците, а и на постари или на луѓе од „вишите“ слоеви, кон кои се изразува извесна почит (Јашар-Настева 1972: 93).

Од големиот број турцизми, што претставуваат дел од богатиот јазичен израз на Костов ги изделуваме, на пр.: *аир*, *ајван*, *арч/и*, *ачик*, *бадијала*, *баксуз*, *бакшиши*, *бајтали*, *бендиса*, *гајле*, *дереце*, *дерѝ*, *ербай*, *зијан*, *изим*, *иљач*, *исѝиза*, *јабана*, *касмей*, *кусур*, *лезеѝ*, *марифеѝ*, *машала*, *мерак*, *резил/и*, *саклеѝ*, *сарач*, *себай*, *сеир*, *серѝ*, *ѝерсене*, *ѝесѝе*, *кар*, *кебай*, *ќелеѝур*, *ќеф*, *ујдиса*, *фајде*, *чаре*, *чаршија*, *чешиѝ* и др.: Дајте ми ја мене кожата, а на другото видете му го аирот! (ПЦ:155), Во тој поглед е вистински ајван (ПЦ:61), На неа умрел татко му, и тој ајван-доктор (ПЦ:62), Денес архаичниот збор арч, со значење на трошок, се однесува на арч за покупки од материјален карактер, во мое време ние се арчевме за идеали (Љ:16), Кој ви даде изим, бре ќерати, да го градите овој манастир и на вакво ачик место за резил на вилаетот? (ЦЧМБ:237), „јастие“ и „питие“ што се даваше за душа, се даваше бадијала, ќелепур, тој за душа на Краста јаде три пати (ПЦ:80), Баксуз! (ПЦ:181), Овие оставаа богати бакшиши (Вуј:54), Ни за бакшиш? (ПЦ:54), Баталија и жена и деца (Вуј:161), тој „бендисал“ една мома од селото (ЦЧМБ:286), Излегувам без гајле. Без гајле да си одиш мајко! (ЦЧМБ:48), Не бери гајле! (ПЦ:13), ги затскри своите со рака за да не гледа на какво „дереце“ паднал неговиот син Таската, дружејќи се со „ацами“ (Вуј:141), љубовта е празен збор, испразнет од својата ангелска суштина, со дерт во срцето (Љ:159), Ербап сум и што ми можат? (ПЦ:98), Таа ѝ нанесе големи зијани на културата, но во сиот тој зијан јас излегов со кар (ПЦ:66), се разбира со негов изим–го уриваше (ЦЧМБ:164), Нели давала нешто за пиење, некак-ви лекови, некаков „иљач“? ... прво бил потребен темјан, а потоа ќе следувал „иљачот“ (Приј:126), Меѓутоа, турцизмите ги сметаше за градски престиж: калабалак, аласандак, с’клет, с’к’лдиса, истиза, имај на мукает, имаш јанглаш, машала, ишала (ПЦ:113), Младоста на мајка ти отиде јабана, затоа сум лут! (ПГ: 236), Нека ѝ го види лезетот (ПЦ:17), Бргу се покажа дека и на тој план–да се густира лезетот на животот е со голем талент (Љ:55), Лечење без инекции нема лезет! (ПЦ:81), Цаурот беше на своето место, но што марифет кога тој не беше фројдист (ПЦ:90), А со тебе тоа ќе го сторам со мерак (ПЦ:76),

резил пукна низ градот (ЦЧМБ:141), колку човек повеќе зборува, толку повеќе се резили (ПЦ:81), да видат преку неа некој „себап“ од новата власт (ПЦ:242), ќе се стори себап да ви оздравее чупето. Евала!–рече сарачот (ЦЧМБ:232), отстрана гледаше сеир (Вуј:143), Некој сигурно, пак заради сеир, телефонски ја известил (Вуј:164), многу грд со голем нос, со намкорен поглед некој серт човек, опак (СМ:83), Терсене човек! (Приј:162), дали тој и понатаму останал „терсене“ (Приј:156), Терсене детиште! (Приј:155), извади цело тесе веќе пожелтени фотографии (Јб:22), мириса на кебапи од кебапчилницата долу (ПЦ:91), даваше бадијала, келепур (ПЦ:80), Не ми се по кеф! (ПЦ:295), Вечерва сум кефлија! И се разбира, кефот не можеше да му се скрши–тој плати (ЦЧМБ:384), Тој мераклија на друштва, на разни кефови и рајатлоци (ЦЧМБ:219), неговите „кефови“ беа најразлични ... неговите „кефови“ беа непредвидливи (ПЦ:165), за вели-паша да може во спокој да си ужива во своите сараи, во разни рајатлаци, шенлуци и кефови (ЦЧМБ:164), тој се „ујдисал“ со пијаници (ЦЧМБ:391), Имаше некакво фајде од тоа? (ПЦ:38), Но што фајде! (Вуј:96), Тука аман-заман не помага. Од такви фајде општеството нема (ПЦ:300), А, фајдето од вашите дипломи го видовме! За в кенеф! (ЦЧМБ:101), Но што фајде! И тој дамбаз како татко му (Вуј:70), фајдето на Ефтим ќе биде што во битолската чаршија ќе се здобие со титула–улав (ЦЧМБ:255), Друго чаре нема! (Вуј:18), Сега мораше да се бара ново „чаре“ (Приј:115), Еднаш сум гледал чешит (ПЦ:184), Толку ли убава беше, цанам? (ЦЧМБ:166).

Бележиме бројни образувања со суфиксот-ција: *алваџија*, *анџија*, *бавчанџија*, *босџанџија*, *казанџија*, *кафеџија* и др., но и нови образувања со овој суфикс: *системџија*, *културџија*, *џеаџија* и др., на пр.: агите од Дембел-чаршија заедно со кафеџиите и акџиите (ЦЧМБ:220), но овде беа меаните, кафеаните, комарџилниците, акџилниците, околу мостовите чкембаџиите, алваџиите (ЦЧМБ:157), Таму каде што беа казанџиите, налонџиите, сарачите, алачите, сега се вселија новите граѓани (ЦЧМБ:400), човек отепан од господ, но неисплашен, непокорен, кавгација и инаџија (Вуј:170), Тогаш му даде знак на пајтонџијата да тргне (ЦЧМБ:162), Од хоби беше и силџија (Вуј:146), Колку беше само брз! Небаре американски пиштолџија (Вуј:136), Од сиџимџии станаа системџии (ПЦ:80), му го покажа Аврам Ризанков,

организаторот на концертот, инаку стар културџија (Вуј:149), Пецо бил дојден со театарџиите (Вуј:162), со суфиксот-џика, на пр. *економџика*, *фалбаџика*: Голема економџика. Таа леб не фрлаше (ПЦ:125), Жената на неговиот пријател е зборлеста, фалбаџика (Приј: 6).

Карактеристични се и образувањата со суфиксот-лак, -лок: *арџаџи-лак*, *џроклеџилак*, *салџанџаџилак*, *селџаниџилак*, *раџаџилок*: аргатлакот на мајка ѝ сметаше дека ѝ го урива угледот (ПЦ:218), царот на сиот тој проклетилак! (ЦЧМБ:99), ќе те скротам, ќе го скршам јас твојот салтанатлак (ЦЧМБ:53), Цела испиена од страсти, а уште повеќе од злоба, од омраза и пизма, од проклетилок да прави зло (ЦЧМБ:52), Тој мераклија на друштва, на разни ќефови и рајатлоци (ЦЧМБ:219), од тој пусти селанштилак кој вриеше во нив, не можеа да замислат да трошат пари за грав, за компири, за пиперки (ЦЧМБ:542), не можеа да ја видат поради сопствениот слепотилак (ЛМ:33), Си формира свој кабинет, а во кабинетот рафтови и џамлоци (ПЦ:183), со-лија *намузлија*, *мераклија*, *џоџузлија*, *кефлија*: А да ти се погоди некој намузлија. Ама и топузлија (Вуј:114), новајлија во светот на богатите (ПЦ:167), Всушност попот, презел некои полноќни обичаи од комшијата-кикиритлија (ПЦ:157), Тој мераклија на друштва, на разни ќефови (ЦЧМБ:219), Кефлија сум!—и рече тој (ЦЧМБ:398), Вечерва сум ќефлија! (ЦЧМБ:384).

Во јазичниот израз на Костов бележиме и употреба на сrbизми, на пр: *бриџа*, *веза*, *вишак*, *даље*, *леџо*, *мањак*, *џиџање*, *џосланик*, *џриџа*, *смаџра*, *сумња*, *џакоџе*: Почна како што беше ред, со „руководство“ и „руководиоците“—Руководство, руководиоци, претседник, посланик, приступ, ствара доход, вишак, мањак, ние сматраме, што сматрате вие да учините, да го размотриме тоа питање. Да се то питање смета реши! И понатаму: нема везе, баш ме брига, преко пута, уназад, испред, скроз таму позади, изволи, причам ти причу, шта ти ја знам, чисто сумњам, чак шта више. Еве пак Џеварџиски е во право: фала лепо, молим лепо, лаку ноќ, такоџе (ПЦ:95); Или идемо даље, опа бато, пиши да је пропало (ПЦ:95).

Преку богат избор илустративни примери се претставува застапеноста, функционирањето на дијалектизмите: *залисан*, *зџулен*, *џазија-рен*, *куџнува*, *милувка*, *офџиџка*, *џаламарка*, *џрајоса*, *џурилкоса* и др.: Маруша, сметајќи ја за залисана од погоденијата внатре, ја остави сама

(ЦЧМБ:55), меѓувремено дошол, записан во неа (ЦЧМБ:56), Герасим, запулен во Цишка, не ги одвојуваше очите од неа (ЦЧМБ:171), во полумракот на бараката, осветлена од газијарена ламба, се подготвуваше божем да легне (ЦЧМБ:293), виното од задушницата го кутнуваше (Вуј:56), уморена од жестоките милувки на животот, да влезе во мојата барака (ЦЧМБ:292), Млада умре жена му од офтика (ПЦ:239), нејзината рака, тешка, паламарка, ја одмина неговата и залута настрана (ПЦ:188), Една од најомилените игри и беше токму канцата на која се „пентереше“ и правеше „перендии“ како машко (ПЦ:196), И мене се обиде да ми трапоса една икона (ПЦ:89), најнапред ми ги подаде усните, откако ги чурилкоса (ПЦ:298), но и на пр. деминутивно-хипокористичната лексика: кутивчиња со бружа, пенчиња, ѓончиња, ѓумчиња, шишенца со боја, туби со лепило (ЦЧМБ:281) и аугментативно-пејоративната лексика: твојот чапкун-пријател, пијаничиште (ЦЧМБ:143).

Меѓу стилските особености на Костов впечатливи се антонимите: Нема роднини и нероднини—му рече—туку пријатели и непријатели (Вуј:137), нема Турци и Словени, муслимани и христијани, правоверни и кривоверни, туку има богати и сиромаси (ЦЧМБ:334); нарекувајќи ги животољупци, го повтори истото ... обратно од постапките на смртољупците (Вуј:155), креатури од луѓе, нелуѓе, цган (СМ:292), Нелуѓето! Има луѓе и нелуѓе! Два народи. Нелуѓето ја измислија атомската бомба против луѓето (СМ: 222), Неморалот за него е морал, а неговото безверие, света вера која ја исполнува слепо (Вуј:60), како и синонимите: човекот се упокои, се смири, се спаси, се куртули од маките (Љ:73).

Посебно место во опусот на Костов имаат и фразеолошките изрази како мошне впечатлив сегмент од креативната творечка постапка на писателот, што претставува одраз на народната мудрост, на народното искуство и на сознанијата за животните прашања и премрежија. Со изразите јазикот станува побогат, изразот посликовит, дејството поописно и попривлечно, а ликовите поверодостојни. Костов искористувајќи го непресушниот извор на јазичното богатство ги вградува во своето творештво: На судскиот спор, кој беше подготвен на турски начин како кадија тужи—кадија суди, неочекувано ја повлече тужбата (ПЦ:56), Ќе се најде чаре, пет пари не давајте! (Вуј:176), Ти немаш ни коте ни маче!

(ПЦ:145), „Со лага ага не бидува!“–си велеше (Ј:163), затоа што велеше: „Полни очи, празни раце!“ (Ј:164), Го имаше научено трговското правило: „Кој ризикува, тој добива!“ И едно друго: „Во матно се лови“ (ЦЧМБ:533), Вие сте си погодени друшки. Се стркалало грнчето, си го нашло капачето. Љубовта во бракот е најважна (СМ:226).

Многустрано значење со својата изразност, разновидност и функционалност имаат и благословите и молитвењата—со нив се до-создава, доизградува и амбиентот на дејството, се одразува и битот, се отсликува времето и развојниот степен на народот кој во нив ги збрал сите свои маки, патила, таги, но и радости, искуства, погледи: Дал ти бог добро, чедо! Господ да ви е на помош! (ЦЧМБ:48), Сполај ти, господе! Сполај ти! (ЦЧМБ:46), Со среќа нека ти биде! Сполај ти! (ЦЧМБ:169), Обилно нека си се даруваат еден друг со милост! Господ да им даде рода и порода! Од внуци да дочекаат правнуци! Плодна и благородна да им е семката! Амин! (СМ: 227).

Користена литература

- Велева, С. 2004. *Зборообразувањето во поезијата на Гане Тодоровски*, Менора, Скопје.
- Груевска-Мацоска, С., Ташова, В. 2015. „Фоностилемите во прозата на Драги Михајловски“, *Македонски јазик*, LXVI, Скопје 205–216.
- Груевска-Мацоска, С. 2017. „Лексиката и стилот во делата на Живко Чинго“, *Македонистика*, 16, Скопје, 169–226.
- Додевска-Михајловска, О. 2000. „Зборообразувачки особености во романите на Коле Чашуле“, *Македонистика* 7, Скопје, 5–103.
- Додевска-Михајловска, О. 2007. „Кон особеностите на јазичниот израз во романите на Коле Чашуле“, *XXXIII научна конференција на XXXIX меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје 73–88.
- Ѓорѓиоска, Ж., Макаријоска Л. 2013. „Црковнословенизмите во романите на Венко Андоновски“, *Македонскиот јазик како средство за комуникација и како израз на културата*, Јазикот наш денешен, кн. 22, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 115–128.
- Јанушева, В. 2015. „Лексичките иновации во прозата на Малески и нивниот статус во стандардниот македонски јазик“. *Mundo Slavico*, 14 (2015), 131–142.

- Макаријоска, Л. 2013. „Црковнословенските лексички елементи во романите на Драги Михајловски“, *Сѝекѝар*, бр. 62/2013, Институт за македонска литература, Скопје, 49–61.
- Макаријоска, Л., Ѓорѓиоска Ж. 2016. „Црковнословенските лексички елементи во поезијата на Михаил Ренцов“, *Прва меѓународна научна конференција „ФИЛКО“ – филологија, култура и образование*, Филолошки факултет при Универзитетот „Гоце Делчев“ – Штип и Филолошки факултет при Воронешкиот државен универзитет, Штип, 509–514.
- Макаријоска, Л. 2018. „Словото во прозното творештво на Славко Јаневски“, *На ѝочетѝокоѝ беше збор ...*, Јазикот наш денешен, кн. 28, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 71–77.
- Макаријоска, Л. 2018. „Црковнословенската традиција во драмските текстови на Благоја Ристески-Платнар“, *Минаѝоѝо на јазичниоѝ свеѝ-генес и уѝре*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 167–176.
- Минова-Ѓуркова, Л. 2003. *Сѝилисѝика на современиоѝ македонски јазик*, Магор, Скопје.
- Паноска, Р. 1971. *Јазикоѝ на Владо Малески*, Универзитет „Кирил и Методиј“, Филолошки факултет, Скопје (докторска дисертација).
- Станковиќ, Љ. 1996. „Можностите на јазикот (Повеќеслојноста на текстот во романот „Небеска Тимјановна“ на Петре М. Андреевски)“, *Јубилеен ѝодишен зборник на Филолошкиоѝ факулѝетѝ на Универзѝиѝеѝоѝ во Скопје*, кн. 22, Скопје, 283–291.
- Ташова, В. 2011. *Лексичкиѝе особеносѝи во ѝрозаѝа на Пеѝре М. Андреевски*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје (магистерски труд).
- Угринова-Скаловска, Р. 1999. „Архаизирање на јазикот во романите на Славко Јаневски“, *Срѝски језик*, год. IV, бр. 4/1–2, Београд, 689–694.
- Чашуле, И. 1983. „Некои карактеристики на јазикот на романот „Пиреј“, *Лѝитературен збор*, год. XXX, кн. 6, Скопје, 17–28.
- Чундева, Н. 1986. „Стилски маркираните единици во јазикот на Славко Јаневски“, *Македонски јазик*, XXXVI–XXXVII, Скопје, 183–197.

Кратенки на изворите:

- Вуј–Владимир Костов, *Вујко*, Наша книга, Скопје 1984.
- ЛМ–Владимир Костов, *Лица со маски*, *Маски*, Мисла, Скопје 1983.
- Љ–Владимир Костов, *Љубоболие*, Матица македонска, Скопје 2018.
- Приј–Владимир Костов, *Пријатѝели*, Мисла, Скопје 1988.
- ПСС–Владимир Костов, *Писание за Сѝрашнѝоѝ суг*, Матица македонска, Скопје 2011.

ПЦ–Владимир Костов, *Последнојто целивание*, Култура, Скопје 1992.

СМ–Владимир Костов, *Свадбајта на Мара*, НИД Микена, Битола 2008.

ЦЧМБ–Владимир Костов, *Црквичејто Четириесет маченици во Биџола*, Мисла, Скопје 1984.

Liljana MAKARIJOSKA

LEXICAL AND WORD-FORMATION FEATURES IN THE PROSE OF VLADIMIR KOSTOV

Summary

The subject of our interest are the lexical and word-formation features in the prose work of Vladimir Kostov, known for his vernacular, realistic style and stylistic decomposition of the rich Macedonian lexis with a variety of archaic and vernacular lexemes. Kostov uses rare archaisms, church Slavonic lexis: *блуг*, *ѿришесѿвие*, *расѿеѿше*, large number of Turkisms: *герѿ*, *исѿиѿза*, *машала*, words which are rarely used, dialectisms. By means of actualization of the existing word-formation models, Kostov creates a specific and recognizable expression. There are a lot of examples derived with the productive church Slavonic suffixes *-ше* and *-ше*. Furthermore, non-affixal derivation prove to be a very productive type in the individual author's language, as well as in prose literature in general, while there are also numerous derivations with the Turkish affixes *-ѿиѿа*, *-лак*, *-лиѿа*. Finally, Kostov, in a very creative and unique way, uses compounds as well.

Михајло МАРКОВИЌ, Соња НОВОТНИ
Универзитет во Тетово, Филолошки факултет
Тетово, Македонија

КОНТИНУАНТИ НА ♣ ВО ОПРЕДЕЛЕНИ ПОЗИЦИИ НА ЗБОРОТ ВО ВЕРКОВИЌЕВИОТ АПОСТОЛ

Апстракт: Рефератот опфаќа анализа на континуантите на носовката ♣ во Верковиќевиот апостол, односно рефлексивната на малиот јус во почетна позиција на зборот, во коренот на зборот, во флексијата, номинатив и акузатив еднина, во аорист-на множина и во флексијата на номинатив еднина активен партицип на презентот.

Клучни зборови: носовка, Верковиќев апостол, развој, збор.

Во ракописниот оддел на Публичната библиотека „Салтиков Шчедрин“ во Санкт Петербург со број QnI46 е обележан еден апостол од крајот на XIV век. Станува збор за Верковиќевиот апостол. Овој апостол на Публичната библиотека ѝ го продал Стефан Верковиќ, па по него ѝ го добил името. Во текот на XIX и почетокот на XX век голем број од богатото македонско ракописно културно историско наследство било разграбувано и разнесувано низ цела Европа и Русија. Поголемиот и повредниот дел од ракописите станале плен на разни собирачи, патешественици и други заинтересирани лица кои ракописите ги изнесувале од Македонија и ги продавале по разни библиотеки, без притоа да се внимава ракописот да остане во целост (Георгиевски 1989). Има примери кога по неколку листа од еден ист ракопис се чуваат не само во различни библиотеки, туку и во разни земји. Таков бил Стефан Верковиќ, којшто во Македонија дошол како агент на српската политичка пропаганда, тој се бавел и со собирање на стари ракописи, кои потоа ги продавал во Белград, Русија и во други земји. Највредниот и најголемиот дел од неговата колекција бил продаден во Русија, односно во Публичната библиотека каде што и денес се наоѓа овој ракопис. Покрај нашиот ракопис, Верковиќ на оваа библиотека ѝ продал и други македонски ракописи како на пример: Слепченскиот

апостол од крајот на XII век, Одломката од евангелието по Матеја од крајот на XIII и почетокот на XIV век, Евангелието од крајот на XIII и почетокот на XIV век (Пенушлиски 1985). Ракописот содржи 99 пергаментни листови, пишувани на мали листови со димензии 21x14 см. Почетокот на ракописот е изгубен. Вториот дел од ракописот е доста уништен од влага, но сепак и овој дел е читок. Листовите од 94-98 се изгубени, а од лист 98-99v се зачувани само парченца (Отчет ПБ за 1891: 24-25). Текстот почнува со: **МЪШЕ ЖЕ ОУЧЕНИЦЫ ПОШНЮ Н СВѢСНШОУ ЕГО ПО СТѢНѢ ВЪ ПОШННЦН Њ ПРНДЕ СЛОУЛЬВЪ КЕР(ОУСА)Л(Н)МЪ...** (А IX 25-26). Од л. 63v почнува месецословот (**НАЧЕТО(К) МЪСАЦЕ(М) Ѡ(Т) М(ЪСА)ЦА СЕ(КТАБРИЪ)ДО АУ(ГОУ)СТА**).

Први податоци за Верковиќевиот апостол има во Отчет ПБ за 1891 год. (24-25), во кое се вели дека ракописот претставува апостол-апракос од крајот на XIV век. На него се задржува и П.А. Лавров (Лавров, 1904: 65-74), каде што обраќа внимание на записите во ракописот (ние подоцна ќе се задржиме на записите). Тој понатаму се среќава кај Е. Э. Гранстрем (Гранстрем, 1953: 101), каде со неколку реченици се задржува и на овој апостол. На него се задржува и С. Новотни (Новотни: 1994) во нејзината магистерска теза, каде што детално лингвистички го обработува истиот. Во нашиот текст наоѓаме и 10 записи пишувани со иста рака со која е пишуван целиот ракопис, поради што заслужуваат посебно внимание. На нив се задржува и П.А. Лавров (Лавров, 1904: 65-74), а детално ги разгледува и С. Новотни (Новотни: 1994). Записите и натписите од Македонија, иако кратки по својата форма и содржина, претставуваат важен јазичен материјал за изучување на историјата на македонскиот јазик, зашто тие допуштаат проникнување на народните јазични подновувања во поголема мера отколку во текстовите. Записите не се препишувани од некоја предлошка, туку нив ги составувал препишувачот на ракописот. Јазикот на тие записи како и кај сите други записи, содржат повеќе народни црти, одошто самиот ракопис, во нив се поприсутни дијалектните форми. Тоа е посебно значајно за откривање на јазичниот карактер на ракописот, бидејќи во него најмногу доаѓаат до израз дијалектните особености на пишувачот на текстот.

Според застапеноста на назалните вокали, Верковиќевиот апостол е двојусов, се употребуваат и малиот и големиот јус. Заменувањето на **5co** оии на **3co** е кој се потврдени со голем број примери е исто така карактеристичен за северно-македонските говори, но од крајот на XIII и почетокот на XIV век оваа појава се проширува и во другите јазични подрачја на Македонија, бидејќи во тој период се засилува српската јазична редакција (Конески, 1975: 72-77). Деназализацијата (губење на назалниот карактер) се вбројува кон карактеристичните правописни и фонетски особености на македонските црковнословенски ракописи. Притоа на местото на **Ж** се употребува **д, њ, њ, оу** а **А** се заменува со **Љ (Е)**. Процесот на деназализација се вршел постепено и неедновремено во нашите дијалекти. Тој ги зафатил најрано северните говори, во кои кон 11 век веќе бил завршен, а најдоцна ги зафатил јужните говори. Сведок за извршена деназализација во северна Македонија е Мариинското евангелие, текст каде што имаме доста често **Њ** за **Ж**, **ю** за **џ** и обратно: **коупѣлн, отъпоуштю** и сл. (Конески, 1965: 43) Проучувањата на Блаже Конески докажаа дека оваа црта не мора да претставува српско влијание, туку руско, поаѓајќи и од фактот, дека Мариинското евангелие е пишувано во истиот светогорски манастир во кој е и најдено, каде што неговиот пишувач можел да дојде во контакт со руската црковна средина (Конески, 1986: 67-69). Појавата позната под името мешање на носовките, е карактеристична особеност на македонските и бугарските текстови во периодот од XII-XIV век. Расколебувањето на бележењето на буквите за носовките е причинето од оние промени што се случиле со тие гласови по X век во народниот јазик. Регулацијата на правописот на јусовите по нов начин секако ја одразува во некоја мера говорната состојба во извесни центри што можеле со авторитет да наложат една таква новина во пишувањето. Во Македонија при крајот на XII век таков центар бил Охрид, но тоа правило се спроведува и во текстови препишувани во XIII-XIV век во Северна Македонија, иако говорната средина таму доживеала сосем поинаков развој на носовките и нивна замена веќе пред XII век (Конески, 1965: 40).

Во Асемановото евангелие, иако мешањето на носовките е одразено само во 11 случаи, од кои **А** наместо **Ж** 8 пати, и обратно, **Ж** наместо

А 3 пати, сепак ова ни покажува дека уште од XI век заслабнува назалноста на носовките и доаѓа до зближување и заемно мешање на овие вокали (Курз, 1970: 5-28). Во Добром. ев., ракопис од XII век, веќе имаме мешање на носовките кое не е нормално, додека во Бол. пс. (Щепкин, 1906: 65), ракопис од XIII век, поточно од 1230 до 1241 год. тоа нормирање е веќе установено. Мешањето на носовките е поизразено во ракописите од западна Македонија како што се Охридскиот апостол и Битолскиот триод, каде мешањето се врши според правилата на Охридската книжевна школа. Во ракописите од северна Македонија замената на носовките е ограничена, како резултат на српското влијание (Видоески, 1984: 53-76). Според Лавров (Лавров, 1873: 33) најголем број примери за преминот на Ж во А секогаш претставуваат извесни граматички завршоци, додека преминот на А во 5 е врзан за почетни и коренски слогови. В. Щепкин (Щепкин, 1896: 251), пак во својата рецензија за делото на Лавров, приведувајќи ги примерите **ВНАТРЬ** и **ВНАТРЬНЫА**, докажува дека положбата на слогот во зборот немала влијание за преминот на Ж во А. За варијантите **ВНЖТР**-/**ВНАТР** се давани повеќе објаснувања. Некои научници ги објаснуваат како стари дијалектни разлики (Щепкин, 1906: 136; Илинский, 1912:LXIII). Во Верк. ап. А (**Ѧ**) најчесто се заменува со Е (**Ѣ**). Ние како предмет на работа и цел во нашиов труд се фокусиравме на рефлексивата на малиот јус во неколку позиции на зборот.

Ѧ во **Ѣ** во почетна позиција на зборот:

ѢЗНКА 3/8, 23v/9, 44v/20, 69v/11 (ѠНН ЖЕ РѢШЕ КОРНИЛЬ СОТННК. ОУЖЬ ПРАВЕДЕНЬ. БОЮН СЕ БА СВѢДѢТЕЛЬСТВОВАНЬ. Ѡ ВСЕГО ѢЗНКА Н ЮДЕНСКА. ГЛАНО ЕМОУ БНСТЬ. Ѡ АГЛА СТА ПРИЗВАТИ СО ВЪ ДОМЪ СВОИ. Н СЛНШАТИ МН Ѡ ТЕБЕ. ПРИЗВАВЪ Ю ОУУРѢДИ ВЪ ОУТРѢ НЖЕ ДНЬ ПЕТРЬ НЗНДЕ С НМНН ЕТЕРА ЖЕ БРАТННА НЖЕ Ѡ ТЕ ѠПНЮ СЪ ННМЬ.);

ѢЗНКИ 4v/1, 23v/3, 23v/6, 24/1 (ДХОУ БОУРНОУ НСПЛНЬ ВЕСЬ ...НДЕ ЖЕ БѢХОУ СѢДЫШЕ Н ЯВНШЕ СЕ НМЬ РАЗДѢЛѢЮЩЕ ѢЗНКИ НАКО ѠГНН СѢДЕ ЖЕ НА ЕДИННОМУ КОМОУЖДО НХЪ : НСПЛННШЕ СЕ ВСН ДХА СТА. НАЧЕШОУ ГЛАТИ. ННѢМН ѢЗНКИ НАКО ДХЪ СТИ ДАШАШЕ НМЬ ПРОВѢЩАТЫ.);

ѢЗНКЪ 4v/13, 9/1, 13/3, 23v/12, 72/14, 78v/7 (КЪ ТНМОТЕСОМЬ. НШ Н ПЕД ЛВ. ПЕД ПО РОЖДСТВѢ ХВѢ ПАМЕТЬ. ДВДОУ ІОСНФОУ. ПРОСВѢЩНКОУ ІАКОВОУ. Н СТИМЬ МЛАДѢНЦЕМЬ. ПРОК. ГЛ. Г. ПОНТЕ БОУ НАШЕМОУ

ПОН: ВСН ІЄЗНКЪ ВЪ ПЛЕ АПЛЬ. КЪ ГАЛАТОМЪ: ЦИИ НЕД. К. КЪ. ПАМЕТЬ СТГО ПРЬВОМУНИКА СТЕФАНА.);

ІЄЗНЦЪ 5/17, 10/17, 47/1Г ВЪ ПЕК: ОДЪНАНЪ ѠНИ ДНИ ГЛІЄЩЮ ПЕТРОУ ГЛН СНІЄ, НА ВСЕ СЛНШЕЩЮ СЛОВ. Н ОУЖАСОУ СЕ НЖЕ ѠБРЪЗАННІЄ ВЪРНИ. ЄЛНКО НХЪ СЪ ПЕТРОМЪ. НЗНДОУ ІАКО ВЪ ІЄЗНЦЪ. ДАРЬ СТГО ДХА ПРОЛНА. СЛНШАХЪ БО ГЛЮЩЕ ВЪ ІЄЗНКИ ВЕЛНУЮЩЕ БА.);

ІЄЗНКИ 60/23 (Н ВІДЪСТЕ ВО МНЪ СІ ТВОРНТЕ. Н БЪ МІРА ДА БОУДЕТЬ С ВАМН. АЛГУА ГЛ. А. ВЪСПОНТЬ ГВН ПЪСНЬНО: ВЪУЕК. СТИ. ПРОК. ГЛ. Ж. КНЕЗ Н ЛЮДЪСТН СЪ. ВЪ СКЖШЕТАШОУ СЕ ІЄЗНКИ.);

ІЄЗНЦН 5v/1, 14/8, 26/2, 44v/21, 74/15 (КЪ ТИМОТЕѠМЪ: НЦІ. НЕД. ЛЕ. АЛГЛА. СВЪТЬ ВЪ СНА ПРАВЕДННМЪ. ГІ. ОУСПЕННІЄ СТАГО ІѠАНА ЗЛАТОУСТА. ПРОК. ГЛ. А. ОУСТА МОА ВЪ ЗГЛА ПРЪ: ОУСЛНШНТЕ СНІЄ ВСН ІЄЗНЦН. АПЛЬ КЪ ЄВРЕѠМЪ. НЦІ. В. СЕК. АЛГЛА. ГЛ. А. НЕРЕН ТВОИ ѠБЛЪКОУ. ПАМЕТЬ СТГО АПЛА ФІЛІППА ПРОК. ГЛ. А ВО ВСОУ ЗЕМЛЮ: НЕБСА НСПОВЪДА.);

ІЄЗНЦЪХЪ 10/17, 14v/4, 36/8, 40v/16, 51/11, 54v/11, 81v/8 (ВЪСТАНОУ РАНО НСПОВЪМЪ ТИ СЕ ВЪ ЛЮДЕХЪ ГН ВЪСПОУ ТЕБЪ ВЪ ІЄЗНЦЪХЪ. ІАКО ВОЛНА ВРЪХОУ НБСЪ Н ѠБЛАКЪ НСТННН. СЛАВ. І ННЪ. СПСННН : АНТИФЪ. Г. ВЪ НСХОДЪ НЗЛВЪ Ѡ ЕГИПТА. ДОМ Н ІАКОВЛЮ НЗЪ ЛЮДЕН Н ВАРВАРЪ.);

А>Е во почетна позиција на зборот:

ПОМЕНОУШОУ 3v/6 (Н РЕЧЕ КОРНІА ОУСЛНШАНА БНСТЪ МЛТВА ТВОА. Н МЛОСТННОУ ТВОЮ ПОМЕНОУШОУ ПРЪДЪ БГОМЪ. ПОСЛН ОУБО ВЪ ѠПЪ ПРИЗОВН СНОМА, НЖЕ НАРНЦАЕТЪ СЕ ПЕТРЪ.);

РЕДОУ 5v/6, 13/13 (ВЪ ѠНЪХЪ ДНЕХЪ СНИДЕ ПАВЕЛЬ ВЪ КЕСАРНИЮ ВЛЪЗЪ Н ЦЪЛОВА ЦРКВЪ Н СНИДЕ ВЪ АНТИѠХНЮ Н СТВОРН ВРЪМЕ ЕТЕРО НЗНДЕ. ПРЪХОДЕ ПО РЕДОУ ГАЛІЛЕНСКОУ СТРАНОУ Н ФРОУГНЮ ОУТВРЪЖДЪЮ ВСЕ ОУЧЕННКИ.);

УЕДА 24/8, 28/14 (2x), 32v/14, 45/9, 47v/17, 65v/14, 77v/18 (W НЕМЪ ЖЕ ВЪПНІЕТЪ АВЪА ѠЦЪ. САМЪ ДХЪ ПОСЛОУШЪСТВОУЕТЪ ДХОВН НАШЕМОУ. ІАКО ЕСТЕУЕДА БЖНА. АЩЕ ЛНУЕДА НЛН НАСЛЪДНЦН БОУ. СЪ НАСЛЪДНЦН ХСОУ. ПО НЕМЪ ЖЕ С ННМЪ СТРАЖДЕМЪ. ДА С ННМЪ ПРОСЛАВНМЪ СЕ.);

УЕДО 35v/19, 48v/20, 49v/4, 50v/1, 50v/23, 51v/5, 52/4, 52/22, 79v/2, 82/4, 93/15 (УЕДО ТИМОТЕЮ ХВАЛОУ НМАМЪ БГВН ЕМЪ ЖЕ СЛОУЖОУ. Ѡ ПРЪРОДНТЕЛУНСТОЮ СВЪСТН. ІАКО ВІННОУ НМАМЪ ТВОЕ ПОМННАННІЄ, ВЪ МЛТВАХЪ МОНХЪ. НОЩЪ Н ДНЪ ЖЕЛАЮ ВІДЪТН ТЕ.);

кнези 30v/5, 64/5 (нако свѣсть гъ поут праве: слав. і ннѣ млѣт-
вамн бдѣю: антнф. в. въскоую шеташе се езицы люде поуунти:
ѿ плѣ. алгуа. кнези людѣти събраше се. на га н на алгуа. слав. н
ннѣ еднноред: антнф. г. тебѣ подбаеть пѣ бе въ си.);

кнеземь 11/5 (нако нзде оупованнѣ дѣла нхъ. емше павла н снлоу
влѣкошоу на трьбгъ. къ кнеземь. приведше ю. къ стратнагоу рѣшоу);

греджцоу 35v/23 (братѣ сего ради послахъ вамъ. тнмотеа. нже
мн кестъуедо възлюблено. н вѣрно ѿ гн. нже вамъ въспоменеть
поутн моѣ, нже ѿ хѣ іс како же всежде. всако н цркви оууѣце како
же не греджцоу мн к вамъ рѣдошоу еднны.);

гредещнмь 46v/11 (н всакого имень именуѣща се не токмо въ
вѣцѣ семьнь н въ гредещнмь. н вса покорн подь нозѣ его. н тогда
ѿ главоу пауе всего цркви. еже кестъ тѣло его.);

гредеть 47v/4, 48/9 (н бжн нкто же васъ прѣльстнтъ. тыцимн
словеснхъ бо ради гредеть гнѣвъ бжен. на сисни протнвнню. не
боудѣте оубо прнчестнцн нмь бѣсте бо нногда тьма ннѣ же свѣтъ
ѿ гн: нед. л. апль. къ галат.);

прнчестнѣ 46v/16 (братн хвалнмь ба н ѿца прнзвавьшаго вн въ
прнчестнѣ радюу стнмь въ свѣтѣ. нже нзбавн ны ѿ власти темнню.);

прнчестнцн 86v/22 (бѣю: апль къ евреѡмь послан братн стн
званню небесноу прнчестнцнцы ...оумѣн апла архнерей ...нашему
ісхамоу...);

зачетнѣ 67v/10, 76/3 (въ црквахъ блвнтѣ. апль къ ефнлн. цнн. нед.
кз. алгла. га. д. възвашоу праведннкъ гоу зачетнѣ стго іѡан кртла.
прок. гл. д. възвеселнтъ праведннкъ.);

стежахъ 69/5 (съ юден нечнствмы на трьзѣхъ по все дны съ
всѣдоужцнмь с нмь. етерн же ѿ пнкоурн н ѿ нстокъ фнлосовъ.
стежахъ се с нмь. н етерн глахоууто оубо хоцетъ блѣднвн си глатн.);

стежанна 10/1, 18/9 (ѿ немь жестахоу клеветнцн. нн еднною вннн
прнтннахоу. нхъ же не пцѣвахъ нзъ стезанна етера. ѿ свон вѣрѣ
нмѣхоу же к нему іса етера оумѣцьша его же гла павель жнва:
въ пек. з. нед. ѡдѣваннѣ стнхъ апль па.);

стежаше 88v/10 (въ ѡнѣхъ днѣхъ ѿлжун се павель ѿ антннѣнь. н
прнде въ короунѣтъ. стежаше же се на соньнцн. по вса соуботы.
н прѣпнраше же н юдеж н елнн.);

жеждни 91/16 (бѣдн въ морн. бѣдн въ льжн. братнѣ въ троудѣхъ. ѿ въ подвижанн. въ забдѣнн. множицею. въ альун. н въ жеждни. н въ пощеннхъ.).

А>Е во флексията –ном./акуз. едн.:

нме 5/22, 14v/1 (слишахъ бо глѹще въ ѣзнкн велнчающе бѣ. тогда ѿвѣщавъ петръ. еда водн н можетъ кто възбранити. кто не крѣтитъ се въ нме іс хво. тогда помлнше се прѣвнти днн етеры. н слишахоу аплн. ѡбратн соуще в нюден. ѿко ѣзнци прнѣцоу слов бжнѣ, н егда възнде петръ в нѣрлмъ. прѣхоу сес нмъ нже ѿ ѡбрѣзаннн глѹщ е. ѿко се моужемъ не нмоуцнмъ ѡбрѣзаннн. в ннде ѿстн с нмн);

врѣме 37/10, 37/12 (братн поспѣшьствоуѣще млнмъ не въ тѣще. блгдть бжню прнѣтн вамъ глѣтъ бо въ врѣме прнѣтно. послушѣхѣте н въ днъ спсєннн помогохъ ты. се ннѣ врѣме прнѣтно. се ннѣ днъ спсєннн нн єдннго нн ѡуемъ же прнѣты. прѣтнканнн. да непороуно боудеть слѡженнѣ, н ѡ всемъ съставлѣюще се ѿко бжнѣ слоугн. въ трыпѣнн мнозѣ. въ скрьбєхъ н въ бѣдахъ);

Зл. мн. аор.:

шеташе 76v/15, 64/4 (аплъ къ к рнмци соуб. є. кд. въ на веуєрн рождѣства ісхѡ. бнвѣеть антфоннтѣнъ а въскоую шеташе се ѣзнци лнд ѿ пѣло. млтвамн бѣю. в. прнсташе црнѣ земл млтвамн бѣци г. растрыгнѣмъ жзн нхъ. млтва. слав і ннѣ млтвамн. антннѣ. в. гъ въ црн се н влѣ. ѿ пѣло. млтвамн стнхъ. н бо оутврдн всоу вселєноу млтвѡмоу стнх слав. і ннѣ єдн...);

бнваше 60/25 (н вндѣсте во мнѣ сн творнтє. н бѣ мнра да боудеть с вамн. алгуа гл. а. вспонтъ гвн пѣсньно. вѣуєк. стн. прок. гл. з. кнез н людѣстн съ. въ скж шеташоу се ѣзнкн. аплъ къ корєнѣтомъ посланнѣ стнх братн азъ прнѣхъ ѿ га єже прѣдъ вамъ. ѿко хъ сн в ноци. в ноуже прѣданъ бнваше);

гонѣше 65v/10 (мн же братнѣ по нсаковоу ѡбѣтѡваннню чѡда єсме. не тогда рожден се по плѣты гонѣше дѡхѡвнаго ннѣ жеуто глѣтъ кннгн. нждєнн рабоу н сна єю. не нмѣтъ бо наслѣдоватн снъ рабннъ нъ снъ свѡбѡднню мн же братнѣ нѣсме рабннѡчєда);

слишавѣше 70/2 (нарєу вѣрою дажъ всѣмъ вскрѣшеннє нз мртвнхъ. слишавѣше же вскрѣшеннє мртвнхъ. ѡвн роугахоу се. н нн же глахоу. да слншнмъ пакн ѡ сємъ. н тако павєль нзндєѡ срѣдн

НХЪ. ЕТЕРН ЖЕ МОУЖЫ НПРНЛОЖИШЕ СЕ НМЪ ВЪРОВАШОУ. В ННХЪ ЖЕ БЪ ДНСНΩННСНА. АРЕΩПАГНТЬ. Н ЖЕНА НМЕНЕМЪ ДАМАРЖ. Н НЫ С ННМЪ. АЛГЛА. ВЪЗВАЗОУ ПРАВЕДНИ: ПРНУ. РАДОУНТЕ СЕ Ъ. ПАМЕТЪСТГО АПЛА. ФОМН. ПРОК. ГЛ. Н ВО ВСОУЗЕ: НЕБСА НСПОВЪДАЖТЬ: АПЛА. ЦРН:), и околу 150 вакви примери.

А>Е во флексија - ном.едн. активен партицип на презентот:

ХОТЕ 2v/8, 6/7, 8/18, 14v/11, 20v/22 (павлоу моужоу разоумноу. Н се призва варнавоу. н савла въпрашаше хоте н слово бжнѣ слншаты. противлѣше се нме лоума коренитець тако бо сказаеть се нме его. нще разварити антипата ѿ вѣрын.);

ОУЧЕ 15/21 (тѣмъ же бднѣ помнннюще. како три лѣта ноць н днь. не прѣстахъ оуче со слзѣамн. едного кождо вась. н се ннѣ прѣдаю ви братѣ бгвн.) итн.

Заклучок: Врз основа на проследениот материјал за употребата на носовките во Верковиќевиот апостол, можеме да заклучиме дека меѓусебното заменување на носовките според познатите правила за нивно мешање, претставува еден преоден стадиум од нивното етимолошко бележење кон нивното наплно исчезнување и заменување со полни вокали. Појавата на е наместо А низ целиот ракопис, а засведочена и во многу други ракописи што се по потекло од северна Македонија, е уште една потврда дека Верковиќевиот апостол и припаѓа на Кратовско-злетовската книжевна школа и е ракопис со македонска црковнословенска редакција.

Користена литература на кирилица:

Георгиевски, М. 1989. *Судбинаѿна на словенскиѿе ракописи од Македонија*, Скопје.

Гранстрем, Э. 1953. *Описание русских и славянских пергаменных рукописей*, Ленинград.

Илинский, Г. А. 1912. *Сляпченский апостол XII века*, Москва.

Конески, Б. 1965. *Историја на македонскиот јазик*, Скопје.

Лавров П.А. 1904. *Апостол из собрания Верковича*, Киев.

Лавров, П. А. 1873. *Обзор звуковых и формальных особенностей болгарского языка*, Москва.

Новотни, С. 1994. *Верковиќев аѿостол - линѿвисѿичка анализа*, Скопје.

Отчет ПБ за 1891.

- Пенушлиски, К. 1985. *Верковиќ-Македонски народни умотворби*, кн.1, Скопје.
 Щепкин, В. Н. 1906. *Болонская йсалйырь*, Санктпетербург.
 Щепкин, В. Н. 1896. *Обзор звуковых и формальных особенностей болгарского языка*.

Статија во списание или во зборник:

- Видоески, Б. 1984. Дијалектна диференцијација на македонскиот јазик, *Зборник во чест на Блаже Конески*, Скопје.
 Десподова, В. 1983. Македонски писмени споменици во ленинградските библиотеки, *Зб. Македонистика 3*, Скопје.
 Конески, Б. 1975. *Од исџоријата на јазикот на словенската йисменост во Македонија, Варијантите на црковнословенскиот јазик во Македонија во првата половина на XIV век*, Скопје.
 Конески, Б. 1986. О Маријинском јеванђељу, *ЈФ XLII*.
 Курз, Ј. 1970. Назални вокали у Асемановом кодексу, *Слово 20*.

Михајло МАРКОВИЌ, Соња НОВОТНИ

РЕФЛЕКСИЈА **А У ОДРЕБЕНА ПОЗИЦИЈА РЕЧИ У
 ВЕРКОВИЌЕВОМ АПОСТОЛУ**

Резиме

Рад обухвата анализа рефлексиија јуса (**А**) у Верковиќевом апостоу, т.е. континуаната носни сугласник у почетну позицију речи, у корену речи, у флексију -номинатив и акузатив једнина, у аористна множина, и у флексија номинатива једнина - активан партицип презента.

Бистрица МИРКУЛОВСКА

во пензија

Филолошки факултет „Блаже Конески“

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“

Скопје, Македонија

ДЛАБОКОТО ЧУВСТВУВАЊЕ НА МЕТАФОРАТА¹

Апстракт: Во рефератот се осврнувам на преводната дејност на Отон Жупанчич (1878-1949), познат словенечки поет, лингвист, драматург, преведувач и општественик; којшто во првата антологија *Македонската поезија* (1948) препеал (пословенил) четири народни песни; како и песни од Константин Миладинов и Рајко Жинзифов. Значи, станува збор за динамиката која дејствува во јазикот како жив организам, од традицијата на книжевниот израз, а преку преводот динамиката се пренесува и во друго јазично подрачје.

Клучни зборови: теорија на превод, препев, метафора, македонска народна песна, македонски јазик, словенечки јазик, Отон Жупанчич, Константин Миладинов, Рајко Жинзифов

*Голајче мило хубаво, Голајче златокрилесто
Која ти дојде при мене? И која вчасој победна? –
Ушче ја глас ти не слушаф, ушче ти харно не видоф,
Дан'ми, се мило, наљути? Дан'ми се, добро, насрди?
/.../
Golobče lepo, majceno, golobče zlatokrilo ti,
kdaj k meni priletelo si, pa nagloma zbežalo spet?
Še nisem slišal ti glasu, ne dobro te pogladil še;
si, mило, razjezilo se, si name razsrdilo se?
/.../*

¹ Зборник на трудови од Симпозиум на 28. Меѓународна средба на книжевните преведувачи, Тетово, 30-31.08.1999

Во студијата „Јазикот на македонската народна поезија“² Блаже Конески вели: „Јазикот на народната поезија претставува обработено средство на уметничкиот исказ во неговата вековна усна традиција. Наспроти говорниот јазик на народот, јазикот на секојдневната комуникација, тој се јавува во посебна функција што се определува од уметничкото создавање и доживување, како и од потребата да се паматат поетските творби во усното предание. Бидејќи тие творби се создавале за музичка интерпретација, а песните кај народот обично се пеат, самото тоа доволно покажува посебната ситуација во која се реализира традиционалниот поетски јазик, наспроти секојдневниот говор. Меѓутоа, не само по таа страна и не само по специфичното користење на прозодиските можности, по она што можеме да го наречеме поетска синтагматика на гласовите и формите, ами и по изборот на извесни посебни елементи на сите рамништа на јазикот – овој јазичен облик може, повеќе или помалку да се разликува од говорниот јазик. Тој е поставен секогаш меѓу потребата са ги создава и чува тие специфични елементи и да се соединува на определен начин со секојдневниот говор што незабележливо но постојано се менува. На тој фон се открива и дејството на динамичниот фактор во јазикот на усната поетска традиција“.

Мојот придонес кон темата „Преводот во функција на виталноста на јазиците“³ го конкретизирам на преводната дејност на Отон Жупанчич (1878-1949), познат словенечки поет, лингвист, драматург, преведувач и општественик, и тоа не случајно: во 1999 година се навршија сто години од објавувањето на збирката „Ќаша оројности“, со која *словенечката* модерна амбициозно навлезе во европските поетски случувања и 50 години од заокружувањето на животот и делото на Жупанчич.

Со својата преведувачка дејност Жупанчич има извршено мошне значајна работа за словенечкото јазично подрачје: централно место му припаѓа на преводите на Шекспир – петнаесет драми и комедии – потоа, преведувал најпознати класични дела од Данте, Волтер, Молиер, Балзак, Стендал, Мопасан, Алфонс Доде, Флобер, Анато

² Јазикот на македонска народна поезија. Блаже Конески. изд. Македонска Академија на Науките и Уметностите, 1971 - 108 с.

³ Меѓународна средба на книжевните преведувачи, Тетово, 30-31.08.1999.

Франс, Едмон Ростан, Калдерон, Мериме, Гете, Хајне, Шилер, Шели, Дикенс, Оскар Вајлс, Бернар Шо, Пушкин, Безруч – низ богат квантитет и висок квалитет го богати јазикот на еден бројно мал словенски народ. Академикот Јосип Видмар запишал: „... во преводите го крена словенечкиот јазик до недостижно мајсторство и го оспособи да го изрази сето она што му е потребно на најдлабоко култивираниот човек за осознавање на широки хоризонти и за богат интелектуален живот. Основа за сета таа дејност е неговиот оригинален творечки пристап, што по вредноста и значењето на нашата култура има врвно место во севкупната дејност на Отон Жупанчич“.

Со богато животно и творечко искуство, со импозантно оригинално и преведувачко творештво. Отон Жупанчич соработува во проектот на Фран Петре, професор по словенечка книжевност (прв професор по словенечка книжевност на Филозофскиот факултет во Скопје), книжевен историчар, есеист, антологичар, преведувач, во оформување на првата антологија на македонската поезија – апсолутно прва, не само на словенечки јазик, зашто тоа се случило речиси непосредно по кодифицирањето на македонскиот литературен јазик, време во кое конечно беа надминати историските небиднини, па македонскиот јази, (литература и култура) конечно го фати чекорот *на ѝолеџио за кулџурен најѝрревар меѝу народиѝе*.

Во Антологијата, печатена во 2 500 примероци и за тоа повоено време мошне луксузно издание, се застапени: четири народни песни и единаесет автори: Константин Миладинов, Рајко Жинзифов, Кочо Рацин, Венко Марковски, Коле Неделковски, Мите Богоевски, Блаже Конески, Славко Јаневски, Ацо Шопов, Гого Ивановски и Лазо Каровски, со 31 наслов.

Отон Жупанчич препеал, како што пишува – пословенил – четири народни песни: Црна се чума зададе, Момче се спрема на гурбет д’оди, Пуста останала Америка, Дочекав сто и триесет (63 стиха); од Константин Миладинов – Голапче и Сираче, I, II, III (49 стиха) – Глас, На велигден (62 стиха) – вкупно 174 стиха.

Во предговорот кон Антологијата, Фран Петре вели: „Народниот творечки гениј можел да се изрази само низ народните песни па многу векови тие биле единственото македонско книжевно богатство“.

Понатаму, зборувајќи за Константин Миладинов (1830-1862) и Рајко Жинзифов (1839-1877), како претставници на македонската Преродба, укажува на застапената традиционална форма, а низ содржината провева безгранична тага: „... песната како средство за изразување на сопствената болка поради тешката судбина на македонскиот народ... исполнета со националната реалност, заситена со борбениот дух и животворноста на народот, крик поради душевната раздвоеност, протест, а наедно немоќ – па сето тоа придонело Миладинов и Жинзифов, како што оценил Фран Петре, да создадат стихови што се вбројуваат во најубавите лирски трепети напишани на македонски јазик...“, а притоа Фран Петре го информира словенечкиот читател дека во тоа време, сурово кон македонскиот народ, македонскиот јазик не бил кодифициран, па поетските изблици Миладинов ги искажува на *сїрушки*, а Жинзифов на *велешки џовор*.

Станува збор за мошне интересна релација: карактеристиките на оригиналот на еден мал јазичен колектив да се пресоздадат за еден друг, речиси еднакво бројно мал јазичен колектив. Понатаму, иако се работи за блиски јазици, јужнословенски, меѓу нив, односно во конкретните творби што ги преведувал Отон Жупанчич, постојат мошне важни лингвистички и екстралингвистички елементи. За да ги реши, Жупанчич несомнено ја вложил сопствената поетска дарба, вроденото чувство кон белоукраинската народна песна и богатата преведувачка практика.

Во словенечкиот јазичен систем ги користи сите елементи, особено еластичноста на прозодијата, за да ги внесе традиционалните македонски форми – осмерецот, десетерецот и шеснаестерецот, што од народната поезија ги преземаат и Миладинов и Жинзифов. Факт е дека Симон Грегорчич, а особено Антон Ашкерц радо го користеле десетерецот за создавање на сопствените епски песни, меѓутоа, Жупанчич се среќава со оригинал создаден во друго јазично подрачје, за кое оваа форма е традиционална, односно различна од словенечката народна поезија. Жупанчич успеал да ги пренесе и осмерецот и десетерецот и шеснаестерецот во словенечкото јазично подрачје. Видливи се напорите да се обезбеди антипентулимен иктус во крајна позиција, со градење на акцентски целисти и со ставање на помошен глагол во постпозиција: *Črna se kuga rozpasla je; Našel, odpravil sé je mlad; da bi*

kugo iz njé pregnal; Kdo tam gori po gozdu gre; mati vas moja prestregla bo; globoče zlatokrilo ti; Pridi, pokaži se mi zdaj, итн. Ултимниот и пенултимниот иктус, односно машката и женската рима не претставуваат проблем, зашто тие се познати во словенечката народна традиција.

Низ овие творби, преведени од Отон Жупанчич, во словенечкото јазично подрачје навлегува македонската тематика, со една временска дистанца. Локацијата е определена: *Črna se kuga rozpasla je // doli po Makedoniji; skozi Kukuš, moj rojstni kraj; Prekleta bodi Amerika*. И личноста што се бори за слобода на Македонија не е анонимна: *Našel, odpravil se je mlad, // Delčev, Goce vojvoda; Delčev družini govori; Delčev junak se zaročil je // s črno deželo zasužnjeno // nesrečno Makedonijo*.

Интересно е да се спомене дека Жупанчич ги употребил лексемите *комиѿа*, *комиѿи* и *гружиѿа* што не се нормирани во правописниот речник од 1950 година. Семантиката на дружина во словенечкиот јазик има вредност: *семејсѿво*, а Отон Жупанчич ја употребува со македонското значење: *гружиѿа. Delčev družini govori// „Zvesta družina, složna vi; Družina moji komiti*. Дури и во Македонско-словенечкиот речник (Франце Новшак, 1982⁴) **дружина** има толкување *družba, tovarišija, krožek, tovariši*, а комита – м. *komit*, со објаснување: *borec za osvoboditev izpod Turkov*.

Да ја приведам овде придавката *ѿечалбарска – Америка, земја ѿечалбарска*, што ја употребува Жупанчич, односно што ја внесува преку преводот во 1948 година, а сè уште не е нормирана како лексема, туку се наведува *dnina, sezonsko delo, zaslužak*, а како *ѿечалбар* објаснување: *ki gre po svetu za zaslužkom, odnosno zdomes*.

Жупанчич реализира мошне успешни синтагми: *Момче се сѿрема ѿурбеѿи g’ogu – Fant se odpravlja v tujo deželo*; а ги задржува постојаните епитети што се слични за оние во словенечкиот јазик: *mlada nevesta, solzi krvave, kleta tujina*. Интересно е решението на лексемата *луго*, *луго млаго*, што е употребена галовно и што тој ја преведува како *norček* или како *ljubček*.

⁴ Novšak, France: Makedonsko-slovenski slovar. Македонско-словенечки речник. – Ljubljana: Državna Založba Slovenije, 1982. – 415s.

И за поговорките, на пример: *Цвеќе мириса гури е росно // моме се љуби гури е младо!* наоѓа поетски превод што има мошне прифатливо и допадливо звучење: *Cvetje diši le, dokler je rosno // dekle se ljubi, dokler je mlado!* И уште два примера: *Шћо ке кајне на земјаџа // нека кајне во усџаџа!* – *Kar na zemljo bi kanilo, // se bo v usta potočilo!* или *Kage se чуло вигело? Kje je kdaj slišal, videl svet?*

Пристапот кон *Голајче* од Константин Миладинов и реализациите во поетскиот превод на Отон Жупанчич заслужуваат посебно разгледување. Поетот длабоко ја чувствувал метафората, симболиката на нежноста кон саканата мома и така ја пренесува – милно, галовно, дури и гради нова галовна форма *golobče*, во речникот постои само *golobček*, оставајќи отворена крајна позиција со топлиот вокал – среден од преден ред.

Golobče lepo majceno, golobče zlatokrilo ti,
/.../
Pridi mi, pridi mi, pridi pokaži se mi zdaj,
pa ti lepoto pohvalil bom, pa ti peroti pogladil bom,
pa ti z dlani bom zobat dal samih predrobnih biserov,
pa te povsod bom pestvoval, milo ti moje, tu v nedriju.

Значи, станува збор за динамиката која дејствува во јазикот како жив организам, од традицијата на книжевниот израз, а преку преводот, динамиката се пренесува и во друго јазично подрачје. Тоа е факт прифатен во современата теорија на преводот, што постојано се потврдува низ практиката на преводот.

Користена литература

кирилица

Конески, Блаже. 1971. *Јазикот на македонска народна поезија*. Скопје: Македонска Академија на Науките и Уметностите.

латиница

Novšak, France. 1982. *Makedonsko-slovenski slovar. Македонско-словенечки речник*. Ljubljana: Državna Založba Slovenije.

Petrè, Fran (ured.). 1948. *Makedonska poezija*. Ljubljana: Slovenski knjižni zavod.

Bistrica MIRKULOVSKA

GLOBOK OBČUTEK METAFORE

Povzetek

V prispevku obrazlagam prevajalsko dejavnost Otona Župančiča (1878-1949) znanega slovenskega pesnika, jezikoslovca, dramaturga, prevajalca in kulturnika, ki je za prvo antologijo „Makedonska poezija“ (1948) poslovenil štiri narodne pesmi, ter pesmi Konstantina Miladinova in Rajka Žinzifova. Torej, gre za dinamično dejavnost jezikovnega organizma – od tradicije do književnega izrazja – ter s prevajanjem preide v drugo jezikovno področje.

Милица МИРКУЛОВСКА

Филолошки факултет „Блаже Конески“
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“
Скопје, Македонија

ЗА РЕЛАТИВНОТО ВРЕМЕ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК¹

Апстракт: Ќе се задржиме на теоретскиот пристап, односно поимската мрежа за претставување на конструкциите со коишто се изразува релативното време на настаните, што претставува основа за презентирање на македонскиот јазичен материјал.

Клучни зборови: граматичка и семантичка категорија ВРЕМЕ, релативно време (taxis), македонски јазик

1. Поимот *таксис* влегува во лингвистиката по објавувањето на статијата „Shifters, Verbal Categories and the Russian Verb” (Jakobson, 1957), а самото предавање на оваа тема Јакобсон го одржал во 1956 година. На „словенски терен“ терминот таксис стекнува поголем број на приврзаници по објавувањето на преводот на статијата на Јакобсон на руски јазик во 1972 г. Имено, пред сè лингвистите Мељчук, Недјал-

¹ Изработката на оваа статија е поттикната од проектот *Таксис во словенскиите јазици* и се надоврзува на неговите теоретски основи. Овој тригодишен проект, започнат во 2008 година, раководен од проф. Виктор Самуилович Храковскиј при Одделението за лингвистички истражувања на РАН (Руската академија на науките) и Државниот универзитет во Санкт Петербург се однесува на типологијата на словенските јазици, а поточно на изразувањето на временските релации. Овој проект е продолжение на проектот со назив „Типологија на таксисните конструкции“ (Типология таксисных конструкций) при истите институции и исто така, раководен од проф. В. С. Храковскиј. Во проектот *Таксис во словенскиите јазици* учествуваа претставници од повеќе универзитетски центри, поврзани со академичките на науки или членови на неколку академии на науки: за руски јазик проф. Надежда Зоркина Нилсон, проф. Андреј Баренстен и проф. Виктор Самуилович Храковскиј; украински јазик и српски јазик проф. Људмила Поповиќ; белоруски јазик д-р Никита Викторович Супрунчук, полски јазик д-р Ивона Лучкув; чешки јазик проф. Јармила Паневова; словачки јазик проф. Мирослав Дудок, горнолужички јазик д-р Ленка Шолце; словенечки јазик д-р Морган Нилсен; бугарски јазик проф. Руселина Ницолова; македонски јазик проф. Милица Миркуловска.

ков, Маслов, Бондарко, Падучева, Храковский² во своите лингвистички проучувања на категориите време и вид, како и во проучувањето на структурата на сложената реченица го прифаќат и доразвиваат значењето на поимот *џаксис*.

Според дефинициите на поимот од В. С. Храковский: „Таксис это категория „которая реализуется в бипредикативных (и шире полипредикативных) конструкциях, где грамматическими средствами маркируется временная локализация (одновременность, предшествование, следование) одной ситуации P_1 относительно другой ситуации P_2 , чья временная локализация характеризуется относительно времени речи, т.е. независимо от какой-либо еще ситуации P_n .“ (Храковский, 2011, с. 21-22). При тоа глаголските форми што ги репрезентираат овие две ситуации P_1 и P_2 образуваат т.н. *џаксисен џар* во којшто глаголската форма во P_1 се јавува како *синџаксички зависна* и е во релативен временски однос кон глаголската форма во ситуацијата P_2 , односно оваа форма се јавува како референцијална, односно *синџаксички независна*. Овие термини се предложени од В. П. Неџалков (Неџалков, Отаина, 1987). Во јазиците постојат финитни и нефинитни глаголски форми, па оттука Храковский (2011) одделува четири комбинации на зависната и на независната таксисна форма во зависност дали се изразени со финитна или со нефинитна глаголска форма. Ќе го определеме карактерот на македонскиот јазик според можностите за реализација на логички претпоставените комбинации и табеларно претставени

² Мельчук И. А. 1998. *Курс общей морфологии Т II*. Москва: Вена; Неџалков В. П. Отаина Т. А. 1987. “Типологические и сопоставительные аспекты анализа зависимого таксиса (на материале нивхского языка во сопоставлении с русским)”. Во: Бондарко А. В. (отв. ред). *Теория функциональной грамматики: Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис*. Ленинград; Маслов Ю. С. 1984. Очерки по аспектологии. Ленинград; Бондарко И. В. 1987. “Общая характеристика семантики и структуры поля таксиса”. Во: Бондарко А. В. (отв. ред.). *Теория функциональной грамматики: Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис*. Ленинград; Бондарко И. В. 1999. *Основы функциональной грамматики*. Санкт Петербург; Падучева Е. В. 1999. *Семантические исследования*. Москва; Храковский В. С. 2001. “Таксис (история вопроса, определение и типология форм)”. Во: Barentsen A., Poupyrin Y. A. (eds.) *Functional Grammar. Aspect and Aspectuality. Tense and Temporality. Essays in honor of A. Bondarko*. München; Храковский В. С. 2003. “Категория таксиса (общая характеристика)”. Во: *Вопр. языкознания 2*.

од Храковскиј (2011) на Табела 1. Овие комбинации во македонскиот јазик ќе ги илустрираме со соодветни примери.

- (1) *Шеџајќи: PART.IPF* низ шумата Петре ја *разлџедуваше: IMPF.IPFV* околината.³
- (превод на руски) *Гуляя* по лесу Петре *рассматривал* окружающую его природу.

Со нефинитната форма – глаголски прилог во македонскиот јазик е изразена ситуацијата P_1 'Петре *шеџа* низ шумата', а со финитната форма – во конкретниот пример за минатост е изразена ситуацијата P_2 'Петре ја *разлџедуваше* околината'. Тоа е проста (простопростирана) реченица конституирана од финитна глаголска форма и кондензација во форма на глаголски прилог. Ваквите реченици се вообичаени за македонскиот јазик и за словенските јазици – со различни можности во зависност од постоечкиот инвентар на нефинитни форми во дадениот јазик и на можноста за реализација на финитните форми на глаголот, односно постоечкиот инвентар на глаголски времиња како показатели на минатоста, сегашноста и иднината.

- (2) **(Шеџајќи: PART.IPF* низ шумата Петре *разлџедувајќи: PART.IPF* околината.)*
- (превод на руски) **(Гуляя* по лесу, Петре *разгљядывая* окружающую природу.)*

Ваква формулација не е можна во македонскиот јазик, како и во останатите словенски јазици. Како што констатираат Кононов за турскиот и Соболев⁴ за балканските несловенски јазици, аромански и албански, постојат одделни експресивно маркирани конструкции во кои постои реализација на две нефинитни глаголски форми (партиципи) како таксисен пар на зависна и независна форма во ситуациите P_1 и P_2 .

- (3) *Додека шеџаше: IMPF.IPFV* низ шумата Петре ја *разлџедуваше: IMPF.IPFV* околината.

³

⁴ Кононов А. Н. 1941. *Грамматика турецкогo языка*. Москва; Соболев А. Н. 2003-2004. "Об одной балканской таксисной конструкции с нефинитной опорной формой". Во: *Балканско езиковзнание* 43.

- (превод на руски) Пока (когда) гулял по лесу Петре *разгледывал*: окружающую природу.

Реченицава е пример за типична, според граматичката традиција, позната како зависносложена временска реченица во македонскиот јазик. Ситуацијата P_1 е претставена со финитна глаголска форма од несвршен вид *ше̄таше* во минато определено несвршено време и сврзник **додека** што го става глаголот во позиција на зависна форма, а самата ситуација P_1 како едновремена со ситуацијата P_2 . Ситуацијата P_2 е претставена со финитна глаголска форма од несвршен вид *разгледуваше* во минато определено невршено време, независна (референтна) форма.

- (4) *(**Кога** *ше̄таше*: *IMPF/IPFV* низ шумата Петре *разгледувајќи*: *PART/IPF* ја околната.)*
- (превод на руски) Когда *гулял*: по лесу *Петре разгледывая*: окружающую природу.

Во македонскиот јазик не е возможна реализација според овој модел, како и во останатите словенски јазици. Соболев⁵ дава одделни примери за можна реализација на оваа ситуација во албанскиот јазик, а засведочени се и примери во старогрчкиот јазик што се интерпретира како начин за пренесување на туѓиот говор. Според одделни автори⁶ ваквите ситуации не можат да се доведат во врска со таксисните проучувања, туку со проучувањата на категориите на евиденционалност, епистемичка модалност и др.

Преку овие примери, можеме да согледаме дека за македонскиот јазик, како и за словенските јазици, во однос на таксисните форми карактеристично е дека како зависна таксисна форма може да се појави и финитна и нефинитна форма, а како независна (референтна) таксисна форма може да се појави само финитна форма на глаголот.

⁵ Соболев А. Н. 2003-2004. “Об одной балканской таксисной конструкции с нефинитной опорной формой”. Во: *Балканско езикознание* 43.

⁶ Меѓу останатите, Калинина Е. Ю. 2003. “Нефинитные формы в функции сказуемого как маркеры модальности”. Во: Храковский (отв. ред.). *Грамматические категории: иерархии, связи, взаимодействие*. СПб.

2. Значења на категоријата таксис. Како што рековме претходно, постојат три значења на категоријата таксис:

- таксис на претходноста,
- таксис на едновременоста и
- таксис на последователноста.

Следствено Храковскиј (2011) со примерите од број 19 до број 27 во оваа глава II. даваме илустрација на можностите за пројавување на двете ситуации P1 и P2 во рамките на претходноста, последователноста и едновременоста во македонскиот јазик.

Следствено, издвојуваме вкупно девет одделни таксисни значења што го покажуваат карактерот на теоретски можните заемни пројавувања на две ситуации P1 и P2 на временската оска. Земајќи ги предвид основите на Мальчуков⁷, со извесни доработки, Храковскиј (2011) ги претставува со шематски приказ на Табела 2.

3. Таксисните конструкции следствено Храковскиј (2011) ги класификуваме во две главни групи кои изразуваат:

- **невалентен** (сирконстантен) таксис (ситуации коишто се изразени со таксисни конструкции кои можат да бидат семантички самостојни) и
- **валентен** (актантен) таксис (ситуациите коишто се изразени со таксисни конструкции кои можат да бидат поврзани со валентни врски).

3.1. Во рамките на **невалентниот таксис** можеме да одделиме два поттипа.

- Во првиот поттип таксисните конструкции се со специјална намена да изразат таксисно значење на едновременост, претходност, последователност и при тоа таксисната врска меѓу овие ситуации е единствена. На пр.:
- (5) **Откако си оџигоа:** *AOR.PFV* војските француски, во нашиот крај *навјасаа:* *AOR.PFV* скакулци.

⁷ Мальчуков А. Л. “Опыт исчисления таксисных значений (на материале тунгусских языков)”. Во: Шубик С. А. (отв. ред.) *Исследования по языкознанию. К 70-летию А. В. Бондарко*. СПб.

- (превод на руски) **После** *ухода* француских войск, на наш край *напала* саранча.

Во оваа сложена временска реченица ситуациите P_1 и P_2 изразени со ЗЧ (зависниот член – дел реченица) и ГЧ (главниот член – дел реченица) се врзани само со таксисни односи и никакви други. Во ЗЧ употребена е таксисна глаголска форма на минато свршено време со којашто е означено дека ситуацијата P_1 'заминувањето на француските војски' претходи на ситуацијата P_2 'доаѓањето на скакулците' изразена во ГЧ со глаголска форма во минато свршено време. Овој поттип на невалентниот (сирконстантен) таксис е наречен **нефонов таксис**.

- Вториот поттип го претставуваат конструкции кои покрај таксисното значење имаат и други значења, односно причина, последица, услов, цел, допуштање врз чијшто фон задолжително се наложува таксисен однос меѓу членовите на таа конструкција. Па оттука, овој поттип на невалентниот (сирконстантен) таксис е наречен **фонов таксис**, на пр.:
- (6) **Ако** кандидатот успешно го *положи*: *AOR.PFV* испитот, **тогаш** тој *ќе се запише*: *FUT.PFV* на саканата факултетска насока.
- (превод на руски) **Если** абитуриент успешно *сдаст* кзамен, он *посиуший* на избранное им направление на факультете.

Во оваа сложена реченица во ЗЧ имаме глаголска форма во минато свршено време во условна конструкција со која е означена ситуацијата P_1 'положување...', а овој услов е неопходен за да настане ситуацијата P_2 'запишување на ...' како последица, а изразена со глаголска форма во идно време во ГЧ на сложената реченица. Ова е една вообичаена реченица каде што е изразен реален услов меѓу ситуациите. Но, заедно со реалниот услов меѓу двете ситуации постојат и таксисни односи меѓу ЗЧ и ГЧ на сложената условна реченица. Ситуацијата на условот P_1 е сместена во минатост во однос на моментот на зборувањето и претходи на ситуацијата P_2 што претставува последица на исполнетиот услов, а е сместена во идност во однос на моментот на зборувањето.

3.2. Во рамките на **валентниот таксис**, исто како и кај невалентниот, можеме да одделиме два поттипа.

- Во првиот поттип спаѓаат оние таксисни конструкции каде што ситуацијата P1 е вметната во некоја друга ситуација P2, односно, ситуацијата P1 пополнува едно валентно место отворено од ситуацијата P2. На пр.:
- (7) Тој им *каже*: AOR.PFV дека *ќе гојге*: FUT.PFV.
- (превод на руски) Он *сказал* им, *што придѐт*.

Во претставениов пример во ЗЧ е употребена таксисна глаголска форма со идно време од свршен глагол од што произлегува значењето дека ситуацијата P₁ 'доаѓањето' ќе се случи подоцна во однос на ситуацијата P₂ 'кажувањето' изразена во ГЧ со таксисна глаголска форма во минато определено свршено време. Уште можеме да кажеме дека ситуацијата P₁, што во ЗЧ е изразена со глаголот *гојге* го пополнува валентното место на ситуацијата P₂, што во ГЧ е изразена со глаголот *каже*. Значи таксисните односи меѓу овие две ситуации во наведениот пример произлегуваат од односите на валентност кои постојат меѓу нив.

- Во вториот поттип спаѓаат оние таксисни конструкции каде што и двете ситуации P₁ и P₂ заземаат валентни места на еден специјализиран таксисен глагол. Во македонскиот јазик тоа се глаголите **следи / следува** (по), **претходи** (на) и сл. На пр.:
- (8) *Реконструкцијата*: GER.PF/IPF на мистериозниот настан *следува*: PRS.IPFV по *разрешувањето*: VN.IPF на истражниот судија Мирослав Трифуновски.
- (превод на руски) *Реконструкција* загадочного события *следует* после *освобождения от должности* следователя Мирослава Трифуновского.

Како што согледуваме од примеров овие таксисни глаголи врзуваат две кондензации на глаголите *реконструира* и *разрешува* во форма на одглаголска и на глаголска именка.

Може да резимираме, согласно присуството и фреквенција на употребата во македонскиот јазик исклучително е богат описот на конструкциите за изразување на невалентен нефонов таксис во македонскиот јазик, како и евентуалните придружни, на пр. експресивни значења што ги носи дадената конструкција од овој тип. Според други

теории презентирањето на т.н. невалентен нефонов таксис е предмет на опис на временските зависносложени реченици, временските односи меѓу настаните во една сложена реченица и сл. Останатите типови на таксисни конструкции што претходно ги наведовме: невалентниот фонов таксис и валентниот таксис, при истражувањата во рамките на други теории, се опфатени во описите на различни типови на синтаксички односи.

Табели:

	Зависна форма	Рферентна (независна) форма	Можна реализација во македонскиот јазик
1.	нефинитна форма	финитна форма	+
2.	нефинитна форма	нефинитна форма	-
3.	финитна форма	финитна форма	+
4.	финитна форма	нефинитна форма	-

Табела 1.

дис-тан-цирана	кон-так-тна	пре-ки-ната	не-пот-полна ₁	пот-полна	не-пот-полна ₂	пре-ки-ната	дис-тан-цирана	кон-такт-на
Претходност			едновременост			последователност		

Табела 2.

Кратенки

Кирилица:	Латиница:
АИ – апстрактна именка	<i>ADJ</i> – придавка
ГИ – глаголска именка	<i>ADJ-PTCP</i> – глаголска придавка
ГЧ – главен дел (член) на сложената реченица	<i>ADV</i> – прилог
ОГИ – одглаголска именка	<i>AOR</i> – минато определено свршено време (аорист)
ГПрид – глаголска придавка	<i>AUX</i> – помошен глагол
ГПрил – глаголски прилог	<i>Eⁿ</i> – настан за што говориме (narrated event)
ЗЧ – зависен дел (член) на сложената реченица	<i>FUT</i> – идно време (футур)
л. – лице	<i>FUT-PRF</i> – идно прекажано време
е. – еднина	<i>FUT-PST</i> – минато идно време
м. – множина	<i>GER</i> – одглаголска именка
дис – дистанцирана претходност / последователност	<i>IMP</i> – импертив
конт – контактна претходност / последователност	<i>IMPF</i> – минато определено несвршено време (имперфект)
прек – прекината претходност / последователност	<i>IPF</i> – дериват од глагол со несвршен (имперфективен) вид
непот1, непот2 – непотполна едновременост	<i>IPFV</i> – глагол со несвршен вид (имперфективен вид)
пот – потполна едновременост	<i>MODAL</i> – модален глагол
	<i>NEG</i> – негација
	<i>NEss</i> – апстрактна именка
	<i>P1, 2, n</i> – говорна ситуација
	<i>P1, P2</i> – говорна ситуација
	<i>PART</i> – глаголски прилог
	<i>PF</i> – дериват од глагол со свршен (перфективен) вид
	<i>PFV</i> – глагол со свршен вид (перфективен вид)
	<i>PFV/IPFV</i> – двовидски глагол
	<i>POT</i> – можен начин (потенцијал)
	<i>PRF</i> – минато неопределено време (перфект)
	<i>PRS</i> – сегашно време (презент)
	<i>SBJV</i> – субјунктив (<i>ga</i> -конструкција)
	<i>sup</i> – суперлатив
	<i>VN</i> – глаголска именка

Симболи

* * – ѕвездичка пред и по соодветен пример или форма означува дека реализацијата на примерот или формата не е возможна во јазикот

(*) – ѕвездичка во мали загради пред соодветен пример или форма означува дека реализацијата на примерот или формата за извесен дел од анкетираниите родени говорители на македонскиот јазик е вештачки создаден пример и невозможен од прагматичка гледна точка.

+ – (во табелите) ја реализира дадената релација

++ – (во табелите) особено карактеристичен за дадената релација

Избрана предметна литература

кирилица:

Гајдова, У. 2002. *Темјоралнајта карактеристика на финијниите глаголски конструкции во југоисточниите македонски говори*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“

Конески, Б. 1966. *Грамајтика на македонскиот лийтературен јазик (1 и 2)*. Скопје: Просветно дело. (ГК)

Механџиски, З. 2005. *Кашејоријајта ѿаксис и нејзиниот израз во рускиот и во македонскиот јазик (мајистерски тируд)*. [Скопје: ФлФБК]

Минова-Ѓуркова, Л. 1994. *Синѿакса на македонскиот стандарден јазик*. Скопје: Радинг. (ЈМГ)

Тополињска, З. 1995. *Македонскиите дијалекѿи во Етејска Македонија [книѿа ѿрва]*. Синѿакса Т1. Скопје: МАНУ.

Тополињска, З. 1997. *Македонскиите дијалекѿи во Етејска Македонија [книѿа вѿора]*. Синѿакса Т2. Скопје: МАНУ.

Тополињска, З. 2008. *Развиѿок на грамајичкиите кашејории*. Скопје: МАНУ. (Полски~македонски. Граматичка конфронтација 8)

Храковскиј, В. С. (ред.). 2009. *Типология таксисных конструкций*. Москва: Знак.

Чашуле, И. 1989. *Синѿакса на македонската глаголска именка*. Скопје: Студентски збор.

Шокларова-Љоровска, Г. 1990. *Семантика и синѿакса на временскиите односи во македонскиот јазик во сѿоредба со ѿолскиот јазик*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.

лајтиница:

- Grochowski, M.; Karolak, S.; Topolińska, Z.; Topolińska, Z. (red.) 1984. *Gramatyka ws pólczesnego języka polskiego. Składnia*. Warszawa: PWN
- Jakobson, R. 1957. *Shifters, verbal categories and the russian verb*. Harvard: Harvard University, Depart. of slavic languages and literatures.
- Grzegorzczukowa, R. (red.). 1998. *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*. Warszawa: PWN.
- Topolińska, Z. 2001. *Zdanie w zadniu*. Скопје: МАНУ. (Полски~македонски. Граматичка конфронтација 5)
- Тополињска, З. 2008. *Wokół struktury semantycznej zdania*. Скопје: МАНУ. (Полски~македонски. Граматичка конфронтација 7)

Милица МИРКУЛОВСКА

О ОТНОСИТЕЛНОМ ВРЕМЕНИ В МАКЕДОНСКОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

В докладе мы остановимся на теоретическом подходе, т.е. на понятийной составляющей, для представления структур выражающих относительное время событий, что является основой дальнейшего представления македонского языкового материала.

Биљана Мирчевска-Бошева

Филолошки факултет „Блаже Конески“

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“

Скопје, Македонија

СОПСТВЕНИТЕ ИМИЊА ВО ЈАЗИКОТ

Апстракт: Овој труд е посветен на сопствените имиња како лексички единици со специфични карактеристики. Голем број истражувачи, од древни философи до современи лингвисти, се фокусирале на расветлување на прашањето за значењето на сопствените имиња, како на ниво на јазикот, така и на ниво на говорот, во конкретни ситуации и контексти. Оваа статија претставува обид да се даде приказ на различните мислења и ставови по однос на посебноста на оваа група зборови, а посебен акцент ќе биде ставен на различните концепции за семантиката на сопствените имиња.

Клучни зборови: сопствени имиња, семантика, јазик, говор

Сопствените имиња претставуваат зборови или зборовни состави кои служат за издвојување на именуваниот објект од групата слични објекти при што истиот го индивидуализираат и го идентификуваат (Подольская 1990: 437). Станува збор за лексички ограничена група во која спаѓаат личните имиња, презимињата, прекарите, псевдонимите, фамилијарните, племенските, етничките и географските имиња (Правопис на македонскиот јазик 2017: 54). Често оваа група се пополнува со општи именки кои не го губат своето значење, туку само ја менуваат својата функција. Но и сопствените имиња често се употребуваат за означување група еднородни предмети и во тој случај вршат функција на апелативи. Антропонимите, на пример, учествуваат во процесот на вторична номинација, т.е. од нив произлегуваат називи на религиски и филозофски правци, класи, статуси и сл. (Ковшова 2019: 130). Според ова, може да се заклучи дека границата меѓу сопствените имиња и апелативите е подвижна и променлива.

Сопствените имиња имаат заеднички карактеристики и со општите именки и со деиктиците. Формално, сопствените имиња делат исти граматички карактеристики со општите именки, но се разликуваат

од нив со тоа што немаат лексичко значење. Како единици со деиктичка функција, сопствените имиња даваат пред сè идентификација на нивните референти, но за разлика од деиктичните единици тие не зависат од непосредниот ситуациски контекст (Lyons 1977: 214). Ако за толкување на деиктиците е потребен ситуациски контекст, тогаш за толкување на сопствените имиња е потребен лингвистички контекст и енциклопедиско знаење. При толкувањето на сопствените имиња човекот мора прво да разликува дали станува збор за референцијална или фигуративна употреба потпирајќи се на лингвистичкиот контекст, а потоа треба да го активира своето енциклопедиско знаење. Кон ова треба да се додаде фактот дека сопствените имиња се однесуваат на фиксен референт, додека деиктиците на референт кој може да се разликува во зависност од контекстот.

Сопствените имиња иако претставуваат универзална лингвистичка категорија, организирани се според критериуми кои варираат во различните култури и претставуваат показател за општеството во кое се користат. Имено, сопственото име се доделува на конкретен референт според некои општествени конвенции и енциклопедиска информација се врзува за него во долготрајната меморија. Личните имиња се даваат на повеќе референти, но во комуникацијата говорителот тоа име го поврзува со конкретен референт во дадено време и место. Соговорникот за да разбере на кој референт се мисли мора да поседува знаења за именскиот систем како и енциклопедиски знаења поврзани со името за да може да се воспостави врска меѓу името и референтот (Pierini 2008).

Овој краток вовед во кој се прикажани врските на сопствените имиња со општите именки, со деиктиците, со општеството е само мал дел од бројните истражувања посветени на расветлување на одделни дилеми поврзани со сопствените имиња. И покрај сите историско-етимолошки, структурно-семантички и споредбени анализи, сепак за одредени прашања и до ден денес има исто толку мислења колку што има и истражувачи.

Така, на пример, Супаранскаја (1973), едно од најавторитетните имиња во руската ономастика, потенцира дека противречностите започнуваат уште со терминот *сойсѝвено име* кој претставува калка од лат.

nomem proprium (герм. *Eigenname*, фран. *nom propre*, англ. *proper name*, рус. *имя собственное*). Во латинскиот јазик овој термин е калкиран од грчкото *ὄνομα κύριου*. Наведените калки не го доловуваат сосема точно значењето на терминот. Така, грчкото *κύριου* значи: 1. оној кој има власт, 2. оној кој има право или можност, 3. оној кој е востановен, озаконет, 4. оној кој е назначен, определен, 5. оној кој е силен, моќен, 6. оној кој е главен, основен, најважен, 7. употребен во основно или директно значење, 8. (грам.) оној кој се однесува на само еден предмет, т.е. сопствен. Во определувањето на својствата на сопственото име, важни се последните две значења.

Латинското *proprium* не соодветствува целосно на грчкото и ги има следниве значења: 1. сопствен, својствен, 2. особен, 3. верен, во кој може да се има доверба. За дефинирање на суштината на сопственото име важно е второто значење на зборот, додека во повеќето европски јазици калкирано е првото значење. Преводот на *ὄνομα κύριου* на европските јазици е „својствен исклучиво на индивидуа, автентичен, вистински назив“, што не ја доловува суштината на сопствените имиња, но е мотивирано од сфаќањата на некои грчки филозофи (Суперанская 1973: 45-46).

Овде треба да се наспомене дека конзервативните грчки филозофи често дискутирале за тесната врска меѓу името и предметот. Така, во IV в. п.н.е. се развива дискусија во врска со две теории за потеклото на имињата – „природно“ или „по договор“.

Митолошката претстава за „природната“ врска меѓу името и предметот ја оспорувале Платон и Аристотел, а Демокрит како доказ за отсуството на еднозначна врска меѓу името и предметот ги наведувал следниве аргументи: многузначноста на имињата, можноста со повеќе имиња да се именува еден предмет, преименувањето на некои предмети и постоењето на предмети без имиња (Тронски 1936 според Суперанская 1973: 47).

Дебатите продолжуваат и во просветителството (Р. Декарт, Џ. Лок, Т. Гобс и др.), а со доаѓањето на рационализмот спорот за потеклото на имињата се развива со нова сила.

Но, особено широки дискусии во лингвистичкиот свет предизвикува прашањето за спецификата на значењето на сопствените имиња, како и тоа дали тие воопшто имаат значење.

Прегледот на истражувањата до кои успеавме да дојдеме овозможува нивна класификација во три групи:

1. целосно одрекување на значењетона сопствените имиња;
2. постоење на значење на сопствените имиња, но само во конкретен текст, контекст, дискурс, социолект, социум и
3. постоење на јазично значење на сопствените имиња, но со потенцирање на посебниот карактер на тоа значење и негово сопоставување со значењето на сите други зборовни групи.

Најтрадиционалното толкување на ова прашање му припаѓа на англискиот филозоф и логичар Џ. С. Мил кој сметал дека имињата се називи на самите предмети, а не на нашата претстава за предметите.

Идејата за имињата-знаци Мил сликовито ја претставил преку споредба на името со крст со кој разбојникот во приказната го означил домот на Али-Баба за да го препознаат следниот пат, но сепак, тој знак нема никаква содржина и од него не може да се дознае ништо за самиот дом. Крстот не кажува ништо за својствата на домот, туку само го издвојува од другите домови. На тој начин, давајќи им име, ние ставаме знак на идејата на објектот, а не на самиот објект и кога ќе го видиме знакот мислиме на конкретен објект. Сепак, тој знак не дава можност да се дознае нешто повеќе за самиот објект. Така, имињата според Мил имаат денотација, но не и конотација¹ (Суперанская 1973: 55-56).

Имињата за асемантични ги сметаат и В. Брендал, А. Гарднер, Б. Расел, Л. А. Реформатски, Н. Д. Артјунова, Н. И. Толстој, В. М. Мокиенко и многу други според кои називот на одредено лице или предмет нема никаква врска со неговата природа, па според тоа и сопствените имиња немаат никакво значење.

Во двете други концепции доминира ставот дека имињата имаат свое значење. Поаѓајќи од фактот дека името го следи човекот во текот

¹ «Proper names are not connotative: they denote the individuals who are called by them; but they do not indicate or imply any attributes as belonging to those individuals. <...> Proper names are attached to the objects themselves, and are not dependent on the continuance of any attribute of the object» (Mill 1882: 36 сп. Гузнова 2015: 7).

на целиот негов живот може да се каже дека тоа станува своевиден негов заменик, негов претставник, како во тесниот семеен круг, така и во пошироките сфери на комуникација, во официјални документи и сл. (Степанов 2002: 172–179). Функцијата на заменик т.е. можноста да стојат наместо некој друг е својствена за знаците (Никитин 2003: 122). Бидејќи сопственото име може да се користи како заменик, тоа добива статус на знак. Ако името е знак, тогаш треба да има и определено значење (Никитин 2003: 115).

Според втората концепција сопствените имиња добиваат значење само во говорот, во контекст, во конкретна комуникативна ситуација. Приврзаниците на оваа концепција го застапуваат ставот дека, со исклучок на ретките безреферентни употреби, сопствените имиња имаат значење, но само во конкретен дискурс, текст или контекст каде се поврзани за конкретен референт, точно определен човек со одредени карактеристики. Не може да се каже дека секое име е посебно, бидејќи многу луѓе носат исто име, т.е. името е индивидуално ако го разгледуваме во однос на конкретен човек. Оваа концепција најизразито ја поддржува данскиот лингвист Јесперсен, а со слични ставови се и М. Бреал, Н. Шпергер, А. В. Суперанскаја и др. а блиска до нивниот став е и М. Е. Рут која пишува за значењето на имињата во социолектот. Според неа антропонимот може да постои сам по себе и тогаш нема конкретно значење, но исто така тој може да биде и лично име на конкретен човек. Тогаш значењето на сопственото име се определува преку неговата врска со конкретната личност и колку е потесен социумот, толку се посилено изразени карактеристиките на неговото функционирање (Рут 2001: 32).

На ниво на јазикот сопствените имиња изразуваат општи поими апстрахирани од конкретните објекти. На пример, Иван означува име на човек (а не топоним, зооним и сл.), лично име (не презиме, прекар и сл.), име на конкретен, а не друг човек (на пр. Петар). На ниво на говор личното име е индивидуално. Секој Иван е конкретно лице.

Во јазикот сопствените имиња не содржат признаци кои би биле карактеристични за сите одделни предмети. На пр. нема една заедничка црта за сите Софии, Ивани и сл. Во говорот имињата поседуваат максимална конкретност. Именувајќи некого како Никола ние веќе

со него асоцираме цела низа призаци (надворешен изглед, возраст, карактер, навики, симпатија/антипатија). Едно име кое го носат неколку нам познати луѓе формира кај нас точно определен однос кон тој антропоним. Секое лично име е опкружено со ореолот на субјективни претстави. Според тоа, во јазикот името е општо, апстрактно и не содржи признаци својствени за носителите, но во говорот тоа е конкретно, содржи индивидуални и субјективни признаци (Уракова, Ирээдуй 2014: 5).

Според третата гледна точка сопствените имиња имаат значење и во јазикот и во говорот, но различно од она на општите именки. Оваа позиција ја поддржуваат Л. В. Шчерба, Е. Курилович, Ф. Травничек, Л. П. Ступин, Ј. А. Карпенко, В. А. Никонов и др. Курилович, на пример, посебно ја издвојува енциклопедиската т.е. акумулативната функција на имињата, како и специфичната реализација на нивната стилистичка, културно – историска, емоционална и социјална функција (Курилович 1962:17 според Нахимова 2010:173).

Шчерба (1974) пишува дека самиот факт што сопствените имиња се употребуваат во говорот наведува на логичен заклучок дека не може да немаат значење и затоа треба да ги сметаме за зборови иако значајно се разликуваат од општите именки. Главното прашање според Шчерба се состои во дефинирање на тоа што подразбираме под значење на сопствените имиња, како и определување на задолжителен минимум без кој би било невозможно да се користи конкретното име во говорот.

Според В. Г. Гак некои истражувачи гледаат лексичко значење само кај основните зборовни групи и го негираат неговото постоење кај сопствените имиња, службените зборови и извиците. Сепак, секој збор поседува лексичко значење, а разликата се состои во начинот на негова реализација, во степенот на самостојност и издвоеност. И сопствените имиња содржат елементи од сигнификантната страна на значењето бидејќи тие единечниот предмет го сместуваат во одредена класа на објекти (Гак 1990: 262).

Ваквото разногласието во однос на значењето на сопствените имиња според Боровикова (2010) е мотивирано од тоа што истражувачите го сфаќаат сопственото име статично, односно анализираат определен момент од целокупното функционирање на името. Доколку се фо-

кусираат на моментот на именувањето, во тој случај се занемарува целокупниот развој на името. Исто така, се занемарува фактот дека името постои и независно од конкретниот носител. Таа предлага при разгледувањето на сопствените имиња да се имаат предвид сите етапи од неговиот развој.

Несовпаѓањето на ставовите по однос на ова прашање сведочи и за вистинската сложеност и „многуликост“ на сопствените имиња и за тоа дека под „значење“ или „семантика“ на сопствените имиња различни истражувачи сфаќаат различни работи и ги им пристапуваат од различни гледни точки“ (Бондалетов 1983:22).

Според сево ова може да се заклучи дека спротивставените концепции за сопствените имиња се должат на разнородните пристапи кон нив. Сопствените имиња се само знаци (крстови) за оние кои не обрнуваат внимание на нивното реално користење во говорот, а сопствените имиња поседуваат семантика која вклучува и енциклопедиска информација за оние кои не го земаат предвид нивниот јазичен статус, т.е. нивното место во јазикот како комуникативно-знаковен систем.

Сумирајќи го горенаведеното, можеме да кажеме дека теоријата според која имињата немаат значење може да биде прифатлива само доколку под значење подразбираме врска со поимот, а не лексичката вредност на зборот. Зборови без значење не постојат. Доколку сметаме дека сопствените имиња имаат поголемо значење во однос на општите именки, тоа е прифатливо ако името како јазична категорија го замениме со нашите знаења за именуваниот објект. Ако денотатот не ни е познат, тогаш неговата содржина за нас е еднаква на нула. Но, содржината на денотатот не е рамна на значењето на името, како што и екстралингвистичката категорија не е еднаква со лингвистичката.

Користена литература

Кирилица

Ахметзянова Л. М. 2010. „Проблема семантики имени собственного“. *Вестник Каз ГУКИ*. №1 (2010)

Белецкий А.А. 1972. *Лексикология и теория языкознания: (ономастика)*. Киев: Наука.

- Боровикова Н. В. 2010. „Имя собственное как знак в языке и речи“. *Вестник ИГЛУ*. №1 (9).
- Булаховский Л. А. 1953. *Введение в языкознание*. Москва: Учпедгиз. Ч. 2.
- Гак, В.Г. 1990. „Лексическое значение слова“. *Лингвистический энциклопедический словарь*. Москва: Сов. Энциклопедия, 261-263.
- Гардинер А. 1954. *Теория собственных имен*. Москва.
- Гузнова А. В. 2015. „Семантический аспект изучения онимов“. *БГЖ*. №3 (12).
- Ковшова, М.Л. 2019. *Лингвокультурологический анализ идиом, загадок, пословиц и поговорок. Антропонимический код культуры*. Москва: ЛЕНАНД.
- Ковшова, М.Л. 2019. *Словарь собственных имен в русских загадках, пословицах, поговорках и идиомах*. Москва: ЛЕНАНД.
- Никитин, М.В. 2003. *Основания когнитивной семантики*. СПб.: Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена.
- Подольская Н.В. 1990: Собственное имя. Лингвистический энциклопедический словарь. Москва: Сов. энциклопедия. с. 473-474.
- Пономаренко И. Н., Беданоква З. К., „К вопросу о семантике имени собственного“. *Вестник Адыгейского государственного университета*. №4 (227).
- Правойис на македонскиот јазик*. 2017. Ред. Живко Цветковски. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- Степанов, Ю.С. 2002. *Французская стилистика в сравнении с русской*. Москва: УРСС.
- Суперанская, А.В. 1973. *Общая теория имени собственного*. Москва: Наука.
- Уракова Ф. К. 2000. *Личные имена существительные и аспекты их изучения в начальных классах адыгейской школы: автореф.* Майкоп.
- Уракова Ф. К. Ирээдуй А. 2014. „Имя собственное как языковая категория“. *Концепт*. №16.
- Щерба, Л.В. 1974. *Языковая система и речевая деятельность: Опыт общей теорилексикографии*. Москва: Наука.

Латиница

- Vlanar, V. 1970. „The Problem of a system of personal names“. *Onomastica*, XV, 1-2.
- Lyons, J. 1977. *Semantics*. Vol. 1. Cambridge.
- Pierini P. 2008. „Opening Pandora`s Box: Proper Names in English Phraseology“. *Linguistik Online* 36, 4/2008
- Słowiańska onomastyka.: encyklopedia*. 2002. redakcją Ewy Rzetelskiej-Feleszko i Aleksandry Cieślukowej. Warszawa - Kraków: Towarzystwo Naukowe Warszawskie.

Биляна Мирчевска-Бошева

ИМЕНА СОБСТВЕННЫЕ В ЯЗЫКЕ

Резюме

Статья посвящена рассмотрению специфики имен собственных. Многие исследователи, от древних философов до современных лингвистов, сосредоточились на том, чтобы пролить свет на значение имен собственных как на уровне языка, так и на уровне речи в конкретных ситуациях и контекстах. Данная статья - попытка представить различные мнения и взгляды относительно уникальности этой группы слов. Особое внимание уделяется различным концепциям семантики имен собственных.

UDC 811.163.3'374:811.163.6'374
UDC 811.163.3'374=163.6

Gjoko NIKOLOVSKI

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta,
Maribor, Slovenija

Katja VIZJAK

Univerza v Mariboru, Pravna fakulteta,
Maribor, Slovenija

**NA POTI K ELEKTRONSKEMU
MAKEDONSKO-SLOVENSKEMU SLOVARJU
(s poudarkom na pravnih lažnih prijateljih)**

Povzetek: Prispevek obravnava izdelavo prvega elektronskega Makedonsko-slovenskega slovarja s poudarkom na lažnih prijateljih s področja prava v makedonskem in slovenskem jeziku. Kljub skupni genetiki makedonskega in slovenskega jezika med njima ni popolne prekrivnosti na oblikovni in semantični ravni, zato je treba biti še posebno pozoren na t. i. pojav lažnega prijateljstva, ki lahko privede do številnih nesporazumov.

Ključne besede: elektronski makedonsko-slovenski slovar, lažni prijatelji, makedonščina, slovenščina, pravo, primerjalna analiza

0. UVOD*

V času od 1. 2. 2018 do 31. 10. 2019 je potekal projekt *Digitalizacija in dostopnost slovarskih virov* pod vodstvom Fakultete za matematiko, naravoslovje in informacijske tehnologije Univerze na Primorskem ter podjetja Amebis kot partnerja. Namen projekta je bil tako avtorjem kot uporabnikom promovirati slovarske vire, spodbujati njihovo uporabo in ustvarjanje novih slovarjev. V okvir ciljev projekta za avtorje sodijo brezplačna spletna dostopnost orodja za sestavo slovarjev ter tehnična,

* Prispevek je nastal v okviru Raziskovalnega programa št. P6-0156 (Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine – vodja programa prof. dr. Marko Jesenšek), ki ga je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

leksikografska in uredniška pomoč. Cilji projekta za uporabnike so usmerjeni v zagotavljanje obsežnega nabora brezplačnih informacij in slovarskih podatkov na enem mestu, in sicer na pregleden, enostaven in dostopen način. Med cilje sodi tudi povečanje števila dostopnih digitaliziranih slovarskih zbirk v uporabnikom prijazni obliki ter razvijanje in izpopolnjevanje zmožnosti uporabnikov za uporabo slovarskih tehnologij. Ključne aktivnosti projekta bodo usmerjene k promociji in uveljavljanju slovarjev v digitalni obliki. Za potrebe uporabnikov je nastal nov slovarski portal Slovarji.si s potrebnimi informacijami in dostopom do številnih slovarjev. Pričakovani rezultati projekta so nadgradnja in povečanje števila slovarskih zbirk ter večja seznanitev uporabnikov s slovarskimi viri in tehnologijami.

Slovinci in Makedonci ne živijo več v skupni državi, slovenščina in makedonščina pa sta po 37 letih prvič v elektronski slovaropisni izdaji. Prvi *Makedonsko-slovenski slovar* avtorja Franceta Novšaka je izšel leta 1982. Drugo slovaropisno delo, ki je izšlo leta 1991, je *Osnovni frekvenčni slovar Nove Makedonije* (Основен честотен речник на Нова Македонија) avtorja Dragija Stefanije. Naslednje slovaropisno delo, ki povezuje makedonski in slovenski jezik, je *Mali makedonsko-slovenski slovar* in *Mali slovensko-makedonski slovar* Dragija Stefanije in Toneta Pretnarja iz leta 1998. Gre za eksperimentalni slovar, pri katerem je makedonski del vzet iz novinarskih besedil dnevnika Nova Makedonija. Prevod geselskih iztočnic v slovenščino je opravil Tone Pretnar. Navedenih treh slovarjev že zdavnaj ni več mogoče kupiti. Dosegljivi so le v makedonskih in slovenskih knjižnicah. Zadnje slovaropisno delo je *Slovensko-makedonski slovar* avtorja Remza Skenderovića iz leta 2012. Čeprav imamo štiri slovarje, ki povezujejo makedonščino in slovenščino, je v sodobnem času, kjer je vsakdanje življenje podrejeno tehnologiji, pomanjkanje elektronske verzije slovarja nedopustno.

Anita Peti-Stantić je o slovarju zapisala: »Danes slovar predstavlja vir, ki je skupaj z ostalimi dostopnimi viri, predvsem elektronskimi korpusi (pisnega in govornega jezika) in podatkovnimi zbirkami, namenjen vsem, ki želijo poizvedeti ali preveriti pomen in slovarske oznake posamezne besede, se naučiti rabe besede, skladenjskega ujemanja z drugimi besedami in nekaj o izraznem in frazeološkem potencialu besede. Zato je v današnjem času pri procesu sestavljanja slovarja nujno upoštevati vse dostopne vire, saj je

le tako mogoče opazovati različne pomene posamezne besede in primere leksikografskih (pa tudi prevajalskih) ustreznic« (Peti-Stantić 2014: 203).

Zato se je v okviru omenjenega projekta pristopilo k izdelavi rastočega Makedonsko-slovenskega slovarja v elektronski obliki (Nikolovski, Marič, Vizjak 2019), katerega namen je jezikovno in kulturno povezovanje Makedoncev in Slovencev s pomočjo dvojezičnega rastočega slovaropisnega dela. Sodobna slovaropisna dela makedonskega in slovenskega jezika so dovolj stabilno izhodišče za izdelavo novega makedonsko-slovenskega in slovensko-makedonskega dinamičnega slovarja, ki se bosta sprti dopolnjevala in opirala na zadnjo izdajo pravopisov makedonskega in slovenskega jezika ter njunih sodobnih slovarjev.

1. ZGRADBA SLOVARSKEGA GESLA

Gesla v slovarju so razvrščena po makedonski azbuki, ki ima naslednji vrstni red: а, б, в, г, д, ё, е, ж, з, с, и, ј, к, л, љ, м, н, њ, о, п, р, с, т, ќ, у, ф, х, ц, ч, џ, ш. Najprej je navedeno slovarsko geslo brez naglasnega znamenja, ker imajo v makedonščini dvozložne in trizložne besede naglas na prvem slogu, če pa je zlogov več, je naglas na tretjem zlogu od zadaj. Temu sledita slovnični opis (pri samostalnikih je navedena množina, kadar odstopa od običajne množine z obrazilom -и, bodisi da gre za gibljivi samoglasnik, ki v množini odpade (старец – старци), za glasovne spremembe (весник -ци), za možnosti dvojnih oblik (ключ -еви/-ови) ali za izpad črke; pri pridevnikih, če ima pridevnik gibljivi samoglasnik (коректен – коректна)) in podatek o besedni vrsti. Sledi prevod v slovenščino, za njim pa zgled rabe.

2. PRIKAZ BESEDNIH VRST IN SEZNAM KRATIC

Besedne vrste so predstavljene s kraticami mednarodnega (angleškega) porekla, in sicer skladno z dvojezično slovaropisno tradicijo makedonskega jezika kot izhodiščnega jezika v tem slovarju: adj. – pridevnik, adv. – prislov, conj. – veznik, f. – samostalnik ženskega spola, interj. – medmet, ipf. – nedovršni glagol m. – samostalnik moškega spola, n. – samostalnik srednjega spola, pf. – dovršni glagol, prep. – predlog.

2.1. Glagoli

Makedonski glagoli so predstavljeni v 3. osebi ednine sedanjika. Ta oblika kaže s svojim končnim samoglasnikom tudi glasovno skupino *a*, *e* in *i* (гледа, пее, носи). Dovršni glagoli so predstavljeni s kratico pf., nedovršni pa s kratico ipf. Dvovidski glagoli so označeni s kratico pf./ipf.

2.2. Samostalniki

Samostalniki so predstavljeni v osnovni obliki in odvisno od spola označeni s kraticami: m. (moški spol), f. (ženski spol), n. (srednji spol). Samostalniki, ki imajo samo množino, so predstavljeni s kratico pl., samostalniki, ki imajo samo ednino, pa s kratico sg.

2.3. Zaimki

Zaimki so predstavljeni v osnovni obliki in označeni s kratico pron. K obliki moškega spola sta dodani obliki ženskega in srednjega spola.

2.4. Pridevniki

Pridevniki so predstavljeni z obliko moškega spola in s kratico adj. Oblika ženskega spola je dodana v primeru glasovnih sprememb (копектен -тна).

2.5. Seznam kratic

acc. – tožilnik, adj. – pridevnik, adv. – prislov, anat. – anatomija, arch. – arhaično, archaeol. – arheologija, archit. – arhitektura, astrol. – astrologija, astron. – astronomija, augm. – avgmentativ, biol. – biologija, bot. – botanika, chem. – kemija, dat. – dajalnik, dim. – manjšalnica, dial. – narečno, ecol. – ekologija, econ. – ekonomija, f. – samostalnik ženskega spola, fam. – pogovorno, fig. – figurativno, geog. – geografija, hist. – zgodovina, imper. – velelnik, impers. – brezosebna raba, indecl. – nepregibna beseda, interj. – medmet, ipf. – nedovršni glagol, m. – samostalnik moškega spola, mod. – naklonski glagol, n. – samostalnik srednjega spola, part. – članek, pl. – množina, prep. – predlog, pron. – zaimek, relig. – religion, sg. – singular, voc. – zvalnik, zool. – zoologija.

3. LAŽNI PRIJATELJI KOT »TEŽAVA« PRI IZDELAVI ELEKTRONSKEGA MAKEDONSKO-SLOVENSKEGA SLOVARJA

Makedonski in slovenski jezik spadata v južnoslovansko jezikovno skupino, kar vpliva na stopnjo podobnosti, ki je med drugim izražena tudi na besedni ravni. Veliko število besed, ki imajo podobno ali enako obliko, omogoča lažjo komunikacijo, saj govorci obeh jezikov skupno besedišče razumejo brez dodatnega napora. Tovrstne besede se v obeh jezikih obnašajo kot *pravi prijatelji* in lahko nadomeščajo druga drugo v skoraj vseh situacijah. Po drugi strani lahko jezikovna bližina makedonščine in slovenščine povzroči težave v komunikaciji, in sicer v primeru besednih parov s podobno ali enako obliko, ampak z delno različnim ali popolnoma različnim pomenom. Tovrstni besedni pari se v jeziku obnašajo kot *lažni prijatelji* in lahko povzročijo težave pri prevajanju, usvajanju ter razumevanju.

Pojem lažni prijatelji (v francoščini *faux amis*) sta prvič uporabila Maxime Kœssler in Jules Derocquigny leta 1928 v svoji knjigi *Les faux amis ou les trahisons du vocabulaire anglais: Conseils aux traducteurs*. Nato se je izraz začel uporabljati v številnih evropskih jezikih, npr. *lažni prijatelji* v hrvaškem, slovenskem in srbskem jeziku, *лъживи приятели* v bolgarskem jeziku, *лажни пријатели* v makedonskem jeziku, *ложные друзья* v ruskem jeziku, *falszywi przyjaciele* v poljskem jeziku, *falešní přátelé* v češkem jeziku, *falošní priatelja* v slovaškem jeziku, *falsi amici* v italijanščini, *falsos amigos* v španščini, *false friends* v angleščini ali *falsche Freunde* v nemščini.

Obstaja veliko prispevkov, ki se ukvarjajo z lažnimi prijatelji v različnih jezikih. Na podlagi srbsko-hrvaško-angleških primerov jih Vladimir Ivir (Ivir 1968) deli na semantične in morfološke lažne prijatelje in podaja naslednjo definicijo: »parovi jezičnih (ne samo leksičkih) jedinica u dva razna jezika koje imaju nešto zajedničkog, ali nisu u svemu jednake. Međutim, na temelju onoga što im je zajedničko prevodilac ih smatra pravim, međusobno potpuno zamjenjivim parovima, tako da jezičnu jedinicu jezika cilja upotrebljava u svim onim kontekstima situacija u kojima se upotrebljava i jezična jedinica izvornoga jezika« (Ivir 1984). Dimitrija Buntić (Buntić 1990: 106) sprejema definicijo in delitev Vladimirja Ivirja in uporablja primere

iz srbskega, hrvaškega in francoskega jezika. Josip Matešić (Matešić 1995: 239–240) razpravlja o frazeoloških lažnih prijateljih in meni, da pomen frazemov vsebuje celo vrsto kulturnih in družbenih sestavin, ki jih je treba upoštevati pri prevajanju. Danko Šipka (Šipka 1999: 12) lažne prijatelje smatra za psihološko in prevajalsko kategorijo, ki lahko zmede prevajalca, medtem ko medjezikovni homonimi in paronimi veljajo za medjezikovno leksikalno kategorijo. Kalenić (2001: 55–72) govori o pomenskih razlikah besed istega izvora v srbsčini in slovenščini. Diane Nicholls (2002: 1–6) uporablja termina *popolni* in *nezanesljivi* lažni prijatelji. Popolni so tisti, ki nimajo pomenskega ujemanja, podobnost pa je naključna (angl. *pain* ‘bolečina’ ~ fr. *pain* ‘kruh’ ali angl. *kind* ‘vrsta’ ~ nem. *Kind* ‘otrok’). Nezanesljivi lažni prijatelji (cognates) so povezani z jezikovnim poreklom (angl. *library* ‘knjižnica’ ~ fr. *librairie* ‘knjigarna’ ali angl. *sea* ‘morje’ ~ nem. *See* ‘jezero’).

V *Slovensko-angleškem slovarju lažnih prijateljev* (Benedik 2004: 5–6) definirajo naslednje kategorije lažnih prijateljev:

(1) semantične lažne prijatelje,¹ ki se delijo na:

(1.1.) popolne lažne prijatelje (brez skupnega pomena, npr. slov. *aktualen*: angl. *actual*) in

(1.2.) delne lažne prijatelje (z vsaj enim skupnim pomenom, npr. slov. *livreja*: angl. *livery*), ki se delijo na tri vrste:

(1.2.1.) delne lažne prijatelje, kjer ima izraz v J1 ožji pomen kot njegova ustreznica v J2 (slov. *organ* ‘body part’: angl. *organ* ‘organ’; orgle);

¹ Avtorji Slovensko-angleškega slovarja lažnih prijateljev (Benedik 2004: 5) ugotavljajo, da težave, ki jih povzročajo lažni prijatelji, niso omejene le na osnovno denotacijsko raven ene besede. Denotativni pomen dveh leksikalnih enot je lahko enak, hkrati pa se lahko razlikujeta z vidika kolokacij (slov. *lak*: angl. *lacquer*, toda *lak za nohte* – *nail varnish*). V nadaljevanju navajajo, da obstajajo tudi dvojice besed, kjer razlika obstaja le v konotativnem pomenu (slov. *funkcionar* nevtrarno: angl. *functionary* slabš.), in da lažno prijateljstvo zajema različne registre jezika, še posebno pri parih, ki se razlikujejo glede na: polje diskurza, ko je eden od izrazov omejen na tehnično področje, medtem ko je drugi del osnovnega besedišča (slov. *labilen*: angl. *labile* kem.); tenor, ki se nanaša na razliko med formalno in neformalno uporabo besede (slov. *hipokrizija* form.: angl. *hypocrisy*); pogostost uporabe (slov. *nataliteta*: angl. *natality* redko, navadno *birth rate*); geografske različice – v primeru razlik med standardno britansko in standardno ameriško angleščino (slov. *čips*: amer. angl. *chips*, brit. angl. *crisps*).

(1.2.2.) delne lažne prijatelje, kjer ima izraz v J1 širši pomen kot njegova ustreznica v J2: J1 > J2 (slov. *profesor* ‘secondary-school teacher’; ‘univeristy teacher’: angl. *professor* ‘university professor’);

(1.2.3.) delne lažne prijatelje, kjer ima izraz v J1 hkrati ožji in širši pomen kot ustreznica v J2: J1 <> J2 (slov. *akcija*: angl. *action*);

(2) morfološke, ki se razlikujejo po ponah (slov. *hiperprodukcija*: angl. *overproduction*; slov. *investicija*: angl. *investment*; slov. *anulirati*: angl. *annul*; slov. *municija*: angl. *ammunition*), **(3) pravopisne**, ki se razlikujejo po črkovanju (slov. *faraon*: angl. *pharaoh*),

(4) fonološke, ki se razlikujejo po obliki (slov. *papirus* /’papirus/: angl. *papyrus* /pa’pairəs/) in izgovarjavi (slov. *orion* /’orion/: angl. *orion* /o’raion/),

(5) lažni prijatelji brez ustreznice, besede tujega izvora, ki v J1 zvenijo, kot bi bile tujke, tako da so govorniki nato napačno prepričani, da so enake v J2, v katerem ni podobne ustreznice (slov. *kalij*: angl. *potassium*).

Lewis (2008: 173–189) obravnava terminološko variantnost v različnih slovanskih in neslovanskih jezikih in različne klasifikacije lažnih prijateljev ter ugotavlja, da je pojem *lažni prijatelji* najbolj ustaljen, poudarja pa potrebo po poenostavljenem pogledu na njihovo delitev na popolne in delne lažne prijatelje.

Anita Peti-Stantić (2014: 201–209) s kontrastivnega stališča obravnava odnose med izrazom in pomenom v slovenščini in hrvaščini. Njena primerjalna analiza kaže, da gre za temeljne odnose, ki se sistematsko ponavljajo v celotnem besedišču. Sistemizacija leksikalnih odnosov, ki zajema t. i. prave prijatelje, različne tipe lažnih prijateljev in besede popolnoma različnega izraza in pomena, kaže na stopnjevitost odnosov od najmanj do najbolj podobnega na vseh kognitivnih ravneh (Peti-Stantić 2014: 201–209).

Iz teoretičnega pregleda je razvidno, da so lažni prijatelji jezikovni pari, ki imajo enako ali podobno obliko, a se razlikujejo na semantični ravni. Obstaja veliko delitev, ki včasih zamegljijo bistvo problematike, da je treba pojav lažnega prijateljstva obravnavati skozi prizmo kriterija enake ali podobne oblike ter kriterija različnega pomena.

4. ANALIZA IZBRANIH PRAVNIH LAŽNIH PRIJATELJEV V MAKEDONŠČINI IN SLOVENŠČINI

Dvojezični slovarji morajo vsebovati vse bistvene prvine izhodiščnega in ciljnega jezika: v okviru socialnih zvrsti tako knjižne kot tudi neknjižne zvrsti oziroma od praktičnosporazumevalnega prek strokovnega jezika in publicistike do umetnostnega jezika v okviru funkcijskih zvrsti. Del te vsebine je tudi izrazje s področja prava. Jemec Tomazin (2009: 277–291) meni, da je težava vsakega ukvarjanja s terminologijo odločanje o tem, kaj termin sploh je in da se termini niti po svoji zunanji podobi niti po obliki v ničemer ne ločijo od običajnih besed, kar pomeni, da ni formalnih kriterijev za razlikovanje terminov od neterminov, edino možno merilo je specializirana raba. Jemec Tomazin (2009: 277–291) se strinja z Vintarjem (2008: 38), da za vse stroke tako velja, da njihov strokovni jezik tvori: strokovno specifično izrazje (tudi pravi termini), splošno strokovno izrazje (tudi izrazje iz splošnega jezika s specifičnim pomenom) in splošno izrazje (izrazje iz splošnega jezika).

V nadaljevanju ilustrativno analizirava izbrane makedonsko-slovenske lažne prijatelje, ki sodijo tudi na področje prava in ki jih lahko s stališča rabe obravnavamo kot strokovno specifično izrazje, splošno strokovno izrazje ali splošno izrazje. S tovrstnimi primeri sva se srečala pri izdelavi elektronskega *Makedonsko-slovenskega slovarja*. Izhodiščni jezik analize je makedonščina, slovenščina pa ciljni jezik. Makedonski primeri so označeni z mednarodnimi krajšavami, in sicer skladno z navedenimi kraticami Makedonsko-slovenskega slovarja ter brez naglasnega znamenja. Slovenske ustreznice so označene s pripisanim naglasom, sklonom in spolom. Najprej so podani pomeni makedonskega leksema, sledijo pa pomeni slovenskega leksema. Posameznim pomenom makedonskih in slovenskih leksemov so zaradi jasnosti dodani zgledi rabe. Skupni ali prekrivni pomeni so označeni s podčrtajem. Makedonski pomeni so pridobljeni iz *Slovarja sodobnega makedonskega jezika* (Речник на македонскиот јазик) Zozeta Murgovskega in *Slovarja makedonskega jezika* (Толковен речник на македонскиот јазик) Inštituta za makedonski jezik Krste Misirkov ter *Digitalnega slovarja makedonskega jezika* (Дигитален речник на македонскиот

јазик²), slovenski pa iz *Slovarja slovenskega knjižnega jezika*.³ Prevodi nekaterih makedonskih pomenov v slovenščino in slovenskih pomenov v makedonščino so podani v oklepajih s puščico →.

браќ м.: **brák** -а м Маќ.: 1. Озаконета врска меѓу две лица; заедница од таа врска: развод на браќ / Склучи браќ / граѓански браќ/ црковен браќ (→ zakon), 2. свадба: Славиме браќ (→ poroka). Slov.: večji lovski pes, navadno lisast: goji brake / istrski brak / angleški brak lovski pes gonič, ki ga uporabljajo zlasti za lov na zajce, prepelice // pes, ki ob zasledovanju divjadi laja: ta pes je dober brak.

Gre za popolna lažna prijatelja, ki se ne prekrivata v svojih osnovnih pomenih. Besedni пар има в makedonščini два pomena, ki označujeta правна termina s področja družinskega права⁴ in se povsem razlikujeta од тистега в slovenščini. Slovenski ustreznici за оба pomena makedonskega leksema sta *zakon* in *poroka*.

грижа ф.: **gríža** -е ž Маќ.: 1. Немир, неспокојство поради некоја непријатност, тешкотија, проблем. Овој испит ми претставува голема грижа: Не оптоварувај се, тоа е моја грижа (→ skrb). 2. Труд: И покрај целата грижа на лекарите, неговата состојба се влошуваше. Грижа за родителите (→ skrb). Slov.: 1. nalezljiva črevesna bolezen s krči v trebuhu in drisko: dobiti, imeti grižo; siten ko griža (→ дизентерија) ♦ čeb. griža bolezen čebel zaradi prenapolnjenosti črevesa z neprebavljivimi snovmi; med. amebna griža ki jo povzroča grižna ameba; krvava griža. 2. slabš. siten ali slaboten človek: v šoli sedi zraven prave griže; kaj boš s to gosposko grižo / kot psovka le kdo te bo prenašal, griža sitna. nar. zahodno pust, s skalami in kamenjem pokrit pas, predel zemlje: gorska griža; prostrane griže ob cesti.

Gre за popolna lažna prijatelja, ker izpolnjujeta kriterija površinskega ujemanja in popolnega pomenskega neujemanja. Makedonski leksem

² Дигитален речник на македонскиот јазик, <http://www.makedonski.info/>, dostop 25. 5.–18. 6. 2020

³ Slovar slovenskega knjižnega jezika, druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja, www.fran.si, dostop 25. 5.–18. 6. 2020.

⁴ Закон за семејството (пречистен текст), Службен весник на РМ, бр. 153, 20.10.2014.

označuje правni termin s področja družinskega prava,⁵ slovenska ustreznica zanj pa je *skrb*.

затечен adj.: **zatečèn** -èna -o prid. Mak.: 1. (глагол прид.) затече: Тој не му е вистински син, туку е затечен од првиот брак на жена му. 2. изненаден, вчудовиден, неподготвен: Во новата ситуација тој се најде затечен (→ *zalóten*). Slov.: ima rdeče in zatečene roke (→ бабуњосан). ● publ. zatečeno stanje dejansko (→ фактичен).

Gre za lažna prijatelja, ki se popolnoma prekrivata na oblikovni ravni, semantično pa se razlikujeta. Makedonski leksem predstavlja правни termin s področja kazenskoga prava,⁶ slovenska ustreznica zanj pa je *zaloten*.

кривичен adj.: **krivíčen** -čna -o prid., krivíčnejši Mak.: Што е во врска со дела направени против лица и имот: кривична постапка / кривично дело / кривично право (→ *kriminalen*, *kazenski*). Slov.: nanašajoč se na krivico: krivična kazen, obsodba; takšno ravnanje je krivično / krivičen človek; krivičen je do njega / star. izročiti je moral vse krivično blago nepoštено pridobljeno blago (→ неправден).

Gre za popolna lažna prijatelja, ker ne prihaja do prekrivanja pomenov makedonskega in slovenskega leksema. Slovenski ustreznici makedonskemu lekseму, katerega pomen izhaja s področja kazenskoga prava, sta *kriminalen* oz. *kazenski*.

личност f.: **ličnost** -i ž Mak.: 1. Човекот како носител на духовни квалитети и на трајни, доследни манифестни особини со кои се изделува како единка и се разликува од другите во општествената заедница: Го гледаше како расте, се развива и станува зрела личност / историска личност (→ *osebnost*), 2. Човек со углед; угледна, истакнато лице: личност од политиката / личности од естрадата (→ *javna oseba*), 3. Лице, лик, карактер во книжевно дело (→ *oseba*, *lik*). Slov.: nav. ekspr. lastnost, značilnost ličnega: občudovati ličnost hišice / ličnost pisave (→ убоост, убавина).

⁵ Нрг. родителска грижа; Закон за семејството (пречистен текст), Службен весник на РМ, бр. 153, 20.10.2014.

⁶ Нрг. Разбојничка кражба (1) Тој што, *зайтечен* во кражба, ќе употреби сила или закана [...], ќе се казни со затвор најмалку пет години. Кривичен законик (пречистен текст), Службен весник на РМ, бр.55, 2013, член 238.

Gre za popolna lažna prijatelja, ker ne prihaja do prekrivanja pomenov makedonskega in slovenskega leksema. Makedonski leksem *личности* ima širši pomen⁷ kot njegova slovenska ustreznica v SSKJ-ju, ki ima zgolj ekspresivno rabo.

навод m.: **navòd** -óda m Mak.: 1. Искажани, изнесени тврдења без докази (→ *trditve*), 2. Точно пренесени искажани или напишани зборови (→ *citati*), 3. Првиот дел од наводниците по кој следува цитатот, наведените зборови (→ *narekovaji*). Slov.: zastar. *navodilo*, *napotek*: *ravnati se po navodu / navod* za cepljenje sadnega drevja (→ *упатство*).

Tudi v tem primeru gre za popolna lažna prijatelja, ki se prekrivata na oblikovni in razlikujeta na pomenski ravni. Pomen (1.) makedonskega leksema se kot pravni termin pojavlja predvsem na področju kazenskega⁸ in civilnopravnega⁹ postopka.

надлежност f.: **nadlěžnost** -i ž Mak.: 1. Законско право; компетентност (→ *pristojnost*): Прашањето е надвор од надлежноста на трибуналот, 2. Одговорност (→ *odgovornost*), 3. Домен или ресор (→ *domena* ali *resor*). Slov.: *lastnost nadležnega človeka*: vsi so se ga izogibali zaradi njegove nadležnosti / *star.*: samo za nadležnost je za nadlego; s plačanjem dolga se je rešil še ene nadležnosti težave, *nadloge* (→ *незгодност*).

Gre za popolna lažna prijatelja, ker ne prihaja do prekrivanja pomenov makedonskega in slovenskega leksema. Makedonski leksem *надлежности* ima širši pomen¹⁰ kot njegova slovenska ustreznica.

обљуба f.: **obljúba** -e ž Mak.: Насилен полов акт (→ *spolno nasilje*). Slov.: 1. Izjava komu, da bo kaj dobil, bo česa deležen: ostati zvest svoji obljudi; izpolniti, preklicati obljudo; kljub obljudi nagrade ni dobil; *ekspr.* ne boš nas odpravil s praznimi obljudami; *pisna, ustna obljudba / dati obljudo obljuditi // izjava*

⁷ S terminom *личности* se srečujemo predvsem na področju gospodarskega prava in prava varstva osebnih podatkov.

⁸ Закон за krivičnata постапка, Службен весник на РМ, бр. 150, 18.11.2010.

⁹ Закон за паричната постапка (пречистен текст), Службен Весник на РМ, бр. 07, 20.01.2011.

¹⁰ S terminom *личности* se srečujemo predvsem na področju gospodarskega prava in prava varstva osebnih podatkov.

komu, da bo kdo kaj storil, uresničil: veže me obljuba, zato bom molčal; obljuba, da bo lahko šel na izlet, ga je pomirila / obljuba molčečnosti, zvestobe [...] (→ беса, ветување), 2. Kar kdo obljubi: obljube so se izpolnile; držal je obljubo in prišel[...] (→ ветување).

Gre za popolna lažna prijatelja brez prekrivanja na pomenski ravni. Makedonski leksem pomeni izvršitveno dejanje na področju kaznivih dejanj zoper spolno nedotakljivost (slovenska ustreznica zanj je *spolno nasilje*),¹¹ medtem ko se s pomenom (1.) slovenskega leksema *obljuba* na področju pravne terminologije srečujemo predvsem v obligacijskih razmerjih.¹²

одредба f.: **odrédba** -e ž Mak.: Тоа што е пропишано, утврдено, што мора да се спроведува: Законска одредба / Одредби на Правилникот за работа (→ *predpis*). Slov.: kar kaj uradno določa, ukazuje: odredba je že izdana; držati se odredbe; objaviti, spremeniti odredbo / varnostne odredbe; odredba o obveznem cepljenju / prometne odredbe ♦ *pravn. pravni akt, ki podrobneje določa izvrševanje posameznih določb zakona, predpisa (→ указ, декрет).*

Tudi v tem primeru gre za popolna lažna prijatelja. Kot zanimivost pa opozarjava na pomensko povezavo med makedonskim in slovenskim leksemom: medtem ko *ogpeĝba* v makedonščini pomeni (*pravni predpis*), je *odredba* v slovenščini *pravni akt, ki podrobneje določa izvrševanje posameznih določb (pravnega) predpisa.*

преговори m. mn.: **pregôvor** -a m Mak.: Официјални разговори помеѓу претставници на две или повеќе страни заради постигнување на некаков договор, спогодба: Мировни преговори / Трговски преговори / Воени преговори / Политички преговори (→ *pogajanja*). Slov.: ljudska književna zvrst, ki kratko, navadno v prisposobi, izraža kako življenjsko izkušnjo: sklicuje se na to, kar pravi pregovor; zbirati pregovore / vremenski pregovori (→ *поговорка*).

¹¹ Npr. *Обљуба врз немоќно лице*, Кривичен законик (пречистен текст), Службен весник на РМ, бр. 55, 2013, член 187.

¹² Npr. instituta *obljuba dejanja tretjega in javna obljuba nagrade*, Obligacijski zakonik (Uradni list RS, št. 97/07 – uradno prečiščeno besedilo, 64/16 – odl. US in 20/18 – OROZ631).

Gre za popolna lažna prijatelja, saj se njuna pomena ne prekrivata. Makedonski leksem se uporablja zgolj v množinski obliki, slovenska ustreznica zanj pa se glasi *pogajanja*.

претрес m.: **pretrès** -ésa m Mak.: 1. Проверка на лица и предмети по потрага на нешто украдено или илегално [...] (→ preiskava), 2. Разгледување на докази, изјави, сведоци на суд по одреден случај; судска расправа: Судењето започна со претрес по случајот [...] (→ zaslišanje). Slov.: 1. zelo močén čustveni odziv zaradi zlasti negativnega doživetja: doživeti pretres; to razočaranje je povzročilo v njem pretres; opomoči si od pretresa / čustveni, duševni, živčni pretres (→ potpec), 2. glagolnik od pretresti: pretres žita v vreče / pretres načrta, predlogov; kratek pretres pomenov manj znanih besed / kritičen pretres umetnine / dati, vzeti kaj v pretres ♦ med. pretres možganov funkcijska prizadetost možganov zaradi udarca, padca (→ проверка, потpec), 3. nav. ekspr. kar ima za posledico bistvene spremembe: to je bil odločilen reorganizacijski pretres; doba velikih družbenih pretresov / potekati brez pretresov / njena ljubezen je doživljala pretrese [...] (→ потpec).

Tudi v tem primeru gre za popolna lažna prijatelja, ki se pomensko ne prekrivata. Makedonski leksem ima dva pomena, vsak od njiju pa je pravni termin s področja kazenskega procesnega prava;¹³ slovenska ustreznica pomenu (1.) makedonskega leksema je *preiskava*, pomenu (2.) pa *zaslišanje*.

решение n.: **rešénje** tudi rešénje -a s Mak.: 1. Избран начин на постапување по обмислување: Никако не сакаше да отстапи од своето решение / Донесуваше брзи решенија / Кои се решенијата за Македонија? (→ odločitev) 2. писмена одлука: Чекаше да добие судско решение / Решенијата на конференцијата, конгресот (→ odločba), 3. Одговор на задача, крстословка и сл. / Има равенки и со две решенија / Најпосле успеa да го најде точното решение (→ rešitev). Slov.: glagolnik od rešiti: rešenje iz ječe / rešenje problemov ♦ rel. rešénje sveta odrešenje (→ спасување).

Makedonski leksem ima širši pomen kot slovenski; njegov pomen (2.) se navezuje na zaključek nekega pravnega postopka; slovenska ustreznica

¹³ Закон за кривичната постапка, 2010.

je *odločba*. Tudi v tem primeru gre za popolna lažna prijatelja, saj nimata prekrivnih pomenov.

седница f.: **sédnica** -e ž Mak.: Собирачки членови на некоја организација, колектив заради разгледување и донесување на одлуки: Држи седница / Отвори, заклучи седница / Прекине седница / За време на седницата / Пленарна седница / Свечена седница (→ *zasedanje*). Slov.: anat. parna kost spodnjega dela medenice za oporo pri sedenju: *sednica* in *črevnica* (→ *седечката коска*).

Gre za popolna lažna prijatelja; s pomenom makedonskega leksema *седница* se v pravu srečujemo pri poslovanju sodišč.¹⁴ Slovenska ustreznica zanj je *zasedanje*.

свечен prid.: **svěčen** -čna -o prid. Mak.: 1. Кој се однесува на свеченост, наменет за свеченост; кој се одвива со особен церемонијал: свечен ден / свечено заседание / свечена облека / Свечено пуштање во работа (→ *svečan*), 2. Величествен, необично сериозен: со свечен глас (→ *mogočen*), 3. За клетва, обврска, ветување - особено сериозен, кој не може да се наруши: свечена изјава / свечена клетва / свечено ветување (→ *ceremonialen, slavnosten*). Slov.: nanašajoč se na *svečo*: *svetloba svečnega plamena / svečno stojalo / 75-svečna žarnica 75-vatna* (→ *од свеќа*).

Makedonski leksem *свечен* ima širši pomen kot slovenska ustreznica. Gre za značilna lažna prijatelja, ki se prekrivata na oblikovalni in razlikujeta na pomenski ravni.

степен m.: **stépen** -рна -o prid. Mak.: 1. стапало на развикот: степенот на продуктивноста на трудот / степенот на културата на еден народ / степенот на способноста, надлежноста [...] (→ *stopnja*), 2. односот на сродството: роднини од втор степен (→ *koleno*), 3. ранг во службата, научно звање: Тој постигна висок степен во службата / академски степен / степен на доктор (→ *stopnja*), 4. Ред, категорија на некое одликување: Орден на ослободувањето од втор степен (→ *red, kategorija*), 5. Единица за мерење

¹⁴ Нпр.: Работите од својата надлежност Врховниот суд на Република Северна Македонија ги извршува преку: советите, *седницата на одделите, заедничката седница на одделите, седницата на судите и описните седница*.

на температурата на телата: десет степени под нулата (→ stopinja), 6. Во геометријата – единица за мерење агли: 1/360 дел од круг: под агол од 90 степени (→ stopinja), 7. Резултатот од множењето на еден број со самиот себе: втор степен на бројот два (→ kvadrat), 8. Споредување на придавките или кај некои други видови зборови при означување особина или својство: втор споредбен степен – компаратив (→ primernik). Slov.: nanašajoč se na stepo: jahati divje stepne konje; stepna trava / stepni požar; stepni veter ♦ zool. stepni lunj lunj, ki živi v pustinjah vzhodne Evrope in srednje Azije, Circus macrurus (→ степски).

Gre za popolna lažna prijatelja v makedonščini in slovenščini, pri čemer ima makedonski leksem širši pomen kot njegov slovenska ustreznica. S pomeni (1., 3. in 4.) makedonskega leksema *сѹеѹен* se srečujemo v pravu na splošno, medtem ko s pomenom (2.) zgoj na področju dednega prava, tj. dednih redov.¹⁵ Pravilne slovenske ustreznice za prve štiri makedonske pomene so *stopinja*, *koleno*, *red* in *kategorija*.

упати sv.: **úpati** -am nedov. Mak.: 1. Назначи пат, правец на некого: Еден дел од војската ја упати на југ, кон морето, а друг на исток / Го упати на погрешен пат / Го упати на лошо (→ napotiti), 2. Насочи: Ги упати читателите кон новата литература / Ја упати својата мисла во определен правец (→ usmeriti), 3. Испрати на или до определено место: Го упати на специјалист / Стоката му беше веднаш упатена на вашето претпријатие / Писмото беше упатено на погрешна адреса (→ poslati), 4. За обрат до некого: Прашањето ти беше упатено тебе / Упати молба (→ nasloviti), 5. Покаже како да се работи нешто, даде упатство: Јас постапив онака како што ме упати ти (→ svetovati), 6. Посвети во нешто: Го упати во сите тајни (→ obveščati), 7. (се упати) Се упатија накај мене (→ napotiti se), 8. (се упати) Се здобие со знаење: Се упати во таа работа (→ uvesti se). Slov.: 1. biti v duševnem stanju, ko se vidi možnost za rešitev iz težkega položaja: dolgo časa je upal, nazadnje je obupal; dokler bo upal, bo vzdržal // biti v duševnem stanju, ko se zaželeno kaže mogoče, dosegljivo: upal je, da se bo vrnil; niso več upali, da ga bodo našli živega / upati na dobro plačilo, na boljše stanovanje; upati na pomoč, uspeh, star. pomoči, uspeha; upati v srečen potek česa, v rešitev / star.

¹⁵ Закон за наследувањето, Службен Весник на РМ, бр. 47, 12.09.1996.

upal je doživeti, da jih bo videl / od prihodnosti je malo upal pričakoval (→ надева се), 2. z odvisnim ali glavnim stavkom izraža nepopolno prepričanost o čem zaželenem: stanje se izboljšuje, tako da upam na ozdravljenje; upam, da bomo še prišli na vlak; upamo, da bodo opomini zalegli; upajmo, da tega še ne ve; on je, upamo, že na varnem // izraža zaželenost uresničitve: upam, da si boste premislili; upamo, da bo sezona uspešna / kot vljudnostna fraza upam, da ne boste preveč hudi, če vas malo zmotim; upamo, da vas z obiskom ne nadlegujemo // ekspr. izraža nujnost uresničitve česa glede na okoliščine: upam, da si stvar premislil; vi ste, upamo, to že preštudirali, saj imate knjigo že dolgo (→ надева се), 3. v členkovni rabi izraža pritrđitev s pridržkom: bodo prišli? Upamo; bo ostal? Upam da / to ve vsak otrok (→ надева се), 4. star. dati na upanje: rajši mu ga je podaril, kot da bi mu ga upal; křmar mu ni hotel več upati (→ дава на чување, довери, повери)

- star. temu človeku ni upati zaupati; ni upati na izboljšanje vremena izboljšanja vremena skoraj gotovo ne bo; upati na koga, v koga zanašati se na njegovo pomoč; dokler živimo, upamo (→ довери, повери).

Gre za popolna lažna prijatelja v obeh jezikih. Čeprav imata tako makedonski kot slovenski leksem več pomenov (8 oziroma 5), pa se zaradi različnih glagolskih korenov ne prekrivata v nobenem od njih.

член m.: **člén** in **člèn** **čléna** m Mak.: 1. Одделно лице од определена заедница; лице што влегува во составот на организација или колективно тело: нашето семејство се состои од три члена / член на партијата / Член на едно друштво, здружение и сл. / Член на управниот одбор, на работничкиот совет, на комисија итн. / (дописен) член на академија (→ član), 2. Како дел од човечкото тело со определена функција - обично во мн: Тој изгledаше јак, и покрај своите ситни членови (→ ud, okopčina), 3. Дел помеѓу два зглоба, состава во телото на живи суштества и кај растенијата (→ skler, členek), 4. Дел од текст на закон, договори и сл. кој има своја нумерација: Нашиот правилник се состои од 12 члена (→ člen, odstavek), 5. Член на прогресија, сразмер, бином, трином итн. (→ element), 6. Завршок или партикула со која се означува определеноста или неопределеноста на именуваните предмети: Определен и неопределен член (→ člen). Slov.: 1. del, ki se veže z drugimi v celoto: sestaviti člene; člen verige; vezava členov;

pren. vezni člen med preteklostjo in sedanjostjo; to vprašanje je samo člen v verigi problemov (→ spoj), 2. oštevilčen odstavek zakona ali določbe: 62. člen ustave določa; 5. člen [čl.] zakona se glasi (→ член), 3. zastar. členek, sklep: zapestni člen (→ член), 4. zastar. stopnja sorodstva; koleno: sorodstvo v prvem členu (→ степен) ♦ anat. prstni člen del prsta med dvema sklepoma; bot. člen del stebela med dvema kolencema; elektr. akumulatorski člen osnovna enota akumulatorja; galvanski člen osnovna enota galvanske baterije; jezikosl. člen beseda pred samostalniki v nekaterih jezikih, ki navadno označuje spol; stavčni člen sintaktična enota v stavku; mat. člen del matematičnega izraza, ki ga od drugih delov ločita znaka + ali -; členi aritmetičnega zaporedja; zool. člen obroček telesa ali nog pri členonožcih in nekaterih črvih (→ член).

V tem primeru gre za delna lažna prijatelja s kar tremi skupnimi pomeni, čeprav se v osnovnem razlikujeta. Prihaja namreč do prekrivanja pomena (3.) makedonskega leksema z anatomsko rabo slovenskega leksema, pomena (4.) makedonskega s pomenom (2.) slovenskega leksema in pomena (6.) makedonskega leksema z jezikoslovno rabo slovenskega leksema. Slovenska ustreznica makedonskemu osnovnemu pomenu je *član*.

5. SKLEP

V sodobnem času, kjer je vsakdanje življenje podrejeno tehnologiji, je pomanjkanje elektronske verzije dvojezičnih slovarjev nedopustno. Lažni prijatelji so različno definirani in klasificirani. Na podlagi definicije, da so lažni prijatelji pari leksemov iz dveh ali več različnih sorodnih ali nesorodnih jezikov z *enako ali podobno obliko* in *različnim pomenom*, jih je treba obravnavati skozi prizmo teh kriterijev. Kljub skupni genetiki slovenščine in makedonščine med obema jezikoma ni popolne prekrivnosti na oblikovni in semantični ravni, zato je treba biti še posebno pozoren na pojav lažnega prijateljstva, ki lahko privede do številnih nejasnosti. Primerjalna analiza ilustrativnih primerov iz makedonščine in slovenščine kaže, da gre za temeljne odnose, ki se sistematsko ponavljajo v besedišču, zato je podrobna primerjalna analiza tovrstnih leksikalnih odnosov izhodiščnega in ciljnega jezika nujna in zaželena.

Literatura

- Дигитален речник на македонскиот јазик, <http://www.makedonski.info/>, dostop 25. 5.–18. 6. 2020.
- МУРГОСКИ, М. 2011. *Толковен речник на современој македонски јазик*. Второ проширено и преработено издание. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“.
- Толковен речник на македонскиот јазик*. Ред. Кирил Конески, I–VI. Скопје: Институт за македонски јазик “Крсте Мисирков”, 2003–2014.
- BENEDIK, A., et al. 2004. *False Friends, Slovensko-angliški slovar lažnih prijateljev*, Ljubljana: Cankarjeva založba.
- BUNTIĆ, D. 1990. „Morfološko-semantički lažni prijatelji u obostranim francusko-srpskohrvatskim i hrvatskosrpsko-francuskim rečnicima“, *Strani jezici* 19. 106–111.
- IVIR, V. 1968. „Serbo-Croat-English false pair types“, *Studia romanica et anglica zagrabiensia* 25/26. 149–159.
- IVIR, V. 1984. *Teorija i tehnika prevođenja: udžbenik za I i II god. Pozitivnouslymerenog obrazovanja i vaspitanja srednjeg stupnja prevodilačke struke*. Novi Sad: Centar »Karlovačka gimnazija« Sremski Karlovci.
- JEMEC TOMAZIN, M. 2009. „Tipologija slovenske pravne terminologije“. *Terminologija in sodobna terminografija*. Ур. Nina Ledinek, Mojca Žagar Karer, Marjeta Humar. Ljubljana: ZRC SAZU.
- KALENIĆ, V. 2001. „Pomenske razlike besed istega izvora v slovenščini in srbohrvaščini“. *Izbrane študije Vatroslava Kalenića*. Ур. Vesna Požgaj Hadži, Marija Smolić. Ljubljana: Oddelek za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 55–72.
- KÆSSLER, M., DEROCQUIGNY, J. 1928. *Les faux amis ou les trahisons du vocabulaire anglais: Conseils aux traducteurs*. Paris: Librairie Vuibert.
- LEWIS, K. 2008. „Dva aspekta neodređenosti pojma lažni prijatelji“, *Slavistika dnes: vlivy a kontexty. Konference mladych slavistu II*. Ур. Marek Příhoda, Hana Vaňková. Praha, Červený Kostelec: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, Pavel Mervart. 173–189.
- MATEŠIĆ, M., 1995. „Prividnost katkad vara. O faux amis u frazeologiji“, *Filologija* 24–25. 239–24.
- NIKOLOVSKI, Gj., MARIČ, M., VIZJAK, K. 2019. *Makedonsko-slovenski slovar*. Ljubljana: Amebis d.o.o., Kamnik. <http://www.termania.net/?searchIn=Linked&ld=239>
- NICHOLLS, D., 2002. „Friend or Foe? False Friends and the Language Learner“, *MED Magazine* 3. 1–6.
- PETI-STANTIĆ, A., 2014. „Pravi in lažni slovenski in hrvaški prijatelji“, *Prihodnost v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 202–203.

Slovar slovenskega knjižnega jezika, druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja, www.fran.si, dostop 25. 5.–18. 6. 2020.

ŠIPKA, D., 1999. *Ručnik srpsko-poljskih međujezjčkih homonima i paronima/ Slownik serbsko-polskich homonimm iparonimom*. Poznan.

VINTAR, Š. 2008. *Terminologija. Terminološka veda in računalniško podprta terminografija*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, Oddelek za prevajalstvo. (Zbirka Prevodoslovje in uporabno jezikoslovje).

VIRI

Zakon za krivičnata postopka, Služben vesnik na RM, br. 150, 18.11.2010.

Zakon za nasleduwañeto, Služben Vesnik na RM, br. 47, 12.09.1996.

Zakon za paričnata postopka (prečisten tekst), Služben Vesnik na RM, br.07, 20.01.2011.

Zakon za semejstvomto (prečisten tekst), Služben vesnik na RM, br. 153 od 20.10.2014.

Krivičen zakonik (prečisten tekst), Služben vesnik na RM, br.55, 2013.

Obligacijski zakonik (Uradni list RS, št. 97/07 – uradno prečišćeno besedilo, 64/16 – odl. US in 20/18 – OROZ631).

Gjoko NIKOLOVSKI, Katja VIZJAK

ON THE PATH TO AN ELECTRONIC MACEDONIAN-SLOVENIAN DICTIONARY (WITH EMPHASIS ON LEGAL FALSE FRIENDS)

Summary

True friends are lexical pairs with precisely the same or similar form, the same meaning (semantics), and the same use (syntactic and pragmatic). In contrast, *false friends* are language pairs with the same or similar form, but are completely different at the semantic level. Regarding false friends, besides the other classification options, we propose a simple division into (1) completely false friends (whose meanings are not covered) and (2) partially false friends (whose individual purposes are covered). Despite the common genetics of Slovene and Macedonian, there is no complete overlap between them on a formal and semantic level, so the appearance of false friendships can lead to many misunderstandings. Based on concrete examples, the relation of form and meaning in Macedonian and Slovene is discussed from a comparative point of view. A comparative analysis of samples from Macedonian and Slovene in emerging dictionaries shows that these are fundamental relations that are systematically repeated in the vocabulary, so that the systematization of such lexical relations is necessary and desirable.

Снежана ПЕТРОВА-ЦАМБАЗОВА

Институт за македонски јазик „Крсте Петков-Мисирков“

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“

Скопје, Македонија

ГЛАГОЛСКИТЕ ФОРМИ И НИВНАТА ПОГРЕШНА УПОТРЕБА

Апстракт: Во статијата ќе дадеме наше видување за погрешната употреба на одделни форми од една група глаголи (од видот на *знае*), бидејќи сме на мислење дека оваа појава зема голем замав во јавната сфера на употребата на македонскиот јазик. Секојдневно наидуваме на безброј примери во јавните гласила, коишто не се однесуваат само на говорната, туку, што е поиндикативно, голем број примери наоѓаме во писмена форма.

Клучни зборови: глаголски форми, контракција, несвршени форми, свршени глаголи, категорија лице.

Во статијата ќе стане збор за една релативно понова појава во писменото изразување на македонски стандарден јазик (за усното изразување би се оградиле, со оглед дека во многу наши говори од западното наречје контракцијата на вокалите е една од основните особености), којашто се однесува на употреба на форма од соодветен глагол. Ќе стане збор за глаголите формално префиксно изведени од глаголот *знае*: *дознае*, *(за)ѝознае*, *ѝреѝознае*, *ѝризнае*..., коишто, за разлика од глаголот *знае*, во првото лице еднина на несвршените форми од споменатите свршени глаголи според правописот се пишуваат со удвоени самогласки (во рамките на да-конструкцијата или во рамките на идното време): *дознаам*, *(за)ѝознаам*, *ѝреѝознаам*, *ѝризнаам* итн. Појавата којашто ќе се обидеме да ја разгледаме ќе ја окарактеризираме како релативно нова, бидејќи за неа не е пишувано досега како централна тема, се извинуваме, ако сепак сме испуштиле некои прилози, се однесува на употребата на овие форми со контракција на соодветните самогласки, во случајов самогласката (вокалот) *а*. Ќе наведеме неколку примери:

- *Сака викендов да се зайознам со неговиие деца.* (FOX MOVES, превод на филм: Пријателите и нивните деца)
- *Џејк, морам да ти признам нешто.* (ТВ 1000, превод на филм: Комплицирано е)

Ако се однесуваше оваа појава само на усната комуникација, можеби и немаше да биде предмет на интерес на научни статии, затоа што во усната комуникација свое влијание има и брзото зборување, јазичната економија, испуштањето гласови итн. (Во „Стилистика на современиот македонски јазик“ во главата *Разговорен функционален стил (разговорен јазик)* авторката Лилјана Минова-Ѓуркова како прва карактеристика на фонетско-интонациските особености ја наведува токму „контракцијата на самогласките во непосреден допир: *маа-ло – мало, сааи – саи.*“ (219)). Има и други вокали и други зборови (особено од разговорниот стил) кај коишто можеме да ја забележиме контракцијата (понекогаш прво се случува и елизија или асимилација): *џрејеска – џрееска – џреска; зајџоа шџо – зајџоо шџо – зајџо шџо – зајџо шџо* итн. Меѓутоа, еден голем дел од ексцерпираниите примери се од писменото изразување во медиумите и со тоа можеме да видиме дека употребувачите на македонскиот јазик и не знаат дека прават грешка во пишувањето, така што треба да се проговори и да се прочита за неа. Значи, не можеме да ги третираме како ненамерни грешки при пишувањето или при отчукувањето на текстот.

Во книгата „Текстови во дијалектите на македонскиот јазик“ од Божидар Видоески во западното наречје сретнавме вакви примери (стр. 60–65), кога двете контрахирани самогласки (вокала) **а** се изговараат како една со продолжено траење, а има и примери со контракција без продолжено траење: ...*и-џрлиџе џо-крена* (Прилеп); ... *и џџџ џи-џаѓ-нал на-џла*:... (Кривогаштани); *Ама џлиџџриџе џџчнале да-џаџа*:... (Вранче); ... *Ми наредете мене жџнаџа да наџрџм*... вака... (Дихово); ... *на-џаволиџ ке-му-џо-ѓџм*. (Слоештица). (Во овој дијалектолошки материјал контракцијата на двата исти вокала и неговото продолжено траење е одбележано на два начина: со долга црта над вокалот или со две точки по него. Во зборот *ѓам* (дадам), којшто е акцентиран, продолжувањето го нема, веројатно тенденцијата на оваа појава е вокалот да се изговара со нормално траење).

Мораме да одбележиме дека употребата на формите со едно *a* е присутно во српскиот јазик, како соседен од којшто македонскиот има влијание на повеќе рамништа. Во српскиот јазик присутна е употребата модален глагол + да-конструкција: *морам да ѝпризнам*, но паралелно и модален глагол + инфинитив: *морам ѝпризнаѝи* (М. Милошевиќ 2003: 131). Но, присуството на ваквите форми токму сега, кога соседните балкански јазици немаат толкаво влијание, како што тоа беше случај кога Република Македонија беше во составот на СФР Југославија, влијанието не можеме да го сметаме како одлучувачки фактор за ширењето на оваа појава.

Ќе наведеме повеќе примери од различни глаголи од истиот вид:

- *Морав да **дознам** каде е.* (Синемах, превод на филм: Крајот на врската); *Многу ѝо сакам и би сакала да **дознам** од каде ѝо ѝшекнува.* (Da Vinci Kids, Спортска лабораторија); *Да не ѝочнев да се најѝпреварувам немаше да **дознам** колку ја сакам физикаѝа* (Скопско ехо бр. 149, 05.03. 2020, стр. 20);
- *Коѝа и да дознае некој, веднаш бара да ѝо **заѝознам** со Киѝ.* (ТВ 1000, превод на филм: Откачениот продуцент,); *Моментѝо ѝо коѝа ќе ѝо **заѝознам** Еди ќе биде еден од оние, инсѝираѝивниѝе.* (Da Vinci Kids, Тинејѝерски шеф,); *Не сакав да ѝи **заѝознам** со некоѝо, коѝо можеби веќе нема да ѝо видатѝ.* (ТВ 1000, превод на филм: Одморот); *Да, ѝред да ѝо **заѝознам** со ѝруѝоѝ.* (FOX MOVES, превод на филм: Сирени);
- *Јас усѝеав да **осознам** дека ѝокрај соѝсѝвеноѝо или лично несвесно ѝосѝо и неѝѝо многу ѝодлабоко...* (slobodnaevropa.mk); *За време на средношколскиѝе денови немав можностѝ целосно да **осознам** ѝѝо значи ѝоимотѝ ѝроѝрамирање...* (fakulteti.mk); *Она ѝѝо сакам да ѝо осознам (љубовѝа) е самиотѝ маѝеријал...* (okno.mk).
- *Можам да **ѝреѝознам** ѝаленѝ од километѝар.* (Синемах, превод на филм); *Не можам да **ѝреѝознам** ниѝу една куќа.* (ТВ 1000, превод на филм: Одмор);
- *Иако мора да **ѝпризнам**, ни јас не знам да ѝо објаснам ѝоа.* (исто); *Морам да **ѝпризнам**, куќаѝа излѝеда идилично.* (ТВ 1000, превод на филм: Одмор); *Сум била во ѝовеќе врски оѝколку ѝѝо би сакала да **ѝпризнам**...* (off.net.mk); *Треба да ѝи **ѝпризнам** дека беше во ѝраво.* (Телма, превод на филм: Лицето на ѝубовта); *Мора да **ѝпризнам** дека мора да се живее од неѝѝо.* (fakulteti.

mk); *Сега сум љодобар, но морам да ти ѝризнам неколку гена многу се секирав (makedonskivesnik.com); Морам да ѝризнам дека не се чувствував баи ѝријајно... (off.net.mk); Да ѝризнам, создава зависносѝ. (Da Vinci Kids, Одбројување до животот); Морам да ѝризнам дека ѝнекоѝаш ме облева чувствиво на меланхолија. (МТМ, превод на филм: Триумф на љубовта,); Морам да ѝризнам дека необично ме нервира ѝоа шѝо... (off.net.mk); ...морам да ѝризнам дека секоѝаш ми ѝоди коѝа некој ќе ја сѝореди мојаѝа младосѝ и мојаѝа усѝешносѝ исѝовремено. (fakulteti.mk); Морам да ѝризнам дека ѝрвиоѝи инѝперс за ова исѝражувачко ѝограчје... (Зборник на трудови, Језик као зайис кулѝуре ..., 2018, Белград, стр. 169).*

Од наведените примери можеме да заклучиме дека појавата е од парадигматски карактер, присутна е кај повеќе глаголи од ист вид во првото лице еднина (за другите лица ќе изразиме доза на воздржаност, бидејќи не сретнавме примери кога е удвоен тој вокал, на пример, во третото лице, множина). Не сретнавме писмени примери ниту за соодветните форми на глаголите: *ѝознае, сѝознае*, итн., и покрај долготрајното (околу една година) ексцерпирање материјал од разни медиуми.

Инаку, не можеме целосно да се потпреме на говорното регистрирање на гласовните појави, поради тоа што брзиот изговор, јазичната економија и многу други фактори можат да придонесат за редукција, за контракција итн. на одделни гласови, што не мора и не треба писмено да се одбележат. Свое влијание во писменото „затврдување“ на оваа појава има и говорот на младата генерација, којашто, општо, не обрнува доволно внимание на своето усно и писмено изразување на македонски јазик (во поголема мера го познаваат англискиот јазик) и заедно со другите фактори прават ваквите појави да не се регистрираат како грешка и следствено – да не се исправаат. Наведовме примери од повеќе медиуми следени подолг временски период, сепак за целосна слика на состојбата потребни се и печатените изданија од весници, списанија, уметничка литература, па и од научната литература на македонски јазик. Тоа ни останува како следна обврска за поопсежна и сеопфатна анализа на оваа појава.

Користена литература:

- Видоески, Б. 2000. *Текстови од дијалектните на македонски јазик*. Скопје: ИМЈ „Крсте Мисирков“.
- Милошевић М. 2003. *Грамајтика српскога језика*. Београд: Издавачка кућа „Драганић“.
- Минова-Ѓуркова, Ј. 2003. *Стилистика на современиот македонски јазик*. Скопје: Магор.

Ексерпирани медиуми:

- Интернет: slobodnaevropa.mk; off.net.mk; fakulteti.mk.
- Телевизија: ТЕЛМА, МТМ, ТВ 1000, FOX MOVES, Cinemaх, Da Vinci Kids.
- Печатени изданија: Зборник на трудови, *Језик као зајис културе ...*, 2018, Белград; бесплатен неделник (печатено издание) „Скопско ехо“ бр. 149, 05.03.2020.

Snežana PETROVOVÁ-DŽAMBAZOVOVÁ

SLOVESNÉ TVARY A JEJICH NESPRÁVNÉ UŽIVÁNÍ*Resumé*

Náš příspěvek se zabývá nesprávným užíváním nedokonavých forem dokonavých sloves typu *знае* [vědět]. V médiích se setkáváme s kontrakcí dvou totožných samohlásek. Vzhledem k tomu, že se v textech objevuje velice často, je nutné poukázat na náležité užívání tohoto tvaru a najít příčiny výše popsaného stavu.

UDC 929 Конески, Б.
UDC 929 Јакубџеџ, М.

Jan SOKOŁOWSKI

Instytut Filologii Słowiańskiej
Uniwersytet Wrocławski
Wrocław, Polska

Z HISTORII POLSKO-MACEDOŃSKICH STOSUNKÓW NAUKOWYCH (BŁAŻE KONESKI I MARIAN JAKÓBIEC)

Апстракт: Przedmiotem artykułu są kontakty naukowe dwóch uczonych sławistów - Błaże Koneskiego i Mariana Jakóbca. W artykule wykorzystano wspomnienia uczonych, ich korespondencję i materiały Archiwum Uniwersytetu Wrocławskiego. Kontakty między uczonymi zapoczątkowane zostały wizytą Koneskiego we Wrocławiu w 1947 roku i trwały przez kilka dziesięcioleci. W roku 1973 Błaże Koneski wyróżniony został godnością doktora honoris causa Uniwersytetu Wrocławskiego, a promotorem był Marian Jakóbiec.

Клучни зборови: Błaże Koneski, Marian Jakóbiec, kontakty naukowe

W 2017 roku minęło 70 lat od pierwszej wizyty Błaże Koneskiego we Wrocławiu. Błaże Koneski przyjechał do Polski jesienią 1947 roku wraz z delegacją jugosłowiańskich twórców, w której skład wchodziłi pisarze Vjekoslav Kaleb, Desanka Maksimović, Isak Samokovlija oraz malarze Đurđe Teodorović i Dore Klemenčič (Конески 1988: 110). O pobycie w Polsce pisze Błaże Koneski w książce *Дневник њо мноју тодини*. (Конески 1988:109-112). Pobytowi w naszym kraju poświęcił uczony nieduży rozdział zatytułowany „Со Исак Самоковлија во Полска” i fragment rozdziału zatytułowanego "Со Десанка Максимовиќ (s.104-107). Koneski pisze, że podczas podróży zagranicznych nigdy nie sporządzał notatek. Wyjątkowo zrobił to podczas pobytu w Polsce. Szczęśliwie po pobycie tym zachował niewielki notes zatytułowany „Дневник од Полска”, o którym Koneski pisze:

„На своите патувања до туѓи земји никогаш не сум водел белешки. (...) Еден единствен исклучок направив при споменатата посета на Полска. Зачуван е кај мене еден мал нотес на кој е испишан претенциозен наслов „Дневник од

Полска”. Всушност тоа се само шутри белешки, во кои од ден на ден се соопштува просто кај сме биле и што сме правиле. Ретко ќе се јави и некој краток коментар, особено во врска со разговори што сме ги воделе. Но каков и да е, овој потсетник ми помага сега да бидам сигурен барем во временскиот редослед”. (Конески 1988: 109).

Pobyt delegacji jugosłowiańskich twórców w Polsce trwał prawie miesiąc, od 12 października 1947 r. do 8 listopada 1947 r. Delegacja odwiedziła szereg miast, m.in. Warszawę, Wrocław, Gdańsk, Poznań, Katowice, Kraków, Zakopane. W Warszawie prezes Związku Literatów Polskich Jarosław Iwaszkiewicz wydał na cześć delegacji obiad, w którym uczestniczyli liczni polscy pisarze, między innymi Aleksander Wat, Zofia Nałkowska, Jerzy Putrament, Stanisław Ryszard Dobrowolski. Do pełnego ruin Wrocławia delegacja przyjechała szesnastego października 1947 roku. O pobycie we Wrocławiu Koneski napisał: „Во Вроцлав стигнавме на 16 октомври. И тоа беше разурнат град. Попладнето истиот ден имавме наше литературно читање. Не поздравиле славистот проф. д-р Марјан Јакубец. Колку што се сеќавам, читавме при светлост од петролејка, зашто струјата беше прекината”.(Koneski 1988: 111).

Prof. Marian Jakóbiec mieszkał we Wrocławiu od niedawna. Do Wrocławia przyjechał latem 1947 roku po dwuletnim pobycie w Belgradzie, gdzie pracował jako *attaché* prasowy i kulturalny w tamtejszej ambasadzie. W powołanym do życia jesienią 1945 roku Instytucie Filologii Polskiej i Słowiańskiej, którego organizatorem i pierwszym dyrektorem był jego przyjaciel, polonista i slawista Stanisław Rospond, Marian Jakóbiec objął Katedrę Historii Literatury Rosyjskiej i Innych Literatur Słowiańskich. W roku 1950 w wyniku połączenia tej Katedry z Katedrą Filologii Wschodniosłowiańskiej utworzona została Katedra Filologii Rosyjskiej, zasłużona poprzedniczka działającego do dziś Instytutu Filologii Słowiańskiej. Katedrą tą, a później utworzonym na jej bazie Instytutem Filologii Słowiańskiej, kierował Marian Jakóbiec do 1971 roku. Wypada dodać, że zarówno Stanisław Rospond, jak i Marian Jakóbiec przed II wojną światową, w latach trzydziestych XX wieku, byli stypendystami rządu jugosłowiańskiego i podczas pobytu w Jugosławii odbyli również podróże po Macedonii. Obaj uczeni pozostawili dość obszernie relacje z tych

podróży. Stanisław Rospond swoją relację z podróży po Macedonii zamieścił w książce *Jugosławia. Z teki podróżnika i obserwatora* (Rospond 1935). Informacji o podróżach Mariana Jakóbca do Macedonii dostarcza jego książka *Z daleka i z bliska. Wspomnienia i pamiątki w biografii zebrane i uporządkowane przez córkę Milicę Jakóbiec-Semkowową* (Jakóbiec 2009)¹. Z książki dowiadujemy się, że Marian Jakóbiec odwiedził Macedonię dwukrotnie. W 1934 roku był tam od 4 do 9 lipca, a w 1936 roku - od 17 do 23 lipca. Zwiedził Skopje, Ochrydę, Bitolę, Debar, Tetovo, Prizren. Zapoczątkowane w 1947 roku kontakty Mariana Jakóbca i Błaże Koneskiego kontynuowane były w latach następnych. Wiadomości o tych kontaktach dostarcza nam korespondencja uczonych, ich wspomnienia i dedykacje na książkach, które Koneski przysłał swemu wrocławskiemu koledze.

W archiwum Mariana Jakóbca zachowały się dwa listy, kartka pocztowa i zaproszenie do udziału w konferencji naukowej². Ta skromna ilościowo korespondencja obejmuje jednak znaczny odcinek czasu, lata 1955 – 1975, i świadczy o tym, że kontakty między uczonymi – wyjąwszy okres od końca lat czterdziestych do połowy lat pięćdziesiątych – miały charakter trwały. Listy i kartka pocztowa napisane są po serbsku łąciną, przy czym pierwszy list i zaproszenie napisane zostały na maszynie, natomiast drugi list i kartka pocztowa napisane są odręcznie. Pierwszy z zachowanych listów Koneskiego do Jakóbca nosi datę 18.XI.1955 roku. Tekst listu przytaczam w całości.

Filozofski fakultet
Seminar za makedonski jazik
Skopje
Prof. Marian Jakóbiec
Uniwerytet
Wrocław

18.XI.1955

Dragi druže profesore!
Zahvaljujem Vam najlepše na kartki iz Vroclava. Uvek se živo
sećam boravka u Vašem gradu.

¹ W 2010 roku fragmenty wspomnień wraz z biogramem prof. Mariana Jakóbca zostały opublikowane również w Macedonii (zob. M.Jakóbiec-Semkowowa 2010: 189-195).

² Listy te są w posiadaniu Pani Profesor Milicy Jakóbiec-Semkowej, której serdecznie dziękuję za ich udostępnienie.

Bio bih veoma radostan ako bismo mogli uspostaviti redovnu razmenu nasih publikacija. Šaljemo Vašem institutu Godišen zbornik Filoz. fakulteta u Skopju. Molim Vas da se zauzmete i mi dobijamo Vaša izdanja.

Srdačno Vas pozdravlja

Vaš

Blaže Koneski (odručnie)

W liście tym Blaže Koneski dziękuje Marianowi Jakóbcowi za kartki z Wrocławia, z czego wynika, że korespondencja między uczonymi została nawiązana już wcześniej. Ze wspomnień Mariana Jakóbca dowiadujemy się, że Koneski odwiedził Polskę wiosną 1959 roku i był we Wrocławiu tuż przed świętami Wielkiej Nocy. W swym dzienniku pod datą 19 marca Marian Jakóbiec zanotował: „W wielkie zakłopotanie wprowadził mnie list Myszka [Zwolińskiego]³. Píše mi, że w przyszłym tygodniu przyjedzie do Wrocławia Koneski ze Skoplja, w sam raz w dniu, kiedy będę w Poznaniu. Ma się tu zatrzymać do soboty i jechać stąd dalej, do Katowic i Belgradu. Jak go wcisnąć do pociągu w przeddzień świąt?” (Jakóbiec 2012: 229).

22 marca Marian Jakóbiec zamówił Koneskiemu noclegi w hotelu „Monopol”. Uczeni spotkali się 26 marca, a więc po prawie dwunastu latach od pierwszego spotkania w 1947 roku. Tego dnia Jakóbiec zanotował: „Dzisiaj gościłem Koneskiego. Byliśmy na Uniwersytecie, pokazałem mu aulę⁴, później zaprosiłem na obiad, który się nie udał, bo gość czuł się fatalnie” (Jakóbiec 2012: 231). W zapisie z następnego dnia (Wielki Piątek, 27 marca 1959 r.) czytamy: „Zająłem się Koneskim. Byłem z nim u Gajka i Rosponda. Mówiliśmy o tym, aby nawiązać współpracę naukową i personalną, zaczęta zresztą przez studentów. Później zaprosiłem gościa na obiad do „Monopolu”. Kolbuszewski przysłał po niego auto z Opola”⁵. W

³ Przemysław Zwoliński (1914-1981) – językoznawca sławista, przyjaciel M. Jakóbca ze studiów na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie, profesor Uniwersytetu Warszawskiego.

⁴ Mowa tu o Auli Leopoldyńskiej, znajdującej się w gmachu głównym Uniwersytetu Wrocławskiego, w której po piętnastu latach, 1 września 1974 roku odbyła się uroczystość nadania Koneskiemu doktoratu honoris causa Uniwersytetu Wrocławskiego (zob. o tym dalej).

⁵ Stanisław Kolbuszewski (1901-1965) – historyk literatury, w latach 1956-1959 rektor Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Opolu. Zabawną historię o tej podróży do Opola opowiadał mi kiedyś syn prof. Stanisława Kolbuszewskiego, prof. Jacek Kolbuszewski,

tym zapisie zwracają uwagę słowa o współpracy studentów. Nie wiadomo jednak na czym ta współpraca polegała. Po powrocie z Wrocławia Koneski wysłał 7.04.1959 roku ze Skopia kartkę pocztową, w której dziękuje Jakóbcowi za jego troskę i przekazuje pozdrowienia dla najbliższych wrocławskiego sławisty.

Drugi list Koneskiego do Jakóbca nosi datę 11.11.1967 roku i wiąże się z ważnym wydarzeniem, jakim było utworzenie w roku 1967 Macedońskiej Akademii Nauk i Sztuk, której pierwszym prezesem wybrany został Błaże Koneski. Z tej okazji Marian Jakóbiec skierował na ręce Koneskiego gratulacje, za które ten dziękuje wrocławskiemu koledze. List zawiera podziękowanie za nadesłane gratulacje i zapewnienie, że jego nadawca zawsze pamięta zarówno Mariana Jakóbca, jak i jego najbliższych. List kończą życzenia pomyślności i pozdrowienia.

W 1975 roku Błaże Koneski skierował do Mariana Jakóbca zaproszenie do udziału w międzynarodowej konferencji naukowej „Крсте П. Мисирков и национално-културниот развој на македонскиот народ до ослободувањето”. Była to konferencja zorganizowana przez Instytut Języka Macedońskiego „Kрste Misirkow” z okazji stulecia urodzin Krste P. Misirkowa, patrona Instytutu. Na zaproszeniu jest podpis Koneskiego jako przewodniczącego komitetu organizacyjnego. Konferencja odbyła się w dniach 23-25 kwietnia 1975 w Skopiu. O ile mi wiadomo, Marian Jakóbiec nie uczestniczył w konferencji. Wziął w niej natomiast udział jego przyjaciel Przemysław Zwoliński, który wygłosił referat *Полегуйте на К. Мисирков за македонскиот јазик* (Зволињски 1976).

W księgozbiornie Mariana Jakóbca zachowało się kilka książek przysłanych przez Koneskiego. Są to następujące książki: Венко Марковски, *Порои*, Државно издателство на Македонија, Скопје 1945, Блаже

który jako student towarzyszył Koneskiemu w podróży do Opolą. Podczas podróży wywiązał się między nimi ciekawy dialog, którego tematem były tereny, przez które prowadziła droga. Jak wiadomo, droga z Wrocławia do Opolą wiedzie przez tereny równinne, na co zwrócił uwagę Koneski, mówiąc: „Jaka piękna równina”. W odpowiedzi usłyszał: „Ależ panie profesorze, jak równina może być piękna”. Na to z kolei Koneski powiedział, że u siebie w Macedonii ma góry dookoła. Uroku tej rozmowie dodaje fakt, że prof. Jacek Kolbuszewski, literaturoznawca i taternik, jest autorem znakomitych prac poświęconych problematyce gór w literaturze (zob. np. J. Kolbuszewski, *Góry – przestrzenie i krajobrazy. Studia z historii literatury i kultury*, Wrocław 1940).

Конески, *Грамајтика на македонскиот литературен јазик*, дел I, *Увод. За гласовите. За акцентот*, „Просветно Дело”, Скопје 1957, Блаже Конески, *Грамајтика на македонскиот литературен јазик*, Дел II, *За формите и нивната употреба*, Издавачко претпријатие „Просветно дело”, Скопје 1954. Na obydwu tomach *Gramatyki* widnieją dedykacje napisane ręką Koneskiego. Na tomie I Koneski napisał.: Na kolegata проф. д-р М. Јакубец со пријателски чувства, 18.VI.58, Скопје, podpis (nieczytelny). Identyczny w treści tekst widnieje na tomie II *Gramatyki* Koneskiego.

W roku 1962 Marian Jakóbiec opublikował liczący 57 stron przegląd literatur słowiańskich zatytułowany *Literatury słowiańskie. Zarys dziejów. Przewodnik tematyczny*, Wrocław 1962. Znalazło się w nim również miejsce dla literatury macedońskiej, którą autor przedstawił na tle innych literatur słowiańskich. W przeglądzie znajdujemy następującą zwięzłą charakterystykę zagadnień dotyczących literatury macedońskiej, jakie w swych wykładach omawiał prof. Jakóbiec w swych wykładach: „Ukształtowanie się w Ludowej Republice Macedonii nowoczesnej literatury macedońskiej. Jej tradycje dziewiętnastowieczne. Najwybitniejsi współcześni przedstawiciele: Kosta Racin, Kole Nedelkovski, Blaže Koneski, Slavko Janevski” (Jakóbiec 1962: 51). Trzeba powiedzieć, że przewodnik daje tylko ogólne wyobrażenie o treści i bogactwie wykładów prof. Jakóbca poświęconych literaturom słowiańskim, w tym młodej literaturze macedońskiej. Wykłady, które prof. Jakóbiec przez wiele lat wygłaszał dla studentów I roku filologii rosyjskiej, trwały dwa semestry i kończyły się trudnym egzaminem, podczas którego trzeba było też wykazać się znajomością przewidzianych programem lektur⁶.

Bez mała trzydzieści lat po opublikowaniu wspomnianego wyżej przewodnika po literaturach słowiańskich ukazało się w Polsce wielkie dzieło poświęcone literaturom europejskim (*Dzieje* 1991). W pracy tej osobne miejsce zajmuje rozdział „Literatury narodów Jugosławii” (s. 129-289) autorstwa Mariana Jakóbca. W podrozdziale zatytułowanym „7. Literatura macedońska” Marian Jakóbiec pisał:

⁶ Jednym ze słuchaczy wykładów prof. Mariana Jakóbca z historii literatur słowiańskich był autor tego tekstu, który na egzaminie otrzymał między innymi pytanie dotyczące twórczości Blaže Koneskiego.

„Niezwykłym zjawiskiem w życiu kulturalnym powojennej i współczesnej Jugosławii jest literatura macedońska. Znikła tradycja z okresu międzywojennego, bez ostatecznie wyrobionego i ustalonego języka literackiego, bez ustalonych norm stylistycznych, zajęła ona godne miejsce nie tylko wśród literatur południowosłowiańskich, ale stała się też widocznym komponentem europejskiej kultury literackiej. (...) Czołową postacią tej literatury – na miarę człowieka renesansowego – jest Błaże Koneski (ur. 1921). Ogromną zasługą tego twórcy było skodyfikowanie macedońskiego języka literackiego, ustalenie dla tego języka norm leksykalnych, gramatycznych i stylistycznych. Intuicja językowa i rzetelna wiedza lingwistyczna pozwoliły mu wybrnąć z gąszczy zagadnień przy ustalaniu tych norm i przekazaniu ich innym pisarzom. Podobnie jak inni twórcy słowiańscy czasów odrodzenia narodowego i tzw. „ruchu budzielskiego”, Koneski skutecznie zastosował normy języka macedońskiego we własnej bogatej i wszechstronnej twórczości”. (Dzieje 1991: 359).

Dalej Jakóbiec zwięźle scharakteryzował twórczość Koneskiego i przypomniał jego zasługi tłumacza jako poezji polskiej. Ponadto omówił twórczość takich autorów, jak: Slavko Janevski, Vlado Maleski, Kole Cašule.

Doniosłym wydarzeniem w historii polsko-macedońskich kontaktów naukowych było przyznanie Błaże Koneskiemu z okazji Zjazdu Sławistów w Warszawie w 1973 roku tytułu doktora *honoris causa* Uniwersytetu Wrocławskiego.

Uroczystość odbyła się 1 września 1973 roku w Auli Leopoldyńskiej Uniwersytetu Wrocławskiego (Sokołowski 2001: 89-94). Promotorem był prof. Marian Jakóbiec, który w krótkim przemówieniu przedstawił osiągnięcia Koneskiego, a następnie po odczytaniu tekstu laudacji wręczył mu dyplom doktora *honoris causa*. Dyplom ten, jak miałem okazję przekonać się o tym w październiku 2009 roku, znajduje się w Muzeum Koneskiego w Nebregowie. Ponieważ przemówienie prof. Jakóbca nie było dotychczas publikowane w całości, podaję jego pełny tekst:

„Wielce Szanowny Panie Profesorze, Drogi Kolego i Przyjacielu,

Przypadł mi w udziale wielki zaszczyt wręczenia Ci dyplomu doktora *honoris causa*, którym mój Uniwersytet pragnie w związku z VII Międzynarodowym Kongresem Sławistów wyrazić Ci najwyższe uznanie za Twój wkład do światowej

filologicznej nauki, do rozwoju narodowego i kulturalnego Twego kraju i do umacniania więzów przyjaźni i współpracy między narodami Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Jugosławii i Polski. Jesteśmy dumni, że do księgi naszych honorowych doktorów, na kartach której widnieją nazwiska najwybitniejszych ludzi nauki, kultury i życia społecznego, zostaje wpisane także Twoje imię.

Twoja wszechstronna działalność na polu naukowym, literackim i organizacyjnym przywodzi nam zawsze na myśl wielkich słowiańskich budzicieli początków XIX wieku: nieśmiertelnego Vuka Karadžicia, Kopitara, Czelakowskiego, Szafarzyka, działaczy ruchu ilirskiego, z tym, że Ty pracujesz już zgodnie z duchem nowych czasów, żeś zastosował w swoich pracach nowoczesne i odkrywcze metody, że skodyfikowany przez Ciebie macedoński język literacki potrafiłeś z tak niezrównanym mistrzostwem zastosować w twórczości literackiej stanowiącej jedno z najwyższych osiągnięć piśmiennictwa Twojego kraju. Głęboki szacunek budzi zawarta w Twoich utworach postawa człowieka i obywatela, szczery humanizm, głęboka zaduma nad losem człowieka.

Drogi Kolego i Przyjacielu.

Jesteś pierwszym Jugosłowianinem, któremu Uniwersytet nasz przyznał miano doktora honorowego, pierwszym Macedończykiem, tak zaszczytnie wyróżnionym w polskiej nauce. Dlatego proszę Cię, byś wraz z dyplomem, który za chwilę zostanie Ci wręczony, przeniósł do swojej ojczyzny wyrazy podziwu i uznania dla swojego bohaterskiego i pracowitego ludu, byś od nas pozdrowił szczyty Szar Planiny i Jakupicy, zielone doliny Wardaru i Treski, krystaliczne wody Ochrydy i Dojrana, byś się pokłonił pamiątkom wielkiej przeszłości Twojej ojczyzny, uwieńczonym w harmonijnych kształtach, malowidłach i rzeźbach Waszych macedońskich monasterów“. (Archiwum Uniwersytetu Wrocławskiego, Sygn. NN-0732).

Przytaczam również pełny tekst wystąpienia Koneskiego, który dziękując za przyznane mu wyróżnienie, powiedział:
Magnificencjo! Wysoki Senacie! Panowie Profesorowie! Panie i Panowie!

Jestem głęboko wdzięczny za zaszczyt, który mnie spotyka w momencie otrzymania tytułu doktora honoris causa Uniwersytetu Wrocławskiego. Ja pierwszy pozwolę sobie przecenić w tym momencie swój skromny wkład mówiąc,

że rozumiem zaszczyt, który mnie spotkał, jako wyraz braterskiego uznania okazanego przez Wasz Uniwersytet sławistyce jugosłowiańskiej i macedońskiej.

Związki sławistyki polskiej i jugosłowiańskiej są stare i dobrze znane, sięgają początków rozwoju nauki sławistycznej i zawsze rozwijały się pod znakiem twórczej współpracy. Z przyjemnością pragnę podkreślić, że w ostatnich dziesięcioleciach tej współpracy żywo uczestniczy ośrodek macedoński w Skopju. Wiadomo ponadto, że wielu Macedończyków w tych właśnie latach otrzymało wykształcenie w Polsce, poczem włączyli się twórczo w życie swego kraju. Dzięki temu jeszcze żywiej odczuwamy w naszym środowisku obecność języka polskiego i kultury polskiej.

Kraje nasze wiąże również wiele wspólnego w ich losach historycznych, szczególnie w czasach najnowszych. Ze wspólnych trudnych doświadczeń wyrastają trwałe sympatie, jak też z przekonania, że tylko na zdrowych zasadach humanizmu możemy budować przyszłość ludzkości. Nauka, sztuka, wszelka działalność na polu kultury – oto istotne czynniki, które bazę tę kształtują. Chciałbym przy tej okazji wyrazić swoje przekonanie, że nauka polska, literatura polska, kultura polska była i jest zawsze wybitnym czynnikiem ewolucji duchowej również w naszym środowisku. Dla wielu z nas ten fakt jest częścią ich własnego życiorysu. Dlatego wdzięczność, którą tu wyrażam, ma szczególne znaczenie. Chciałbym, żeby Państwo to odczuli“. (Archiwum Uniwersytetu Wrocławskiego, Sygn.NN-0732, s.16).

W archiwum Macedońskiej Akademii Nauk i Sztuk w Skopiu wśród kilku pamiątek związanych z pobytem Koneskiego we Wrocławiu zachowała się odręcznie napisana pierwsza strona roboczej wersji przemówienia Koneskiego⁷, natomiast w Archiwum Uniwersytetu Wrocławskiego odnalazłem dwa zdjęcia z uroczystości. Oprócz Błaże Koneskiego i Mariana Jakóbca można na nich zobaczyć między innymi Bożydara Widoeskiego i Zuzannę Topolińską. Jak wiadomo, uczeni ci w latach następnych położyli

⁷ Kopię roboczej wersji przemówienia Koneskiego udostępnił mi Pan dr Nikola Gjorgon, któremu pragnę serdecznie podziękować.

wielkie zasługi na polu współpracy polsko-macedońskiej. Wiele zawdzięcza im też macedonistyka wrocławska⁸.

Na koniec chciałbym jeszcze dodać, że kiedy Blaže Koneski odwiedził Wrocław w listopadzie 1947 roku, studentem i jednocześnie asystentem w Katedrze Języka Polskiego Uniwersytetu Wrocławskiego był Zbigniew Gołąb, który przyjechał do Wrocławia jesienią 1945 roku, by w powołanym właśnie do życia Uniwersytecie Wrocławskim kontynuować studia rozpoczęte podczas II wojny światowej w warunkach konspiracyjnych na Uniwersytecie Jagiellońskim. W grudniu 1947 roku Zbigniew Gołąb obronił napisaną pod kierunkiem Stanisława Rosponda pracę magisterską nt. „Księga Henrykowska. Opracowanie Językowe”, uzyskując dyplom magistra w zakresie filologii polskiej (dyplom z nr 51 wydany 15 XII 1947 r.). Materiały zachowane w Archiwum Uniwersytetu Wrocławskiego świadczą o tym, że młody uczyony już podczas studiów miał skryształizowane poglądy co do swej przyszłości naukowej. W kwestionariuszu z 12 czerwca 1948 roku zadeklarował, że w ciągu najbliższych dwóch lat zamierza przygotować rozprawę doktorską nt. „Dialekty wymarłych Słowian połabskich w świetle toponomastyki średniowiecznej”. W tym samym kwestionariuszu w rubryce „Zamierzenia naukowe na przyszłość” Gołąb napisał, że po uzyskaniu doktoratu zamierza zająć się badaniami językowo-etnograficznymi Słowiańszczyzny Bałkańskiej. Charakteryzując osiągnięcia Gołąba w „działalności naukowej, dydaktycznej i społecznej” Władysław Kuraszekiewicz napisał, że wyróżnia się on „wybitnie w dziedzinie studiów językoznawczych słowiańskich”⁹. Na Uniwersytecie Wrocławskim Gołąb pracował do 30 września 1948 roku. Aresztowanie i pobyt w więzieniu uniemożliwiły młodemu uczonemu dalszą pracę na Uniwersytecie Wrocławskim¹⁰. Z zachowanych materiałów archiwalnych dowiadujemy

⁸ O ich współpracy z wrocławskim ośrodkiem slawistycznym piszę w osobnym artykule (Sokołowski 2020).

⁹ W Kwestionariuszu osobowym z 12.06.1948 roku w rubryce „6.Szczegółowy przebieg studiów dotychczasowych” Gołąb podaje: „Od 1943 do 1946 włącznie studia w zakresie filologii polskiej i słowiańskiej w Krakowie na Uniw. Jagiell. (dwa lata konspiracyjnie); dyplom magisterski (wraz z pracą) na Uniw. Wrocław w 1947 (Archiwum Uniwersytetu Wrocławskiego, Sygn. 138/Zbigniew Gołąb).

¹⁰ Profesora Zbigniewa Gołąba poznałem w sierpniu 1978 w Ochrydzie podczas Seminarium Języka, Literatury i Kultury Macedońskiej. Wiedząc, że jestem z Wrocławia chętnie dzielił się ze mną wspomnieniami z czasów, gdy był studentem i pracownikiem

się tylko, że w odpowiedzi na zapytanie władz Uniwersytetu Wrocławskiego dotyczące dalszego zatrudnienia Gołaba „Ministerstwo Oświaty nie może wyrazić zgody na zatrudnienie ob. mgr. Zbigniewa Gołaba w charakterze kontraktowego st. asystenta przy Katedrze Języka Polskiego na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Wrocławskiego we Wrocławiu”¹¹.

Trwające kilka dziesięcioleci kontakty naukowe dwóch wybitnych uczonych – Błaże Koneskiego i Mariana Jakóbca zajmują ważne miejsce w historii współpracy Uniwersytetu Wrocławskiego z Macedonią. W ostatnich latach współpraca ta została zintensyfikowana i znacznie rozszerzona. W sposób znaczący przyczyniła się do powołania w Instytucie Filologii Słowiańskiej Uniwersytetu Wrocławskiego w 2010 roku Pracowni Macedonistyki. Wroclawska Pracownia Macedonistyki nawiązuje do tradycji zasłużonej dla badań macedonistycznych w Polsce Pracowni Składni Macedońskiej, którą w roku 1974 w Instytucie Słowianoznawstwa PAN zorganizowała prof. Zuzanna Topolińska¹².

Користена литература

Кирилица

Зволињски, П. 1976. „Погледите на К. Мисирков за македонскиот јазик”, *Крстѝе П. Мисирков и национално-културниот развој на македонскиот народ до Ослободувањето*, Реферати на симпозиумот во Скопје, 22 и 23 април 1975, Скопје, 53-56.

Конески, Н. 1988. *Дневник ѝо многу години*, Скопје.

Латиница

Dzieje 1991. *Dzieje literatur europejskich*, red. W. Florian, t. 2, cz. 2, Warszawa.

Jakóbiec, M. 1962. *Literatury słowiańskie. Zarys dziejów. Przewodnik tematyczny*, Wrocław.

Jakóbiec, M. 1991. „Literatury narodów Jugosławii”, *Dzieje literatur europejskich*, red. W. Florian, t. 2, cz. 2, Warszawa.

Uniwersytetu Wrocławskiego. We wspomnieniach tych nie zabrakło opowieści dotyczących dramatycznych momentów jego życia z czasów II wojny światowej oraz opowieści o aresztowaniu i pobycie w komunistycznym więzieniu.

¹¹ Archiwum Uniwersytetu Wrocławskiego, Sygn. 138/Zbigniew Gołab, s.23.

¹² Zwięzły zarys historii badań nad językiem i literaturą macedońską na Uniwersytecie Wrocławskim przedstawiłem w osobnym opracowaniu, w którym wykorzystałem też fragmenty niniejszego artykułu (Sokołowski 2020).

- Jakóbiec, M. 2009. *Z daleka i z bliska. Wspomnienia i pamiętniki w bibliografię zebrane i uporządkowane przez córkę Milicę Jakóbiec-Semkowową*, Wrocław.
- Jakóbiec-Semkowowa, M. 2010, *Przedwojenna Macedonia we wspomnieniach polskiego slawisty* [wybór z książki: M. Jakóbiec, *Z daleka i z bliska. Wspomnienia i pamiętniki w bibliografię zebrane i uporządkowane przez córkę Milicę Jakóbiec-Semkowową*, Wrocław 2009], ПРИЛОЗИ МАНУ, XXXV, 1, Скопје, 189-195.
- Rospond, S. 1935, *Jugosławja. Z teki podróżnika i obserwatora. Z ilustracjami i mapką*, Miejsce Piastowe.
- Sokołowski, J. 2001. „Kartka z dziejów polsko-macedońskich stosunków naukowych”, *Македонски јазик*, 2000-200, LI -LII, 89-94.
- Sokołowski, J. 2020, *Z dziejów badań macedonistycznych i współpracy polsko-macedońskiej na Uniwersytecie Wrocławskim*, Погледи за македонскиот јазик: Зборник на трудови. Одговорен уредник Снежана Велковска и др. Институт за македонски јазик Крсте Мисирков", Скопје, 577-594.

ЈАН СОКОЛОВСКИ

**ОД ИСТОРИЈАТА НА ПОЛСКО-МАКЕДОНСКИТЕ НАУЧНИ
ОДНОСИ (БЛАЖЕ КОНЕСКИ И МАРЈАН ЈАКУБЈЕЦ)**

Резиме

Во статијата станува збор за многугодишните научни контакти меѓу двата научника – акад. Блаже Конески и професор Марјан Јакубјец. Блаже Конески неколку пати бил во Вроцлав, првиот пат веднаш по војната, во 1947 година. Дознаваме за тоа од неговите мемоари, од писмата упатени до професорот Јакубјец, како и од мемоарите на самиот Јакубјец. Во 1973 година Блаже Конески ја доби титулата *doctor honoris causa* на Вроцлавскиот универзитет. Промотор на почесниот докторат на Блаже Конески беше професорот Марјан Јакубјец.

Natalija ULČNIK

Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru
Maribor, Slovenija

RABA IZBRANIH SLAVIZMOV V SLOVENŠČINI

Abstrakt: Prispevek se osredinja na proces prevzemanja besed iz drugih slovanskih jezikov v slovenščino, na odzive jezikoslovcev na slavizme v 20. stoletju in normativnost teh leksemov v jezikovnih priročnikih. Preverjeno je tudi zanimanje za izvor besed in raba slavizmov med govorniki slovenščine na začetku 21. stoletja ter prisotnost oz. konkretna raba izbranih slavizmov v korpusu Gigafida 2.0.

Ključne besede: leksika, slovenski jezik, prevzete besede, normativni priročniki, korpus pisne slovenščine

0 UVOD¹

V razvoju slovenskega knjižnega jezika je bila zaradi medjezikovnih stikov in vplivov vseskozi opazna raba prevzetih besed, sprva zlasti germanizmov, kasneje tudi slavizmov. Germanizmi so se začeli že od 16. stoletja načrtno izločati in nadomeščati z izvirnimi slovenskimi izrazi,² v 19. stoletju pa so se (tudi zaradi povečane poimenovalne potrebe in zavesti o povezanosti slovanskih jezikov) začele besede v vse večji meri prevzemati iz drugih slovanskih jezikov, zato v tem obdobju govorimo o procesu slavizacije (prim. Orožen 1996, Orel 2005, Jesenšek 2013, Jesenšek 2015).³ V prvi polovici 20. stoletja se je intenzivno razmišljalo o možnostih nadomeščanja slavizmov z izvirnimi slovenskimi izrazi, kar se je lahko stopnjevalo celo do skrajno purističnih prizadevanj, ki so se začela

¹ Prispevek je nastal v okviru Raziskovalnega programa št. P6-0156 (*Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine* – vodja programa prof. dr. Marko Jesenšek), ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

² O prevzetih besedah v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja prim. Narat (2008/2009).

³ Značilno besedje določenega slovanskega prostora se je že zelo zgodaj začelo prenašati tudi v nestične slovanske jezike; več o velikomoravskem in panonskem besedju v makedonskih biblijskih besedilih najdemo npr. v Nikolovski (2016).

odražati tudi v normativnih priročnikih. V članku je na izbranih primerih preverjeno, kako so (bili) ti leksemi normirani in ali se ohranjajo tudi v sodobni pisni rabi.

1 PREVZEMANJE BESED IZ DRUGIH SLOVANSKIH JEZIKOV

Prevzemanje leksemov iz drugih slovanskih jezikov v slovenščino je postalo izrazitejše v 19. stoletju, izvorni jezik in način prevzemanja (s posredovanjem ali neposredno iz določenega jezika) pa lahko razberemo tudi iz etimološkega slovarja (prim. Snoj 2015). Prevzete besede po slovenski terminologiji delimo na izposojenke, tj. besede, ki jih je »preprosto ljudstvo vpeljalo iz sosednjega narečja tujega jezika v svoje narečje«, in tujke, tj. besede, ki so jih iz tujega knjižnega jezika v slovenski knjižni jezik uvedli izobraženci (Snoj 2005: 115). Slavizmi, ki so se v slovenščini pojavili v 19. stoletju, so najpogosteje tujke, saj so bili v slovenski knjižni jezik (npr. v publicistiko in leposlovje) uvedeni iz drugih slovanskih knjižnih jezikov, npr. *pločnik*, *razred*, *slovar*,⁴ *sposoben*, *školjka*, *tajnik*, *vlak*. Večine teh besed danes ne zaznavamo kot tujih, saj so dobro prilagojene slovenskemu knjižnemu (in tudi neknjižnemu) jezikovnemu sistemu. Prav zato jih običajno uporabljamo brez zadržkov in ne razmišljamo o njihovem nadomeščanju. Nekatere besede pa so s prevzemom v slovenski jezik začele zamenjevati obstoječe domače besede (uporabljati se je začel npr. samostalnik *zločin* za že prisoten izraz *hudodelstvo*), kar je med nekaterimi jezikoslovci spodbudilo nasprotovanje njihovi rabi, ki se je začelo izkazovati kot (skrajni) purizem. Ne glede na navedeno je opazno, da so se te besede v razvoju večinoma pomensko diferencirale, razvile posebne pomenske odtenke in tako danes soobstajajo ob neprevzetih besedah; lahko so postale tudi podrejeni knjižni sinonimi ali pa so se spontano oz. s knjižnonormativnim in jezikovnokulturnim usmerjanjem postopoma umaknile iz rabe (Ulčnik 2013: 99).

⁴ Podrobneje je o prevzetem izrazu *slovar* pisala Orel (2005: 412–413).

2 ODZIVI NA SLAVIZME V 20. STOLETJU IN NJIHOVO DOJEMANJE NA ZAČETKU 21. STOLETJA

V slovenskem prostoru je opazno kontinuirano zanimanje za slavizme, zlasti leksikalne. Strokovna in nestrokovna javnost se je do njih opredeljevala različno, in sicer s purističnega ter protipurističnega vidika. Posledice obojega, to je poskušanje izločanja, prepovedovanja in omejevanja njihove rabe ter na drugi strani upoštevanje posebnih funkcij in specifičnih pomenskih lastnosti, ki so jih slavizmi razvili, pa so razvidne tudi iz slovenskih pravopisov in slovarjev kot temeljnih jezikovnonormativnih priročnikov. Pregled pomembnejših raziskav o slavizmi v slovenščini pokaže, da so svoje stališče do slavizmov, ki je bilo v posameznih primerih tudi normodajalno, do danes izrazili številni slovenski jezikoslovci, npr. Anton Breznik (1967), Anton Bajec (1951, 1956/57), Janez Dular (1974/75), Boris Urbančič (1987), Franc Jakopin (1982, 1992), v novejšem času tudi Monika Kalin Golob (2003) in Simona Klemenčič (2010).

V jezikovno občutljivem času, ko je bil izrazit boj za enakopravnost slovenščine in ko so se pojavljali poskusi jezikovnega stapljanja v okviru jugoslovanske državne tvorbe (prim. Šolar 1967: 287), je slavizmom veliko pozornost posvečal Anton Breznik. Pripisujemo mu skrajni purizem, saj je tudi uveljavljene in nepogrešljive slavizme nadomeščal z neprevzetimi besedami. Pogosto je pesimistično napovedoval usodo izvornih slovenskih besed, npr. »srbohrv. pisci so vzeli iz ruščine *zanimiv*, *zanimati* in po srbohrv. je začel rabiti te izraze tudi Bleiweis, ker se ni zavedal, da imamo za isti pojem izraz *mikaven*, *mikati*, česar srbohrvaščina nima. Danes je naš izraz že popolnoma pozabljen, ob Bleiweisovem času pa je še živel /.../« (Breznik 1967: 139); »domača beseda *terjati*, *terjatev* se je že tako pozabila, da je Iv. Prijatelj v izdaji Jurčičevih Zbranih spisov vsak tak izraz nadomestil s srbohrv. *zahtevati*, *zahteva* /.../« (Breznik 1967: 140); »*slučaj* je že precej spodrinil domača izraza: 1. *naključje*, 2. *primérljaj*, *primer*« (Breznik 1967: 155); »*sestane*k: domača beseda *snidenje* se je do danes že čisto pozabila, rabila pa se je poleg izraza *shod* v tem pomenu še nedavno« (Breznik 1967: 173). Opombe Jakoba Šolarja (1967) k navedenim trditvam iz knjige *Življenje besed* razkrivajo, da je Breznik nemalokrat navajal splošna in subjektivna opažanja, ne pa ugotovitve, temelječe na natančni pomenski analizi in analizi rabe gradiva. Kljub metodološki spornosti je

raba izvirnih slovenskih besed prav po njegovi zaslugi začela naraščati, včasih tudi neutemeljeno in nekritično. Danes lahko ugotovimo, da so se navedene izvirne in prevzete besede (npr. *zanimiv* – *mikaven*, *sestane* – *snidenje*, *shod*) ohranile prav zaradi pomenske neprekrivnosti. Breznikove razprave pa so, kot ugotavljajo predhodni raziskovalci (Šolar 1967: 288; Jakopin 1992: 96), imele praktičen učinek v rabi, upoštevane so bile tudi pri normativnem določanju slavizmov v Slovenskem pravopisu (v nadaljevanju SP) iz leta 1935 in 1950.

Breznikova raziskovalna izhodišča je prevzemal Anton Bajec, njegovi pogledi na slavizme pa so vplivali tudi na označevanje teh leksemov v informativno-normativnem *Slovarju slovenskega knjižnega jezika*, ki je izhajal med letoma 1971 in 1991 (Jakopin 1992: 96). V njem so slavizmi v veliki meri prisotni, a so večinoma označeni kot knjižni, starinski in zastareli. Ob njih se kot nadrejeni knjižni sinonimi pojavljajo ustreznejše izvirne slovenske besede, zaradi česar je Jakopin (1992: 96) govoril o »reslovenizaciji slovenščine«. Bajec se je v prispevku *Slovanske izposojenke* (1956/57) omejil na ugotavljanje potrebnosti oz. odvečnosti slavizmov glede na rabo in pri tem ločeval tri skupine: 1) besede, sprejete v rabi, npr. *beležiti*, *geslo*, *naslov*, *položaj*, *samostan*, *sloj*, *soprog*, *tiralica*, *uradnik*, *vodja*, *zlog*, *živec*; 2) besede, ki jih SP 1950 prepoveduje (+) ali odsvetuje (*), npr. *diviti se*, *iztok*, *na licu mesta*, *posedovati*, *udejstvovati se*; *brigati se*, *ostavka*, *šetati*, *zagonetka*; 3) besede, o katerih bo v prihodnje odločala raba,⁵ npr. *bolnica*,⁶ *čitalnica*, *član*, *kolebati*, *nežen*, *ponovno*, *smatrati*, *svečan*, *težnja*, *vešč*, *zločin*. Za primere zadnje skupine, ki v SP niso bili prepovedani, je Bajec (1956/57: 151) priporočal posebno opozorilo, s katerim bi pravopis v določenih zvrsteh dajal prednost izvornoslovenski besedi.

Tudi Boris Urbančič (1987: 67–68) je izhajajoč iz funkcijskega vidika ugotavljal pogostost rabe slavizmov, jih razvrščal v skupine in napovedoval njihovo usodo: 1) besede, ki še niso del knjižnega jezika in najbrž tudi ne bodo, npr. *neminovno*, *raznorazen*, *veza*; 2) besede, ki se kljub zavračanju pojavljajo v knjižni rabi, npr. *koristnik*, *zatajiti*; 3) besede, ki v slovenščini izkazujejo ustaljeno rabo, npr. *izmišljotina*, *krojač*, *pesnik*,

⁵ Bajec (1956/57: 146) v tej skupini obravnava »dvomljiv/e/ primer/e/, za katere teče pravda že vrsto let«.

⁶ Podrobneje o razmerju med izrazoma *bolnica* – *bolnišnica* v Ulčnik (2014).

prezirati, proslaviti, žig; 4) besede s pešajočo rabo, npr. *brodovje, oklevati, pravec, svrha, upropastiti*; 5) besede, ki se več ne uporabljajo, npr. *dirniti, gospica, ipak, mržnja, osobito, predbacivati, prosjak, svedok, tuga*. Tudi v tej razvrstitvi slavizmov danes opažamo spremembe, npr. pridevnik *raznorazen* je postal sestavina knjižnega jezika, značilen pa je zlasti za publicistično funkcijsko zvrst (v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika 2*, v nadaljevanju SSKJ², in SP 2001 ima oznako publ.); samostalnik *koristnik* je imel v SP 2001 ob sebi normativno grafično znamenje (črno piko), ki je nakazovalo prepovedano rabo, v SSKJ² pa je brez kvalifikatorjev; pri glagolu *zatajiti* 'odpovedati, pokvariti se, biti neuspešen' je vidna sprememba od prepovedane (SP 2001) do ekspresivne rabe (SSKJ²); raba glagola *oklevati* 'obotavljati se, omahovati' je v SP 2001 normativno določena kot ozko knjižna (neobč.), v SSKJ² pa nima več posebnega kvalifikatorja; samostalnik *pravec* 'smer' se v SP 2001 ne pojavlja več, v SSKJ² ima oznako zastar., raba samostalnika *svrha* 'namen' je v SP 2001 prepovedana, v SSKJ² pa ima oznako zastar.; glagol *upropastiti* 'uničiti' je po SP 2001 odsvetovan, v SSKJ² pa ima ob sebi kvalifikator knjiž. Nekatero besede, ki se po Urbančičevih ugotovitvah (pred več kot tremi desetletji) niso več uporabljale (skupina 5), pa so še vedno prisotne v slovarskem delu SP 2001 in v SSKJ², kjer so večinoma označene kot starinske ali zastarele, npr. *tuga* 'žalost, bolečina', *svedok* 'priča'.

Sodobno knjižnojezikovno stanje torej kaže, da se je status slavizmov večinoma spremenil – nekateri so se umaknili izvornoslovenskim dvojnicam (npr. *podnos* 'pladenj'), pri drugih je prisotna časovna in zvrstno-stilna zaznamovanost (npr. *prapor* 'zastava'), pri tretjih pa je raba lahko tudi nevtralna (npr. *čitalnica, član, nežen, ponovno*). Ob tem pa se v današnjem času govorci slovenskega jezika, zlasti mlajša generacija, ki je odraščala v obdobju po osamosvojitvi Slovenije, ne zavedajo številčnosti v slovenščini prisotnih slavizmov.⁷ Posledično mnogi ne razumejo knjižnonormativnega odsvetovanja nekaterih v splošni rabi opaznih in uveljavljenih leksikalnih

⁷ Trditev temelji tudi na osnovi pedagoškega dela, pri katerem je opazno, da študentke in študenti večino slavizmov po jezikovnem čutu opredeljujejo kot izvorno slovenske besede. O podobnih izkušnjah piše tudi Monika Kalin Golob (2003: 104): »Vsaj dvesto študentov se namreč vsako leto v prvem letniku pri predmetu Jezikovna politika začudeno spogleduje, ko jih vprašam, kaj je slovenski izraz za *izgledati*«.

prvin, saj ne vedo, da se za njimi skrivajo slavizmi in dolgoletno načrtno prizadevanje za njihovo izločanje ter nadomeščanje z izvirnimi slovenskimi ustreznici, npr. *za vsak slučaj – za vsak primer*. Šele natančnejši vpogled v slovenske pravopise in jezikoslovne razprave razkrije razsežnosti te problematike. Obenem pa je opazno, da se med govorce in govorkami še zmeraj pojavlja zanimanje za izvor besed, kar lahko med drugim razberemo tudi iz vprašanj, na katera jezikoslovci in jezikoslovke odgovarjajo v okviru svetovalne dejavnosti na portalu Fran. V *Jezikovni svetovalnici* zasledimo npr. naslednja vprašanja:

- Kakšen je izvor besede *dobrobit*?«

V odgovoru je pojasnjeno, da je bila beseda v slovenščino prevzeta prek hrvaščine iz poljščine (Silvo Torkar, marec 2019).

- Zanima me, zakaj Slovenci uporabljamo besedo *dobrodošlica*, *dobrodošli* itd. za tople ali velike sprejeme gostov? Ali je to arhaično slovensko ali srbohrvatizem? /.../«

Ugotovljeno je, da je v teh primerih prisotno prevzemanje iz hrvaščine (Marko Snoj, december 2017).

- Na portalu Fran sem izvedel, da naj bi bila beseda *čaj* v slovenščini prvič zapisana v 19. stoletju in da naj bi bila prevzeta iz ruščine. Zanima me, kako je kmečko ljudstvo poprej imenovalo take vrste pripravke iz posušenih rastlin.«

Odgovorjeno je, da je starejše poimenovanje čaja *poparek*, lahko pa tudi *kuminovica*, *pelinovica* ipd. ali *ročna voda* (Simona Klemenčič, februar 2019).

Raziskovanje izvora in starejših poimenovanj je torej med ljudmi prisotno, ob tem pa je v posameznih primerih kljub uveljavljenosti nekega slavizma še vedno opazna naklonjenost izvornim slovenskim besedam in posredno tudi želja po njihovi prevladi v prihodnosti, npr.:

- Zanima me, zakaj in kdaj smo si Slovenci od Hrvatov izposodili besedo *obala*, ko imamo svojo besedo *obrežje*. Zakaj jo kljub temu, da smo iz rabe izločili večino hrvatizmov, še vedno na veliko uporabljamo? Zanima me tudi, kdaj jo bo SSKJ opredelil kot zastarelo in se bo začela uporabljati beseda *obrežje*.«

Pojasnjeno je, da je samostalnik *obala* kljub prevzemu iz hrvaščine povsem uveljavljen v slovenščini in ni zastarel, zato tudi ni potrebe po njegovem nadomeščanju z besedo *obrežje*; ob tem pa je ugotovljeno, da se *obrežje* v sodobni rabi pojavlja zlasti za rečni in jezerski, ne pa toliko morski breg (Domen Krvina, november 2018).

3 GRADIVO – IZBRANI SLAVIZMI V SLOVENŠČINI

V nadaljevanju so analizirani izbrani leksemi iz tretje skupine po Bajčevi razvrstitvi (Bajec 1956/57: 149–151), saj je bilo njihovo ohranjanje najbolj odvisno od rabe. Na podlagi spletne izdaje etimološkega slovarja (Snoj 2015) je najprej preverjen njihov izvorni jezik in način prevzemanja, nato pa je prikazano njihovo normiranje v jezikovnih priročnikih. Izpostavljen je status izbranih primerov v slovenskih pravopisih od leta 1950 do 2001 in v SSKJ², ki prinaša celovit opis besedja slovenskega knjižnega jezika do leta 2013 (prim. tabelo 1). S primerjalno metodo je ugotovljeno, kako se je označenost slavizmov in njihov položaj spreminjal v več kot šestdesetletnem razvojnem loku. Nadalje je preverjena raba izbranih leksemov v referenčnem korpusu sodobne pisne slovenščine Gigafida 2.0 (prim. tabelo 2).

Slavizem in njegova izvorno-slovenska ustreznica (po Bajec 1956/57)	Snoj (2015) (stoletje prevzema, nastanka ali prvega zapisa v slovenskem besedilu)	Slovenski pravopis (1950)	Slovenski pravopis (1962)	Slovenski pravopis 2001	SSKJ ²
istoveten <i>isti</i>	prevzeto iz hrv. (19. stol.)	<i>ísti</i>	<i>isti, identičen</i>	<i>identičen, enak</i>	publ. <i>identičen, enak</i>
kolebati <i>omahovati</i>	prevzeto iz hrv. (19. stol.)	<i>omahovati</i>	temperatura koleba → <i>se giblje, rase in pada</i> ; ~ pred odločitvijo → <i>omahovati</i>	Cene zelo ~ajo → <i>nihajo, se spreminjajo</i> ; ~ pred odločitvijo → <i>omahovati</i> ; neobč. <i>kolebati koga/kaj</i> Valovi so kolebali jadrnico <i>gugali, zibali</i>	star. <i>nihati, spreminjati se</i> star. <i>omahovati, pomišljati se</i> knjiž. <i>gugati, zibati</i>

nabaviti (si) <i>omisliti (si)</i>	prevzeto iz hrv., srb. (19. stol.)	<i>omisliti (si)</i>	<i>omisliti (si), preskrbeti (si), kupiti</i>	<i>kaj ~ blago; knj. pog. ~ meso v trgovini kupiti, priskrbeti si</i>	nevtralna raba nav. ekspr. <i>preskrbeti</i>
nadoknaditi <i>nadomestiti, pristoriti</i>	prevzeto iz hrv., srb. (20. stol.)	<i>nadomestiti, pridejati (kar manjka), popraviti (škodo), pristoriti</i>	→ <i>nadomestiti, dodati, pridejati (kar manjka), popraviti (škodo), pristoriti</i>	<i>kaj ~ zamudo nadomestiti; ~ škodo → plačati, poravnati</i>	nevtralna raba
naknaden <i>kasnejši</i>	prevzeto iz hrv., srb. (20. stol.)	<i>kasnejši</i>	→ <i>poznejši, dodaten, nadomesten</i>	urad. <i>poznejši, dodaten</i>	pisar. <i>poznejši, dodaten</i>
slučaj <i>naključje</i>	prevzeto (eventualno prek hrv., srb.) iz rus. (19. stol.)	<i>naključje (+slučaj v pomenu primer)</i>	<i>naključje, primer /.../ za vsak °~ primer /.../ v nasprotnem °~u sicer; drugače; v °~u, da bo dež če bo dež, ob dežju /.../</i>	<i>naključje /.../ za vsak ~ → primer; nekaj ~ev okužbe → primerov; v nasprotnem ~u → sicer; drugače; v ~u slabega vremena → če bo slabo vreme, ob slabem vremenu /.../ publ. za vsak ~ še enkrat kaj preveriti zaradi popolne gotovosti</i>	nevtralna raba publ. tega v nobenem slučaju ne bomo upoštevali <i>nikakor</i> ; publ. bilo je veliko smrtnih slučajev <i>primerov</i> ; publ. v tem slučaju ima prednost nasprotni igralec v <i>takih okoliščinah</i> ; publ. za vsak slučaj grem še enkrat pogledat <i>zaradi popolne gotovosti, pomirjenosti</i> ; publ. v slučaju slabega vremena prireditve ne bo <i>če bo slabo vreme; ob slabem vremenu</i>

smatrati imeti, <i>štetiti za kaj</i>	prevzeto iz hrv., srb. (19. stol.)	<i>imeti (štetiti)</i> za /.../ *smátrati, da ... <i>meniti,</i> <i>misliti</i>	→ <i>imeti, štetiti</i> za /.../, ~, da... → <i>meniti,</i> <i>misliti</i>	<i>koga za koga/kaj</i> /.../ → <i>imeti za,</i> <i>štetiti za;</i> ~am, da to ni res → <i>menim, mislim</i>	publ. <i>imeti za, štetiti</i> <i>za;</i> <i>misliti, meniti</i>
stremeti <i>prizadevati si</i>	prevzeto iz rus. (20. stol.)	* streméti <i>prizadevati si</i>	~ za čim, po čem → <i>gnati,</i> <i>poganjati se,</i> <i>siliti za čim,</i> <i>hoteti kaj,</i> <i>truditi se,</i> <i>prizadevati si</i> za <i>kaj, skušati</i> <i>doseči, iskati</i> <i>kaj</i>	<i>k/h čemu</i> ~ k napredku <i>prizadevati si,</i> <i>usmerjati se;</i> <i>stremeti po čem</i> ~ ~ gmotnih dobrinah; <i>stremeti za čim</i> ~ ~ ugodjem	knjiž. <i>prizadevati</i> <i>si doseči,</i> <i>uresničiti kaj</i> /.../ <i>prizadevati si</i> <i>priiti do česa,</i> <i>pridobiti kaj</i>
trpati tlačiti, <i>trcati</i>	prevzeto iz hrv., srb. (19. stol.)	<i>tlačiti, trcati</i>	→ <i>tlačiti, trcati</i>	<i>poud. kaj</i> ~ obleko v kovček <i>tlačiti</i> ; <i>poud. ~ vse v isti</i> <i>koš ne upoštevati</i> <i>razlik med stvarmi </i>	nav. ekspr. <i>s</i> <i>silo, tlačanjem</i> <i>spravljati kam</i> /.../ ekspr. vse trpa v isti koš <i>ne</i> <i>upoštevata razlik</i> <i>med stvarmi,</i> <i>problemi</i>
zločin <i>hudodelstvo</i>	prevzeto iz hrv., srb. (19. stol.)	<i>hudodelstvo</i>	<i>hudodelstvo</i>	nevtralna raba	nevtralna raba prav. kapitalni <i>zločin kapitalno</i> <i>hudodelstvo</i>

Tabela 1: Izbrani slavizmi v etimološkem slovarju in normativnih priročnikih

Izbrani slavizmi so bili prevzeti ali v slovenskih besedilih prvič zapisani v 19. oz. 20. stoletju (Snoj 2015), prevzemanje pa je potekalo neposredno iz sosednjega slovanskega jezika, tj. hrvaščine, lahko tudi iz hrvaščine oz. srbsčine ali neposredno iz nestične ruščine, le samostalnik *slučaj* je bil verjetno prevzet iz ruščine s posredovanjem hrvaščine, srbsčine. Večina analiziranih besed ima v SP 1950 navedeno izvirnoslovensko ustreznico v ležečem tisku, kar pomeni, da ti leksemi sprva niso bili prepovedani ali eksplicitno odsvetovani; dva leksema (*smatrati, da* in *stremeti*) imata ob sebi zvezdico, ki je označevala besede, pogojno dovoljene za rabo v knjižnem jeziku, en leksem (*slučaj*) je v določenem pomenu ('primer')

označen s križcem, kar pomeni, da gre v knjižnem jeziku za nedovoljeno rabo.⁸ V pravopisu iz leta 1962 je pri nekaterih enako ali primerljivo stanje, le da je večkrat dodana grafična oznaka (puščica desno), ki opozarja, da »beseda /.../ ni najbolj domača in najboljša in da jo je v večini primerov mogoče nadomestiti s pripisanimi ali tem podobnimi izrazi« (SP 1962: 8): *trpati* → *tlačiti*, *trcati*; zveza za *vsak slučaj* je imela ob sebi krožec, ki je označeval nedovoljeno rabo v knjižnem jeziku. V pravopisu iz leta 2001 imajo nekateri leksemi prav tako ob sebi splošno normativno oznako (→ odsvetovano), ki kaže na bolj priporočljivo dvojnico, npr. za *vsak slučaj* → za *vsak primer*; *smatrati* → *imeti za*, *šteti za*. V posameznih primerih so uporabljene kvalifikatorji, npr. neobč. (neobčevalno) – tako je označena »prvina knjižnega jezika, ki je ne uporabljamo v navadnem sporočanju, ampak živi bolj iz izročila knjižnega jezika« (SP 2001: 129): *kolebati koga/kaj* 'gugati, zibati'; knj. pog. (knjižno pogovorno) – »prvina knjižnega jezika, ki je v rabi zlasti v bolj sproščenih govornih položajih« (SP 2001: 129): *nabaviti* 'kupiti, priskrbeti si'; urad. (uradovavno) – »jezikovna prvina, značilna za uradovanje ustanov, podjetij in na splošno za poslovanje« (SP 2001: 130): *naknaden* 'poznejši, dodaten'. Glagol *trpati* je v dveh ponazarjalnih zgledih označen s čustvenostno oznako poud. (poudarjalno): *trpati kaj* (*trpati obleko v kovček* 'tlačiti'), *trpati vse v isti koš* 'ne upoštevati razlik med stvarmi'. Samostalnik *zločin* v SP 2001 in SSKJ² ob sebi nima posebnih normativnih opozoril, kar kaže na njegovo splošno razširjeno rabo in nevtralnost v knjižnem jeziku (pojavlja se tudi kot sestavina strokovnega izraza na pravnem področju), obenem pa je v SSKJ² nevtralna raba značilna še za glagola *nabaviti* 'oskrbeti' in *nadoknaditi* 'nadomestiti' ter za samostalnik *slučaj* (razen v zvezah, ki so označene kot publicistične, npr. v *nobenem slučaju*, v *tem slučaju*). Normativnost se je v SSKJ² v primerjavi s SP 2001 torej sprostila, pri tem pa se je odsvetovalnost spremenila v smer zvrstnega označevanja (npr. publicistična raba izrazov *istoveten*, *smatrati*). V nadaljevanju je preverjena raba izbranih slavizmov v korpusu Gigafida 2.0, ki zajema raznovrstna pisna besedila zadnjih treh desetletij.

⁸ »V nekaterih primerih spačenosti ali nepotrebnosti so besede zaznamovane s +, kar pomeni, da za knjižno rabo beseda ni dovoljena, ali pa z *, kar pomeni, da se ji v skrbnem jeziku ogiblremo.« (SP 1950: 5)

Slavizem	Število pojavitev slavizma	Prevladujoča vrsta besedila	Nekatere opaznejše kolokacije	Možna izvorno-slovenska ustreznica	Število pojavitev ustreznice
istoveten	479	časopisi	istoveten s/z ... istovetna kopija	enak	256.936
kolebati	684	časopisi, internet	kolebati med ...	omahovati	2.383
nabaviti	7.089	časopisi	nabaviti nov/ novo ... nabaviti opremo	kupiti priskrbeti	196.088 19.275
nadoknadi	10.625	časopisi	nadoknadi zaostanek nadoknadi zamujeno uspeli nadoknadi	nadomestiti poravnati	54.250 28.419
naknaden	5.697	časopisi, internet	naknaden zakonodajni referendum naknadna sprememba	poznejši	58.826
slučaj	3.287 (1.353)	časopisi	nesrečen slučaj (za vsak slučaj)	naključje (za vsak primer)	48.830 (5.515)
smatrati	3.949	časopisi, internet	smatrati za ... smatrati, da ...	imeti za šteti za	73.992 15.139
stremeti	6.075	internet, časopisi	stremeti k temu, da ...	prizadevati (si)	85.252
trpati	288	časopisi	trpati v isti koš	tlačiti	4.311
zločin	54.238	časopisi, internet	vojni zločin zagrešiti zločin zločin nad ...	hudodelstvo	1.882

Tabela 2: Prisotnost in raba izbranih slavizmov ter njihovih ustreznice v korpusu Gigafida 2.0

Izbrani leksemi lahko imajo v korpusnem gradivu manj kot 1000 pojavitev (*trpati, istoveten, kolebati*), do 10.000 pojavitev imajo še *slučaj, smatrati, naknaden, stremeti* in *nabaviti*, nad 10.000 pojavitev ima *nadoknaditi*, po pogostosti pa močno izstopa samostalnik *zločin*, ki ima nad 50.000 pojavitev. Nobena od analiziranih besed se do danes ni umaknila iz rabe. Vse se večinoma pojavljajo v lektoriranih besedilih (časopisih), nekatere (*kolebati, naknaden, smatrati* in *zločin*) so zelo pogoste tudi v spletnih besedilih (internet), glagol *stremeti* pa ima v slednjih celo najpogostejšo rabo. Ugotavljamo tudi, da so navedene izvornoslovenske ustreznice v rabi veliko pogostejše od slavizmov, vendar gre pri tem le za orientacijske številke o pojavljanju v korpusu, ki ne odražajo nujno rabe, v kateri bi lahko slavizem nadomestili s predlagano ustreznico (kolokacija *nadoknaditi zamujeno* je npr. pogostejša od *nadomestiti zamujeno*). Ustreznica in slavizem torej nista zmeraj medsebojno zamenljiva. Med analiziranimi besedami izstopa samostalnik *zločin*, katerega raba bistveno presega izraz *hudodelstvo* – odnos začetne konkurenčne rabe se je torej prevesil v prid slavizma, ki je danes v knjižni slovenščini splošno rabljen. Predvidevamo lahko, da je v zadnjih dveh desetletjih na prisotnost v lektoriranih besedilih v večji meri vplivala tudi normativnost v SP 2001, kar se odraža v korpusni rabi; zveza *za vsak slučaj* je torej lahko bila z lektorskimi posegi popravljena v zvezo *za vsak primer*, zaradi česar pogostost slednje ne odraža nujno dejanske rabe avtorjev in avtoric besedil.

4 SKLEP

Sprejemanje slavizmov v slovenski knjižni jezik se je razmahnilo zlasti v 19. stoletju in je bilo v prvi polovici 20. stoletja deležno kritične obravnave jezikoslovcov. Slavizmi so bili kot jezikovne inovacije sprva konkurenčne dvojnice izvornim slovenskim besedam, v prvi polovici 20. stoletja pa so se nekateri tudi pod vplivom knjižnonormativnih usmerjanj (prepovedovanja in odsvetovanja) začeli umikati oz. so se umaknili iz rabe (prim. tudi Ulčnik 2011, 2013). Dokaz, da ima splošna jezikovna raba vendarle veliko moč vplivanja na jezikovni razvoj, so tisti slavizmi, ki jim je kljub nenaklonjenosti oz. nasprotovanju rabi v določenem času uspelo postati nevtralna sestavina knjižnega jezikovnega sistema in so se uveljavili tudi v terminologiji (npr. *zločin*). Ob tem velja poudariti, da v

današnjem času središče jezikoslovnega zanimanja ni več izvor besed, temveč živo jezikovno stanje, pri tem pa je norma, ki se vse bolj uzavešča v splošnem jezikovnem smislu in ne v ozko knjižnojezikovnih okvirih (prim. Dobrovoljc 2004), pojmovana kot nezavedna in spremenljiva kategorija. Normativna tradicija starejših jezikovnih priročnikov se tako v vse večji meri sooča z živo, dejansko rabo, kar tudi v primeru slavizmov vodi v sprostitev normativnosti.

Viri

- Gigafida 2.0: Korpus pisne standardne slovenščine*, viri.cjvt.si/gigafida, dostop 28. 3. 2020.
- Jezikovna svetovalnica Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU*, www.fran.si, dostop 28. 3. 2020.
- Snoj, M. 2015. *Slovenski etimološki slovar*³, www.fran.si, dostop 28. 3. 2020.
- SP 1950: *Slovenski pravopis*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1950. <https://fran.si/slovnice-in-pravopisi/>, dostop 28. 3. 2020.
- SP 1962: *Slovenski pravopis*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1962. <https://fran.si/slovnice-in-pravopisi/>, dostop 28. 3. 2020.
- SP 2001: *Slovenski pravopis, spletna izdaja*, www.fran.si, dostop 28. 3. 2020.
- SSKJ²: *Slovar slovenskega knjižnega jezika, druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja*, www.fran.si, dostop 28. 3. 2020.

Literatura

- Bajec, A. 1951. *Rast slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana: Novinarsko društvo.
- Bajec, A. 1956/57. "Slovanske izposojenke", *Jezik in slovstvo*, 2/4. 145–151.
- Breznik, A. 1967. *Življenje besed*. Priredil Jakob Šolar. Maribor: Založba Obzorja.
- Dobrovoljc, H. 2004. *Pravopisje na Slovenskem*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Dular, J. 1974/75. "Slavizacija v oblikoslovju in skladnji slovenskih publicističnih besedil v drugi polovici XIX. stoletja", *Jezik in slovstvo*, XX/8. 241–249.
- Jakopin, F. 1982. K vprašanju slavizmov v slovenskem knjižnem jeziku. *Obdobje realizma v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Jakopin, F. 1992. Slovanske izposojenke v slovenskem knjižnem jeziku (v 19. stoletju in danes). *Slovenski jezik v stiku s slovanskimi in neslovanskimi jeziki in književnostmi*. Zbornik Slavističnega društva Slovenije 2. Ljubljana. 86–98.

- Jesenšek, M. 2013. *Poglavja iz zgodovine prekmurskega knjižnega jezika*. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta. Mednarodna knjižna zbirka Zora, 90.
- Jesenšek, M. 2015. *Poglavja iz zgodovine vzhodnoštajerskega jezika*. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta. Mednarodna knjižna zbirka Zora, 110.
- Kalin Golob, M. 2003. *Jezikovne reže 2*. Ljubljana: GV revije.
- Klemenčič, S. 2010. Besede iz drugih slovanskih jezikov v slovenščini. *Slovanstvo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. 46. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Zbornik predavanj. Ur. Vera Smole. Ljubljana. 22–26.
- Narat, J. 2008/2009. "Slovenski knjižni jezik 16. stoletja v luči besedoslovnih raziskav", *Slavistična revija*, 56/4, 57/1, 105–138.
- Nikolovski, G. 2016. "Velikomoravsko-panonsko besedišče v makedonskih biblijskih besedilih od 12. do 15. stoletja", *Studia Historica Slovenica: časopis za humanistične in družboslovne študije*, 16/3. 551–570.
- Orel, I. 2005. Izmenjava in ustaljevanje besedja v slovenskem dvojezičnem slovaropisju 19. stoletja. *Knjižno in narečno besedoslovje slovenskega jezika*. Maribor: Slavistično društvo. 391–416.
- Orožen, M. 1996. *Oblikovanje enotnega slovenskega knjižnega jezika v 19. stoletju*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Snoj, M. 2005. "O prevzetih besedah, tujkah in izposojenkah". *Slovenski jezik – Slovene Linguistic Studies*, 5. 113–122.
- Šolar, J. 1967. O ureditvi in uporabi knjige. *Življenje besed*. Maribor: Založba Obzorja Maribor. 265–320.
- Ulčnik, N. 2011. Proces normiranja leksikalnih slavizmov v slovenščini. *Istina, mistifikacija, l'ža v slavjanskite ezici, literaturi i kulturi*. Sofija. 291–298.
- Ulčnik, N. 2013. Vzhodnoslovensko-osrednjeslovenska in slovensko-slovanska jezikovna stičnost. *Slovenski jezik v stiku evropskega podonavskega in alpskega prostora*. Ur. Marko Jesenšek. Mednarodna knjižna zbirka Zora, 93. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti. 81–128.
- Ulčnik, N. 2014. "Dvojnici bolnica – bolnišnica v 19. stoletju in danes". *Slavistična revija*, 62/4. 647–663.
- Urbančič, B. 1987. *O jezikovni kulturi*. Ljubljana: Delavska enotnost.

Наталија УЛЧНИК

УПОТРЕБАТА НА НЕКОИ СЛАВИЗМИ ВО СЛОВЕНЕЧКИОТ ЈАЗИК

Резиме

Славизмите во словенечкиот јазик засилено почнале да се појавуваат во 19. век, додека пак во почетокот на 20. век, поради присутноста на пуризмот во нормативните прирачници, многу од нив биле избегнувани или забранети. Некои од нив со текот на времето излегле од употреба, додека пак некои други, и покрај ненаклонетиот однос на стручната јавност, се задржале и рашириле на определено стручно подрачје, односно во рамките на некој функционален стил. На почетокот од 21. век нивната употреба може да биде сосема неутрална и почеста од словенечката верзија (на пример *zločin* во споредба со словенечкиот израз *hudodelstvo*) или стилистички, видски и временски определена (на пример *trpati, smatrati, kolebati*). Во трудот, врз основа на избрани примери, е прикажан процесот на опуштање во нормата, а истовремено е проверена и потврдена застапеноста на славизмите во корпусот на современиот пишан словенечки јазик (Gigafida 2.0).

ЛИТЕРАТУРА, ПРЕВОД, КУЛТУРА

UDC 821.163.3-1.09

UDC 821.161.1-1.09

Ирен АЛЧЕВСКА

Филологический факультет им. Блаже Конеского

Университет Св. Кирилла и Мефодия

Скопье, Македония

СИМВОЛ ДЕРЕВА В ЛИРИКЕ РУССКОГО ПОЭТА А. ФЕТА И МАКЕДОНСКОГО ПОЭТА Р. ЯЧЕВА

Аннотация: Человека с древнейших времён сопровождали символы, которые наделены не одним, а множеством значений имеющие различные смысловые нагрузки. В статье сравнивается лирики двух поэтов, живших в разных столетиях А.Фета и Р.Ячева. Природа и любовь были главными темами этих представителей. Фет и Ячев художественно осмысливают символ дерева, опираясь на представление единства человека и живой природы. Система символов в лирике этих поэтов выполняет посредническую функцию, обозначая связь мира человека с миром природы. В поэзии Фета и Ячева чувствуются трагические ноты. У Фета на всю жизнь сохранились в сознании трагические события пережитые в молодости. Ячев - дитя войны, его творчество посвящено войне, которая оставила незаживающую рану в судьбе людей, ее переживших. Боль и страдание чувствуется во всех стихах Р.Ячева. Именно символика деревьев помогает ярче раскрыть источник напряженности и трагических нот в творчестве поэтов.

Ключевые слова: символы, символика деревьев, лирика, представитель русской поэзии Афанасий Фет, представитель македонской поэзии Ристо Ячев

Человека с древнейших времён сопровождали символы, с тих помощью наши предки стремились сделать видимыми и узнаваемыми свои идеи. Символ (от греческого *symbolon* – условный знак, примета), вещественный, графический или звуковой, условно выражает сущность какого-либо явления. Символы могут быть морфологическими, религиозными, философскими. Символом могут служить предметы, животные, явления, цветы и т. Многие символы наделены не одним, а множеством значений, так как содержат идеи, которые имеют различные смысловые нагрузки. Происхождение символа очень древнее, хотя в конкретных исторических условиях возникают новые символы или изменяются смыслы старых. Например: (голубь – древний символ

кротости, в настоящее время – символ мира). В основе символа находится переносное значение. В словесном выражении – это троп. В основе символа всегда присутствует скрытая связь с явлениями быта, (например, рог – символ изобилия, удачи, щедрости); с явлениями исторического порядка (герб, знамя, гимн – каждое государство имеет свою символику); с религией (крест как символ распятого Христа); связь с природой (береза – символ молодой женщины) и т.д.

Многие символы активно использует психология, так как отражает глубину человеческого сознания и подсознания. Простые идеи, которые выражены символом, содержат в себе эмоциональную окраску, приобретают новую силу, расширяют смысл обретая обобщенное значение: сердце вырезано на дереве – это уже символ, а не знак. Символы вырезались, рисовались, изображались и служили для магических целей: отвести зло от человека, умиротворить богов, внушить человеку чувство любви, или страха. Древнее человечество пыталось с помощью символов понять смысл бытия человека в этом загадочном мире.

Когда древнерусскому книжнику не хватало реально увиденных им животных, то в строй символов вступали фантастические звери античной и восточной мифологии. Письменность расшифровала этот мир знаков. Это позволило проследить связь между культурами всех времен и почувствовать незримую связь, соединяющую разные народы в единое целое: например олива как дерево в античной, иудейской, христианской и исламской традициях известно как символ мира, победы, бессмертия; море во многих культурах - источник жизни.

С расцветом цивилизации уменьшается интерес к традиционным верованиям и обрядам. Символы в настоящее время сохранились в литературе, музыке, кино, театре, рекламе и т.д. Одним из самых древних символов считается символ растительного мира, который опирался на представление о единстве человека с живой природы. Именно растительный мир является основным символом жизни и циклической природы рождения, смерти и возрождения. По мере развития мифологии идея о могучем дереве, которое объединяет сверхъестественный и естественный миры, превращается в символический образ Древа Жизни или космического Древа. Этот символ встречается практически

у всех народов. Древо Жизни являет собой центр мироздания. В разных культурах отдельные виды деревьев имеют разную символику. В русской культуре символическими значениями наделены деревья, символизирующие женское начало (береза, ива, рябина) и мужское начало (дуб, тополь, клен). Вышеуказанные деревья у многих русских писателей выступают как символы, но каждый поэт по-своему осмысливает символы деревьев.

Среди многих поэтов, которые обращались к этой теме, является Афанасий Фет. Природа и любовь были главными темами произведений Фета. Пейзаж в стихах Фета необычайно тонок, он сияет чистыми свежими красками.

Почти все стихи А.Фета – это монолог, в котором присутствует восторг или трагедия. Стихотворение „Еще майская ночь“ написано от первого лица. В первом четверостишии изображается красота сурового края: „царство льдов“, царство вьюг и снега“. После автор восклицает, что наступает перемена „вылетает май“ – наступает весна. Повтор „Какая ночь“, подчеркивает основную мысль стихотворения: жизнь ночного мира связана с мистическим прозрением, с космосом, с близостью звезд, которые „кротко в душу смотрят вновь“. Однако ночное пение соловья навевает „тревогу и любовь“.

Третье четверостишие начинается с предложения „Березы ждут“. Автор заостряет внимание читателя на том, что желание автора и одушевленной природы сливаются в единое – в ожидание весны и перемен. Глаголы „ждут“, „дрожат“ употребляются почти в прямом своем значении (то есть относятся к человеку). Это оказывает влияние на связанное с глаголом существительное „Березы ждут“ и местоимение „Они дрожат“. Березы олицетворяют в стихотворении молодых девушек – невест, которые с нетерпением ждут изменения в судьбе. Это ожидание радостное и неведомое. Заканчивается стихотворение обращением автора к „лицу“ ночи, который „не мог меня томить“. И вновь ночь вселяет в автора надежду и тревогу, желание обратиться к ней с „невольной песней“.

В основе стихотворения „Учись у них – у дуба, у березы“ лежат два символа: образ березы – женщины и дуба – мужчины. Автор описывает суровую зимнюю пору, употребляя выражения: „Кругом зима“,

„Жестокая пора“, „застыли слезы“, „все злей метель“, „холод лютой“. Эти выражения дают возможность ярко и точно представить и почувствовать страшный русский холод, стужу, которая „за сердце хватает“. Рисуя картину суровой зимы, автор ярче смог подчеркнуть символику особых человеческих характеров. В образе дуба - силу, терпеливость, великодушие, а в образе березы – стойкость, целомудрие женщины. В стихотворении чувствуется взаимопроникновение явлений природы и человеческих ощущений. Фет своим творчеством помогает понять, почувствовать природу и прислушаться к ней. Как завет звучат слова „Учись у них – у дуба, у березы“. Лирическим центром стихотворения является его конец. Выражение „Но верь весне“ вселяет надежду, что после лютой зимы придет „исцеление от муки.“

Интересно отметить, что А.Фет иногда в своих стихотворениях использует несколько символов деревьев. В основе стихотворения „Сосны“ лежат символы, которые определяют его художественную структуру: образы берез, сосен символизируют девушек, а клены - мужские образы. Автор по-своему осмысливает эти образы. Волшебная красота природы: лес, деревья, цветы – вот содержание его лирики. В этом стихотворении автор выражает свое личное отношение к образам деревьев, которые выступают как символы со своими характерами. В образе сосен, символизирующем женское начало автор осуждает надменность, высокомерие и желание блистать „Холодною красотой“, когда все вокруг погружается в ожидание весны, „когда уронит лес последний лист сухой“. Соснам не понять трепета, вздохов, шепота кленов и берез, и их желание мечтать и ждать весну, чтобы вновь возродиться. В стихотворении звучит печальная нота, когда автор с нежностью характеризует: девственные клены и плачущие березы и верит в их возрождение.

Почти все стихотворения Фета поражают читателя глубиной мысли и эмоциональной силой. Время не стерло в его сознании трагические события пережитые в молодости. Трагические события, как подземный родник, питали его лирику, придавая напряженность и остроту его творчеству. О „напряженности“ писал сам поэт и ценил это качество. Особенно ярко это настроение звучит в его стихотворении „Тополь“. От стихотворения веет печалью и одиночеством. Создается впечатле-

ние мёртвенной неподвижности, отсутствия живого движения, „сады молчат“, „день потух“, „лист размётан под ногами“, „мёртвые степи“. И в этой мёртвой тишине старается выстоять только тополь, который олицетворяет гордость и стойкость мужского характера. Скрывая „свой недуг“ он вспоминает „вешние дни“ и тепло юга, и это помогает ему выжить в эти мрачные дни. Он продолжает тянуться к свету, к небесам. Автор тонко чувствует „смертный недуг“ тополя и сопереживает ему.

Среди македонских поэтов, которые обращались к теме родной природы, выделяется наш современник Ристо Ячев. Сборник его стихов „Горница“ (в переводе на русский язык „Дикая груша“) посвящен природе и воспоминаниям о кровавой войне XX-ого столетия, которая оставила незаживающую рану в судьбе человечества. Автор в своих стихах осмысливает представление о единстве человека и живой природы. В его стихах растительный мир является моделью описания жизни человека, его внешности, его переживаний.

Рассмотрим его проникновенное стихотворение „Топола“ – (рус. „Тополь“), которое посвящено матери поэта. Тополь был священным деревом Сабазия* и Зевса, но обычно нес траурную символику. Слово „тополь“ в македонском языке женского рода, и в лирике тополь символически сопоставляется с женским началом. Дерево символизирует стройную, высокую, изящную молодую женщину.

В первом четверостишии автор делает смелый выбор динамического образа и экспрессивного сравнения:

Стои осамено тоа исушено бело дрво
под него како прекршени крилја на вечна птица
ветрот ги ниша болните гранки.
Боже, од кога ли ги нема видено своите лисја?

Автор соединяет символ „вечной птицы“ – олицетворяющей воплощение человеческой природы, и листьев, символизирующих проходящее время и скоротечность жизни. Эти первые четыре строчки вызывают у читателя чувства беспокойства и приближение беды.

Второе четверостишие посвящено красоте матери поэта, которая гордилась красотой своей фигурой:

Некогаш горделиво ја кршеше тенката става
свездите распрскуваа во нејзините коси

Только две строчки посвящены её короткой и счастливой молодости. Кончился период надежды и спокойной жизни. Мир ввергнут в пучину войны: страшная пора потерь, слезы, страдание, разрушенные города и сёла, гибель людей, обездоленные семьи.

Третье четверостишие посвящено жестокому периоду войны, стремлению выжить и сохранить семью:

Навечер ноќите и ги пиеја солените капки,
а таа молкум, насмеана ги бакнуваше.

Четвертое четверостишие возвращает читателя к воспоминаниям о печальной молодости. Автор через символику высохшего дерева описывает судьбу одинокой старой матери, которая живёт воспоминаниями печальной молодости:

Денес стои осамено тоа исушено дрво
на чело и се врежале кристални брчки.
Стои и ко да чека глас од прва рожба –
позната мила песна од тажната младост.

*Сабазия – фригийское божество, которое в греческой мифологии отождествляется с Дионисом-Загреем, сыном Зевса-змея и Персефоны.

Пятое четверостишие говорит о быстротечности человеческой жизни, жизни промелькнувшей как миг.

Ристо Ячев одушевляет природу: лирическое чувство поэта словно бы проникает в окружающий мир, разливается в нем. Природа была главной темой стихов в его лирическом сборнике „Дикая груша“.

В статье мы коснулись лирики двух поэтов, живших в разных столетиях. А.Фет – представитель XIX столетия, а Р.Ячев – представитель второй половины XX-начало XXI столетия. Что объединяет этих лирических поэтов разных стран России и Македонии? Природа и любовь были главными темами этих поэтов. Фет и Ячев вводят символы деревьев, опираясь на представления о единстве человека и живой природы. Более восьми символов деревьев появляются в стихах Фета, а у Ячева – более четырнадцати символов. В их стихах природа

всегда является активным действующим лицом, она всегда одушевлена, и воспринимается и изображается как система, понятная человеку. Система символов выполняет посредническую функцию, связывая мир человека с миром природы. В поэзии Фета и Ячева чувствуются трагические ноты. У Фета на всю жизнь сохранились воспоминания о трагических событиях пережитых в молодости. Ячев - дитя войны, его творчество посвящено войне, которая оставила незаживающую рану в судьбе людей, ее переживших. Боль и страдание чувствует во всех стихах Р.Ячева.

Использованная литература

- Фет, А. 1976. *Стихотворения*. Москва: Художественная литература.
 Гуревич, П.С. 2004. *Культурология: элементарный курс: Учебное пособие*. Москва: Гардарики.
 Ячев, Р.Г. 1984. *Горница*. Скопје: Македонска книга.
 Кондаков, И.В. 2008. *Культура России: краткий очерк истории и теории: учебное пособи*. Москва: Университет.
 Тресиддер, Дж. 1999. *Словарь символов*. Москва: Издательско-торговый дом Гранд, Фаир.

Ирен АЛЧЕВСКА

СИМБОЛОТ НА ДРВОТО ВО ЛИРИКАТА НА РУСКИОТ ПОЕТ А. ФЕТ И МАКЕДОНСКИОТ ПОЕТ Р. ЈАЧЕВ

Резиме

Човекот од дамнешни времиња го прателе симболите кои за него имале најразлични значења. Оваа статија го опфаќа симболот на дрвото и неговиот одраз во лириката на поезијата на двајца претставници кои живееле и твореле во различни столетија. Тоа се претставниците на руската поезија Афанасиј Фет и македонската поезија Ристо Јачев. Природата и љубовта се главните теми на овие поети, кои мошне интересно, уметнички го осмислуваат симболот на дрвото потпирајќи се на единството на човекот со живата природа. Во поезијата на овие поети се чувствува трагичната нота – во сеќавањата на Фет е сознанието за трагичните настани преживевани во младоста, а кај Јачев незараснатите рани од Војната чија судбина ја дели со луѓето на нашата епоха.

Юлия Дмитриевна БЕЛЯЕВА

Институт славяноведения РАН
Российская Федерация, г. Москва

К ВОПРОСУ О РАЗВИТИИ МАКЕДОНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Аннотация: В статье кратко характеризуется историческое развитие македонской литературы, начиная с IX–XI вв. Основной акцент делается на период с 1920 по 1940 годы, когда писатели-коммунисты (К. Рацин, М. Богоевский) работали как представители нового метода «социального реализма» и такие писатели, как В. Ильоский, В. Крле, А. Панов и др. Автор останавливается на присутствии билингвизма в македонской литературе и на создании македонской литературы в Пиринской Македонии, в Сербии и в Вардарской Македонии. Кроме того, рассматривает деятельность «Македонского литературного кружка», студенческой группы «Гоце Делчев» и ее газеты «Македонски студентески лист», лаконично характеризует деятельность писателей и поэтов В. Чернодринского, В. Марковского, К. Рацина, явившегося основоположником новой пролетарской македонской поэзии на македонском языке, публицистики и рассказов, во многих из которых ярко прозвучали антифашистские мотивы.

Ключевые слова: македонская литература, историческое развитие, литература нового «социального реализма», билингвизм, македонская литература 1920–40 гг., литературные и студенческие кружки и общества, К. Мисирков, М. Чернодрински, К. Рацин, В. Марковски.

Особенность исторического развития культуры и литературы македонского народа состояла в том, что оно протекало весьма необычно и сложно: в результате пятивекового Османского ига, а также из-за последствий Балканских войн 1912–1913 гг. компактно проживавшее македонское население было насильно поделено между Сербией, Болгарией и Грецией. Искусственно разобщенное, теперь оно вошло в три части, называемые Вардарской Македонией, Пиринской Македонией и Эгейской Македонией. Эти события надолго задержали процесс окончательной консолидации македонской нации, формирование самостоятельной македонской культуры, литературы и литературного языка. Все это сказалось и на последующих этапах утверждения ре-

ального творчества разных поколений художников слова, создававших свои произведения на разных локальных диалектах, а также на языках государств, в состав которых они входили: сербском, болгарском, отчасти греческом.

Только в 1945 г., после завершения Второй мировой войны, произошло закрепление в Конституции прав македонской нации в равноправной Народной Республике Македония в составе Социалистической Федеративной Республики Югославии, а также начался процесс окончательного оформления национальной македонской литературы и литературного языка. Тогда македонцы смогли жить полной жизнью, развивать и активизировать те силы, которые веками хранил народ. А народ опирался на богатства своего фольклора и опыт древней и средневековой письменности.

В IX–XI вв. монастыри македонского Охрида и его окрестностей становятся центрами всей южнославянской письменности. До сих пор македонский народ гордится такими древними памятниками, как Зографское и Ассеманиево евангелия, Охридский апостол, Иваново евангелие, Битольская Триодь и др. Однако надо подчеркнуть, что в дальнейшем македонская литература развивалась скачкообразно. Формированию национальной македонской литературы, критики, эстетики, журналистики в значительной степени мешало острое противостояние сербских и болгарских националистов и сторонников революционно-пролетарского направления.

Среди македонских писателей-коммунистов нового «социального реализма» можно назвать Кочо Рацина, Мите Богоевского, Киро Димова и др., а не коммунистов – Василя Ильоского, Ристо Крле, Антона Панова и др. Результатом этого противостояния было запрещение пользоваться македонским языком во всех сферах культуры. Это затронуло, например, процесс обучения на Философском факультете в Скопье, открытом в 1920 г. Писатели, по рождению ощущавшие себя македонцами, были вынуждены создавать свои произведения на сербском, болгарском и даже греческом языках.

Явление билингвизма было весьма распространено во многих странах (австрийская, албанская, словацкая литературы существовали на латыни, венгерском и чешском языках, азербайджанская – на

персидском и т. д.). Билингвизм был особенно развит в славянских странах ввиду исконной этнической и языковой близости их народов. В истории литератур разных народов фигурировали писатели, работавшие на двух языках или выступавшие за культурную общность: среди них – Я. Коллар в чешской и словацкой литературах, народник Л. Каравелов – в сербской и болгарской, Х. А. Фирдоуси – в персидской и таджикской. Можно определенно говорить о создании македонской литературы в Пиринской Македонии, в Сербии и в Вардарской Македонии (Беляева 1976: 136-148).

В Болгарии протекала большая часть деятельности таких литераторов, как Крсте Мисирков, Коле Неделковский, Венко Марковский, Н. Киров Майский, Димитар Митрев и др. Крсте Мисирков – выдающийся македонский общественный деятель, создатель литературных кружков и обществ в Сербии и России, автор книги «О македонском вопросе» (Мисирков, 1903), в которой он впервые сформулировал мысль о необходимости борьбы за консолидацию всех македонцев в самостоятельную единицу. Его книга была запрещена в царской Болгарии, а ее тираж почти уничтожен. Только в середине XX в. его труд становится руководством к действию для македонских революционных писателей, а его опыт создания норм македонского литературного языка изучается и закрепляется в художественной практике писателей-македонцев (К. Рацин, В. Марковский, Н. Неделковский и др.).

Большое значение имело создание в 1938 г. «Македонского литературного кружка», руководил которым болгарский поэт-антифашист, македонец по национальности, Никола Йонков Вапцаров (1909-1942). Кружок стал действенной формой взаимодействия македонской и болгарской революционной литературы. Вапцаров гордился тем, что он македонец (Вапцаров 1953: 68), много сил он отдавал борьбе за развитие родной культуры, он восставал против шовинизма болгарской и сербской буржуазии (Вапцаров 1953: 221).

Отметим, что еще в 1931 г. в Софии возникла студенческая группа «Гоце Делчев» и ее газета «Македонски студенчески лист». Группа боролась за независимую Македонию, а также против фашизма и реакционного верховизма. В 1935–36 гг. вышел журнал «Македонски вести» (ред. А. Данев), выражавший насущные стремления македон-

ского народа. Он объединил вокруг себя прогрессивные силы македонских писателей, подготовил почву для «Македонского литературного кружка». Однако писатели, его авторы, ратующие за создание самобытного македонского литературного языка, «сами еще пишут на болгарском языке, сознавая это как свою трагедию (Г. Абаджиев, Ф. Шомов оплакивают свои страдания, пишут о необходимости борьбы за македонскую родину) (Беляева: 1962).

Войдан Чернодринский (1875-1951) – автор пьесы «Скорбь и утешение» (1901). С ней он гастролировал по Пиринской и Вардарской Македонии. Он также написал пьесу «Македонская кровавая свадьба» (1900), ставшую очень известной. Поэт и издатель народного творчества Марко Цепенков – автор пьесы «Воевода Црне» (1903). Все эти произведения вызвали большой резонанс и сыграли большую роль в пробуждении этнического самосознания македонцев.

В 1930-е гг., во время оживления антифашистского, коммунистического движения в Вардарской Македонии, там развивается революционно-пролетарская литература. В это время впервые выдвигаются такие поэты, как Кочо Рацин (1908-1943), Коле Неделковский (1912-1941), Венко Марковский (1915-1988).

К. Рацин считается основоположником новой пролетарской македонской поэзии на македонском языке («Белые рассветы» – «Бели мугри») (Рацин, 1939), публицистики и рассказов (Беляева 1970: 369-384; Беляева 1982: 5-23). Во всех произведениях он убедительно писал о тяжелой доле своего народа. В них ярко прозвучали и антифашистские мотивы.

В. Марковскому, поэту широкого профиля, принадлежит несколько сборников, а именно: «Народные муки» (1938), «Огонь» (1938) и «Чудесная Македония» (1940). В них ярко отражена тема революционной борьбы народа. В произведениях поэта присутствует и социальная сатира. Свои тексты он иногда оформляет в форме сонета. Поэзия В. Марковского посвящена народу Пиринской Македонии и всему объединенному македонскому народу.

Но этим поэтам, к сожалению, не довелось дожить ни до полной победы национального единого македонского сознания, ни до появления полноценного и самобытного литературного языка и литературы.

Не случайно известный болгарский философ-марксист Тодор Павлов (1890-1977) призывал провести большую дискуссию по вопросам, связанным со становлением и развитием македонского, сербского, болгарского сознания, а также по проблемам тесных связей в истории, культуре, литературе македонцев, сербов, болгар (Павлов 1961: 93).

Использованная литература

- Беляева, Ю. Д. 1970. *Кочо Рацин и рождение македонской пролетарской литературы* // Зарубежные славянские литераторы. XX век. Москва: Наука. С. 369-384.
- Беляева, Ю. Д. 1982. *Кочо Рацин. Белые зори*. Предисловие. Москва: Художественная литература. С. 5-23.
- Беляева, Ю. Д. 1976. *Югославская критика о македонской литературе. Направления и тенденции в современном зарубежном литературоведении и литературной критике*. Москва: Издательство АН СССР. Институт научной информации по общественным наукам. Вып. II. С.136-148.
- Беляева, Ю.Д. 1962. *Георги Абаджиев. Пустина*. Скопје. 1961. Бюллетень ВГБИЛ. М., № 6.
- Вапцаров, Н. 1953. *Сјомени, ѝисма, документи*. София: БАН.
- Мисирков, К. П. 1903. *За македонскиите работи*. София.
- Рацин, К. 1939. *Бели муѝри*. Загреб.

Јулија ДМИТРИЕВНА БЕЛЈАЕВА

ПРИЛОГ КОН ПРАШАЊЕТО ЗА РАЗВОЈОТ НА МАКЕДОНСКАТА КНИЖЕВНОСТ

Резиме

Во овој труд накратко се дава приказ на историскиот развој на македонската книжевност почнувајќи од IX, па сè до XI век. Основниот акцент е ставен на периодот од 1920 до 1940 година кога твореле писателите комунисти (К. Рацин, М. Богоевски и др.) како припадници на новиот „социјален реализам“ и писателите како В. Џљоски, Р. Крле, А. Панов и др.

Авторката се задржува на постоењето на билингвизмот во македонската книжевност во Пиринска Македонија, во Србија и во Вардарска Македонија. Се прикажува активност на „Македонскиот книжевен кружок“ и на студентската група „Гоце Делчев“ и нејзиниот весник „Македонски студентски лист“.

Лаконски се карактеризира активноста на писателите и поети В. Чернодрински, В. Марковски, К. Рацин кои се основоположници на новата пролетерска македонска поезија, на публицистиката и на расказите на македонски јазик. Во голем број од расказите се изразито нагласени антифашистичките мотиви.

Иван ДОРОВСКИ

Брно, Република Чешка

ЕДЕН ДОСЕГА НЕПОЗНАТ ТРУД ЗА ЗБОРНИКОТ НА БРАЌАТА МИЛАДИНОВЦИ

Апстракт: Руската славистика во XIX век трајно се интересираше за сè што се случуваше на Балканот. Руските слависти доста последователно го проучуваа особено најстариот период на словенската писменост и култура, Кирилородиевскиот период, најстарите литературни споменици, прашањата околу создавањето на глаголицата и кирилицата итн. Тука спаѓа и Речникот на Дјувернуа кој содржи потполн или претежен дел илустративен материјал од Зборникот на Миладиновци и од лексиката на македонската народна поезија дотогаш позната на руската и европејската славистичка наука. Значи дека проучувањето на една опширна и скоро неначната област за изучување, го започна рускиот славист А. Л. Дјувернуа, кој, за жал, до ден-денес остана за македонските лингвисти непознат.

Клучни зборови: Зборникот на Миладиновци, Дјувернуа, славистичка наука

Познато е дека руската славистика во XIX век трајно се интересираше за сè што се случуваше на Балканот. Руските слависти доста последователно го проучуваа особено најстариот период на словенската писменост и култура, кирилородиевскиот период, најстарите литературни споменици, прашањата околу создавањето на глаголицата и кирилицата итн.

Истовремено руските слависти се занимаваа и со создавањето на наводно најстари *народни ѝесни*, какви што беа мистификациите на Чехот Вацлав Ханка (1791-1861). Еден од основачите на руската славистика, Измаил Иванович Срезневскиј (1812-1880), на пример, препорачуваше т.н. *Краледворски и Зеленогорски ракојис* да се преведат на сите *словенски наречја*. Во врска со нашата тема нека подвлечеме дека прва рецензија за зборникот *Балтарски народни ѝесни* напиша Чехот Мориц Фиалка (1809-1869) и по него И. И. Срезневскиј, кој, слично на Фиалка, многу позитивно го оцени и го карактеризира зборникот на браќата Миладиновци (Срезневский 1861–1863: 413–414).

Нека забележиме веднаш на почетокот дека во структурата на руската славистика, за разлика, на пример, од германската и виенската славистика, се појавија разни и различни тенденции. Во втората половина од XIX век таа во универзитетската обука и во истражувачката практика се ориентираше кон еден доста широк дијапазон на славистичката дејност, која опфаќала не само филолошки прашања, туку и прашања од други општествени науки, пред сè, од историографијата.

Во 1863 година беше примен новиот универзитетски закон и настапи на научната сцена нова генерација руски слависти, која беше многу покритичка кон други концепции и авторитети. Се раширија истражувачките интереси, пред сè, руската славистика започна да ја изучува историјата на словенските народи. Но, според универзитетскиот закон од 1884 година славистиката се развиваше, пред сè, или исклучително во катедрите за словенска филологија. Во нив преовладуваше лингвистиката. Значи дека во тој период таа имаше претежно филолошки карактер. Имињата на лингвистот, фолклористот и литературниот критичар Фјодор Иванович Буслаев (1818-1897), потоа на лингвистот и текстологот Алексеј Александрович Шахматов (1864-1920), на водачот на т.н. Московска лингвистичка школа Филип Фјодорович Фортунатов (1848-1914), потоа на лингвистот и литературен историчар Роман Фјодорович Брандт (1853-1920), филологот Григориј Андреевич Иљинскиј (1876-1937), славистот и палеограф Вјачеслав Николаевич Шчепкин (1863-1920), на литературниот историчар и фолклорист Александр Николаевич Пипин (1833-1904), којшто заедно со Владимир Данилович Спасович (1829-1906) ја напиша првата историја на речиси сите словенски литератури (1879-1881), и литературниот историчар и теоретичар Александр Николаевич Веселовскиј (1838-1906), најзначајниот претставител на споредбено-историскиот метод, трајно се запишаа во историјата на европејската славистика (Словарь 1979).

Кон нив секако спаѓа и името на Александр Лвович Дјувернуа (1840-1886), професор по *славјански наречија* на Московскиот универзитет.

Името на овој истакнат руски славист, кој има големи заслуги за познавањето и изучувањето на словенските јазици (според тогашната терминологија *словенски наречја* на единствениот *славјански јазик*) до ден денес остана, за жал, пред сè, во Македонија и Бугарија, па и

во другите словенски и несловенски земји, речиси сосема непознато. Во руските енциклопедиски прирачници за него се забележува дека *в историји руској славистики Дјувернуа остае прејде всего автором болгарског словаря, талантливим преподавателем славистических дисциплин в университете, с которым он бил связан в течение 30 лет* (Словарь 1979).

Ќе видиме подолу каква беше во XIX век во Русија и во Бугарија состојбата во областа на словенската лексикографија и во што фактички се состојат заслугите на А. Л. Дјувернуа. Постоеше дотогаш грчко-бугарскиот дел од речникот на Неофит Рилски (1793-1881). При своето патување низ Македонија и Бугарија во 1844-1845 година го видел рускиот славист Виктор Иванович Григорович (1815-1876). Но, за жал, речникот на Н. Рилски остана недовршен. Неговиот втор дел (бугарско-грчки) авторо успеа да го доврши само до буквата **о**.

Бугарскиот поет, лингвист и дипломат Најден Геров (1823-1900) со својот прв потполн петтомен *Речник на бљгьрскый јзык с тълкувание речите на бљгарскы и на русскы* (1-5, 1895-1904), кој содржеше богат материјал од живиот, разговорен јазик (слично на *Срїски рјечник* на Вук Ст. Караџиќ) имаше тогаш стигнато само до буквата **В**. Ниту неколку кратки речници и словоуказатели, какви што беа тие два речника кон граматиката напишана на германски јазик (Санкоф 1852) на браќата Антон (крај на XVIII в. –60-те години на XIX век) и Драган (1828-1911) Цанкови или оној краток речник со граматика на Пјотр Алексеевич Бессонов (1828-1898) додаден кон вториот дел од изданието на неговата збирка *Болгарские песни из сборников Ю. И. Венелина и Н. Д. Катранова и других болгар* (1-2, 1855), како и краткиот речник на Љубен Каравелов (1834-1879) кон неговата книга издадена на руски јазик *Памятники народного бита болгар* (1861) не можеа никако да ги задоволат потребите на руските слависти и славистите од другите европски земји. Постоеше уште еден бугарско-англиски (1860) и еден Француско-бугарски (1869) и Бугарско-француски речник (1871) составен од *толемиоїй ѝурисїй, ковач на нови зборови* (како што го нарече поетот и прозаистот Иван Вазов во еден епиграм) Иван Богоров (1820-1892). Оттогаш зборот *боѝоровїйїина* стана синоним за претеран јазичен пуризам.

Сосема заборавен и речиси потполно непознат остана еден македонско-бугарско-српско-руски речник од 1882 година. Како додаток тој е составен дел од зборникот на историчарот на јужнословенските литератури Владимир Василјевич Качановскиј (1853-1901) *Памятники болгарского народного творчества. Вып. 1-й*. (Качановский 1882).

Имено собирањето и издавањето на бугарски, македонски и српски народни песни, обичаи, пословици и поговорки се главна заслуга на рускиот *специјалист по словенска филологија*. *Речником* на Вл. В. Качановскиј не само што покрај српски и бугарски содржи и македонски зборови, туку во заграда дава транскрипција и објасненија за потеклото на зборот, т. е. дали е од турско или грчко потекло и наведува во кое село е запишан (зборот, односно песната). В.В. Качановскиј на крајот, меѓу другото, забележува дека Речникот содржи и зборови што не се ексцерпирани од објавените песни и додава: *Составитель словаря нашел возможным сделать это на том основании, что он таким образом желал представить пробные листы думанного им обстоятельного болгарского словаря по говорам, отсутствие которого сильно чувствуется в науке* (Качановский 1882: 558).

Иако В. В. Качановскиј претежно се занимаваше со историјата и литературата на Јужните Словени, тој соработуваше со бугарско-руско-украинскиот славист Марин Дринов (1838-1906) при составувањето на еден речник на бугарскиот јазик што остана до денденес недовршен и необјавен.

А. Л. Дјувернуа, ученик на познатиот славист Осип Максимович Бодјанскиј (1808-1877), две години (од 1865 г.) специјализирал во странство (Прага, Виена, Тибинген, Берлин, Хејделберг) и подготвувал споредбена граматика на индоевропските јазици. Во тие години тој интензивно се занимаваше со прашања од областа на славистиката. Неговото внимание го привлече, пред сè, ракописните материјали што се наоѓале во прашката Национална библиотека и во Виенскиот универзитет. По враќањето од странство Дјувернуа одбрани магистерска дисертација за *историскиите наслојувања во словенскиот зборообразување*.

И кога во 1869 година беше О. М. Бодјанскиј пензиониран, Дјувернуа ја зазеде во Московскиот универзитет Катедрата за словенска

филологија. Пет години подоцна (1872) тој ја одбрани докторската дисертација *За сисџемои на основниите елементи и облици на словенскиите наречја* и стана вонреден професор, подоцна – од 1877 година – редовен професор.

Почнувајќи од седумдесеттите години на XIX век А. Л. Дјувернуа неколку години усилено работеше врз подготовката на материјали за речникот на старорускиот јазик. Материјалите беа издадени постхумно и *заслужено добија висока оценка* (Дјувернуа 1894).

А. Л. Дјувернуа осозна дека кога предава историја на словенските јазици нема при рака никакви речници на бугарскиот јазик. Затоа последните години од својот живот тој им ги посвети на составувањето на *Речником на бугарскиот јазик* (Словарь болгарского языка по памятникам народной словесности и произведениям новейшей печати) за кој овде станува, пред сè, збор.

И кога руските војски во 1877-1878 година успешно војуваа против турските поробители и ја ослободија Бугарија, Александар Лвович Дјувернуа започна да го составува погоре наведениот речник. Речничкиот материјал го ексцерпирал од *сџоменициите на народното творештво и од произведенијата издадени во поново време*, како што гласи поднасловот.

Летните месеци во 1880 година А. Л. Дјувернуа ги посети јужнословенските земји и Бугарија, се запозна со живиот бугарски јазик и се снабди со низа издадени бугарски книги што по враќањето ги искористи за ексцерпција на речнички материјал. По шест години усилена работа А. Л. Дјувернуа се убеди дека материјалот е веќе доволно богат и започна со печатењето на *Речником*.

Првиот дел излезе од печат на 6 април 1885 година, кога во Русија и во некои други словенски земји се славеше илјадагодишнината од смртта на Методиј. Имено, од тогаш, т. е. од Денот на св. Методиј, Руската православна црква започна да го чествува споменот и делото на солунскиот филозоф и просветител. А. Л. Дјувернуа на Московскиот универзитет одржа *реч за блажениот Методиј, словенски првоучиел* имено на 6 април 1885 година (Дјувернуа, А. Л. 1894). Истата година беше даден за печат и вториот дел од *Речником* но, за жал, тој излезе по смртта на авторот, кој почина на 16 март 1886 година.

А. Л. Дјувернуа *Речником̃* му го посвети на својот учител, професорот Пјотр Николаевич Кудрјавцев.

Другите два дела од Речникот излегоа веќе по смртта на А. Л. Дјувернуа (во 1887-1889 г.). Дел од буквата **П** беше подготвена за печат од тогашниот *кандидат на историско-филолошкиот факултет на Петербуршкиот универзитет* Борис Михајлович Лјапунов (1862-1943), кој се занимаваше претежно со прашања од споредбената граматика на словенските јазици.

Во печатењето на *Речником̃* учествуваше и сопругата на А. Л. Дјувернуа Галина Александровна, која не само што му помагаше на својот сопруг, туку го научи бугарскиот јазик и ја подготви за печат буквата **Е** и дел од буквата **З**. Од учениците на Дјувернуа по неговата смрт учествуваа во изданието на *Речником̃* и Вјачеслав Николаевич Шчепкин (1863-1920), којшто ја напиша буквата **К**, и Пјотр Лаврович Лавров (1856-1929), автор на Предговорот, на дел од буквата **Д** и на буквите **З** и **И**, потоа врвниот лингвист Фјодор Евгењевич Корш (1843-1915). Веќе споменатиот бугарски историчар, етнограф и лингвист Марин Дринов (1838-1906) и дури бугарскиот поет Тодор Г. Влајков (1865-1943) тој тогаш (1886-1888) студирал во Москва филозофија и станал приврзаник на идеите на Л. Н. Толстој. Марин Дринов напиша за *Речником̃* на Дјувернуа и една опширна рецензија, која заедно со рецензијата на Геровиот *Бугарски толковен речник* стана теоретска основа на бугарската лексикографија (Записки 1893).

Речникот на А. Л. Дјувернуа претставува еден импозантен труд. Тој има вкупно (заедно со предговорот, белешките, поправките итн.) 2696 страници. *Для своего времени*- пишува руската славистика – *словарь Дювернуа бил событием. Некоторое время он оставался лучшим пособием в этой области и до сих пор не потерял своего значения* (Словарь 1979: 153).

Авторот во својот *Вовед* кон *Речником̃* на цели 24 печатени страници дава преглед на самогласките на бугарскиот јазик. Во него Дјувернуа користи информации, пред сè, од статии на Ватрослав Јагич и Фран Миклошич. *Прејледот* на Дјувернуа има изразит споредбен карактер, бидејќи во него авторот дава примери од другите словенски јазици. Освен од српскиот јазик, во *Воведот* (како и во самиот *Речник*) при

објаснувањето, толкувањето на одделни зборови наведува примери и од полскиот и чешкиот јазик. *По лествице родства, болгарский язык обикновенно группируется с сербским, и в сравнительной грамматике Миклошича он занимает среднее место между славянским и сербским. Наиболее индивидуальную особенность сербского языка составляет чрезвычайная его просодическая живость* – пишува Дјувернуа (Дјувернуа 1885: II).

Анализирајќи го принципот на словенската прозодија А. Л. Дјувернуа забележува една суштествена разлика, која е поголема од таа меѓу српскиот и бугарскиот јазик. *Прозодијата, пишува тој, е најдуховниот елемент на вокализмот, се однесува на својот организам на јазикот.*

Интересно е да се подвлече дека Дјувернуа пишува за словенски наречја (славянските наречия), за хрватско (*ми не касајем се во все аналогических явлений просодии наречия хорватского*) и македонско наречје, но и за бугарски или српски јазик. Кога пишува за звучноста на самогласките, тој меѓу другото забележува: *Совершенно такое же тяготение к звучной согласной обнаруживает болгарский глагол цафтя (цвету, срб. цвјетати).* И продолжува: *Последнее образование, употребительное в литературном языке для длительного вида этого глагола, в македонском наречии заменяется формой цутам, цуткам: Кога трандафил цутеше, секој му душа лјубеше.* Примерот е земен од Зборникот на Миладиновци (Дјувернуа 1885: XIV).

Населението на Македонија авторот го означува како македонски Словени или како македонски Бугари. Во тогашната руска славистика и историографија тоа беа за македонското словенско население нормални термини. Кога Дјувернуа пишува за изговорот на темниот вокал њ тој вели дека во македонските говори тој е заменува со вокалот о или а. Врз основа на тоа, како што е познато, Павел Јозеф Шафарик (1795-1861) направи чуден заклучок *о специфическом родстве македонских Славян с Славянами ильменскими* (Дјувернуа 1885: XV). Изговорот на темниот вокал њ и о западна Македонија, велик Дјувернуа, го зближува ово наречје со словенечкиот јазик, во кој темната согласка (полугласка) е насекаде заменета со о.

По славистот Виктор Иванович (1815-1876) беше денес воопшто непознатиот руски филолог – лингвист Петр Спиридонович Билјарскиј

(1817-1867) втор руски славист, кој му обрна внимание на македонскиот ринезам (во рефератот за средно-бугарскиот вокализам што го прочита на седницата на Руската академија на науките на 7 мај 1847 година). Неговите заклучоци *нашли подтверждения и оправдания в наблюдениях, сделанных в последнее время при тщательнейшей записи звуков македонского наречия в его народных песнях.*

Такви набљуденија изврши Бојациев којшто во 1882 година објави во бугарското *Периодическо сѝисание* редица народни песни запишани во Велешко. Тој со низа примери од македонски народни песни ја потврди замената на носовките со **ја** или **а** *как в областѝи Велеса, ѝаак и в большей частѝи Македонѝи.* Според А. Л. Дјувернуа изговорот на темниот вокал **ъ** како **а** (матен, рака, мака, маж) бил не само во Македонија, туку и во Софија, Ќустендил, Етрополе и други градови кои беа во составот на тогашното бугарско кнежество.

А. Л. Дјувернуа е, значи, трет руски славист кој уште во осумдесеттите години од далечниот деветнаесетти век пишуваше за носовоста (назализмот, ринезмот) во Македонија и своите заклучоци ги документира со примери во *Воведоѝи* и во *Речникоѝи* преземени од зборникот на Стефан Верковиќ *Народне ѝесме македонских буѝара: ванзалив (Ми лјулајѝе моеѝо лјуби високо, Че е дърво мравлјиво, Че е вуже ванзалјиво, Ке се скине, ке да ѝаagne), ѝринда, канкал, канкалив (Та ѝодина зла скунија, Шиник жѝиѝо за флорина, Бар да е жѝиѝо како жѝиѝо И ѝо ми е канкаливо).* Во Костур и во неколку села западно од градот, пишува Дјувернуа, бугарскиот научник Марин Дринов (1838-1906) запишал форми: *мноѝу рендови* (од еднина ред), *јензик ме боли, ѝренда, сѝо и ѝендесе куки или кашчи* итн.

Списокот на источници до кои Дјувернуа извлече материјал содржи исто и неколку важни македонски извори. Тоа се зборниците на Ст. Верковиќ *Народне ѝесме македонских буѝара* (1860) и *Веда Словена*, книга прва (1874), потоа *Балѝарски народни ѝесни* собрани од браќа Миладиновци, Димитрија и Константина, и издадени од Константина (1861), записите на македонски народни песни објавени во *Периодическо сѝисание* и преводите на Огист Дозон на француски (Dozon 1875).

Во случајов е важно што Речникот на Дјувернуа содржи потполн или претежен дел илустративен материјал од Зборникот на Миладиновци

и од лексиката на македонската народна поезија дотогаш позната на руската и европејската славистичка наука. Значи дека проучувањето на една опширна и скоро неначната област за изучување, како забележа Блаже Конески (Конески 1971: 50) го започна рускиот славист А. Л. Дјувернуа, кој, нажалост, до денденес остана за македонските лингвисти непознат. Неговото име не го наоѓаме во списокот на ексцерпираниите изданија со кои се послужија авторите на Речникот на македонската народна поезија (Димитровски 1983: XVII-XXIII).

Големо внимание му посветува авторот на Речникот на придавките. И тоа не само од граматичка, туку и од уметничка гледна точка. Тој секоја придавка, употребена како постојан епитет, поконкретно ја карактеризира и дава исцрпни примери, сите речиси потполно од македонската народна поезија.

За предлогот **На**, на пример, Дјувернуа на цели две страници наведува примери, претежно од зборникот на О. Дозон и на Миладиновци. Во Речникот на Дјувернуа се означени со ѕвездичка (слично, на пример, како во Караџевиот Српски рјечник) сите зборови преземени од турскиот јазик. Интересно е да се одбележи дека Бугарите и Македонците (па и другите балкански народи) преземаа турски зборови во таква форма (во таков облик) како што зборот го изговараше простиот турски човек, не како тој звучел во турскиот литературен јазик. Честопати турскиот збор во македонскиот и во бугарскиот (па и грчкиот) јазик се разликува не само формално, туку и по значење, бидејќи е примен со едно од многуте турски значења.

Речникот на А. Л. Дјувернуа за кој овде станува збор, е интересен и од неколку други гледни точки. Тој не е обичен двојазичен речник (во случајов руско-македонски или руско-бугарски), туку комбинација на тн. преведувачки речник со толковен и етимолошки речник. Зборовите преземени од тускиот, грчкиот, италијанскиот и од други јазици се не само објаснети на руски, туку се документирани со примери, дадена е нивната оригинална форма и нивниот турски оригинал, како и францускиот, евентуално германскиот еквивалент. Кај низа зборови е наведен и синонимот (велбљд, синоним камила, велегласно, син. високо и др.) или српскиот облик и значењето на српски.

Сите наведени качества прават од Речникот на Дјувернуа најдобар речник од сите дотогаш во Русија издадени речници на словенските наречја (јазици). Така го оцени на времето Речникот и славистот Алексеј Иванович Соболевскиј (1856–1929).

Според мое мислење Александар Лвович Дјувернуа со својот Речник и со целата своја славистичка дејност треба да го вброиме кон неговите руски современици и наследници какви што беа Пјотр Данилович Драганов (1857–1928), Владимир Иванович Ламанскиј (1883–1943), кој не само што ја охрабрува туку и директно ја помага работата и кариерата на Крсте Петков Мисирков (Вангелов 2001: 44, 45), потоа Павел Николаевич Милуков, Пјотр Алексеевич Лавров, Павел Никодимович Кондаков и др. Тоа е една група руски слависти што можат да се сметаат за претходници и учители на Крсте Мисирков.

Во врска со нашата тема, т. е. со прашањето за идентитетот на Македонците и за карактерот на македонското наречие (јазик) во трудовите на руските слависти е индикативно уште едно нешто: Марин Дринов, Панта Среќковиќ, Кузман Шапкарев и Димитар Матов, коишто имаат главен збор во критиката против мислењата на П. Д. Драганов, се и најпоследователни критичари на Речникот на А. Л. Дјувернуа.

Димитар Матов напиша, меѓу другото, дека Речникот на А. Л. Дјувернуа *е најобширниот до сега и има си и добри страни, напр. Миладиновскиот сборник в него е нај-основателно исчерпан.*

Бугарскиот историчар и лингвист Марин Дринов во посебен опширен приказ го оцени Речникот на Дјувернуа и им беше советник на погоре наведените соработници А. Н. Шчепкин и П. Лавров кои го спремија за печат вториот и третиот дел од Речникот.

За македонската славистичка наука, за македонското народно поетско творештво и за неговата афирмација во руската и општословенската средина како и за македонската лексикографија, Речникот на А. Л. Дјувернуа има извонредно големо значење.

Според мое мислење, потребно е да се проучат делата на уште многу руски слависти за да се види и установи дека тие пишувале за македонската историска и лингвистичка проблематика во еден доста широк словенски контекст.

Користена литература

на кирилица:

- Вангелов, А. 2001. „Слајкиџе и сѝрасни доѝири“, сп. Стожер, год. 5, бр. 38–39, јануари-февруари 2001
- Дювернуа А. Л. 1889. Словарь болгарского языка по памятникам народной словесности и произведениям новейшей печати А-Н: словарь. 1885-1888. Т. 1. - Москва: Унив. тип.
- Дювернуа, А. Л. 1894. *Блаженный Мефодий первоучитель славянский*. Москва: Унив. тип.
- Записки Академии наук*, 1893, том 70, прил. 2. Санкт-Петербург: Типография императорской академии наук.
- Качановский, В.В. 1882. Памятники болгарского народного творчества. Вып. 1. Сборник западноболгарских песен со словарем / Собр. Владимир Качановский. - СПб.: тип. Имп. АН, - [2], IX, VI, 598 с. - (Сборник Отделения русского языка и словесности Императорской академии наук; т. 30, № 1).
- Конески, Б. 1971. *Јазикот на македонската народна поезија*. – Скопје: Македонска академија на науките и уметностите.
- Срезневский, И. И. и кол. 1861–1863. *Известия Императорской Академии Наук*, по отделению русского языка и словесности. Том X, Санкт-Петербург: Академия наук Отделение русского языка и словесности.

на латиница:

- Sankof, A., Sankof, D. 1852. *Grammatik der bulgarischen Sprache*, Wien: Franz Leo.
- Dozon, A. 1875. *Chansons populaires bulgares inédites*. Paris, Maisonneuve, XLVII-427 p.

Речници

- Материалы для словаря древнерусского языка*. Составил А. Дювернуа, Москва: Типография Императорской Академии наук, 1894.
- Славяноведение в дореволюционной России*. Библиографический словарь. Москва: Издательство "Наука", 1979.
- Словарь болгарского языка. По памятникам народной словесности и произведениям новейшей печати. Составил А. Дювернуа, вып. 1, Москва 1885
- Речник на македонската народна поезија, том 1, А-Г. Под редакција на Тодор Димитровски, Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 1983

Речник на българският език с тълкувание речите на български и на руски,
Част 1-5. Събрал, наредил и на свят изважда Н. Геров. Първо издание,
1895-1908, Пловдив: Дружествена печатница Съгласие.

Ivan DOROVSKÝ

**JEDEN ZATÍM NEZNÁMÝ PŘÍSPĚVEK O SBORNÍKU
BRATŘÍ MILADINOVŮ**

Resumé

Ruská slavistika se v 19. století vytrvale zajímala o veškeré dění na Balkáně. Ruští slavisté velice důsledně zkoumali zejména nejstarší období slovanského písemnictví a kultury, dobu cyrilometodějskou, nejstarší literární památky, otázky týkající se vzniku hlaholice a cyrilice atd. Sem patří i Djuvernuův slovník, jenž obsahuje celostní či převážnou část ilustračního materiálu Sborníku bratrů Miladinových a lexikum makedonské lidové poezie do té doby ruské a evropské slavistice známých. To znamená, že s bádáním obšírné a téměř netknuté oblasti započal ruský slavista A. L. Djuvernua, jenž do dnešních dní zůstává makedonským lingvistům bohužel neznámý.

Марија ЃОРЃИЕВА-ДИМОВА
Филолошки факултет „Блаже Конески“
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“
Скопје, Македонија

ИНТЕРДИСКУРЗИВНА ЕПИСТОЛАРИЈА

Апстракт: Текстот ги толкува интердискурзивните релации помеѓу книжевноста и книжевната теорија, илустрирани преку романот *ZOO: ѝисма не за љубовѝа* на Виктор Шкловски.

Клучни зборови: роман, интедискурзивност, жанровски хибрид

Комплексната интерактивна и заемно стимулативна релација помеѓу книжевната теорија и книжевната практика претставува константа којашто се манифестира во неколку облици:

1. Теоријата на книжевност како рефлексивна на книжевната практика во смисла на теориска дескрипција и систематизација на книжевните феномени, било од ретроактивна, дистанцирана позиција, било од симултано - паралелна перспектива
2. Теоријата на книжевност којашто е антиципирана и стимулирана од развојните тенденции во рамки на книжевно - уметничката практика (оваа релација, на пример, е демонстрирана преку теориите на интертекстуалноста и на метафикцијата).
3. Теоријата на книжевност којашто е интегрирана во рамки на книжевната практика. Станува збор за случаите кога одделни теориски концепции се „перформираат“¹ во рамки на книжевната практика, односно во рамки на конкретните книжевни текстови, најчесто романите. Типичен пример се теоретичарите - романиери чијашто теорија, интенционално и самосвесно, е интегрирана и илустрирана во рамки на нивните книжевни

¹ Станува збор за категорија што ја употребува Марк Кари во контекст на елаборациите на жанрот теориска фикција, а којшто, според него, афирмира „нов перформативен модус на теоријата и на критиката“ (1998: 52).

текстови.² Дополнително, постојат одреден број „специјализирани“ книжевни жанрови (францускиот нов роман, теориската фикција, историографската метафикција) во коишто наративно се перформираат препознатливи историографски, наратолошки, интертекстуални теориски концепции. Значи, теоретската димензија, интегрирана во книжевната практика, т.е. во конкретни (романескни) текстови, го истакнува начинот на којшто тие, главно метафикциските дела, паралелно, ги актуализираат проблемите со коишто се соочуваат современите книжевно-теориски студии (на пример, прашањата за односот кон стварноста, за авторството итн.).

Третава варијанта, којашто е поетичка доминанта на постмодернистичката проза има свои илустрации и во претходните епохи, како, на пример, во модернизмот, се разбира во помалку комплексен и хетероген облик во однос на постмодернистичките варијации. Еден од ретките модернистички примери за овој вид интердискурзивна спрега теорија-книжевност е романот *ZOO или ѝисма не о любви* (1923) од рускиот автор Виктор Борисович Шкловски (1893-1984). Познат главно како еден од промоторите на теоријата на рускиот формализам, Шкловски се афирмира и како автор на неколку книжевни текстови коишто според жанровските одлики се наоѓаат токму на границата помеѓу книжевното и теориското, помеѓу фикциското и документарното.³ Всушност, романескниот фокус е поставен врз границите: географските и интеркултурните (Русија-Европа), интердискурзивните (теорија-книжевност, книжевност– стварност/живот), жанровските (фикција-нефикција, книжевни - некнижевни жанрови).

ZOO или ѝисма не за љубовта е парадигматичен во однос на начините на коишто книжевниот, романескниот текст ги артикулира и наративно ги перформира теориските, главно, формалистичките концепции на Шкловски. Во романот, теоријата е присутна не само

² Оваа постапка е најавена уште во модернистичкиот роман во облик на есеизација и на вметнување подолги есеизирани екскурси во текстот. Но, во постмодернистичките романи тоа станува една од доминантните постапки, надминувајќи го рамништето на есеизација и илустрирајќи покомплексна спрега помеѓу теоријата и книжевната практика.

³ Станува збор за неговите дела *Сентименталное ѝуѝешествие* (1923), *Третья фабрика* (1926), *Жыли-били*, (1964).

во смисла на тоа дека ликот - наратор ги елаборира формалистичките концепти (како што сме известени во воведот кон петтото писмо „овде вметнав теоретски запазувања за улогата на личниот елемент како материјал на уметноста“) (Шкловски 1966:42), но и во смисла на тоа дека романескната структура се темели врз теориските принципи на рускиот формализам коишто романот наративно ги перформира. Како резултат на тоа, *ZOO* е типично жанровски и интердискурзивен хибрид во којшто се миксираат одлики и постапки преземени од теоријата на книжевност и од фикцијата, од книжевните и од некнижевните жанрови/текстови. „Јас танцувам со науката“ ќе изјави Шкловски во уште едно свое жанровски хибридно дело *Третта фабрика* (1926), декларирајќи се против сувопарниот и крут академизам. Впрочем, тој став го демонстрира и во своите теориски текстови во коишто наместо конвенционалниот научен и аналитичен говор многу повеќе употребува книжевен говор - видливо афористичен, метафоричен, парадоксален, фрагментарен, елиптичен.⁴Комплексот постапки преку којшто се остварува романескниот дијалог помеѓу книжевноста и теоријата во романот на Шкловски се однесува на:

1. Метафикциските игри со границите помеѓу книжевноста и стварноста, како и експлицитните коментари на самосвесниот наратор во однос на сопственото дело, но и во однос на книжевноста и на уметноста, воопшто.
2. Интертекстуалните релации и постапки.
3. Жанровските микстури со интердискурзивен предзнак - помеѓу книжевните и некнижевните текстови/жанрови.

Следствено, жанровските, структурните и наративните одлики на романот перформираат дел од теориските ставови на Шкловски, првенствено оние кои се понудени во неговиот програмски текст *Искусство како приѐм* (1917). Базичната премиса за литерарноста како есенција на книжевноста, чијашто основна одлика е постапката (приѐм) го поставува книжевно - уметничкото дело како „збир од постапки“ (сумма приѐмов). „Уметничката постапка е постапка на

⁴ Ова особено доаѓа до израз во неговата студија *За и приѐмлив. Заметќи о Достоевском* (1957).

очудување на нештата, постапка на отежната форма која ја потенцира тешкотијата и времето на траење на перцепцијата, бидејќи тој процес во уметноста е сам по себе цел и мора да биде продолжен. Уметноста е начин да се доживее процесот на создавање на нештата, додека она што е во уметноста створено е од секундарно значење ... Животот на поетското (уметничкото) дело од гледање кон препознавање“ (Шкловски 1999:124). Следствено, целта на уметноста е да ефектуира со дезавтоматизација на перцептивниот автоматизам: постапките ефектуираат со дефамијализирација која предизвикува пореметување во рутинското согледување на стварноста претставена во уметничкото дело, во смисла дека постапките го освежуваат нашиот поглед на свет. Наместо дистинктивниот пар форма - содржина формалистите ја воведуваат разликата помеѓу материјалот и постапката: материјалот е сето она од каде што уметноста црпи (факти од животот, идеи, книжевни конвенции), а постапката е естетичкиот принцип кој го претвора материјалот во уметничко дело.

Романот е пишуван во време на едногодишниот емигрантски престој на Шкловски во Берлин каде што се вљубил во Елза Триоле⁵ (во романот е именувана како Аља), која се согласила да ги прима писмата, под услов тој да не ѝ говори за љубовта. Токму од тие писма, како што информира нараторот, настанува и романот, кој содржи вкупно 30 писма и едно воведно, од кои седум се напишани од Аља, а останатите се од Шкловски. Писмата, главно, содржат автобиографски елементи, иако во нив се понудени и опсервации за современиот живот во Германија и во Русија, теориски промислувања на уметноста и на книжевноста, коментари за руските современици како и куси книжевни анализи (на пример, на дела од Сервантес, Толстој, Бели, Волтер, Стендал). Жанровските микстури ја посредуваат доминантната паралела меѓу формалистичката теорија и романот: земајќи ги жанровските конвенции како материјал, Шкловски ја користи нивната интерференција како иновација, значи како постапка за очудување на класичните жанровски модели, т.е. како нивно „препознавање“. „Книгата не може

⁵ Елза Триоле, родена Ела Јуревна Каган (1896-1970) е позната руско-француска авторка и преведувачка, добитник на Гонкуровата награда, сопруга на францускиот надреалист Луј Арагон.

да се пишува на стар начин. Тоа го знае Бели, тоа добро го знаел и Розанов, го знае и Горки, кога не мисли на синтезите, го знам и јас, кусоопашесто мајмунче“ (Шкловски 1966:43). „Оваа книга е обид да се излезе од рамките на конвенционалниот роман“ (Шкловски 1966:88). Романескниот хибрид на Шкловски интегрира елементи од роман, од автобиографија, од мемоарско - дневничка проза, од интерпретативен есеј, од теориски расправи. Ако низ призма на формалистичката теорија задачата на уметноста е разбивање на рутинската перцепција на стварноста и ефектуирање со очуденост низ употребата на книжевните постапки, тогаш овие хибридации кои се во функција на иновацијата на еден традиционален жанр – епистоларниот роман, ефектуираат со очудувањето за кое говори Шкловски. Имено, неговиот роман го демонстрира процесот на ревитализација и на реконтекстуализација на епистоларниот жанр во модернистички романескен контекст, иновирани преку типично метафикциски постапки.⁶ Жанровската иновација е сигнализирани уште во насловот на романот: писма не за љубовта. Ако класичната епистоларна романескна композиција се конструира околу љубовната кореспонденција (дури и тогаш кога љубовта е само сугерирана како во *Бегни луѓе* на Достоевски), тогаш „писмата не за љубовта“ индицираат своевиден новитет и очудувачки ефект во однос на познатиот жанровски модел роман во писма. Според објаснувањето на Шкловски, оваа интервенција во жанрот е мотивирана: Аља ја одбива неговата љубов и му забранува да пишува за љубовта во неговите писма, макар што во дел од нив тој сепак говори за својата љубов („Сите мои писма се за тоа 'колку' те сакам“) (1966:106). Во предговорот на писателот кон првото издание се вели: „Оваа книга е напишана на следниот начин: првобитно смислив да направам скица на рускиот Берлин, потоа ми се чинеше интересно тие скици да ги поврзам со некоја заедничка тема. Го зедев *ZOO*, насловот на книгата се роди, но тој не ги поврзуваше деловите. Ми падна на памет од нив да направам нешто налик на роман во писма.

⁶ Метафикциските постапки имаат долга традиција на употреба во книжевноста (кај Сервантес, Шекспир, Чосер, Стерн), но статусот на поетичка доминанта го добиваат во постмодерната проза, кога практично се именува жанровскиот комплекс метафикција или метапроза.

За романот во писма е потребна мотивација – зошто луѓето мора да се допишуваат. Обична мотивација се љубовта и оние коишто се разделуваат. Јас ја зедев мотивацијата во нејзиниот поединечен случај: писма пишува човек кој сака жена која за него нема време. Ми требаше нов детаљ, бидејќи основниот материјал во книгата не е љубовен, јас воведов забрана да се пишува за љубовта. Излезе она што го напишав во поднасловот писма не за љубовта. Тука книгата почна да се пишува самата себе, бараше да се поврзе материјалот, т.е. љубовно-лирската линија со описната. Тие работи ги поврзав со споредувања: сите описи така станаа метафори за љубовта“ (Шкловски 1966:21).

Меѓутоа, реконтекстуализациите на епистоларниот роман, главно, низ метафикциска призма, во извесна смисла се и жанровски иманентно предиспонирани и тоа од две причини:

1. Со оглед на тоа дека епистоларниот роман честопати интегрира метафикциско - автореференцијална рамка во којашто учесниците во кореспонденцијата го коментираат самиот процес на пишување на писмата. Таа постапка ја применува и Шкловски: „Дванаесетто писмо. Напишано помеѓу 6 и 7 наутро. Изобилството од време овозможи писмото да биде долго. Тоа има три дела... Јас ти пишувам секоја ноќ потоа кинам, фрлам в корпа. Писмата оживуваат, се спојуваат и јас одново ги пишувам. Ти го добиваш сето она што сум го напишал“ (1966:59).
2. Со оглед на тоа дека епистоларниот роман е иманентно дијалогски жанр, којшто Шкловски дополнително дијалогски го раслојува. „Епистоларната форма е најпогодна за одразената туѓа реч (двогласна реч со ориентација на туѓата реч). За писмото е својствено особено присутното чувствување на собеседникот, адресатот кому тоа му е упатено. Писмото, како и репликата во дијалогот, е упатено до одреден човек, тоа ги зема предвид неговите можни реакции, неговиот можен одговор“ (Бахтин 1967:278). Од друга страна, Михаил Бахтин ја разгледува постапката на „вметнување жанрови“ како еден начин на обезбедување на она што го зема како жанровска иманенција на романот, т.н. „говорна разновидност во романот“ (1989:81-82). „Романот дозволува во неговиот состав да се вклучат различни жанрови, како уметнички (вметнати новели, лирски фрагменти, драмски сцени и сл.) исто така и неуметнички (реторички, научни, верски и сл.). Во принцип, во конструкцијата на романот

може да биде вклучен секој жанр и навистина е тешко да се пронајде жанр кој некогаш не се вклучил во романот. Жанровите воведени во романот ја задржуваат својата конструктивна цврстина и самостојност и својата јазична и стилска оригиналност. Сите тие жанрови кои влегуваат во романот ги внесуваат во него своите јазици и така го раслојуваат јазичното единство на романот и на нов начин ја продлабочуваат неговата говорна разновидност“ (Бахтин 1989:81). Метафикциското очудување на традиционалниот епистоларен жанр се реализира преку миксот од метафикциските, иновативните композициски и стилистичките постапки (иако дел од нив се познати уште од романите на Стерн) и формалистичките теориски принципи, ефектуирајќи со сижејните трансформации кои видливо ги преосмислуваат конвенциите на епистоларниот жанр. Имено, Шкловски радикално ја менува сижејната композиција на епистоларниот роман и ја очудува формата преку создавањето на типично модернистички фрагментарен наратив, со бројни ретардации во континуитетот на кореспонденцијата,⁷ дигресирана преку коментарите на писмата, преку кусите воведи и предговорите на дел од нив. Иако, во одредена мера, е задржан исповедниот тон којшто е типичен за епистоларниот жанр, сепак во романот на Шкловски, и формално и содржински, се трансформирани класичните епистоларни елементи: на пример, почетните поздрави се сочувани само во пет писма, како и завршните поздрави кои се задржани во пет писма од Аља; дел од писмата се размисли на ликот-наратор кои се однесуваат на минатиот живот во Русија и на емигрантската сегашност, така што епистоларното се испреплетува со дневничко – мемоарскиот и со автобиографскиот жанр. Во крајна линија, метафикциските постапки кои учествуваат во жанровските иновации на романот допуштаат *ZOO* во одредена мера да се чита и како метафикциски роман, што се потврдува преку употребата на соодветните метафикциски постапки:

1. Преку коментарите, како наративна стратегија на интерполирање дигресији и, следствено, на жанровско очудување, направени од страна на самосвесниот наратор којшто видливо

⁷ Тоа разбивање на континуитетот е потенцирано и визуелно-графички преку елиптичната синтакса и преку нагласеното параграфирање на текстот.

е профилиран според образецот на Стерн:⁸ тие се однесуваат и на содржината на писмата, и на романот што го создава и на книжевноста воопшто.

2. Преку артикулацијата на една типично метафикска тема за односот книжевност-стварност: романот е микстура од фикциски/фиктивни и реални писма, со што се проблематизираат и традиционалните граници помеѓу фактот и фикцијата (дотолку повеќе што не постои потврда за идентичноста помеѓу писмата на Аља и „реалните“ писма на Елза). Од друга страна, Шкловски, претставувајќи се како еден од ликовите во романот и вметнувајќи автобиографско - мемоарско - дневнички елементи во него, го информира читателот дека неговиот роман е фикција, па дополнително ја замаглува границата меѓу „фактот“ и фикцијата, демонстрирајќи го нивното интертекстуално испреплетување. Овие проблематизации на границите имплицираат и извесна асиметрија помеѓу учесниците во кореспонденцијата: имено, екстратекстуалниот статус на Елза Триоле (која е реална фигура), има свој интратекстуален корелат во фикцискиот лик на Аља. Наспроти тоа, останува неименуваниот „машки“ учесник во преписката (макар што заменската форма и авторскиот потпис го истакнуваат автобиографскиот аспект) кој на интратекстуално рамниште се афирмира како мултиплицирано јас на: примач и на испраќач на писма, на учесник во настаните и нивни коментатор и на романсиер.

Еден начин на актуализација на односот живот - книжевност е преку тематизирање на алузивните споредби што ги прави нараторот помеѓу егзистенцијалните ситуации на ликот-наратор и оние што се опишани во книжевните дела, како и потенцирањето на корелацијата помеѓу животот и литературата:

„11 писмо

Ме лути овдешниот начин на живот!

Така се лутеше Левин („Ана Каренина“) кога виде дека слаткото во куќата се готви на нелевински начин, туку на начин на семесјтвото на Кити ... А докторот вели дека имам

⁸ Шкловски бил запознат со творештвото на Лоренс Стерн кому му ја посветува студијата *Трисјам Шенди Сјерна и теорија романа* (1921).

нормален притисок и дека мојата халуцинација е чисто книжевна појава“ (Шкловски 1966: 56-57).

„Тоа е од кај Толстој.

Кај него е напишано подолго и подобро.

Во мојата судбина сè било предодредено.

Но можеше да биде и поинаку.

Јас ќе му дадам друг расплет на романот.

Тоа ќе биде од кај Андерсен“ (Шкловски 1966:104).

„17 писмо

Наполно се сплеткав Аља! Гледаш во што е работата: јас истовремено со писмата до тебе пишувам и книга. И она што е во книгата, и она што е во животот наполно се заплеткало. Се секаваш кога ти пишував за Андреј Бели, за методот? Љубовта има свои методи, своја логика на развој, која е утврдена без мене и без нас. Каде е љубовта, каде е книгата јас веќе не знам ...

Трагичните завршетоци, минимум - скршено срце, се предодредени во роман и во писма“ (Шкловски 1966:72).

Романескното поигрување со границите книжевност-теорија се афирмира на текстуално рамниште така што романот е типичен пример за текстуалните трансценденции од интертекстуална и од паратекстуална природа. Според Жерар Женет, паратекстуалноста, како вид текстуална трансценденција, ја означува релацијата помеѓу текстот и паратекстовите кои го врамуваат, го коментираат, го осветлуваат текстот и ја подготвуваат неговата рецепција (2003:72). Паратекстовите се комплекс од перитекстовите (наслов, поднаслов, меѓунаслов, увод, поговор, напомена, предговор, белешки на маргини, епиграфи, корици, автографи, алографи, посвети, инскрипции, епиграфи) и епитекстови (интервјуа, јавни изјави, критички прегледи, приватни писма и други авторски или редакторски дискусии надвор од дадениот текст). Во *ZOO* паратекстовите се присутни на различни нивоа и имаат двојна функција:

1. Паратекстовите во насловите и во поднасловите или т.н. перитекстови: тие имаат функција на интертекстуални индикатори (откривање на релациите на романот со други текстови) и функција на архитектстуални индикатори (го откриваат односот кон епистоларниот жанровски модел, којшто е видливо иновирани

и очуден). Поднасловот *Трети Елоиза* како и објаснувањето на авторот „Ја посветувам на Елза Триоле и книгата ја нарекувам трета Елоиза“ (1966: 29) упатуваат на познатиот епистоларен роман на Жан Жак Русо *Јулија или Нова Елоиза* (1761). Се разбира, интертекстуалната релација се темели врз извесни разлики, па наспроти надворешните препреки на кои наидува љубовта меѓу јунаците на Русо, во *ZOO* се работи за еднострана и за невозвратена љубов.

2. Паратекстови со автореференцијално - метатекстуална функција: тие воспоставуваат коментаторски однос со сопствениот текст, но и со жанровската традиција. Романот започнува со три предговори⁹ кои коментаторски рефлектираат врз настапувањето на текстот и неговата структура. Дваесет и второто писмо содржи цел теоретски екскурс за „двата односа кон уметноста“ коишто се споредбено елаборирани како илустрација на очудувањето на жанровските конвенции и постапки, а писмото завршува со автореференцијален коментар за сопствениот роман. „Нешто поинтересен случај е книгата која сега ја пишувам. Нејзиниот наслов е *ZOO*: писма не за љубовта или Трета Елоиза. Во неа одделни моменти се споени така што сè е поврзано со историјата на човековата љубов кон една жена. Оваа книга е обид да се излезе од рамките на конвенционалниот роман“ (Шкловски 1966: 88).

Дополнително, на почетокот од секое писмо се поместени куси воведи - коментари кои во сублимиран, телеграфски облик ја најавуваат и ја објаснуваат содржината на писмото што следува. Ваквите своевидни паратекстови имаат редакторско - толкувачка функција: нараторот како учесник во кореспонденцијата се појавува и во улога на коментатор кој ги врамува писмата со епистоларен метадијалог. Крајниот ефект е нивелирање на границите меѓу писмото и параписмото, меѓу авторите (на писмата) и критичарите/коментаторите, меѓу објект-рамништето и мета-рамништето на толкувањето, но сето тоа интегрирано во рамки на еден романескен текст. Херменевтичката рамка во романот е одлично илустрирана во деветнаесеттото писмо, сочинето од т.н. „предговор

⁹ Според Дубравка Ораиќ Толиќ предговорите, особено оние вметнати во книжевни текстови, претставуваат една варијанта на автореференцијалност (1993).

за 19 писмо“ во кое нараторот дава инструкции во однос на статусот на писмото и неговото (не)читање.

„Предговор за 19 писмо

Во предговорот е потребно објаснување зошто само писмото на Аља не треба да се чита.

Писмото на Аља е најдобрата работа во целата книга. Но немојте сега да го читате. Прерипајте го и прочитајте го дури откако ќе ја завршите книгата. Сега ќе ви објаснам зошто е неопходно тоа да го направите.

Јас и самиот не го прочитав своевремено. Го бакнав, прелетав низ одделни фрагменти, но беше напишано со молив и не го прочитав.

Сега ќе објаснам зошто ... Писмото на Аља го прочитав неодамна на 10 март, кога ја довршив книгата. Го читав четири часа. Пред сè, писмото е многу добро напишано. Чесен збор, јас не го напишав. Во него е вистината за љубовната инерција и уште една ненапишана вистина за инерцијата на несреќата.

Мене во странство ми беше потребно да се преломам и себеси си најдов љубов која крши. И повеќе не гледав во неа како во жена и веднаш и пристапив со тоа дека таа не ме сака. Ова писмо ја нарушува шемата за двете култури затоа што жената која така пишувала за Стјоша е – блиска.

И така, драги пријатели, немојте да го читате ова писмо. Јас затоа намерно го прецртувам со црвено. За да не погрешите.

Како композициски да се сфати ова писмо? Бидејќи тоа сепак е вметнато?

Но кажете, зошто по ѓаволите ви е потребна композиција? А ако ви е потребна – повелете. За иронија на делото е потребна двојно разгатнување на дејството, таа обично се дава на ублажен начин, во Евгениј Онегин, на пример, со реченицата „Да не е тој пародија?“

Јас на својата книга ѝ давам друга, нагласувајќи ја загатката на жената на која ѝ пишував и друга загатка на самиот себе.

Ако вие поверувате во моето композициско објаснување ќе мора да поверувате и во тоа дека сум го напишал Писмото на Аља до себе.

Јас не ви советувам да верувате ... Тоа е на Аља.

Всушност, вие воопшто ништо нема да сфатите бидејќи сè е исфрлено во коректурата“ (Шкловски 1966: 79-80).

И, во продолжение следува девентаесеттото писмо, видливо прецртано со две линии во форма на буквата х, со кус паратекст:

„19 писмо

кое не ѝ треба да се чииа. Неѝ то најшиала Аља коѝа се разболела, а ѝисмоѝо е најдобро во целата книиа, но неѝо не ѝ треба да то чииаѝе, заѝоа е ѝрецирѝано“ (Шкловски 1966: 81).

Во овој пример се нагласува интерпретативната позиција на наторот којшто интервенира во „туѓиот“ текст не само со неговото „физичко“ прецртување, туку и со проблематизацијата на неговото авторство, што има битни импликации и врз рецепцијата. Конечно, станува збор и за видлива, графичко - текстуална нивелација на границите помеѓу текстот и неговиот метатекст - коментар, помеѓу писмото и неговото толкување, помеѓу авторот и интерпретаторот.

Создаван во модернистичката епоха, како парадигматичен модернистички роман и како илустрација на дел од концепциите на рускиот формализам, *ZOO: ѝисма не за ѝубовѝа* антиципира голем дел од актуелните, постмодернистички интердискурзивни дијалози помеѓу теоријата/критиката и фикцијата, тематизирајќи ги на прилично инвентивен начин и метафикциските теми. Во таа смисла, романот на Шкловски е уште една потврда на тезата за постоењето континуитет помеѓу модернистичката и постмодернистичката поетика.

Користена литература

Кирилица

Димова Ѓорѓиева, М. 2017. *Теоријаѝа на книжевностѝ во (инѝер)акција*. Скопје: Македоника литера.

Женет, Ж. 2003. „Палимпсести“, *Теорија на инѝерѝексѝуалностѝа*. Прир. К. Кулавкова, Скопје:Култура, с.63-77.

Латиница

Bahtin, M. 1967. *Problemi poetike Dostojevskog*. Beograd:Nolit.

Bahtin, M. 1989. *O romanu*. Beograd:Nolit.

- Currie, M. 1998. *Postmodern Narrative Theory*. New York:St. Martin's Press.
- Oraić-Tolić, D. 1993. „Autoreferencijalnost kao metatekst i kao ontotekst“, *Intertekstualnost&Autoreferencijalnos.t* Ur. D.Oraić-Tolić/V.Žmegač. Zagreb:Zavod za znanost o književnosti Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, s.135-147.
- Šklovski, V. 1966. *ZOO: ili pisma ne o ljubavi*. Beograd: Srpska književna zadruga.
- Šklovski, V. 1999.„Umjetnost kao postupak“, *Suvremene književne teorije*. Prir.M.Beker, Zagreb:Matica hrvatska, s.121-131.

Мария ГОРГИЕВА ДИМОВА

ИНТЕРДИСКУРСИВНАЯ ПЕРЕПИСКА

Резюме

В статье интерпретируются интердискурсивные отношения между литературой и литературной теорией, иллюстрируемые романом романом «ZOO:письма не о любви» Виктора Шкловского.

Ключевые слова: роман, интердискурсивность, жанровый гибрид.

Максим КАРАНФИЛОВСКИ

Филологический факультет им. Блаже Конеского
Университет Св. Кирилла и Мефодия
Скопье, Македония

ПАЛОМНИЧЕСТВО В РЕСПУБЛИКЕ МАКЕДОНИИ

Аннотация: Паломничество в Республике Македонии имеет долгие традиции. Одно из первых описаний такого путешествия упоминается в 14 в. Христофор Жефарович в 1745 году отправился в Иерусалим, а через три года в Вене напечатал книгу о своем поклонении. Поклонение в Иерусалим на Божий гроб стало традицией среди Македонцев и паломники после поклонения на Святой земле добавляли к своему имени слово аджи (Аджи Петре). Такие традиции продолжают и сегодня. Сама Македония представляет интерес для иностранных паломников.

Ключевые слова: паломничество, поклонение, Иерусалим, Рим, монастыри, церкви, аджилак.

Паломничество в Республике Македонии, чье население в основном православного вероисповедания, имеет долгие традиции, уходящие в глубокую древность. Свидетельство об этом находим в одном из самых первых описаний такого рода путешествий, относящемся к XIV веку, в котором дьякон Арсений Солунский (Салоникский) повествует о своем летнем пребывании на Святой Земле.

В середине 18.столетия, точнее в 1745 году, Христофор Жефарович из Дойрана отправляется на поклонение в Иерусалим, а потом через три года (в 1748 г.) в Вене печатает книгу “Описание святого божия града Иерусалима”.

Возможность совершить паломничество на Святую Землю и поклониться Гробу Господнему в Иерусалиме вызывало интерес среди македонцев, и многие из них отправлялись в Иерусалим и в другие святые места на Святой Земле. Это оставило глубокие следы в македонской жизни и в традиции. Многие македонцы после совершения паломничества на Святую землю добавляли к своей фамилии слово “аджи” или “хаджи”, здесь запятая не нужна (слово греческого происхождения,

но вошедшее в македонский язык через турецкий язык). Аналогом русского слова «паломничество в македонском языке является слово “поклоништво” (от “поклон”, “поклонение”) и “аджиство”, “аджилак” (от турецкого слова “аджи”). Паломники после поклонения на Святой Земле добавляли к своему имени слово “аджи”: Аджид Петре, аджи Никола или хаджи Яне и т.п. Позже от таких имен развились многие македонские фамилии: Хаджи Йорданов, Аджигогов, Хаджиристески и т.п. некоторые в основе своей фамилии оставили только слово “аджи”: Аджиев, Хаджиев, Аджиевски и т.п. Некоторые даже сформировали свою фамилию от словосочетания Божий Гроб: Павел Божигропски.

Паломничество связано с гостеприимством и гостелюбием. В этом смысле для македонцев очень важную роль сыграла деятельность Святого Климента в Охриде. Его школу принято называть Климентова Охридска Школа, ей даже часто придают значение старейшего славянского университета. Во многих своих поучительных словах он, Св. Климент, говорил именно о значении и важности гостеприимства и гостелюбия: “Гостеприимством подходим ближе Богу”, “Трудитесь быть гостеприимчивыми, гостелюбимыми”. Многие даже считают, что македонцы за свой гостелюбивый характер должны благодарить именно Св. Климента Охридского.

Паломничество в Македонии продолжалось даже и в период социализма. Об этом свидетельствует запись профессора отца Траяна Митревского, который в 1967 г., на Пасху, на двух автобусах повез группу из 85 паломников из Македонии в Иерусалим и на Святую Землю. Описывая это путешествие и паломничество, он особенно подчеркивает присутствие македонских паломников на святой Литургии в русском монастыре Св. Марии Магдалены у подножия Елеонской горы.

Епископ Велички Гаврил Светогорец (1926-1990) из монастыря Лесново в Восточной Македонии тоже организовывал паломничества в Святую Землю и об этом опубликовал несколько книг, среди которых находятся и песни, вдохновлённые посещением святых мест.

Среди паломников в Святую Землю находим и имя нынешнего архиепископа Охридского и Македонского г. г. Стефана, который вместе с еще одним епископом Македонской Православной Охридской Архиепископии и двумя профессорами Православного богословского

факультета им. Св. Климента Охридского из г. Скопье совершили паломническое путешествие в Иерусалим и в другие святые места. В своем очерке об этом паломничестве г. г. Стефан особенно выделяет красоту русского монастыря Св. Марии Магдалены. Он пишет: “Особено е убав и препознатлив по стилот, рускиот манастир ‘Св. Марија Магдалена’, од каде отидовме да се поклониме и помолиме во црквата на ‘Успението Богородичино’ на Синајската Гора”. (Гиревски 2008: 84).

Македонские паломники совершали свои поклонения и на Святой Горе Афон, которая очень привлекательна для них своими монастырями и скитами. Особый интерес македонские паломники проявляют к Хилендарскому монастырю. В его записях, кондиках и других монастырских рукописных и печатных книгах находится множество данных о македонских паломниках. Так, в одном ирмологе XVII в. – так лучше сообщается, что монастырь посетил Василий Лазаров из малешевской деревни Владимирово. В монастырских записях находятся имена многих поклонников и дарителей, начиная с XVI в. и со всех концов Македонии. Все эти данные имеют многократное значение для истории вообще и для истории языка и ономастики в частности. В них находим множество личных имен, которые уже вышли из употребления или стали очень редкими, например: Янкул, Вробинка, Стамул, Полихрон, Перзи, Крагуй, Проичо, Северинка, Безцено, Маслино, Вишо, Руян, Кала, Вергил, Грубан, Корун, Митан, Гвозден и многие другие.

В монастыре Хилендаре 8 лет провел и архиепископ Доситей – первый архиепископ обновленной Македонской Православной церкви – Охридской архиепископии. Несколько лет в святогорских монастырях провели и Струмичский митрополит Наум и епископ Величкий Гаврил Светогорец. Гаврил Светогорец написал книгу “Света Гора небесна земја” (1978).

Начиная с 1969 г., всякий раз в день 24 мая, в день славянской письменности, паломники из Македонии ежегодно посещают базилику Св. Климента Римского, в которой находится могила Св. Кирилла Солунского. Стало уже хорошей традицией, что в этот день в Рим отправляются делегации македонского правительства, македонских университетов, в первую очередь Университета им. Святых Кирилла и Мефодия, и, конечно, делегация Македонской Православной церкви

– Охридской Архиепископии. Об этом напечатано много книг, существуют интересные записи, снято несколько фильмов.

Паломничество развито и на территории современной Македонии. Часто оно представляет собой короткие однодневные или несколько-дневные ходочастия в монастыри Македонии. Наиболее популярными являются монастырь Святого Иоакима Осоговского, расположенный недалеко от города Крива Паланка, в северо-восточной части Македонии, монастырь Святого Йована Бигорского, находящийся в юго-западной части Македонии, недалеко от города Дебра, и, конечно, монастырь Святого Наума на южном берегу Охридского озера. Кроме них, большой интерес у православных македонцев вызывают монастыри Велюса, недалеко от г. Струмица, Трескавец, недалеко от г. Прилеп, монастырь Св. Богородица Пречиста, недалеко от г. Кичево, обновленный монастырь Св. Климента на Плаошнике в Охриде, монастырь Св. Архангела Гаврила в Лесново. Конечно, паломники в Македонии посещают практически все македонские монастыри. Их преимущество заключается в том, что поклонение можно совершать, не отправляясь в длительные путешествия и не тратя на них много времени, – ведь монастыри находятся недалеко друг от друга, а некоторые – рядом.

С другой стороны, и сама Македония представляет большой интерес для иностранных паломников. Это объясняется тем, что страна насыщена религиозными объектами, многие из которых имеют большое историческое и духовное значение не только для славянского православного мира, но и для христианского мира в целом. Все это представляет хорошую основу для развития православного паломничества как части паломничества христианского.

Сами македонцы кроме вышеупомянутых святых мест часто совершают паломнические поездки в соседние государства – Болгарию, Румынию, Сербию, Грецию, Хорватию, Черногорию, Словению. Бывают они и в таких более удаленных странах, как Россия, Украина и др. Самим этим фактом подтверждается то, что паломничество в Македонии имеет не только большую традицию, но и открывает все новые и новые возможности как для самих македонцев, так и для иностранных паломников, посещающих Македонию.

Использованная литература

Гиревски, А. 2008. *Верски туризам*. Скопје: Менора.

Максим КАРАНФИЛОВСКИ

АЦИЛАКОТ ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА*Резиме*

Ацилакот во Република Македонија има долги традиции. Еден од првите описи на такво патување се спомнува во 14 в. Христофор Жефарович во 1745 г. заминал во Ерусалим и по три години во Виена отпечатил книга за своето поклонение. Поклонението на божјиот гроб во Ерусалим станало традиција кај Македонците и ациите по поклонението во Светата земја го додавале зборот аци кон своето име или презиме. Покрај ацилакот во Светата земја и Светата гора Агос развиено е и поклонението по манастирите и црквите во Македонија и пошироко по светите места во христијанскиот свет. Истовремено и Македонија претставува интерес за странските поклонници со своето богатство на религиозни објекти.

Соња КИТАНОВСКА-КИМОВСКА
Катарина ЃУРЧЕВСКА-АТАНАСОВСКА
Филолошки факултет „Блаже Конески“
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“
Скопје, Македонија

НОРМИТЕ ВО МАКЕДОНСКИОТ КНИЖЕВЕН СИСТЕМ: АНАЛИЗА НА УЛОГАТА НА ПРЕВОДИТЕ НА ШЕКСПИР ОД МИХАЈЛОВСКИ¹

Апстракт: Трудот ги истражува нормите во македонскиот книжевен систем преку анализа на преводите на Шекспир од Драги Михајловски, со посебен осврт на збооробразувачките процеси конверзија и формирање сложенки. Полисистемската теорија се користи како теориска рамка, додека анализата се заснова врз методологијата за т.н. описни преведувачки студии.

Клучни зборови: Михајловски, полисистемска теорија, Шекспир, сложенки, конверзија

Вовед

Во 2013 г. се објави издание со сите дела на Шекспир (37 драми и 154 сонети) на македонски јазик во превод на Драги Михајловски. Михајловски е македонски писател и преведувач, познат по својата колосална работа врз драмите и сонетите на Шекспир. За неговите преводи се смета дека генијално ги пренесуваат длабочината и нијансите на Шекспировиот стил и мисла. Михајловски, за својот извонреден напор, во 2013 г. ја доби Наградата за најдобар превод „Григор Прличев“. Целта на овој труд е да даде опис на преводот на Михајловски како производ, да ги посочи нормите во целниот систем и позицијата на преводната книжевност во тековниот македонски културен, книжевен и историски контекст.

¹ Трудот е првично објавен на англиски јазик под наслов „The Norms at Play in the Macedonian Literary System: An analysis of the Role of Mihajlovski's Shakespeare in Macedonian“ во 2018 г. во списанието *Translatologica*, Vol. 2, стр. 74-94

Теориска рамка

Според полисистемската теорија, преводната книжевност функционира како систем во рамките на книжевниот полисистем и зазема централна или периферна улога во зависност од специфичната констелација на полисистемот. Кога зазема централна позиција, таа „активно учествува во обликувањето на центарот на полисистемот“ (Even-Zohar 2004: 200), е иновативна, воведува нова поетика и техники, и помага да се развијат нови модели во целната култура. Кога зазема периферна позиција, таа претставува периферен систем којшто ги следи постоечките конзервативни модели и се потчинува на нормите на целната книжевност. Од преведувачка гледна точка, ако преводот зазема централна позиција, главната задача на преведувачот е да не се потпира на готовите модели од домашниот репертоар. Наместо тоа, треба да биде подготвен да ги прекрши домашните конвенции. Во такви услови, преводот е близок до оригиналот во смисла на адекватност, т.е. репродукција на доминантните текстуални односи на оригиналот. Ако преводот зазема периферна позиција, главната задача на преведувачот е да ги копира постоечките модели во странскиот текст при што исходот е неадекватен превод, поточно, има поголемо разидување меѓу постигнатата еквиваленција и претпоставената адекватност.

Според Тори (Toury 1995: 13) преводите имаат позиција во социјалните и книжевните системи на целната култура и според таквата позиција се определуваат преведувачките стратегии што се користат. Тој тврди дека науката за преведувањето треба да се занимава со тоа што „ПРЕТСТАВУВА преводот, во различни околности, заедно со ПРИЧИНИТЕ за тоа“ (ибид.: 15). Оттука, фокусот на проучувањата се става на односите меѓу целните текстови и меѓу целните текстови и нивните контексти (Assis Rosa 2010: 99). Со ваквиот пристап изворниот текст не се исклучува целосно, туку фокусот се префрлува на целниот текст како производ, на неговата функција во целната култура и на процесот што довел до неговото создавање. Исто така, акцент се става на преведувачот како двигател во целната култура и на начинот на којшто тој постапува со контекстуалните ограничувања на целната култура во конкретните историски, географски, општествени

и идеолошки околности (ибид.). Имајќи ги предвид овие теориски претпоставки, ги разгледуваме преводите на Михајловски во тековниот македонски контекст.

Методологија и корпус

Врз основа на полисистемската теорија, Тори (Toury 1995) претставува методологија во три фази за проучување на преводите како културни факти. Текстовите што се сметаат за преводи треба да се опишат и да се позиционираат во системот на целната култура. Треба да се направи компаративна анализа на изворниот и целниот текст преку мапирање на сегменти од целниот текст врз сегменти од изворниот текст. Треба да се утврдат регуларности што се докажуваат преку промени во преводот, да се формулираат генерализации за нормите на преводна еквиваленција, коишто се дефинираат како преводни модели кои се на сила во целната култура, и да се утврдат импликациите за идната преведувачка работа (ибид.: 36–39, 102). Во ова истражување се користи оваа методологија. Компаративната анализа меѓу изворниот и целниот текст се задржува на лексичките иновации добиени преку процесите на конверзија и формирање сложенки. Генерализациите за преведувачките стратегии и за нормите се засноваат врз два извори на информации: самите текстови и експлицитните изјави за нормите од самиот преведувач (неговите теориски погледи за преводот, предговорите кон преводите и интервјуата во весници).

Корпусот за ова истражување се состои од извадоци од два преводи на Михајловски: „Хамлет“ (2008) и „Сон во ноќта спроти Иванден“ (2011). Анализата се прави врз 1200 стихови избрани по случаен избор од првиот, третиот и петтиот чин на секоја од драмите. За да не избрзуваме со заклучоци врз основа на една единствена студија и за да ги провериме наодите, ги споредивме преводите на Михајловски со претходните преводи на истите текстови од друг преведувач (Богомил Ѓузел 1985; 1989).

Анализа

Местото на целниот текст во системот на целната култура

Анализата на прелиминарните податоци покажува дека двата целни текста (ЦТ) на Михајловски се претставени и прифатени како преводи. Името на преведувачот е наведено на насловната страница заедно со името на авторот на оригиналниот текст. Оригиначните наслови не се дадени во генералиите за делото. Двата преводи се објавени во збирки со преводи на други три драми од Шекспир („Хамлет“ во збирка трагедии, а „Сон во ноќта спроти Иванден“ во збирка комедии). Со тоа може делумно да се објасни зошто оригиналните наслови не се дадени во генералиите за делото. Во изданието со комедиите оригиналниот наслов на секоја драма е даден под преведениот наслов на соодветната страница пред текстот на преводот. Двата ЦТ се директни преводи од англиски јазик и тоа е јасно наведено на насловната страница. И двете драми се претходно преведени од македонскиот писател и книжевен преведувач Богомил Ѓузел. За да видиме како се разликуваат преводите на Михајловски од оние на Ѓузел, во Табела 1 даваме кратко резиме.

	Михајловски	Ѓузел
Јасна изјава на насловната страница дека книгата е превод	Да	Не
Име на преведувачот на насловната страница	Да	Не
Оригинален наслов на страницата со генералии за делото	Не	Да
Директен превод од англиски јазик	Да	Да

Табела 1: Резиме на начинот на претставување на ЦТ

Текстуална анализа

При читањето на преводите на Михајловски не може а да не се забележат бројните нови зборови што ги користи. Тој кова нови зборови преку конверзија (пр. риканција, киданција, светланција) и формирање сложенки (пр. страво-ококорени, љуби-сокот) следејќи го англискиот

модел (moused, fear-surprised, love juice), но ги комбинира и со афиксација согласно зборообразувачките правила на македонскиот јазик².

Анализата на зборовите добиени со конверзија покажува дека во нашиот корпус Михајловски користи 56 такви зборови, додека Ѓузел само 4. Анализата на зборовите добиени со формирање сложенки покажува дека додека Михајловски користи 76 сложенки, Ѓузел користи 16. Ваквиот резултат укажува на различните профили на преводите. При споредба со англискиот изворен текст, се добива уште појасна слика. Михајловски не само што вложува напори да ги задржи лексичките иновации на Шекспир онаму каде што Шекспир ги искористил, туку додава и нови онаму каде што ги нема во изворниот текст.

Анализа на метатекстот и паратекстот

Погледите на Михајловски за преводот се вкоренети во формалистичкиот и структуралистичкиот поглед на јазикот и книжевноста, како и во филозофските размисли за задачата на преведувачот на Бенјамин (Benjamin 2006). Како што се развивале неговите размислувања за преводот, ја усвоил и полисистемската теорија. Во едно интервју изјавува дека македонскиот полисистем, со оглед на тоа дека е мал полисистем, во голема мера зависи од преводот за разлика од англискиот, шпанскиот или германскиот полисистем, кои се големи и се свртуваат кон преводот од поегзотични јазици само кога се во криза (Михајловски 2013). Појаснува дека една од основните задачи на добриот преведувач е „да внесува нови идеи и нови концепти во нашиот мал македонски полисистем“ и со тоа „да ја збогати македонската книжевност“ (Михајловски 2015). Тој упатува на уште една важна задача што смета дека преведувачите треба да ја исполнат: да го негуваат и хранат својот мајчин јазик. Македонистите не се единствените коишто се одговорни за македонскиот јазик. Преведувачите се, исто така, чувари на јазикот и, можеби, дури и поголеми од лингвистите (ибид.).

² Поради аналитичката природа на македонскиот јазик, вистинска конверзија не е можна и сите зборови изведени со номинализација, девербализација или други процеси на конверзија нужно бараат да се употреби афикс.

Анализата на паратекстот на преводите открива дека и Михајловски и Ѓузел користат предговори или поговори кон своите преводи. Меѓутоа, има разлики во содржината. Во паратекстот кај Ѓузел дадени се опсежни информации за изворниот текст, вклучително и за потеклото, приемот и сижето, без да има никакво упатување кон тоа дека текстот е превод, ниту кон тоа каква преведувачка стратегија е искористена. Од друга страна, во предговорите на Михајловски, освен податоци за делото, јасно е наведено дека текстот е превод. Анализата покажува дека двата преведувачи се разликуваат и во употребата на фусноти или белешки. Додека преводите на Ѓузел изобилуваат со фусноти или белешки, во преводите на Михајловски нив речиси и да ги нема.

Дискусија и заклучоци

Преводите на Михајловски јасно покажуваат дека се преводи. Може да се каже дека „викаат за видливост“ со тоа што на насловната страница видливо го содржат името на преведувачот и јасно укажуваат дека се работи за преводи од англиски јазик. Таквото претставување на Михајловски укажува и на неговите ставови за преведувачот наспроти авторот. Преведувачот му е рамен на авторот. За да може да постигне естетска еквиваленција и да има активна улога во градењето на сопствената книжевност и јазик, преведувачот мора да има компетенции и таленти како автор. Во времето кога се објавени преводите, Шекспир веќе им е познат на македонските читатели, така што основната причина за неговите преводи е да ги збогати македонскиот јазик и македонскиот книжевен систем со нови модели, на пример, преку неговите лексички иновации, за да даде модел за истражување на постоечките зборообразувачки техники.

Во времето кога се објавени преводите на Михајловски, литературата во Македонија е главно преводна (Цветкоски 2016). Може да се каже дека бројот на книги оригинално напишани на македонски јазик е незначителен во споредба со бројот на објавени преведени книги. Тоа е добра илустрација за состојбата во македонскиот полисистем. Македонскиот јазик и култура се мали и во голема мера зависни од интеркултурната комуникација и внесувањето странски концепти и

идеи. Погледнати од оваа перспектива, преводите на Михајловски ја дополнуваат сликата.

Очигледно е дека преводите на Михајловски се мотивирани од контекстот. Освен книжевниот контекст, пошироките социо-културни и социо-економски сили, исто така, може да имаат влијание. Со оглед на долгогодишната политичка нестабилност и споровите со соседите (од кои некои дури го оспоруваа и името на земјата или посебноста на македонскиот јазик и неговиот статус како јазик сам за себе), слабата економија, високото ниво на сиромаштија и стапката на невработеност и неодамнешниот одлив на мозоци, се чини дека Михајловски има за цел да даде позитивен пример, да поттикне на поголема самодоверба и оптимизам со цел да постигне поголемо општествено влијание. Основната цел на Михајловски е да го стори на македонски јазик тоа што го сторил Шекспир на англиски јазик. Како што Шекспир успеал да го направи англискиот јазик да звучи истовремено старо и ново за ренесансната публика, така и Михајловски успева да постигне македонскиот јазик да звучи старо и ново за македонската публика. Фактот што Михајловски е одликуван со една од најпрестижните награди за превод за своите преводи на Шекспир укажува на тоа дека македонскиот систем е толерантен кон мешање и, не само што го прифаќа, туку и го поздравува, странското влијание. Тоа, исто така, укажува и на интеракцијата на престиж и моќ меѓу англискиот и македонскиот јазик и култура, при што првиот е голем, а вториот мал јазик и култура. Во таа смисла, нашата анализа покажува дека преводната книжевност зазема централно место во тековниот македонски полисистем.

Во поглед на нормите, нашите податоци покажуваат дека на сила се следните норми во целниот систем во времето кога се објавени анализираните преводи. На ниво на иницијални норми, се чини дека има тенденција кон адекватност, т.е. придржување до нормите на изворната култура. Фактот што преведувачот тесно го следи англискиот изворен текст покажува дека целниот систем подлежи на нормите на изворниот систем. На ниво на прелиминарни норми, тековниот целен систем не покажува толеранција кон индиректни преводи. Преведувачката политика јасно претпочита канонски дела и прифаќа канонски текстови, како што е Шекспировата драма. На ниво на оперативни норми, анализата

покажува дека преводите се целосни, тесно ја следат сегментацијата и дистрибуцијата на текстот, додека текстуално-лингвистичките норми покажуваат лексички средства, изрази и стилски карактеристики што го следат изворниот модел.

Конечно, во врска со повикот на Тори да се даде објаснување на преводните појави преку анализирање на меѓузависноста на функцијата, процесот и производот (Toury 1995: 11), оваа анализа беше главно ориентирана кон производот и неговата функција, без обид да се дополни со информации за процесот на преведување. Тоа би можело да биде тема за некои идни истражувања.

Користена литература

Основни извори

Кирилица

- Шекспир, В. 2011. *Луѓајџа; Сон во ноќта сироти Иванген; Зимска ѓрикаска; Како ви е арно џака*, превод од англиски, Драги Михајловски. Скопје: Каприкорнус
- Шекспир, В. 2008. *Кралој Лир; Макбеј; Ојело; Хамлеј*, превод од англиски, Драги Михајловски. Скопје: Каприкорнус
- Шекспир, В. 1985. *Сон на лејнајџа ноќ*, превод од англиски, Богомил Ѓузел. Скопје: Македонска книга
- Шекспир, В. 1989. *Трагедијата на Хамлеј ѓринцој дански*, превод од оригинал Богомил Ѓузел. Скопје: Култура

Латиница

- Shakespeare, W. 1984. *A Midsummer Night's Dream*. Edited by R.A. Foakes. The New Cambridge Shakespeare. Cambridge: Cambridge University Press
- Shakespeare, W. 1985. *Hamlet, Prince of Denmark*. Edited by Philip Edwards. The New Cambridge Shakespeare. Cambridge: Cambridge University Press

Секундарни извори

Кирилица

- Михајловски, Д. 2006. *Пог Вавилон: Загачајџа на ѓреведувачој (Вјоро издание)*. Скопје: Каприкорнус
- Михајловски, Д. 2013. Интервју во „Утрински весник“. <<http://www.utrinski.mk/?ItemID=D4C4B555D7CC5046B96F0B2ACD66FA48>> пристапено на: 23.2.2016.

- Михајловски, Д. 2016. Интервју во „Утрински весник“. <http://www.fakulteti.mk/mobile/news/15-04-22/dragi_mihajlovski_-_preveduvanjeto_e_nad_jazicite_kulturite_i_e_vo_sferite_na_zaumnoto> пристапено на: 23.2.2016.
- Цветкоски, В. 2016. Лична комуникација

Латиница

- Assis Rosa, A. 2010. „Descriptive translation studies (DTS)“. In *Handbook of Translation Studies Vol. 1*, eds. Y. Gambier & L. Van Doorslaer. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 94-104.
- Even-Zohar, I. 2004. „The position of translated literature within the literary polysystem“ (1990). In *The Translation Studies Reader – second edition*, ed. L. Venuti. New York & London: Routledge, 199-204.
- Gentzler, E. 1993. *Contemporary Translation Theories*. London & New York: Routledge
- Toury, G. 1995. *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins B.V.

Соня КИТАНОВСКА-КИМОВСКА,
Катарина ГЮУРЧЕВСКА-АТАНАСОВСКА

НОРМЫ МАКЕДОНСКОГО ЛИТЕРАТУРНОГО ЯЗЫКА: ПРОИЗВЕДЕНИЯ ШЕКСПИРА В ПЕРЕВОДАХ ДРАГИ МИХАЙЛОВСКОГО

Резюме

В статье исследуется проблема норм македонского литературного языка на материале анализа переводов произведений Шекспира, сделанных Драги Михайловским. Особенно внимательно рассмотрены такие словообразовательные процессы, как конверсия и сложение. В качестве теоретической основы используется полисистемная теория перевода, а анализ текстового материала основан на методологии описательного перевода.

Miroslav KOUBA

Fakulta filozofická Univerzity Pardubice
Pardubice, Česká republika

ČESKÉ KUCHAŘSKÉ KNIHY A JEJICH ILUSTRACE V KONTEXTU KNIŽNÍ KULTURY „DLOUHÉHO“ 19. STOLETÍ

Abstrakt: Formování moderních etnických a kulturních identit se v průběhu „dlouhého“ 19. století opíralo v prostředí tzv. nestátních národních společenství o množství atributů, mezi nimiž měly zvláštní význam také autorská literatura a knižní kultura. V tomto procesu sehrávaly svou faktickou i symbolickou úlohu též kuchařské knihy, jež se rovněž v českých zemích staly zjevným nástrojem etnocentrického i lingvocentrického působení. Stať se v interdisciplinárním pohledu literární historie a studia každodennosti zaměřuje na proměny ilustrací a obrazového doprovodu česky tištěných kuchařských knih, které chápe jako integrální součást dobové knižní kultury a její metajazykové komunikace. V ústředí pozornosti vystupují zejména úvodní narativní ilustrace a její ustálené atributy potvrzující napojení české knižní kultury na evropská prostředí, třebaže ve faktické recepci ilustračních a výtvarných technik lze konstatovat zřejmý časový odstup.

Klíčová slova: kuchařské knihy, české země, knižní kultura, ilustrace, národní obrození, interpretační model

Tzv. národní obrození lze charakterizovat jako dobu všestranných snah o kultivaci české kultury v lingvocentrickém a etnocentrickém pojetí.¹ Úloha, kterou v průběhu „dlouhého“ 19. století sehrával spisovný jazyk se všemi symbolickými kategoriemi a sociokulturními vyzněními, se přirozeně projevuje v konkrétních literárních útvarech a žánrech. Mnohé z nich charakterizují vývoj v emblematických žánrech vyššího stylu, jejichž literárně-historické analýzy a zhodnocení jejich estetických kvalit spoluutváří součást kanonizované podoby daného období národního písemnictví. Na druhé straně však stojí i řada útvarů slovesné kultury, jež zůstávají stranou hlubšího zájmu literární vědy, třebaže i jejich autoři se vědomě snažili přispět tomuto formativnímu procesu. Mezi nejrůznějšími útvary utilitární povahy, kde důraz na praktické využití zastihuje slovesnou stránku a prvky

¹ Lingvocentrické interpretace národního obrození rozvíjí dnes již tradiční koncept Vladimíra Macury – srov. Macura 1995; Macura 2015.

estetického působení, zaujímají zvláštní místo kuchařské knihy, jež jsou zejména v první polovině 19. století rovněž zřejmým nositelem vlastenecko-výchovného apelu.² Prostřednictvím prezentovaných gastronomických schémat představují jeden z faktorů národní kultury a jejích referenčních oblastí, s nimiž se ostatně konotuje vztah k okolním evropským kulturám. Nejedná se tak o pouhý soupis receptů a pokrmů, nýbrž o faktický obraz každodenního života, jehož diachronně nahlížené proměny mohou nabídnout podobně laděný interpretační model celé obrozené epochy. Kromě kategorií literární kultury, jakými jsou proměny autorského subjektu, vztahy mezi autorem a příjemcem, okolnosti vydavatelské strategie či v neposlední řadě sémantické a metajazykové významy, s sebou analogicky konotovaná sdělení nesou také celkové grafické zpracování, zdobné prvky a především pak ilustrační složka, jíž bude pozornost v přítomné práci věnována především.

Kuchařské knihy vycházely v průběhu 19. století průběžně, třebaže intenzita meziročně vydávaných titulů s kulinární tematikou přirozeně kolísala. Výraznějšími údobími ve vydávání kuchařských knih byla zejména čtyřicátá léta (1841–1848), kdy se tato knižní produkce propojovala s kontexty vrcholící fáze českého jazykového programu. Na oslabení v padesátých letech v době tzv. Bachova absolutismu, kdy vyšla další z opakovaných vydání *Domáci kuchařky* Magdaleny Dobromily Rettigové (1850, 1853 a 1857), nastalo opětovné oživení nabídky těchto návodných titulů v průběhu šedesátých let, zejména pak v dekadě let 1864–1874. V té době lze hovořit o ustáleném spektru tradičních titulů nejen Magdaleny Dobromily Rettigové (1785–1845), jež se těšily všeobecné pozornosti i po autorčině smrti, ale také Václava Pacovského či Františky Hansgirkové (1823–1871), k nimž se připojovaly i nové práce zastoupené zejména *Pražskou kuchařkou* Karolíny Vávrové (první vydání z roku 1866) (Vávrová 1866). Další vlnu zesíleného zájmu o kulinární rádce a příručky přinesla osmdesátá léta, během nichž nastává kontinuální nárůst ročně vydávaných titulů, přičemž obdobná tendence je příznačná i pro další desetiletí prakticky až do konce první světové války. V souvislosti s rozpadem systému

² K vývoji jazykově českých kuchařských knih srov. kupř. Rohanová – Hejnová 1988: 241–250; Beranová 2001: 15–21; Lenderová 2017: 159–184.

zásobování reflektovaly nedostatek základních potravin i kuchařské knihy, jež zejména po roce 1915/1916 rozvíjejí koncept náhražkové gastronomie. Naléhavost těchto sociokulturních kontextů se přirozeně projevila i na počtu vydávaných prací tohoto zaměření.

V průběhu sledovaného období se mnohé koncepční prvky kuchařských knih přirozeně měnily, a proto dynamické změny 19. století přibližuje zejména vizuální stránka tohoto žánru. Máme-li zodpovědět otázku, jak se vyvíjela ilustrační složka obrozeneckých kuchařek, jaká byla její inspirační východiska a jak se propojovala tematická provázanost s okolními evropskými prostředími, je třeba se zaměřit na následující problémy, jež se vztahují k ideovému i technickému profilu sledované knižní tvorby. Mezi klíčové otázky se dostává přirozeně problematika technik, jimiž vydavatelé obohacovali obrazový doprovod svých kuchařských knih. Důležitou otázkou je rovněž časová posloupnost, s níž se ilustrativní složka kuchařských knih propojovala s obrazovým doprovodem jiných útvarů literární kultury. Třetím tématem možných úvah mohou být zobrazení dobových sociokulturních poměrů a jejich proměn. S tím souvisí i výchozí inspirace konkrétních obrazových prvků v kontextu proměn dobové každodennosti zejména v pojetí gastronomie (srov. Lenderová – Jiránek – Macková 2009: 117–140).

Při studiu kuchařských knih představují ikonografické složky výraznou symbolickou (sémiotickou) složku. Kromě samotných ilustrací, jimž bude záhy pozornost věnována v konkrétních souvislostech, se mezi výrazové prostředky významového i symbolického působení zapojilo i písmo. V užití grafického systému došlo v průběhu první poloviny šedesátých let 19. století k proměně, kdy byla gotická lomená písma v této knižní produkci nahrazena antikvou se všemi estetickými kontexty. Uvedená změna umožňovala i v případě kuchařských knih uplatňovat nové typografické možnosti, jež se v jiných oblastech rozvíjely o poznání dříve.

V užití estetických prvků se nejnápadnější efekt pojí s narativní ilustrací, jež vystupuje v mnoha dějových liniích.³ Spojuje se tak s dalšími výrazovými doplňky, jejichž počátky lze datovat takřka souběžně se vznikem evropské

³ Otázce textově-obrazových vztahů a vymezení příslušných pojmů v českém prostředí v poslední době srov. Klímeš 2015.

tištěné knihy.⁴ Právě tato časově starší východiska naznačují ve vývoji žánru kuchařských knih širší „nadnárodní“ souvislosti. Nejen tematická, ale i vizuální provázanost tohoto žánru zejména s německými tituly potvrzuje zřejmou šablonovitost, jež se v kontextu i ostatních útvarů literární kultury zapojovala do vznikajícího narativu moderní české kultury. Naznačený schematismus se kromě strukturních podobností projevoval zejména v analogickém užití narativních ilustrací, jejichž základní tematické spektrum vznikalo již v dobách humanismu, kdy se prvotní inspirace dostávaly také do českých zemí.

V německých kuchařských knihách se již v 16. století rozvíjí narativní ilustrace, v jejímž ústředí je výjev z kuchyňského provozu. Pohled do dění v dobové kuchyni přináší v jednom z prvotních užití anonymní norimberská kuchařská příručka *Kuchemaistrey* (Kuchemaistrey 1490),⁵ jejíž dřevoryt je do značné míry konstitutivní (Voit 2008: 504)

Obr. 1 – Topos kuchyně na frontispisu kuchařské knihy *Kuchemaistrey* (Štrasburk 1519). Zdroj: Wikipedia, https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/b/b7/Medieval_kitchen.jpg.

Scénu lze v základním pojetí rozdělit do dvou dějových rovin – v prvním plánu je vyobrazena otevřená černá kuchyně, jež je současně optickým předělem k druhému narativnímu pásmu. V jeho ústředí je zobrazena

⁴ K pojetí a proměně estetické funkce knižní ilustrace srov. Cobden-Sanderson 1925; Matějček 1931; Kohút 1970.

⁵ Kniha se těšila široké recepci, o čemž svědčí fakt, že se do roku 1500 dočkala třinácti vydání, poslední pak vyšlo v roce 1674 (srov. Liebman Parrinello 1996: 303).

ženská postava držící v každé ruce naběračku. Levou rukou míchá v hrnci pokrm, pravou rukou jej ochutnává. Tento úkon v samém počátku tradice narativního vyobrazení symbolizuje chutnou stravu jako estetický atribut. Šat obou postav dává na srozuměnou jejich společenské postavení, od něhož se odvíjí intenzivní spolupráce kuchařky a její pomocnice, která se v konkrétním momentu daného dřevorytu věnuje přípravě zřejmě zeleniny. Kontext dobově moderní kuchyně potvrzuje řada dalších atributů, mezi nimiž zaujme aparatura využívající pohyb horkého vzduchu z ohně, jenž umožňuje průběžné otáčení opékané drůbeže na rožni. Tato pomůcka soudobých kuchařek se objevuje na řadě ilustrací německých kuchařských knih, přičemž s postupem doby lze konstatovat důkladnější vykreslení jednotlivých detailů. Významná kuchařská příručka se dočkala řady opětovných vydání, mezi nimiž je z hlediska ilustrativního doprovodu třeba poukázat na štrasburské vydání z roku 1519 (*Kuchen meistreri 1519*). Dřevořez zachovává základní kompozici dvou ženských postav, které v rozvrhu děje vykonávají různé činnosti. Zachována je tak rozdílná společenská prestiž, což potvrzuje výjev, kdy druhá z žen ve škopku myje nádobí, zatímco její „nadrízená“ je zaujata intenzivní a časově náročnou přípravou pokrmů ve dvou hrncích na otevřeném ohni. Uvedená kresba přináší v detailnějším rozkreslení zmíněný přístroj k opékání masa, jehož funkce vychází ze soustavy ozubených kol a využití horkého vzduchu. Tato aparatura se stává v humanistických kuchařských knihách očekávaným atributem, symbolizujícím dobově konotované životní standardy.

Proměny antropocentrického humanismu, jež se dočkaly v průběhu 19. století nové interpretace a inspiračního využití v duchu formujícího se obrozeneckého etnocentrismu, se přirozeně projeví i v pojetí obrazového doprovodu kuchařských knih. V porovnání estetického principu humanismu na jedné straně a rozvíjejícího se obrození na straně druhé se však ukazuje společný tematický model doprovodné ilustrace v jejich základních rysech. Ačkoliv jeho detaily se přirozeně podrobovaly dobovým proměnám, v základním ideovém konceptu lze pozorovat napříč uvedeným chronologickým rozsahem obdobné motivy a syžety se všemi metajazykovými sděleními.⁶

⁶ Již ukotvenou praxí narativní ilustrace kuchyňského interiéru s takřka vypointovanou dějovou linkou lze pozorovat například v knize *Ein new kochbuch (Nová kuchařská kniha)* Marxe Rumpolta z roku 1581, jedné z významných humanistických kuchařských

V jejich ústředí se nepochybně nacházejí postavy kuchařek (v dřívějších fázích sledovaného údobí i kuchařů), jež mají plné ruce práce s přípravou nejrůznějších pokrmů. S jejich prací je spjato množství obrazových topoi, která se ve výtvarném pojetí ustálila – pohled do kuchyně plné kouřících hrnců rozvíjejí další ustálené prvky, jimiž jsou například její vybavení či zjevná hojnost připravovaných potravin.

Vizuální zpracování doprovodné ilustrace sice zachovávala po delší časová údobí určitou tematickou stálost, jejich výtvarné pojetí a estetické parametry však podléhaly změnám spjatým s novými uměleckými postupy a technikami. Bez ohledu na inovativní prvky se ikonografická složka česky psaných kuchařských knih rozvíjela s přibližně obdobným časovým odstupem, s nímž docházelo k modernizaci grafického systému.⁷ Obrozeneckou knižní tvorbu charakterizuje relativně omezené zastoupení ilustrativních prvků, jež prostupuje v podstatě všemi patry literární kultury i konkrétními žánry. Opřít se lze ve výkladu nepřilíš rozvinutého výtvarného doprovodu české obrozenecké knihy o tvrzení Petra Voita, který malý důraz na kultivaci ilustrativní složky vysvětluje dlouhodobě slabou provozní kapacitou tiskařů, malým zájmem výtvarných umělců o knižní kulturu a v neposlední řadě i nízkými investicemi do výroby (Voit 2008: 390). Tato tvrzení jsou ještě příznačnější pro útvary utilitární povahy.

Kuchařské knihy a výtvarný topos

S ohledem na skutečnost, že je složité konkretizovat přelom mezi starší a novou literární tradicí, jenž by definoval počátek ryze obrozeneckého písemnictví, představuje koncepční problém také datace první obrozenecké kuchařské knihy. Žánrová neukotvenost a prolínající se časové rámce s tvorbou druhé poloviny 18. století komplikují stanovení jasných hranic.

knih, kde je mezi částí rozsáhlého titulu vsazen dřevoryt s motivem dobové kuchyně. Vyobrazení se jeví ustálenou figurou – v jeho centru stojí postava kuchaře nesoucího pánve s pokrmem, za ním je pak druhá postava, zřejmě pomocná síla, jež ochutnává připravované jídlo. Výjev kuchyňského provozu doplňuje množství náčiní a nádobí, rozmístěného nejen v blízkosti samotné pece, ale také na vedlejších stolech. Scénu dotváří i mnohé nádoby a džbány, rozmístěné na podlaze a na okně. Pod pecí je schoulená kočka – motiv dotvářející kolorit funkční kuchyně.

⁷ Jde o symbolické role přechodu k užití antikvy, která se prosazovala od počátku 60. let 19. století. Až do konce 50. let 19. století byly české kuchařky tištěny výhradně frakturou (srov. Bohatcová 1990: 351–353; Kouba 2016: 223–242).

Přesto lze konstatovat, že první ryze obrozeneckou českou kuchařskou knihou s úvodní ilustrací byla *Nová výborná knížka kuchařská aneb Zřetelná ponaučení* Antonína Kuperia (Kuperius 1821). V kontextu doby, v níž tato kuchařka vyšla, se ukazuje zcela přirozená kompozice nejen z hlediska pojetí samotného žánru, skladby receptů a jednotlivých chodů, ale také výtvarných a grafických prvků, jež jsou v souhrnu odvozeny od německých předloh předcházejících dob

Obr. 2 – Narativní ilustrace Jana Berky k Nové výborné knížce kuchařské od domnělého A. Kuperia. Zdroj: Národní knihovna ČR, Kramerius.cz.

Kromě přesunu dřívější rytiny z titulního listu na frontispis, jenž vyplynul z obecných požadavků platných v knižní tvorbě, se v době časného obrození uplatnily i další postupy, které byly v německých zemích již běžné.⁸

⁸ V předobrozeneckém období reprezentuje ojedinělé kuchařské knihy v českém jazyce pardubické vydání *W nowě rozmnožené knížky kuchařské* z roku 1792. Nepříliš propracovaný dřevorez, na němž je vyobrazen již obvyklý pohled do interiéru kuchyně, tvoří ještě součást titulního listu (*W Nowě rozmnožená 1792, titulní list*).

Zobecňujícím syžetem těchto vyobrazení je různě pojatý pohled do kuchyňského interiéru, v němž zpravidla dvě či dokonce tři ženské postavy – kuchařka a její pomocnice – připravují na otevřeném ohni, v plném proudu prací, pokrmy nebo zpracovávají konkrétní potraviny. Otevřená plotna či pec je zpravidla umístěna do zadního plánu dané kompozice, jak to dokládá narativní ilustrace například knihy *Wienerisches bewährtes Kochbuch* (Viedeňská osvědčená kuchařská kniha) Ignaze Gartlera a Barbary Hikmannové, vydané u Josepha Gerolda ve Vídni roku 1807 (Gartler – Hikmann 1807)

Obr. 4 – Ilustrace k *Wienerisches bewährtes Kochbuch* Ignaze Gartlera a Barbary Hikmannové (vydání z roku 1807). Zdroj: archiv M. K.

Obr. 3 – Dřevorez s vyobrazením obvyklého pohledu do interiéru kuchyně na úvodní ilustraci V nově rozmnožené knížky kuchařské z roku 1792. Zdroj: Google.books, <https://books.google.cz/books?id=pBhkAAAACAAJ&pg=PT52&dq=w+now%C4%9B+rozmno%C5%BEen%C3%A1&hl=cs&sa=X&ved=0ahUKEwj1jdr11ofaAhWBLFAKHdjOCfUQ6AEIJzAA#v=onepage&q=w%20now%C4%9B%20rozmno%C5%BEen%C3%A1&f=false>

Scéna připouští přirozenou tematickou variabilitu, její základní motiv však zůstává i v jiných titulech předcházejících i následujících dob analogický.

Zmiňovaná první ilustrace v jazykově české tvorbě kuchařských knih časově ukotvených do prvních desetiletí 19. století vychází z těchto inspiračních východisek. První žena je k divákovi otočena zády, neboť na otevřeném ohni ve spěchu zvedá poklice kouřících hrnců. V předním plánu vyobrazení se nachází druhá z žen, která připravuje jiný pokrm. Hojnost a promyšlené postupy v celém kuchyňském provozu symbolizuje na blízké stěně zavěšený králík a husa. Obě zvířata jsou nepochybně připravena pro další nejbližší zpracování. Na policích v pozadí jsou uloženy hrnce, nádoby a talíře, což dává na srozuměnou vybavenost vyobrazené kuchyně vším potřebným. Dobře fungující kuchyňský provoz dokládá i koš s čerstvou zeleninou a kbelík na vodu s naběračkou, jež stojí na podlaze v pravé části scény. Pod nohama pobíhá čtyřnohý strážce pořádku, čímž se snaha upoutat divákovu pozornost v ucelené naraci uzavírá.⁹

Z hlediska dějin české knižní kultury není bez významu skutečnost, že tato ilustrace je signovaná Janem Berkou (1759–1838), známým ilustrátorem a rytcem (srov. Voit 2008, I: 101–103; též Polívková 1972: 1–31). Nutno podotknout, že uvedená kuchyňská scéna se stala emblematickým příkladem narativní ilustrace celého žánru, neboť se těšila relativně časté reprodukci. Ve funkčním návratu posloužilo toto vyobrazení Čeňku Zíbrtovi pro knihu *Česká kuchyně za dob nedostatku před sto lety* (Zíbrt 1917). S odkazem na hladomor způsobený nedostatkem obilí po neúrodě v roce 1817 („rok bez léta“) svou knihu koncipoval spíše jako obecný podnět k zamyšlení nad nedostatkem potravin, než že by si měl čtenář v čase válečné bídy podle těchto sto let starých receptů připravovat pokrmy

⁹ Je otázka, zda se na uvedeném vyobrazení jedná o psa či kočku. Motiv psa lze i v dřívějších nejen českých kuchařských knihách spatřit relativně často. Pes jako oblíbený žánrový doplněk vstupních narativních ilustrací prostupoval národní hranice tehdejší kulturní Evropy. Nalezneme jej jak v anonymní kuchařské knize, kterou vydala Alžběta Kateřina Koniášová v roce 1712, tak i *V nově rozmnožené knížce kuchařské* vydané Karlem Josefem Jaurnichem roku 1763. Na uvedeném vyobrazení je ovšem fyziognomie daného zvířete nejasná (srov. Knjha Kuchařská 1712; W nově rozmnožená 1763).

Obr. 5 – Opětovné užití Berkovy ilustrace na obálce knihy *Česká kuchyně* za dob nedostatku před sto lety Čenka Zíbrta z roku 1917. Zdroj: Národní knihovna ČR, Kramerius.cz.

Kromě Čenka Zíbrta na samém konci sledovaného období se tatáž scéna z kuchyňského interiéru ukázala také v *Auplném umění kuchařském* Václava Pacovského (Pacovský 1827), najdeme ji dokonce v druhém vydání Neubauerovy kuchařské knihy.¹⁰ Četné využití téhož ilustrativního motivu svědčí o tematické vyčerpanosti domácích tiskařů a nakladatelů, kteří nebyli ani ve vzájemné součinnosti schopni po velkou část 19. století nabídnout rozvinutější spektrum obrazového doprovodu tematicky zaměřených knižních titulů. Petr Voit podotýká, že všestranná tvůrčí, inspirativní a v neposlední řadě i technická omezení české knižní ilustrace se nevztahovala jen k limitům této povahy, nýbrž že vyplývala i z estetických nároků čtenářské veřejnosti a v neposlední řadě i nedostatečně rozvinutého společenství českých beletristů (Voit 2007: 45).

Slabé předpoklady pro rozvoj ilustrace v nejširším spektru literárních útvarů potvrzují v diachronním pohledu sledovaného období kuchařské knihy Magdaleny Dobromily Rettigové. Ačkoliv se jedná o emblematickou práci daného žánru, který navíc nepostrádá prvky vlastenecko-výchovného působení, její hlavní vydavatel Jan Hostivít Pospíšil (1785–1868) ani

¹⁰ Ilustrace byla do vydání z roku 1792 ovšem vlepena dodatečně (srov. Neubauer 1792, titulní list; Sobotka 2010: 30).

do jednoho z četných vydání obdobnou narativní ilustraci nezařadil. V obrazovém doprovodu se omezil pouze na vyobrazení autorky na frontispisu, přičemž první vydání *Domáci kuchařky* z roku 1826 bylo i bez této ilustrace (Rettigová 1826). Vyobrazení M. D. Rettigové se tak poprvé objevilo až ve vydání z roku 1831 (znovu bylo použito na vydání z roku 1837). Toto vyobrazení ještě nepředstavuje všeobecně známou podobenku M. D. Rettigové, jež vstoupila do širšího společenského povědomí. Tehdy šlo o rytinu zachycující autorku v mladistvém věku, s šatem odhalujícím v protikladu k pozdějšímu zažitému vyvedení dekolt a se sepnutými vlasy do propracovaného účesu pod závojem a s výrazným křížkem na krku. Teprve ve čtvrtém vydání z roku 1844 bylo uveřejněno tradiční vyobrazení M. D. Rettigové již v pokročilejším věku, jejíž plnější rysy a šaty upnuté ke krku napomohly k ustálení všeobecné sdílené podoby této přední kuchařky a autorky osvětově-výchovných próz

Obr. 6 – Tradiční vyobrazení M. D. Rettigové. Zdroj: Národní knihovna ČR, Kramerius.cz.

Slabé zastoupení ilustrativní složky v česky psaných kuchařských knihách 19. století se týká i nesystematicky zařazované podobenky autora či autorky daného titulu. Zmíněný vývoj v portrétu M. D. Rettigové lze chápat v celkovém kontextu rozvoje české knižní ilustrace v daném žánru spíše jako výjimku. Ojedinělá vyobrazení autorek zastupuje *Česká kuchařka* Hanny Dumkové z roku 1883 ([Dumková][1883])

Obr. 7 – Portrét Hanny Dumkové na frontispisu její České kuchařky ([1883]). Zdroj: archiv M. K

a zhruba o deset let později vydaná stejnojmenná práce Marie Axamitové. Zde je však autorka knihy „pro každou českou domácnost“ (na rozdíl od Dumkové) zachycena již v pozdějším věku (Axamitová [1894]: [II])

Obr. 8 – Portrét Marie Axamitové, autorky České kuchařky. Zdroj: Národní knihovna ČR, Kramerius.cz.

V kontextu této slabé vydavatelské péče o výtvarný doprovod se tato složka omezuje na úvodní narativní motiv, jehož zastoupení se v této knižní produkci ustaluje zejména od čtyřicátých let 19. století. Jeho motivické pojetí je blízké výchozí ilustraci Jana Berky v kuchařské knize domnělého Kuperia, jak to potvrzuje *Česká kuchařka* Anežky Špendlíkářové z roku 1841 (Špendlíkářová 1841). V ústředí ilustrace je opět kuchařka míchající právě uvařený pokrm, přičemž celé vyobrazení doplňují již známé prvky – kuchyňské náčiní, pára nad hrnci či připravené potraviny

Obr. 9 – Narativní ilustrace k prvnímu vydání *České kuchařky* Anežky Špendlíkářové (1841). Zdroj: archiv M. K.

Nutno podotknout, že tuto kuchařskou knihu vydal Karel Vilém Medau (1791–1866), v jehož jazykové české produkci převažovala technika dřevořezu.¹¹ Rovněž *Nová česká kuchařka* Františky Hansgírgové uvádí na frontispisu celostránkovou rytinu relativně jednoduché linky, tentokrát s motivem tří ženských postav, které ve vzájemné součinnosti připravují pokrm (Hansgírgová 1864). Kuchařka na plotně míchá pokrm, její pomocnice drtí v hmoždíři koření, zatímco třetí žena přináší na podnosu právě upečenou drůbež

¹¹ V obecném pohledu Medauovy knižní produkce je třeba poukázat na vydavatelovy snahy zavádět také nové techniky, jakými byla v dobovém kontextu metoda oceloryty či kamenotisku, jež ve stejné době byly v německých zemích již v zásadě rozšířeným postupem (Voit 2008, I: 574; srov. Doskočil 1997: 131–138).

Obr. 10 – Úvodní ilustrace *Nové české kuchařky* Františky Hansgirkové se dvěma dějovými liniemi. Zdroj: Národní knihovna ČR, Kramerius.cz.

Určitým invenčním obohacením je druhá dějová linie, kterou rozvíjí další, poněkud menší vyobrazení, umístěné do horní části titulního listu. Jde o přirozené pokračování ústředního motivu, neboť ukazuje rodinnou hostinu, jež je výsledkem usilovné práce tří zmíněných kuchařek.

Dvojí vyobrazení rozvíjí také *Česká kuchařka a hospodyně* Ludmily Dobrovolné, vydaná v nákladu knihkupectví Mikuláše a Knappa v pražském Karlíně (Dobrovolná 1873)

Obr. 11 – Úvodní ilustrace *České kuchařky a hospodyně* Ludmily Dobrovolné. Zdroj: Národní knihovna ČR, Kramerius.cz.

V jeho centrální části je opět pohled do kuchyně, kde do závěrečné fáze vstupuje příprava oběda. Jedna kuchařka míchá na sporáku kouřící pokrm v nízké pánvi, zatímco druhá z žen přináší na talíři pečenou drůbež ozdobenou bohatou přílohou. Výjev se odehrává v relativně sevřené kompozici jednoho dějového plánu, který nevyobrazuje širše pojatou scénérii kuchyňského interiéru. Nad záhlavím knihy je patrna jakási stylizovaná luneta, na niž divák může spatřit výsledek celého snažení – bohatý oběd se všemi patřičnými chody. V obdobné kompozici dvou dějových linií vystupuje i obálka již zmíněné *Pražské kuchařky* Karoliny Vávrové

Obr. 12 – Úvodní ilustrace *Pražské kuchařky* Karoliny Vávrové (vydání z roku 1873).
Zdroj: Národní knihovna ČR, Kramerius.cz.

V době vydání těchto kuchařských knih již vstupovala do výtvarné složky také vyobrazení nejnovějšího vybavení tehdejších kuchyní, jež stála na pomezí informativního sdělení a zvolna se rozvíjející reklamy. Nejnovější vynálezy dané doby, jakými byly kupříkladu pražidlo na kávu, krájedlo na nudle, vejcovary či sekací stroje na maso a zeleninu, jsou přirozeně uvedeny s firemním jménem svých výrobců (Dobrovolná 1873: 267). Na příkladu *České kuchařky a hospodyně* lze pozorovat postupné prolínání nejrůznějších estetických i mimoestetických aspektů. Důraz L. Dobrovolné na součinnost s obchodní sférou předjímá v mnoha konkrétních ohledech

komercializaci tohoto útvaru utilitárního určení, jež je známa i v naší současnosti. Doplňující ilustrace nepostrádají prvky persvazivního působení, opírajících se o psychologicky podmíněné předpoklady vnímatelovy mysli.

Narativní ilustrace s obdobnou dějovou výstavbou přetrvávala i u novějších příruček. Mnohé z nich se v posledních desetiletích 19. století soustředily již na určitou potravinu. Příkladem mohou být práce Hany (Hanny / Johany) Dumkové (asi 1850–1920), zejména pak konkrétně zaměřený spis *Úprava jídel zemákových*, poukazující na bohaté spektrum využití brambor v dotvářejících se gastronomických schématech.¹² Tematické pojetí doprovodné ilustrace má obvyklou koncepci, v tomto případě však navíc zaujme skutečnost, že se jedná o kolorované vyobrazení

Obr. 13 – Titulní list příručky *Úprava jídel zemákových* H. Dumkové ([1880]), jež zaujme kolorovanou narativní ilustrací. Zdroj: Národní knihovna ČR, Kramerius.cz.

Ilustrace působí uvolněnou atmosférou přípravy pokrmu v interiéru kuchyně. Dvě ženské postavy, kuchařka a její pomocnice, se věnují přípravě brambor k jejich dalšímu zpracování. První z nich sedí na židli, na stole má

¹² Hanna Dumková, rozená Hartman, byla chotí Josefa Dumka (1844–1903), předního českého odborníka v oblasti zemědělské činnosti, který věnoval péči popularizaci nových polnohospodářských postupů. K titulu své ženy přispěl historiograficky koncipovaným přehledem o využití brambor v našich zemích (Dumková [1880]).

mísu plnou brambor, které je nutno oloupat, aby je druhá kuchařka mohla hned nakrát do připraveného hrnce. I v tomto případě příjemce pozoruje vžitě prvky kuchyňského provozu, jakými jsou otevřený oheň na plotně nebo kuchařské náčiní a nádoby rozmístěné po stěnách. Symbolicky pojatým středobodem se na této narativní ilustraci jeví kočka vyhřívající se před pecí. Poklidně ležící zvíře propojuje v navozené harmonii obě vyobrazené ženy, současně potvrzuje funkčnost tohoto výjevu jako tradičního doplňku narativní ilustrace.

V produkci jazykově českých kuchařských knih se od druhé poloviny osmdesátých let 19. století projevuje výraznější zájem o konkrétně zaměřené příručky. Poradní knihy o pokrmech z brambor, vajec či o čokoládových jídlech se rozvinuly v natolik intenzivní míře, že se staly vedle klasických kuchařských knih další vývojovou linií celého útvaru. V souvislosti s těmito trendy se rozhojňuje i motivická pestrost ilustrativního doprovodu. Příklad postupného rozvoje výtvarných doplňků nabízí příručka Aloise Thumy *Med a zužitkování jeho v domácnosti, v perníkářství a cukrářství* (Thuma 1886), jejíž druhé vydání – již z dob Československé republiky – naznačuje rovněž soudobé inovativní postupy v kompozici a pojetí ústředního vyobrazení

Obr. 14 – Titulní list druhého vydání příručky *Med a jeho zužitkování v domácnosti* (rok 1920). Zdroj: archiv M. K. 13

¹³ V centru tohoto vyobrazení je motiv dvou dětí, jež nesou košík sladkostí a medu, z něhož se nezdráhají mlsat (Thuma 1920: titulní list).

Nové trendy v kompozici narativních ilustrací se netýkaly jen obsahové náplně, ale také technických postupů. Návodná kniha *Úprava hostiny* Jana Kuchaře uvádí ve své ilustraci techniku kvaše (Kuchař [1891]). Inovačním postupem se ale jeví i samotná kompozice vyobrazené scény. Již se nejedná o obvyklý výjev kuchyňského interiéru, nýbrž o detailní vyobrazení dámy, jež je oděna v souladu s módními principy sociokulturního kontextu la belle époque. Ústřední postava je oděna do soudobých šatů, které v kontextu nových společenských zvyklostí připouštějí zdůrazněné kontury ženské postavy. I přes nové postupy však v části produkce kuchařských knih přetrvává tradiční motivická kompozice úvodní ilustrace, kterou může reprezentovat *Malá kuchařka pro kuchyň menších domácností*. Bohatě kolorovaná úvodní kresba představuje relativně jednoduchou linkou ztvárněnou kuchařku. Tato hospodyně je zachycena, jak na struhadle připravuje potřebné ingredience (Malá kuchařka [1899]). Dekor s řadou již vzpomínaných prvků navozuje kontext řádně fungující domácnosti. Živost této ilustrace je dána nejen samotným motivem, ale také barevnou kompozicí, kterou umocňuje zejména okrově-modré lemování ústředního motivu.

Přelom 19. a 20. století je dobou, kdy i do útvaru kuchařských knih postupně vstupuje všeobecně přijímaný požadavek na barevně vyvedený obrazový doprovod. V souvislosti s kompozicí přejímaných rytin, jejichž invence byla v našich podmínkách sama o sobě problematická, je zřejmé, že i pronikání barevné ilustrace bylo spjato v porovnání s evropskými kontexty s časovým odstupem. Některé kuchařské knihy sledované doby se k naznačené invenci přiklonily, třebaže se jejich obsahová stránka opírala o tradiční tituly. Ve snaze dostat novým požadavkům zapojuje do své kompozice kolorovanou ilustraci též *Velká vzorná česká kuchařka*, jež vyšla péčí Bohumily Jermářové. Jde o nezastíraný výběr z několika dřívějších příruček tohoto druhu (Jermářová 1903). Novinkou jsou ilustrace laděné do světlých, zdánlivě vodových barevných tónů, jež přibližují uspořádání slavnostních tabulí či způsoby servírování jednotlivých pokrmů. Narativní ilustrace v případě této knihy ukazuje kuchařku, jež přináší mísu horké polévky. V pozadí scény, jejíž celek je uzavřen v kosočtvercovém výřezu, lze dále pozorovat kuchyni s plotnou a dalšími hrnci.

V obdobném duchu reflektuje secesní inspirace rovněž dvousvazkový reprezentativní *Slovník umění kuchařského*, který neskrývá východiska

dobově rozvíjené secesní zdobnosti (Slovník umění kuchařského 1904). Příručka patří mezi vrcholná díla, jež v esteticko-vizuálním smyslu reflektují množstvím názorných i barevných vyobrazení výzvy nového století. I zde je zastoupená v té době již obvyklá prezentace nejnovějšího nádobí a kuchařského náčiní; dílčí vyobrazení však přibližují kupříkladu i detailně rozkreslené porcování nejrůznějších druhů masa.

Sledované období uzavírá z hlediska charakteristického výtvarného toposu především *Úsporná kuchařka* Anuše Kejřové – nejprve [1905] nákladem vlastním (Kejřová [1905]), pozdější vydání již u nakladatele [1909], [1912] a 1914. Legendární titul měl zpočátku vpravdě lokální ohlas, který překonala teprve mnohá pozdější vydání s celonárodní recepcí nejen v čase první republiky (léta 1921, 1924, 1928 či 1934) a protektorátu ([1943], 1944), ale také po druhé světové válce (1947).¹⁴ I zde můžeme pozorovat narativní kolorovanou ilustraci stabilního ústředního motivu. Jejím tématem je kuchařka, která připravuje a servíruje pokrm, přičemž podávaná strava i hospodyňčin šat reflektují aktuální kontext a dobovou módu příslušného vydání

Obr. 15 – Obálka *Úsporné kuchařky* Anuše Kejřové ve vydání z roku 1905. Zdroj: archiv M. K.

¹⁴ Nutno podotknout, že po necelém půlstoletí se *Úsporná kuchařka* dočkala opětovného vydání v roce 1990 (Kejřová 1990).

Anuše Kejšřová se však stala oblíbenou autorkou kuchařských knih mimo jiné díky své schopnosti vystihnout společenský vývoj z hlediska nových nároků na stravování, vyplývajících z proměnlivého životního standardu mnohých sociálních skupin a vrstev. Uvědomovala si nutnost prezentovaná gastronomická schémata konkretizovat, a tak ještě před první světovou válkou napomohla v našem prostředí k definici dělnické kuchyně. Na prahu války tak navrhla v kontextu rostoucích cen základních potravin možné způsoby stravování méně majetných společenských vrstev. Svou *Dělnickou kuchařku* vydala nejprve vlastním nákladem, brzy však následovalo její druhé vydání (Kejšřová [1914]). Vydání z roku 1914 nepostrádá narativní ilustraci, z jejíž kompozice vyznívá snaha zaměřit se na uzavřenější prostředí rodiny. Opulentní hostiny předcházejících desetiletí byly nahrazeny intimnějším prostředím běžné rodiny, jež byla nucena uzpůsobit pojetí svého každodenního stravování zhoršujícím se hospodářským poměrům

Obr. 16 – Narativní ilustrace Dělnické kuchařky Anušy Kejšřové z roku 1914. Zdroj: archiv M. K.

Změna sociokulturních poměrů je ostatně patrna na první pohled – na kresbě není v ústředním plánu postava kuchařky, nýbrž otce rodiny, který právě přišel z práce, usedl za kuchyňský stůl a čeká na večeři. Žena je

umístěna do druhého plánu, z jehož centra přichází od kuchyňské linky. V hrnci přináší polévku, kterou bude záhy servírovat do připraveného talíře. *Dělnická kuchařka* uvádí zároveň motiv opakující se úvodní ilustrace. Na vyobrazení totiž k otci přichází jeho synek a podává mu knihu, přičemž se jedná právě o *Dělnickou kuchařku* s tímž motivem na obálce. Uvedená scéna domácí atmosféry se tak ukazuje v neuzavřeném řetězci nekonečně se opakujícího očekávání společné rodinné večeře.

Nástup první světové války a s ní spjatý rozpad systému zásobování se projevil i v koncepci kuchařských knih. Úsporné či válečné stravování se však nedočkal v příslušných knižních zpracováních výraznějšího obrazového doprovodu, což se týká i často chybějící narativní ilustrace (srov. kupř. Součková [1915]; Jermářová 1915). Závěr sledovaného období ve výtvarném vybavení tedy potvrzuje oslabenou invenční vitalitu, kterou lze v tomto útvaru české knižní kultury konstatovat napříč celým „dlouhým“ 19. stoletím.

Prameny

- Axamitová, M. [1894]. *Česká kuchařka: kniha pro každou českou domácnost*. V Praze: Jos. R. Vilímek.
- Dobrovolná, L. 1873. *Česká kuchařka a hospodyně: stručné a snadno pochopitelné navedení k přípravování chutných jídel všeho druhu, jež hodí se zvláště pro kruhy občanské: zároveň s mnohými praktickými poučeními a pokynutími ohledem zařízení domácnosti*. V Praze: Nákladem kněhupectví Mikuláše a Knappa.
- [Dumková, H.] [1883]. *Česká kuchařka*. V Praze: Nákladem Aloise Hynka.
- Dumková, H. [1880]. *Úprava jídel zemákových*. V Praze: Fr. Kytka.
- Gartler, I. – Hikmann, B. 1807. *Wienerisches bewährtes Kochbuch in sechs Absätzen: enthält tausend sechshundert 20 Kochregeln für Fleisch- und Fasttage, alle auf das deutlichste und gründlichste beschrieben, nebst einem Anhang in fünf Abschnitten, worinnen ein allgemeiner Unterricht, was man in der Küche, beym Einkaufen, Anrichten der Speisen und Anordnung der Tafeln zu beobachten habe, als auch bequeme Speis- und Suppeezettel*. Wien: Joseph Gerold.
- Hansgírgová, F. 1864. *Nová česká kuchařka, aneb, Navedení ku přípravování všelikých pokrmů, hodících se pro skrovnou i skvostnější domácnost*. V Praze: I. L. Kober.

- Jermářová, B. 1903. *Velká vzorná česká kuchařka* / S použ. spisů Rettigové, Hansgírgové, Domácnosti, Löffler-Bechtlové, Ehrhardtové, Bauerové a j. s podporou mnoha osvědčených kuchařek českých i z vlastní znalosti sepsala Bohumila Jermářová. Praha: I. L. Kober.
- Jermářová, B. [1915]. *Kuchařka v době válečné: Výběr laciných, ale výživných pokrmů*. Praha: Kober.
- Kejřová, A. [1905]. *Úsporná kuchařka: Zlatá kniha malé domácnosti*. Hradec Králové: nákl. vlast.
- Kejřová, A. [1914]. *Dělnická kuchařka se sřetelem na malé dělnické domácnosti*. Hradec Králové: A. Kejřová.
- Kejřová, A. 1990. *Úsporná kuchařka: zlatá kniha malé domácnosti*. Praha: Paseka.
- Knjha Kuchařská 1712. *Knjha Kuchařská W které se pro pamět Lidskau o rozd-
jlných Krmjch Massytých Tak také Krmj Postnjch Gjch Kassy a Poljwek.
Rozdjlým spůsobem wypisuge z rozličných Kněh sebraná a nynj k vžjwánj
a dobrému prospěchu wssem cwičjým se w Kuchynj poneyprw wytisštěná.*
W Praze: v Kateřiny Konyássowé.
- Kuchař, J. [1891]. *Úprava hostiny: prostírání, okrašlování tabule, skládání
ubrousků, krájení, pečení atd.* V Praze: Al. Hynek.
- Kuchemaistrey [1490]. *Kuchemaistrey*. Nuremberg: Peter Wagner.
- Kuchen meistreri 1519. *Kuchen meistreri*. Strassburg: Johann Knobloch.
- Kuperius, A. 1821. *Nowá wyborná Knižka Kuchařská, aneb, Zřetedlná ponavčenj
pro panj, děwčata a kuchařky, kterak rozličné pokrmy, gak masyté, tak postnj
dobře a lacině připrowowati, neb strogiti magj ...* W Gindřichowé Hradcy:
Wytisštěná v Jozefa Aloizya Landfrasa.
- Malá kuchařka [1899]. *Malá kuchařka pro kuchyň menších domácností na základě
různých „Kuchařských knih“ a zkušeností vlastních sestavila Pavla Moučk-
ová.* V Telči: Emil Šolc.
- Neubauer, L. 1792. *Wídeňská Kuchařská Knjha*. W Brně: Jan Jirí Gastl.
- Slovník umění kuchařského* 1904. *Slovník umění kuchařského*. Praha: Bursík.
- Pacovský, V. 1827. *Auplné Uměnj Kuchařské, aneb, Pochopitedlný poukaz, kterak
rozličné pokrmy, gak masyté tak postnj dobře připrowowati, neb strogiti se
magj, a gichžto poznamenánj poslěz stogjý regstřjčk ukáže.* W Gindřichowé
Hradcy: Jozef Aloizyus Landfras.
- Rettigová, M. D. 1826. *Domácý Kuchařka, aneb, Pogednánj o masytých a postnjch
pokrmeh pro dcerky České a Morawské.* W Hradcy Králowé nad Labem a
Orlicy: Jan Host. Pospjssil.
- Součková, M. [1915]. *Válečná kuchařka: návod k vaření levných, výživných a
chutných jídel s nejmenší potřebou mouky, masa a omastků, návod k pečení
chleba v domácnosti*. Hradec Králové: Boh. Melichar.

- Špendlíkářová, A. 1841. *Česká Kuchařka, aneb, Knjžka wssem i zběhlegssjm kuchařkám prospěšná, w které se dočjsti mohau, gakby za malý penjz co neylepsj a neyskowostněgssj gjdla se ustrogit dali*. W Praze: U Karla Wiljma Medaua.
- Thuma, A. 1886. *Med a zužitkování jeho v domácnosti, v perníkářství a cukrářství: návod k nakládání ovoce do medu, ku připravování pečiva i nápojů rozličných z medu, jakož i krátké pokyny k použití medu a vosku jako léku v různých chorobách, s dodatkem o upotřebení vosku*. V Chrudimi: Tiskem a nákladem knihtiskárny Stanislava Pospíšila.
- Thuma, A. 1920. *Med a jeho zužitkování v domácnosti: návod k nakládání ovoce do medu, ku připravování rozličného medového pečiva i nápojů, jakož i krátké pokyny k použití medu jako léku v různých chorobách: s dodatkem o zpracování a upotřebení vosku*. Praha: Zemědělské knihkupectví A. Neubert.
- Vávrová, K. 1866. *Pražská kuchařka, aneb, Praktický návod k nejchutnějšímu připravování všelikých druhů jednoduchých a nákladnějších pokrmů masitých, moučných a postních, jež v každé skrovnější a nádhernější domácnosti se vyskytují: se spolehlivým návodem k zavařování ovoce a vařiva podle nejnovějšího, nejvhodnějšího a nejlacinějšího způsobu*. V Praze: Nákladem Mikoláše Lehmana.
- W nowě rozmnožená knjžka 1763. *W nowě rozmnožená knjžka kuchařská w nž se spatřuge kterak mnohé násobné a rozličné gjdla chutné wařiti, smažiti a pecti se magj a gak wseliké passtiky zaděláwati, dorty a giné rozmanité konfekty připrawowati, neméněgi rozdjlně z cukru wěci dělati můžess. Wssem panjm, pannám a milownjkům takowého strogeni k pohodlnému vžiwánj z německé řeči na českau nynj w nowě bedliwě přeložená a wytisstěná*. W Praze: u Karla Jozefa Jaurmicha.
- W Nowě rozmnožená knjžka 1792. *W Nowě rozmnožená knjžka Kuchařská: W kteréž se spatřuge, kterak mnohonásobné, a rozličné Gjdlu chutné wařiti, smažiti a pecti se magj, též gak wseliké Passtiky zadělati, Dorty a giné rozmanité Konfekty připrawowat, neméněgi rozdjlný z Cukru Wěcy dělati můžess: Wssem Panjm, Pannám a Milownjkům takowého Strogenj, a pohodlnému Vžjwanj wydana. Wytisstěna w Pardubicých: [Ignác Václav Dekrt].*
- Zíbrt, Č. 1917. *Česká kuchyně za dob nedostatku před sto lety*. V Praze: Zemědělské knihkupectví A. Neubert.

Použitá literatura

- Bohatcová, M. et al. 1990. *Česká kniha v proměnách staletí*. Praha: Panorama.
- Cobden-Sanderson, T. J. 1925. *Ideální kniha, neboli, Krásná kniha: pojednání o kaligrafii, tisku a ilustraci a o krásné knize jako celku*. Praha: Arthur Novák.

- Doskočil, O. 1998. „Karel Vilém Medau (1791–1866) a jeho litoměřická kamenotiskařská dílna“. In: Běhalová, Š. (ed.). *Tiskárny a tisky 19. století: sborník příspěvků z celostátní konference pořádané při příležitosti 200. výročí založení jindřichohradecké Landfrasovy tiskárny: Jindřichův Hradec 3.–4. září 1997*. Jindřichův Hradec: Okresní muzeum v Jindřichově Hradci, s. 131–138.
- Klimeš, J. 2015. *Hledání významu v umělecké narativní ilustraci*. Brno: Filozofická fakulta, Masarykova univerzita.
- Kohút, L. 1970. *Kapitoly z výtvarných dejín knihy*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Kouba, M. 2016. „Mezi švabachem a latinkou. Symbolika písma česky psaných kuchařských knih v sémiotických interpretacích národního obrození“. In: Nekvapil, L. (ed.). *Kultura psaní v dějinách*. Pardubice: Univerzita Pardubice, s. 223–242.
- Lenderová, M. – Jiránek, T. – Macková, M. 2009. *Z dějin české každodennosti: život v 19. století*. Praha: Karolinum.
- Lenderová, M. 2017. „České kuchařské knihy v dlouhém 19. století. Žánr, gender, národ“. In: Jedličková, B. – Lenderová, M. – Kouba, M. – Říha, I. (eds.). *Krajiny prostřených i prázdných stolů. II, Evropská gastronomie v interdisciplinárním přístupu*. Pardubice: Univerzita Pardubice, s. 159–184.
- Liebman Parrinello, G. 1996. „Einblicke in eine Textsortengeschichte: Kochrezepte seit frühneuhochdeutscher Zeit bis heute“. In: Kalverkämper, H. – Baumann, K. D. (eds.). *Fachliche Textsorten: Komponenten, Relationen, Strategien*. Tübingen: Gunter Narr Verlag, s. 292–320.
- Macura, V. 1995. *Znamení zrodu: české národní obrození jako kulturní typ*. 2. vyd. Jinočany: H & H.
- Macura, V. 2015. *Znamení zrodu a české sny*. Praha: Academia.
- Matějček, A. 1931. *Ilustrace*. Praha: Jan Štenc.
- Polívková, B. 1972. „Výtvarné dílo rytce Jana Berky pro knihu obrozené doby“. *Sborník národního muzea v Praze, Literární historie*, sv. XVII, č. 1, s. 1–31.
- Rohanová, M. – Hejnová, M. 1988. „Příspěvek k poznání českých kuchařských knih 16. století“. *Ročenka Státní knihovny ČSR 1981/1985*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, s. 241–250.
- Sobotka, R. 2010. *České kuchařské knihy 18. století*. Diplomová práce. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích.
- Voit, P. 2007. *Nauka o ilustraci*. Praha: Ústav informačních studií a knihovnictví FF UK v Praze.
- Voit, P. 2008. *Encyklopedie knihy: starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století*. 2. vyd. Praha: Libri ve spolupráci s Královskou kanonií premonstrátů na Strahově.

Мирослав КОУБА

**ЧЕШКИТЕ ГОТВАРСКИ КНИГИ И НИВНИТЕ ИЛУСТРАЦИИ
ВО КОНТЕКСТ НА КНИЖЕВНАТА КУЛТУРА
НА „ДОЛГИОТ“ 19 ВЕК**

Резиме

Оваа статија во интердисциплинарна перспектива на книжевната историја и на истражувањата на секојдневниот живот ги проучува промените на илустрациите и сликите во чешките готварски книги од „долгиот“ XIX век кои ги сфаќа како составен дел од тогашната книжевна култура и нејзината метајазина комуникација.

Готварските книги се следат во контекст на формирањето на современиот чешки идентитет, чиј составен услов била и развиената култура на книгата. Главниот фокус на статијата е насочен кон воведната наративна илустрација на готварските книги од XIX век и нивните утврдени атрибути. Овие илустрации и нивниот развој ја потврдуваат поврзаноста на чешката книжевна култура со европските средини, во рамките на кои изворите на инспирациите се поврзани, пред сè, со германските земји. На посочените нивоа се анализира рецепцијата на уметничките техники на илустрацијата, кои постепено преовладувале во културата на чешката книга во текот на „долгиот“ XIX век и кои ги одразувале развојните промени во секојдневниот живот и начинот на животот во определен период.

Antonín KUDLÁČ

Fakulta filozofická, Univerzita Pardubice
Pardubice, Česká republika

OBRYSY VÝVOJE ČESKÉ POPULÁRNÍ FANTASTIKY PO ROCE 1989 – KOMUNIKAČNÍ FORMY, ŽÁNROVÉ VARIANTY, AUTORSKÉ GENERACE

Abstrakt: Studie se zabývá vývojem takzvané populární fantastiky (science fiction, fantasy, horor) v české literatuře po roce 1989. Výzkum této oblasti je zde postaven na třech koncepcích: literární komunikaci, genologii a teorii autorských generací. Uvedená metodologie by měla pomoci vytvořit komplexní pohled na proměny výše zmíněného segmentu populární literatury v současné českojazyčné literární kultuře.

Klíčová slova: česká próza po roce 1989; fantastická literatura; literární komunikace; genologie; autorské generace

Českojazyčná žánrová fantastická literatura jako součást populární kultury, pro niž používám sjednocující termín „populární fantastika“ (Kudláč 2016: 12-14; Kudláč 2017: 13), zatím jen velmi pomalu proniká do kontextu literárněhistorického a literárněteoretického výzkumu a zdaleka ještě není chápána jako hodnotově i badatelsky zcela rovnocenná jiným oblastem literatury.

S tím souvisí například doposud spíše opomíjená otázka vývojové periodizace populární fantastiky v novodobé české kultuře. Dodnes je jako závazné přijímáno vývojové schéma vytvořené spisovatelem a publicistou Ondřejem Neffem, zahrnující celkem pět etap: 1. od potenciálních počátků české fantastiky v devatenáctém století do roku 1914, 2. období let 1914-1938, 3. přelom padesátých a šedesátých let 20. století, 4. osmdesátá léta 20. století, 5. období po roce 1989 (Neff 1995). Na této konstrukci je patrný její „skokový“ charakter, vývoj fantastiky totiž v Neffově podání zejména ve druhé polovině 20. století v podstatě kopíruje kulturně politické zvraty (například „otevlování“ na přelomu 50. a 60. let nebo opětovné „přituhnutí“ v počátcích éry normalizace).

Tento model bezpochyby konvenuje pohledům některých badatelů a obecně jistému zřetelnému českému autostereotypu vnímání vlastní kultury jako značně diskontinuitního procesu.¹ Například význačný český bohemista Vladimír Macura považoval za jisté, že „česká kultura se vyznačuje a vyznačovala silným zážitkem diskontinuity, vývoj české kultury je spíše než kontinuitou následností prudkých přerывů. [...] Česká kultura si neustále připadá, jako by byla v nulovém bodě.“ (Macura 2008: 236). Tato „klopýtavost“ by mimo jiné měla vysvětlovat fakt, že až do roku 1989 nebyla fantastika „zvenku“ (ze strany činitelů oficiální kulturní politiky) ani „zevnitř“ (ze strany autorů a čtenářů) považována za součást populární kultury, která v českém kulturním prostoru ostatně ani nebyla chápána jako jedna z jeho složek. Uvedený pohled se začal proměňovat až v devadesátých letech 20. století, a i tehdy jen velmi zvolna.

Neffovu periodizaci převzal pro svůj rozbor novodobé české fantastiky také Aleš Langer, který se zaměřil na „čtvrtou etapu“, podle Neffa začínající v polovině 70. let a končící společenským zlomem v roce 1989, respektive 1990. Langer v dodatcích ke své práci ukázal, že počátek „páté etapy“ je třeba posunout minimálně do roku 1991, nejen s ohledem na vydávání děl vzniklých před listopadem 1989 ještě v roce následujícím, ale především vzhledem k většinovému zastoupení textů již plně vycházejících z nové situace (Langer 2006: 269-270).

Pro „předposlední“, tedy čtvrtou fázi vývoje české fantastiky byla typická „dvoukolejnost“ literární produkce – na jedné straně byla fantastika přítomna v oficiální literární kultuře, reprezentovala je především série povídkových antologií vydávaných v průběhu 80. let zejména nakladatelstvími Mladá fronta a Svoboda, vedle ní vycházely knihy několika „oficiálních“ autorů, mezi něž postupně a jen velmi pomalu začali pronikat i nováčkové. Na druhé straně existovala tvorba publikovaná výhradně ve fanzinech, amatérských časopisech vydávaných samotnými fanoušky fantastiky. Tyto dvě „koleje“ české fantastiky se občas setkaly, dokonce je možné konstatovat, že právě 80. léta představovala dobu, pro niž byly tyto kontakty mezi „oficiální“ a „neoficiální“ sférou velmi charakteristické (ostatně nejen v oblasti

¹ Motiv diskontinuity české minulosti uvádí britsko-český antropolog Ladislav Holý jako jednu z podstatných složek české nacionální ideologie, ovlivňující sebehodnocení české společnosti i po roce 1989 (Holý 2010: 121-132).

fantastiky). Nejčastější literární formou dobové fantastiky byla satiricko-ironická povídka akcentující sociální a etická témata, rozsáhlejší prózy se objevovaly spíše výjimečně (Langer 2006: 32-106).

Velmi podobně popisuje toto období příslušná kapitola akademických *Dějin české literatury 1945-1989*, která v daném svazku pokrývá celé období tzv. normalizace, aniž by přitom pracovala s Neffovou periodizací. I zde je zmíněna oscilace české fantastiky mezi „elitní“ literaturou a projevem subkulturní identity, přičemž tato druhá poloha neměla vůči oficiální kultuře opoziční, nýbrž spíše paralelní charakter (Janáček 2008).

Jaká je tedy vlastně „pátá etapa“ vývoje české populární fantastiky? Jsem přesvědčen, že v odpovědi na tuto otázku bude nutno použít jiných metodologických nástrojů než pro období předcházející, zejména nebude vhodné spojovat do přímé souvislosti literární vývoj s politickým, neboť tato vazba je v tomto případě podle mého názoru minimální. Pokusím se na následujících řádcích nahlédnout proměny současné české populární fantastiky především prostřednictvím tří teoretických koncepcí, které nejlépe vystihují charakter této oblasti: literární komunikace, genologie a modelu autorských generací.

Literárně-komunikační situace české populární fantastiky

Pokud přijmeme tradiční systém literární komunikace postavený na ose producent (autor) – zprostředkovatel / mediátor (vydavatel) – receptor (čtenář) – zpracovatel (tvůrce metatextů, např. literární kritik) (Schmidt 2008), pak je nutno konstatovat, že sociální a kulturní změny po roce 1989 s sebou přinesly prohloubení pojetí populární fantastiky jako do značné míry (nikoli ovšem zcela) uzavřeného literárně a kulturně komunikačního okruhu. Fanoušci tohoto druhu literatury se i nadále sdružovali v rámci tzv. fandumu jakožto osobité subkultury, pořádali tematická setkání (tzv. cony), četli specializované časopisy, ve specializovaných knihkupectvích nakupovali knihy vydané specializovanými nakladateli, zúčastňovali se žánrově a tematicky vymezených literárních soutěží. Byť na kvalitativně poměrně nízké úrovni, rozvíjela se také výhradně na fantastiku zaměřená literární kritika, fandom rovněž vyvinul systém vlastních literárních cen, na jejichž hlavního udělovatele dlouhodobě aspirovala Akademie science

fiction, fantasy a hororu, založená v roce 1995. Tento výrazný subkulturní charakter je ostatně typický pro populární fantastiku globálně (Kudláč 2016: 93-117).

Uvedená institucionální uzavřenost fantastiky však zároveň kontrastuje s pokusy některých autorů překračovat hranici mezi populární a tzv. obecnou či uměleckou literaturou. Základ této žánrové oblasti sice v souladu s jejím historickým vývojem tvoří výrazně dějový příběh, spádne lineární vyprávění s dominantní zábavní funkcí; současně jsou však některá díla obohacována postupy postmoderní prózy a disponují širším myšlenkovým přesahem. Jak je vidět na vývoji v angloamerické kulturní sféře, určité umělecké sklonky jsou ve fantastice latentně přítomny dlouhodobě a diskuse mezi příznivci „komerce“ a „umění“ neutichá ani v současném českém prostředí, tyto debaty stále výrazně ovlivňují fanouškovskou subkulturu (Kudláč 2016: 144-152).

Devadesátá léta představují završení tendencí předlistopadové éry a zároveň předznamenávají kvalitativně novou etapu vývoje české fantastiky rozvíjející se pak dále v prvním a druhém desetiletí nového tisíciletí. Výraznější nárůst množství debutujících autorů akceleruje zejména po roce 2000. Dalším důležitým rysem tohoto období je zřetelný nárůst knižní produkce v této oblasti, spojený s dokončenou profesionalizací (alespoň některých) specializovaných nakladatelů a v posledních letech sledovaného období i silnějším zastoupením fantastiky v edičních plánech velkých nakladatelských domů (Argo, Euromedia, Albatros). S tímto procesem kontrastuje omezený počet profesionálních žánrových tištěných periodik (stabilně jsou na českém trhu přítomny dvě – Ikarie, resp. z ní později vzniklá XB-1, a Pevnost), naopak přibývá internetových serverů zaměřených na fantastiku, kde se učí publicistickému řemeslu nejmladší generace (Macek 2006: 46-120).

Vedle románů a autorských povídkových sbírek měly pro českou fantastiku po roce 1989 velký význam povídkové antologie, jejichž tradice z 80. let na počátku dalšího desetiletí poněkud skomírala v podobě amatérských sborníčků některých sci-fi klubů nebo tisků vydávaných u příležitosti významnějších conů, případně vyhlášení výsledků Ceny Karla Čapka (Langer 2006: 108). Kvantitativního i kvalitativního vrcholu pak dosáhlo vydávání antologií zejména v prvním desetiletí 21. století, kdy se

některá nakladatelství (Mladá fronta, Triton, Straky na vrbě, ke sklonku období Argo) pustila do pravidelné antologické produkce. Postupně se vyprofilovali někteří výrazní žánroví editoři (Ondřej Jireš, Vlado Ríša, Jaroslav Jiran, Michael Bronec, Martin Fajkus, Boris Hokr, Antonín K. K. Kudláč a další), kteří vytvářeli sborníky pojaté především jako prezentaci konkrétních žánrových segmentů české fantastiky, případně výsledků literárních soutěží, méně často jako celky svázané nějakým společným konkrétním motivem či prostředím. Na stránkách těchto sborníků se často setkávali jak zkušení a již zavedení autoři, tak i talentovaní mladší tvůrci, pro něž byl tento druh publikace odrazovým můstkem k dalšímu úspěšnému působení.

Žánrová diferenciacie a variabilita

Česká populární fantastika se v 90. letech začala rychle diferencovat, objevily se žánrové varianty u nás dříve neznámé, nemluvě o výrazném vzrůstu čtenářské obliby fantasy, který brzy odsunul na vedlejší kolej do té doby dominantní science fiction (dále pouze SF).² Žánrové spektrum současné české populární fantastiky přitom představuje jen část forem přítomných dnes ve světové populární literatuře. Vyjdeme-li primárně z vymezení žánrů, jak je chápou sami fanoušci, kteří se většinou spokojují s běžnou marketingově-publicistickou terminologií, pak se jedná především o SF, fantasy a (fantastický) horor, jež se dále štěpí na rozličné varianty.³

SF má v českém literárním prostředí již dlouholetou tradici, zejména v oné vývojové větvi, která bývá označována jako „hard SF“ (Clute 2019). Jedná se primárně o dobrodružně laděná vyprávění čerpající tematickou inspiraci z přírodovědného zkoumání, doplněná motivy extrapolace budoucího vědecko-technologického vývoje včetně expanze lidského druhu do vesmíru. Tento typ SF se v Čechách rozvíjí vlastně kontinuálně, bez větších kvantitativních výkyvů. Druhá varianta SF, pro niž se vžily termíny „soft SF“ nebo „speculative fiction“ (Clute 2019), tedy fantastická

² Nutno ovšem podotknout, že i v rámci samotného fandumu bylo ještě na počátku 90. let nejprve potřeba v žánrových médiích vysvětlovat, co to vlastně je fantasy (Adamovič 1990).

³ V českém prostředí lze pro definici odkázat alespoň v obecné rovině na současnou českou genologickou encyklopedii (Mocná, Peterka 2004: 187-190, 253-258, 621-629).

próza založená více na sociálním, antropologickém, psychologickém či lingvistickém poznání, je zřejmě v české fantastice podstatně vzácnější. S určitou dávkou přibližnosti by bylo možné takto označit například SF „čapkovského typu“, místy se satirickými prvky, která převažovala v české fantastice osmdesátých let, po roce 1989 však byla pěstována jen okrajově některými svými původními představiteli, než zcela odezněla. Za zcela současnou obdobu soft SF považují díla, která zejména pod vlivem postmodernistické prózy pracují s rozličnými modely historických událostí, obvykle v podobě tzv. kontrafaktuálních dějin (Kudláč 2017: 36-46).

Zřejmě nejrozsáhlejší tvůrčí pole dnešní české populární fantastiky tvoří fantasy, jež je podstatně genologicky diferencovanější než SF. Mimořádné oblíbenosti dlouhodobě dosahuje tzv. heroic (hrdinská) fantasy, tedy dějově dynamické příběhy s výraznou ústřední postavou hrdiny-bojovníka, jehož tradiční prototyp představuje v anglosaském kontextu Howardův Conan. Novodobé pojetí, obvyklé i v českém prostředí, přidává protagonistově profilu další, realističtější rysy, které ho přibližují hrdinům současných thrillerů. Tento druh akční fantastiky sousedí s rovněž čtenářsky velmi oblíbenou historickou fantasy využívající více či méně rafinovaně kulis minulosti pro rozvíjení atraktivních dobrodružných vyprávění. Jejím výraznou pozicí v českém (pop)kulturním prostoru patrně souvisí s tradičním vysokým hodnocením historické prózy, které kořeny hluboko v časech české národní emancipace (Kudláč 2017: 58-74).

Některé žánrové varianty fantasy jsou ovšem v českých zemích až překvapivě málo zastoupeny. Týká se to například tzv. epické fantasy, která pracuje s detailně popsány fiktivními světy a narativně složitějšími kompozicemi. Česká mentalita zřejmě více vyhovuje méně patetický přístup, výskyt humorných poloh a parodických postupů v české fantasy je stále častější. Zatím poměrně málo, avšak s perspektivou širšího rozvoje se v současnosti objevují další žánrové formy, zejména městská fantasy, různé varianty romantické fantasy se zacílením na ženské publikum (tzv. paranormální romance) nebo fantasy pro mladší čtenáře, mnohdy se blížíící žánru moderní autorské pohádky (Kudláč 2017: 55-58).

Horor v genologickém systému české populární fantastiky podle mého názoru představuje spíše než samostatný žánr tzv. modus, tedy významový příznak či určitou vlastnost literární tvorby, který modifikuje

rozmanité literární žánry (Šidák 2013: 90-92). Z tohoto úhlu pohledu proto můžeme v české fantastice nalézt různé hororové varianty SF, thrilleru, romanticko-dobrodružné prózy apod. Zaznamenat lze rovněž pokusy o adaptaci specifických forem, mezi něž patří například tzv. splatterpunk, tedy extrémně krvavá a násilná odnož hororu, nebo hororem zbarvená sociální satira. I přesto však je dosud fantastický horor v Čechách spíše okrajovým jevem a z hlediska autorského zájmu jakýmsi doplňkem žánrových forem populární fantastiky (Kudláč 2017: 75-93).

Autorské generace – pokus o (re)konstrukci

Českou populární fantastiku uplynulého dvacetiletí charakterizuje rovněž střídání a případně souběžné působení několika různorodých autorských generací. Pojem „literární generace“ využívala literární věda v průběhu 20. století jako prostředek literárněhistorické periodizace, mezi jehož základní rysy většinou patřily shodný „světonázor“ a estetické ideály, životní zkušenosti, sociální zázemí, postoj vůči dobovým filosofickým proudům a podobně (Vlašín 1984: 125-126). Jsem si ovšem vědom faktu, že uvedený pojem představuje velmi složitě diferencovaný konglomerát rozličných vlivů, proto budu nadále používat raději termín „autorská generace“, který chápu jako skupinu literárních tvůrců spojených obdobným datem narození (s většími či menšími odchylkami), obdobným typem čtenářského publika a v některých případech také shodným vydavatelem; pokouším se tedy spojit hledisko literární a sociologicko-demografické.

Zmíněný vydavatelský element nabízí určitý klíč k pochopení proměn autorských generací ve sledovaném období, bylo by možné nazvat jej principem „nakladatelských objevů“ jako způsobu utváření autorské generace. Egon Čierny, zakladatel a majitel nakladatelství Poutník / Klub Julese Verna, vytvořil silný kontingent autorů, kteří dodnes zaujímají významné místo v české fantastice (např. Jiří Kulhánek, Miroslav Žamboch, Leonard Medek, Jaroslav Mostecký ad.) tím, že je uvedl na český knižní trh již kolem poloviny 90. let, kdy mnozí tuzemští nakladatelé z této žánrové oblasti spoléhali spíše na zahraniční díla. Michael Bronec, od roku 1999 majitel nakladatelství Straky na vrbě, čerpal na počátku třetího tisíciletí z vlastní literární soutěže, prostřednictvím které hledal mladé talenty, přes dlouhodobé působení se však z jeho stáje do pozice žánrových hvězd

srovnatelných s výše uvedenými autory dostal jen Pavel Renčín, ačkoli Bronec pracuje s mnohem větším množstvím spisovatelů než kdy před ním Egon Čierny. Důvodem této změny je zřejmě značný úbytek literárních tvůrců, kteří jsou ochotni na sobě a své kariéře dlouhodobě pracovat, přibývá autorů „jedné knihy“.⁴

Naskytá se otázka, zda se některé autorské skupiny alespoň v zárodečné formě nezačaly vytvářet kolem periodik zaměřených na fantastiku a komunikujících primárně s fanouškovským prostředím a zprostředkované i s publikem mimo subkulturu. Po více než jedno desetiletí jediný magazín toho druhu u nás, tedy *Ikarie*, vytvářel publikační příležitosti prakticky pro celé autorské spektrum domácí fantastiky, takže o nějaké „generaci *Ikarie*“ lze jen těžko hovořit. Mladší a komerčněji orientovaná *Pevnost* by v tomto ohledu skýtala jistou naději prostřednictvím své *Edice Pevnost*, knižních příloh časopisu, v nichž se objevovala řada debutů, ale prakticky žádný z autorů zde zastoupených (respektive jen velmi málo z nich) zůstalo věrných své původní publikační základně.

Nutno ještě dodat, že přes veškerou snahu se mi nepodařilo nalézt mezi českými tvůrci fantastické literatury zkoumaného období výraznější stopy po nějakém společném „generačním pocitu“; populární kultura zjevně není vlastní vytváření různých skupinových programů ani jejich mezigenerační střetávání jako je tomu u kultury elitní. Níže uvedená konstrukce autorských generací je proto výhradně mou vlastní představou o struktuře domácího autorského prostředí v dané oblasti.

V následujícím přehledu se budu zabývat pouze „intencionálními autory“ (Janáček, Jareš 2003: 48), tedy těmi, kteří se výhradně a plným autorským záměrem pohybují v oblasti populární literatury. Drtivá většina z nich je spojena s fandomem a píše fantastiku buďto výhradně, nebo z větší části, nejde tedy o případné „příchozí odjinud“, pro něž fantastika představuje pouze kulisu pro filosofické, estetické či politické úvahy. Nebudu si všimnout ani těch, kdo se pokoušejí prvky fantastiky ozvláštnit svou „mainstreamovou“ tvorbu. Nutno ovšem přiznat, že hranice mezi „intencionálními“ a „neintencionálními“ autory je v oblasti fantastiky

⁴ Profesionalizace v literární oblasti většinou není hlavním cílem takovýchto autorů, jejich motivací se zdá být především uspokojení z vlastní kreativity a její sdílení s ostatními členy subkultury.

vždy poněkud problematická a bývá předmětem intenzivních diskusí mezi čtenáři / fanoušky.

Konkrétní bio-bibliografické údaje o vybraných autorech z následujícího přehledu lze načerpat v menší míře (především u těch déle literárně působících) v autorském slovníku poválečné české literatury dostupném na internetu (Kolektiv autorů 2019), ve větším rozsahu pak v rovněž internetové, neustále aktualizované databázi Legie.cz, kterou zřizují sami fanoušci fantastiky (Legie 2019).

Věkově a „služebně“ nejstarší autorskou generaci spojují především publikační začátky a někdy též první vrcholy v době před rokem 1989. V jejím čele stojí v pozici klasiků především Jaroslav Velinský a Ondřej Neff.

Nestor české fantastiky a obecně populární literatury Jaroslav Velinský (1932-2012) dosáhl kolem poloviny 90. let zřejmě své vrcholné literární formy. Zejména dva jeho romány, dystopičtí *Engerlingové* (1995), líčící osudy komunity pohrobků rakousko-uherské monarchie v podzemí českého pohraničí, a magicko-realistická *Dzwille* (1996), snový příběh o hledání ztracené země i ztracených lásek, se řadí mezi nejvýznamnější díla domácí fantastiky, v mnohém svou literární i myšlenkovou úroveň srovnatelná s vrcholnými texty umělecké literatury. V celkovém úhrnu své tvorby ve sledovaném období se více věnoval například detektivní próze, jeho význam pro českou fantastiku však zůstal zcela zásadní.

Další z klasiků Ondřej Neff (1945) sice věnoval od 90. let mnoho času a energie publicistice, ale na fantastiku přitom nerezignoval. Svě prózy s oblibou řetězí do cyklů, velmi populární je například série příběhů odehrávajících se na Měsíci relativně blízké budoucnosti či trilogie *Milénium* (1992-1995) s tematikou neočekávaných důsledků změny letopočtu. Pozoruhodná jsou ovšem i jeho samostatná díla, zejména postkatastrofický román *Tma* (1998, přepr. verze 2003), v němž Neff konstruoval vizi světa, kde během okamžiku přestává existovat elektřina jako fyzikální jev, a snažil se anticipovat sociální a politické dopady této události. V posledních letech sledovaného období ve svém díle také využíval a dále rozvíjel podněty z literárního dědictví Ludvíka Součka (*Tušení podrazu*, 2007), případně experimentoval s postupy hororu a satirické prózy (*Celebrity*, 2009, *Rekvalifikační kurz*, 2011).

Do zmíněné „klasické generace“ lze zařadit také Františka Novotného (1944), vedle oceňované povídkové tvorby rovněž autora rozsáhlého románového cyklu *Valhala* (1994-2007), v němž neobyčejně vynalézavě spojil skutečné a alternativní dějiny první a druhé světové války s germánskou mytologií. Svou velkorysou kompozicí a dějovým rozmachem se blíží špičkovým dílům zahraniční fantastiky, přičemž jeho „historická ironie“ z něj zároveň činí svěbytně český výtvar. Ač mladší než předešní, dobou svého literárního působení i vlivem, který má na některé mladší autory, se po bok předešlých spisovatelů řadí také Jiří W. Procházka (1959), jehož tvorba čerpá z tradic technické sci-fi a jejich novějších vývojových fází (cyberpunk), ale i dobrodružné akční fantasy. Jeho texty jsou protkány hustou sítí nejrůznějších citací a aluzí, které dokládají již zmiňované ovlivnění fantastiky postmodernismem (zvláště patrné je toto ve dvoudílném SF westernu *Hvězdní honáci*, 1996, 1998). Procházka je rovněž duší projektu sešitové dobrodružné série *Agent JFK*, na jejichž stránkách se setkávají zkušení tvůrci i talentovaní začátečníci.

Základním, protože nejpočetnějším a množstvím vydávaných děl nejvíce zastoupeným autorským kádrem české fantastiky zůstává „střední generace“, tj. spisovatelé vstupující na scénu na přelomu osmdesátých a devadesátých let, případně kolem poloviny poslední dekády 20. století. K nim lze připojit ještě některé dnes již zavedené, v téže době debutující, byť věkem o něco mladší autory. Tato generace ovšem představuje natolik rozsáhlý a různorodý celek, že je nutno ji rozdělit ještě do několika relativně samostatných podskupin.

První z těchto podskupin je možno nazvat „česká akční škola“, jejíž představitelé jsou silně ovlivnění komiksem, akčními filmy a zčásti také tvorbou J. W. Procházky. Její jednoznačně vůdčí postavou a zároveň prakticky jediným skutečným bestselleristou české fantastiky, čtenářskou popularitou a komerční úspěšností srovnatelným s největšími hvězdami „nežánrové“ literatury, je Jiří Kulháněk (1967). Jeho díla od prvotiny *Vládcí strachu* (1995) až po nejnovější román *Vyhliídka na věčnost* (2011) se vyznačují svižným tempem, naturalistickými detaily v líčení násilí, značnou dávkou ironie a černého humoru, především však nespoutaným vypravěčským talentem, který získal autorovi mohutný ohlas a řadu epigonů. V Kulhánkově stínu stojí ostatní „drsní muži“ této podskupiny, zejména

členové volného sdružení Rigor Mortis. Povídky Jiřího Pavlovského (1968) se většinou pohybují na hraně parodie akčního žánru, jeho souputník Štěpán Kopřiva (1971) se svými romány *Zabíjení* (2004) a *Asfalt* (2009) do značné míry hlásí ke „kulhánkovskému“ modelu.

Další z podskupin střední generace bychom mohli jednoduše charakterizovat slovy „plodní, žánrově různorodí, stabilně populární.“ Tito autoři vlastně tvoří jádro uvedené generace a dodnes současně jakýsi ústřední pilíř domácí fantastiky.

Leonard Medek (1962) je mezi nimi zřejmě největším stylovým tradicionalistou, zřetelně inspirovaným dobrodružnou četbou devatenáctého a počátku dvacátého století. Potvrzuje to především jeho série *Dobrodruh* (od roku 2004), ale i dvoudílný verneovsky laděný fantaskní cestopis *Runeround* (1999) a *Archimagos* (2000). Medek se ovšem nevyhýbá ani dalším žánrovým polohám, o čemž svědčí například rozsáhlý „keltský“ fantasy román *Stín modrého býka* (2001), napsaný společně s F. Vrbenskou. Mezi další významné autory patří Jaroslav Mostecký (1963) zasahující nejčastěji do oblasti historické fantasy (např. trilogie *Vlčí věk*, 1995-2000), ale i do SF (*Archivář*, 2004) nebo v Čechách nepříliš frekventovaného hororu (*Čára hrůzy*, 1998). Prvky dobrodružné SF a fantasy ve svých dílech dovedně kombinuje Vladimír Šlechta (1960). Své místo zde mají samozřejmě i ženy, jedna z nejlepších stylistek domácí fantastiky Františka Vrbenská (1952) nebo autorsky velmi plodná Jana Rečková (1956-2018), která ve své tvorbě vždy rovnoměrně akcentovala SF, fantasy i horor.

Věkově nejmladší část této generace tvoří autoři, které lze v konkurenci jejich starších kolegů označit za „již zavedené a s vlastním věrným publikem“. Nejtypičtějším zástupcem této skupiny je Miroslav Žamboch (1972), jehož velmi populární (a komerčně úspěšné) akční příběhy v sobě spojují prvky SF, fantasy a detektivní prózy typu „drsné školy“ a bývají většinou postaveny na osudech osamělých, tvrdých mužů bojujících s nemilosrdným prostředím (*Poslední bere vše*, 1999, *Seržant*, 2002, *Bez slitování*, 2003, *Drsný spasitel*, 2009 ad.). Značné popularitě se těší rovněž Juraj Červenák (1974). Ač Slovák, trvale žijící na Slovensku, své knihy publikuje v češtině a u českých nakladatelů, zařazují ho proto mezi představitele české fantastiky. Jeho doménou je historická fantasy, v jejímž rámci s oblibou využívá reálií raného středověku a motivů slovanské mytologie (série *Černokněžník*, 2003-

2005 a *Bohatýr*, 2006-2008), v poslední době se jeho zájem soustřeďuje na dobrodružné historické romány z časů protitureckých válek (trilogie *Dobrodružství kapitána Báthoryho*, od roku 2009).

Opomenout nelze ani pestrou a nesourodou společnost tvůrců solitérních, jen obtížně zařaditelných nebo svou žánrovou příslušností jediných toho druhu u nás, čímž vlastně vytvářejí o sobě samostatnou skupinu. Tradiční epická fantasy „tolkienovského“ typu stála kupodivu (až na několik málo výjimek) dlouho mimo zájem domácích autorů, její hlavní představitelkou zůstává od počátku devadesátých let Veronika Válková (1970), publikující pod pseudonymem Adam Andres. V českém prostředí nepřiliš akcentovaný podžánr tzv. military SF dlouhodobě zastupuje především Robert Fabian (1969), klasickou technologickou SF blízkou „space opeře“ pak Richard Šusta (1956). Jediným českým autorem píšícím výhradně hororovou prózu zůstává již zmíněný Svatopluk Doseděl (1968). Historicky laděné příběhy s prvky hororu a romantické ženské četby tvoří především Jenny Nowak (1955) a Daniela Mičanová (1972). Mezi zcela ojedinělé zjevy pak patří například Pavel Houser (1972), jehož tvorba místy zní ozvěnou děl J. L. Borgese či Ladislava Klímy, Jan Poláček (1957) s dosavadním autorským vrcholem v pozoruhodném „fuksovském“ románu *Spěšný vlak Ch.24.12* (2010), nebo Ondřej Netík (1973), tvůrce osobité fantasy s prvky magického realismu; všichni tři se v mnoha ohledech vymykají běžným parametrům české fantastiky a vlastně už stojí na jejích hranicích.

Za mladou generaci české fantastiky lze označit ty autory, kteří debutovali nebo se do širšího čtenářského povědomí dostali kolem poloviny prvního desetiletí 21. století. Někteří z nich se rychle vypracovali mezi žánrovou elitu. To je případ Petry Neomillnerové (1970), autorky řady komerčně velmi úspěšných próz, které na bázi drsně realistické fantasy plné sexu a násilí disponují psychologicky prokreslenými hrdiny a vynikajícími dialogy, nebo Pavla Renčina (1977), předního představitele městské fantasy, oceňovaného pro barvitou imaginaci a citlivou práci s jazykem. Pilíř jeho dosavadní tvorby tvoří především románová trilogie *Městské války* (2008-2011), v současnosti se pomalu přesouvá na teritorium hororu.

Nejmladší autorská generace se často, nikoli však výhradně rekrutuje z žánrových literárních soutěží, které jsou již po léta líhni nových talentů. Někteří z těchto objevů (Petr Schink, Míla Linc, Leoš Kyša, Jan Kotouč,

Julie Nováková, Petra Slovákova...) už disponují románovými díly, dokonce i komerčně úspěšnými.

Závěr

Vývojové proměny české polistopadové populární fantastiky, charakterizované v mé studii z hlediska literárně-komunikačního, genologického a generačního, jsou zatím jen letným náčrtem, jenž bude určitě třeba dále korigovat a doplňovat. Nabízí se možnost nahlížet tento vývoj rovněž například prizmatem změn pojetí literárnosti (tj. co ještě je a co už není literárním textem a kde probíhají hranice mezi žánry beletristickými a publicistickými, případně kde jsou tyto hranice narušovány) či otázek recepčních (definice čtenáře populární fantastiky a jeho shod a odlišností od čtenáře literatury mimo okruh populární kultury) nebo lingvistických (využití subkulturního slangu v populárně-fantastických textech, stopování vlivu angličtiny na jazykový tezaurus autorů apod.).

Předpokládám ovšem, že nejen naznačenými, ale i dalšími směry se postupně vydají další badatelé, ostatně mnohé naznačuje například rozvíjející se současné bádání bohemistů z Masarykovy univerzity v Brně (Dědinová 2015; Dědinová 2016).

Použitá literatura

- Adamovič, I. (1990). „O pojmu fantasy“, in *Ikarie*, roč. 1, č. 2, 48-49.
- Clute, J. a kol. (2019). *The Encyclopedia of Science Fiction* [online]. [cit. 2019-05-05]. Dostupné z <http://www.sf-encyclopedia.com/>
- Dědinová, T. (2015). *Po divné krajině: charakteristika a vnitřní členění fantastické literatury* (Brno: Masarykova univerzita).
- Dědinová, T. (ed.) (2016). *Na rozhraní světů: fantastická literatura v mezioborovém zkoumání* (Brno: Masarykova univerzita).
- Holý, L. (2010). *Malý český člověk a skvělý český národ: národní identita a postkomunistická transformace společnosti* (Praha: SLON).
- Janáček, P., Jareš, M. (2003). *Svět rodokapsu: komentovaný soupis sešitových románových edic 30. a 40. let 20. století* (Praha: Karolinum).
- Janáček, P. (2008). „Boom vědeckofantastické literatury“, in Janoušek, P. a kol. *Dějiny české literatury 4. (1945-1989). 1969-1989* (Praha: Academia), 710-717.
- Kolektiv autorů (2019). *Slovník české literatury po roce 1945* [online]. [cit. 2019-05-05]. Dostupné z <http://www.slovníkceskeliteratury.cz/>

- Kudláč, A. K. K. (2016). *Anatomie pocitu úžasu: česká populární fantastika 1990–2012 v kulturním, sociálním a literárním kontextu* (Brno: Host).
- Kudláč, A. K. K. (2017). *Barvy černobílého světa: studie o vybraných žánrech současné české populární literatury* (Pardubice: Univerzita Pardubice).
- Langer, A. (2006). *Průvodce paralelními světy: nástin vývoje české sci-fi 1976–1993* (Praha: Triton).
- Legie (2019) [online]. [cit. 2019-05-05]. Dostupné z <http://www.legie.info/>
- Macek, J. (2006). *Fandom a text* (Praha: Triton).
- Macura, V. (2008). *Šťastný věk (a jiné studie o socialistické kultuře)* (Praha: Academia).
- Mocná, D., Peterka, J. (eds.) (2004). *Encyklopedie literárních žánrů* (Praha: Paseka).
- Neff, O. (1995). „Pět etap české fantastiky“, in Adamovič, I. *Slovník české literární fantastiky a science fiction* (Praha: R3), 11–23.
- Schmidt, S. J. (2008). *Přesahování literatury* (Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR).
- Šidák, P. (2013). *Úvod do studia genologie: teorie literárního žánru a žánrová krajina* (Praha: Akropolis).
- Vlašín, Š. (ed.) (1984). *Slovník literární teorie* (Praha: Československý spisovatel).

Antonín KUDLÁČ

**OUTLINE OF THE DEVELOPMENT OF CZECH POPULAR
FANTASTIC LITERATURE AFTER 1989 – FORMS OF
COMMUNICATION, GENRE VARIATIONS, GENERATIONS OF
THE AUTHORS**

Summary

This study proposes the three basic characteristics of the so-called popular fantastic literature (science fiction, fantasy, horror fiction) in Czech literary culture after 1989. This specific domain has probably changed least on the level of literary communication; the audience is still constituted mostly of a closed subculture, but the number of magazines and anthologies has grown. The genological system of Czech popular fantastic literature has developed during this period, especially in the fantasy genre that has diversified quickly (e.g. heroic fantasy, historical fantasy, urban fantasy etc.). However, all possible trends which global popular culture had to offer, have not developed here. A generational scheme of the authors of popular fantastic literature is represented by five layers, which operate concurrently in the discussed period. The influence of the publishers' intentions (discovery of promising writers and their public presentation) seems to be a key factor for the definition of a literary generation in this context.

Наталья ЛАПАЕВА-РИСТЕСКА

Филологический факультет им. Блаже Конеского
Университет Св. Кирилла и Мефодия
Скопье, Македония

МЕТАГЕОГРАФИЧЕСКИЙ ОБРАЗ АФРИКИ В СТИХАХ ПАВЛА БУЛЫГИНА (ИЗ ИСТОРИИ РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРНОЙ ЭМИГРАЦИИ 1920-30-Х ГОДОВ)

Аннотация: Статья посвящена исследованию стихов об Африке русского поэта-мигранта первой волны Павла Булыгина (4 февраля 1896, имение Михайловское, Гороховецкий уезд, Владимирская губ. – 16 февраля 1936, Асунсьон, Парагвай). Выявляются особенности мотивики и поэтики «африканских» стихов Булыгина. Доказывается, что стихотворения Булыгина, в которых он представляет метагеографический образ Африки, являются сложным образованием взаимодействующих друг с другом смысловых доминант, связанных с представлениями поэта о природе, культуре, истории африканского континента, а также со шкалой его нравственных ценностей.

Ключевые слова: литература русской эмиграции первой волны, Павел Булыгин, метагеографические образы, Африка как художественный ландшафт, оппозиция «чужбина / родина».

Как известно, в результате большевистского переворота 1917 года в России и начавшейся после него Гражданской войны в рассеянии (Западная Европа, Балканы, Китай, Африка, Латинская Америка) оказались талантливые русские писатели и поэты. Литература русской эмиграции первой волны – это интереснейшая и, как ни парадоксально, плодотворнейшая страница в истории русской культуры XX века. Возможно, эмигрантское существование со всеми его тяготами и лишениями обостряло восприятие реальности, давало возможность приобретения экзистенциального опыта, в ходе которого прояснялись смыслообразующие ценности личности, а все это в свою очередь подталкивало писателей и поэтов к интенсивным поискам слова, к выработке «тождественной» такому опыту поэтики. Литературоведами давно уже обозначены знаковые фигуры русской литературной

эмиграции первой волны. Однако остается еще немалое количество писателей и поэтов, творчество которых по разного рода причинам (трудности в получении информации, скромность таланта и проч.) остается в тени и / или не исследовано глубоко и многоаспектно. А это несправедливо, поскольку знание «жизни и судьбы» любого, даже «маленького», представителя русской литературной эмиграции позволяет существенно углубить и значительно расширить наши представления о ней. В статье мы обратимся к творчеству именно такого – скромного и малоизвестного, но по-своему одаренного – поэта русской эмигрантской литературы 1920-30-х годов. Его имя – Павел Булыгин. В восприятии Елены Дубровиной, сила поэзии Павла Булыгина «была в чистоте его чувств, открытости и откровении его души», стихи поэта, по мнению исследовательниц, – это стихи «без лжи, где каждое слово проникает в глубину сознания и сливается с его тайным “я”, с его чувствами» (Дубровина 2016).

Опираясь на материалы, собранные Татьяной Максимовой, восстановим главные события биографии Павла Булыгина, выстраивающиеся в его «линию жизни».

Павел Петрович Булыгин родился 23 января (04.02) 1896 г. в имении Михайловское, принадлежащем его отцу Петру Павловичу Булыгину, представителю старинного дворянского рода, отставному артиллерийскому поручику, писателю-беллетристу. Отметим, что родился поэт в самых что ни на есть «русских» местах, по которым впоследствии так тосковал за границей: имение Михайловское расположено было «в Муромских лесах, на берегу реки Суворови, что мирно пробивается сквозь луга и леса Гороховского уезда Владимирской губернии к реке Оке» (Максимова 2006: 6). В семье было пятеро детей (Павел и четыре его сестры), которым были привиты любовь к природе, интерес к поэзии, музыке. Закончив Владимирскую гимназию весной 1915 г., Павел Булыгин – по стопам своего отца – поступает в Александровское военное училище в Москве. После его окончания он попадает, как и все представители его поколения, в «тиски истории». Как истинный монархист, он не принимает ни Февральскую революцию 1917 г., ни последовавшего вскоре за ней октябрьского переворота: по словам Татьяны Максимовой, «воспитанный в старинных традициях служения

Вере, Царю и Отечеству, Павел не мог смириться с конституционным ограничением Монархии и, тем более, с ее свержением!» (Максимова 2007: 10). В декабре 1917 года Булыгин прибывает в Новочеркасск, где генерал Алексеев создает Добровольческую армию. Булыгин был участником знаменитого Корниловского Ледяного похода. Впоследствии как офицер, лично преданный царской семье, Булыгин предлагает вдовствующей императрице Марии Фёдоровне свои услуги по спасению Николая II и его семьи. С этого момента в жизни Павла Булыгина начинаются бесконечные «перемещения в пространстве и времени». Сделавшись приближенным Марии Фёдоровны, он активно участвует во всем, что связано с попытками спасения Николая II и его семьи: в 1918 г. готовит освобождение царской семьи в городке Котельнич, через который якобы должны провозить Романовых в Москву; впоследствии в мае-начале июня 1919 г. везет письмо от Марии Фёдоровны в Англию ее сестре, вдовствующей королеве Александре; позднее, летом 1919 г., добирается – «путь <...> начавшись в Новоромсскойке, Ялте, Одессе, пролег через Турцию, Грецию, Францию, Англию, затем кружным путем вокруг Европы пароходом через Атлантику, Средиземное и Красное моря, Индийский океан, Цейлон, Японию, Владивосток» (Максимова 2007: 13) – до Штаба адмирала Колчака с целью, чтобы «из Сибири попытаться выяснить хоть что-то определенное о судьбе Государя, и, тем более, Его Семьи» (Максимова 2007: 11). После разгрома армии Колчака красными Булыгин покидает Россию и переезжает в Европу (живет в Белграде, Париже, Берлине). Стихи Булыгина часто печатались в журналах и газетах Западной и Южной Европы, Прибалтики, в Шанхае. В то время имя его было достаточно известно в эмигрантских кругах.

В 1924 г. Булыгин оказывается в Абиссинии (Эфиопии), где он прожил почти 10 лет. Оттуда он часто ездил в Европу – бывал в Париже, Ницце, Риге. Музой и верной подругой жизни Булыгина стала его супруга Агата Шишко-Богуш, на которой он женится в 1928 г. По характеристике Н. Л. Крыловой, профессиональная деятельность Булыгина в Африке выражалась «в достойном служении приютившей его стране в качестве военного инструктора пехоты армии негуса в Адди-Абебе, затем управляющего государственной кофейной плантацией

в Дубоне и, наконец, служащего во французской железнодорожной компании» (Крылова 2008: 2-3); литературная его деятельность нашла свое выражение «в оставленном им публицистическом и поэтическом наследии: в напечатанных в газетах “Сегодня”, “Сегодня вечером”, “Слово” (Рига, 1928 г.), “Руль” (Берлин) рассказах и путевых заметках (“Русские в Абиссинии”, “Современная Абиссиния”, “Чем занимаются русские в Абиссинии”, “Жизнь русских в Абиссинии”, “На плантации в Абиссинии <...>, циклах стихов, посвященных этому краю и вошедших в его поэтический сборник “Пыль чужих дорог”, неоднократно публиковавшихся в Европе и Азии даже после его смерти» (Крылова 2008: 3). В начале 1934 г. чета Булыгиных возвращается в Европу, и «уже в первых числах мая 1934 г. из порта Мемель (Клайпеда, Литва) П. Булыгин выходит в Гавр (Франция), откуда на S/S “Indier” отправляется на “предварительную разведку” в столицу Парагвая Асунсьон» (Максимова 2007: 17). Далее Булыгин занимается организацией переезда русских эмигрантов в Парагвай, и второй раз приезжает в эту страну уже вместе с группой русских старообрядцев в октябре 1934 г. Он прожил в Парагвае около двух лет, обосновав там, в девственных лесах провинции Энкарнасьен, русскую колонию «Балтика»; там же он закончил и подготовил для издания в Лондоне свою книгу «Убийство Романовых. Достоверный отчет»; там писал стихи, рассказы, эссе. Однако, как пишет Татьяна Максимова, «неосуществленные мечты, несбывшиеся надежды, неудовлетворенность жизнью, <...>, подорванное здоровье – все это сделало свое дело» (Максимова 2007: 18), и 17 февраля 1936 г. Павел Булыгин скончался: «на террасе собственного дома в предместье Асунсьона Вилья Мора, без единого звука и стопа откинулся навзничь и выронил из рук томик Дюма...» (Максимова 2007: 18).

Как видим, «попутешествовать» – вольно или невольно – Павлу Булыгину пришлось немало. «Фактография» путешествий в его поэзии превращается в пронзительную и художественно выразительную лирическую хронику. Рассмотрим подробнее мотивные особенности и специфику поэтики «африканских» стихов Павла Булыгина. Поэт буквально «зацепил» «региональную» специфику Африки – он запечатлел своеобразие природы этих мест, вспомнил о «поворотах» в

истории народов, ее населяющих, заметил «необычное» в культуре этих народов, уловил суть и дух их религий.

В ранних стихах Булыгина об Африке проакцентирован образ пустыни. Пустыня – своего рода метафора, наполняемая поэтом глубокими смыслами. Пустыня недвижна, темна, человеку в ней трудно определить для себя «вектор движения». Пустыня – место, в котором человек одновременно теряет ориентры и ищет их, бесцельно бредет по пространству жизни и надеется найти смысл существования. В видении Булыгина, «голый», а значит «экзистенциальный», человек бредет по «пустыне», где его подстерегают «крокодил» и «барс»: «... плетется весь избитый / По пустыне голый человек», «Солнце знойно жжет, и больно ноги / Режут камни...», «Пропасть, из которой поднимая / Голову, напрягся и застыл, / Жертву неизбежно поджидая, / Смотрит страшный красный крокодил, / Барс грызет измученные ноги, / Прянув, вдруг, к нему из-за камней...» (Булыгин 2009: 233) [*Примечание.* Далее в статье тексты Булыгина цитируются по данному изданию с указанием страницы в скобках – *Н. Л.-Р.*]. Здесь каждый образ символичен и отражает философские представления поэта о бытии человека, которое, в его видении, существует на пересечении границ Тьмы и Света, Добра и Зла. Подлинное существование человека трагично, поскольку он, «безумный и презренный», «жалкий, нищий», оказывается «застрявшим» между двумя началами – «исчадьем Тёмных Сил», которые символизирует «красный крокодил», и «Жизнью, что бьет всечасно слабых нас», олицетворяемых «барсом». Так, с помощью образности, присущей ориентальной философии и культуре, Булыгин оформляет свои собственные онтологические и аксиологические представления.

Именно поэтому, думается, в Африке Бусыгина привлекала не только красота экзотической природы, но и религиозно-духовная сторона древних цивилизаций и их культура. Через описание африканских реалий, связанных с религиями и верованиями, он выражал свою собственную духовность. Думается, в истории религий народов, их прошлых и настоящих культур он искал ответы на серьезные вопросы современности: «черпая» оттуда, он пытался обрести духовные опоры в мире, переживая события которого, человек приходит к ощущению отчаяния, потерянности и безнадежности; он стремился к гармониза-

ции души; нащупывал пути преодоления глубоких мировоззренческих противоречий.

В «африканские» стихи Булыгин вносит свои античные, библейские и христианские аллюзии. В написанном в Порт-Саиде стихотворении «Пустыня дремлет, темнотой объята...» (77) «пустынный» пейзаж отсылает сознание поэта к античным образам: мелькнувшая вдалеке лодка и таинственный блеск ночного моря («Залив дрожит дорогой лунной света. / <...> / Мелькнула лодка черной точкой где-то. / На море блеск – куда увойт он?») напоминают ему лодку Харона, плывущую по реке Лета («Быть может, это медленная Лета, / А лодкой правит сам старик Харон?»). Образы античной мифологии актуализируют мысль поэта о жизни-реке, о человеческом существовании, которое имеет свое начало и свой конец, о границе между мирами – живых и мертвых («Какая странная ночная лодка... / Кто в ней плывет – откуда и куда?»).

В стихотворении «Сфинкс» (77) Булыгин противопоставляет сфинкса «Алмазному Божественному Слову». Сфинкс, имеющий «безликий лик», холодный и бесстрастный («Кому хоть раз глаза твои блеснули?»), является материальным воплощением мысли о конечности, распаде и тлене, о замкнутости бытия («Чья мысль великая здесь в нем окаменела? / Бесплодно всё... всё тлен...»), в то время как «Алмазное Божественное Слово», которое «в вышине горит», выражает идею прорыва к новым духовным рубежам.

Некоторые из стихов Булыгина представляют из себя «африканские» зарисовки, в которых главным становится описание людей, колоритной толпы. Поэт наделяет увиденных им людей национальными признаками – запечатлевает антропологические черты, говорит о роде занятий, о религиозной принадлежности. Так, например, Порт-Саид Булыгин запечатлевает более чем людным: «за бортом голые мальчишки, / Ныряя, ловят медь монет», «зажав остаток папиросы, Углом горячих бритых губ, / Бредут английские матросы / Попраздновать на берегу», «седой араб, худой и пряткий, / Беззвучно обходя столы, / Им запрещенные открытки / Продать спешит из-под полы» (227). Описывая марокканскую пустыню, Булыгин обращается к путнику-мусульманину: «Пустыня меркнет. Близок ночи час. / Сойди с коня, молись, слуга Пророка, / И

сотворя положенный намаз: / Сядь на ковер и обратись к Востоку, / Склонясь челом на теплые пески» (78).

Квинтэссенцией понимания Африки как особого пространства в творчестве Бусыгина становятся его «абиссинские» стихи, объединенные в цикл «Из “Абиссинских сонетов”». Они подписаны топонимом «Абиссиния» и датированы в основном второй половиной 1920-х годов и 1930-ми годами. Предметом лирической рефлексии в них становятся природа и традиции народов, населяющих этот регион в Африке; одновременно они выражают умонастроение и мироощущение лирического героя. Оценивая стихи об Африке, созданные Булыгиным в этот период, Н. Л. Крылова утверждает, что «художественность их образов говорят о высокой духовной культуре этого человека» (Крылова 2008: 6).

Некоторые из топонимов в стихах Булыгина – «Абиссиния», «Аддис-Абеба», «Мангаши» и др. – выступают в качестве ономастического фона, придающего невероятно экзотический колорит созданному им образу Африки. В самих их названиях заключены символические смыслы Африки, и поэт строчками своих стихов и поясняет, и раскрывает их: Абиссиния для Булыгина – это пространство «плетёных хижин, черных лиц», «знакомых из детских сказок»; Аддис-Абеба – город-«базар», великолепный «коктейль» из разноголосицы, особенных запахов, пестрых красок («Разноголосый говор люда, – / Субботний начался базар», «Противно пахнет маслом, перцем, / Сенной трухою и козлом», «И надо всем такой манящий / Зеленый шелк соседних гор...» [246]); гора Мангаши символизирует величие и недостижимую красоту (поэт видит «в тумане контур дальний Мангаши», «в золоте кряж Мангаши», констатирует, что «тень горы пол-равнины измерила» [245]). Таким образом, ойконимы, с одной стороны, отражает конкретику пребывания Булыгина в Африке, с другой, – является частью его философско-художественной картины мира. В Эфиопии, похоже, поэт нашел первобытную сочность, полноту и красоту бытия.

Неотъемлемой частью образа Африки в «абиссинских» стихах Булыгина становится животный мир черного континента. Безусловно, Булыгин видел диких животных «воочию», и они не могли не поразить его воображения («Я здесь, у костра в первый раз услышал далекие львиные рыки», «На мокром песке я увидел следы,

большие следы носорога» [235], «с нагретого красного камня блеснула мне взглядом змея» [239], «здесь много ярких странных птиц» [249]). Стихи об Абиссинии буквально изобилуют образами животных и птиц. Поэт видит, как «... за плантацией буйно живет обезьянье шумливое племя» (251), как «притихшая пантера готовит гибельный прыжок» (254), он слышит, как «цесарка спросонья в траве заскрипит, да гиена унылая ухнет» (251), как «попугаи в лимонах кричат» (242). Поэт признается, что любит «слушать в палатке, без сна до утра, отдаленные львиные рыки» (255), вспоминает, как «в шалаше, при блеске ночи, леопарда в гости ждал» (247), ссылается на слова своего слуги, который «говорит про удава, что видел в реке» (256). Его восхищает пейзаж, в котором – «лишь солнце, коршуны и ветер» (245).

Думается также, что Булыгин имел представления и об африканском фольклоре, богатом, как известно, зооморфными образами и отражающем тотемические представления африканских народов. Поэт, продолжая фольклорные традиции, олицетворяет животных, наделяет их человеческими свойствами и чертами. Гиены и шакалы у него – символ подлости («Воет тонко над гнилью шакал, / И зловенце смеется гиена...» [240], «Когда раздражает свеча, шакалья томит перебранка...» [244], «Забудь о Пустыне – там стонут гиены, там бродят кровавые сны» [248], «смеются гиены визгливо и грубо» [250]). Лев воплощает силу и царственность: когда однажды в ночной пустыне поэт услышал «хриплый, властный, торжественный рев», то заметил, что все преобразилось: «И забились мулы, задымились костры, / Зашептали рабов голоса, – / – Это вышел на склон освещенной горы / Царь пустынь – рыжий лев-Амбасса!» (252). Слон в интерпретации Булыгина – символ честности и мудрости. В стихотворении «Кладбище слонов» (237) он, описывая необычное место, куда приходят умирать слоны («... есть ущелье, куда с незапамятных пор, / Умирать приходят слоны»), показывает этих животных человеческими и способными на глубокие переживания, связанные с пониманием трагизма жизни («Умирать сюда, видно, приплелся старик, / Свой предчувствуя близкий черед, / <...> / Грузной тушею рухнул в расщелины скал... / <...> / Молодые трубят... И на долгий сигнал / Отсюда выходят слоны. / Обступив его тесно, качаются в лад, / Головой повернувшись к слону, / И, качаясь,

протяжно трубят и трубят, / Песней смерти тревожа луну...»). По сути, апеллируя к образам африканской фауны, Булыгин выражает свою аксиологию, говорит о своем понимании того, что есть «доброе» и «злое», «темное» и «светлое» «мудрое» и «бессмысленное».

«Абиссинские» стихи Булыгина обнаруживают в себе очертания гумилевских аллюзий. Как и для Гумилева – а о нем Булыгин сказал: «Я Гумилева не встречал, – / А встреча так была нужна нам, – / Я о расстреле прочитал, / Уйдя в пустыню с караваном. / И стало пусто...» (232), «Я люблю вечерами сидеть у огня. Здесь недавно еще Гумилева встречали, / А теперь эти звезды ласкают меня» (256) – Африка для Булыгина – это «другой» мир, отличный от «привычного», «знакомого», «своего». Как и Гумилев, в стихах об Африке называющий себя «первопроходцем», «конквистадором», «путешественником», Булыгин характеризует себя как «бродягу поэта» (255), «охотником, скитальцем и поэтом» (162), «жрецом, забытым и ненужным, давно погасшего огня» (264), «Колумбом-Открывателем, Моряком» (232).

Восприятие Африки Булыгиным – сродни гумилевскому: поэт видит ее как «инобытийное» пространство, ощущаемое и «раем», и «адам». Чуткая душа и «драгоценные» глаза Булыгина-поэта не могли не откликнуться на необычную красоту природы Африки. Мысль о «рае» в «абиссинских» стихах Булыгина реализует себя в особом хронотопе, передающем величье африканской природы. Он пропитан ощущением безмятежности, рождающимся от созерцания дивных пейзажей, являющих собой гармонию красок, звуков, запахов. Об этом свидетельствуют многочисленные строчки «абиссинских сонетов», в которых поэт передает свое восхищение красками и линиями в природе, радость от благозвучий, разлитых в ней, свои особенные, делающие его счастливым, одорические ощущения: «Смотрю, как запад меркнет нежный, / И янтарем горит вода» (249), «По вечерам, издалека, / Приносит ветер запах розы, / И пахнут колкие мимозы...», «Только спустишься вниз по скалистым отрогам / Абиссинских крутых и широких террас, – / Караванная вновь зазмеится дорога / И лиловые дали обрадуют глаз, / Баобабы, мимозы, далекие горы, / Добробрхана зелёный, возделанный скат» (256), «Дикий кофе повсюду свободно растет» (256). Специфичен образ времени, характерный для «абиссин-

ского» хронотопа. Время движется или очень медленно («как усталая цепь каравана здесь проходят столетья и дни» [257], «Ощущения давних, дремучих времен, / Колыхаясь, плывут надо мной...» [252]), или останавливается для человека и истории («Уснула Пустыня и спит непробудно, / И вряд ли Европе ее разбудить», «Холмы, баобабы, поля кукурузы, – / Так было, так будет, – который уж век» [250]), и это «молчаливое», в одних случаях «малоподвижное», в других – «недвижимое», время дает чувство вечного, не нарушаемого ничем покоя («В дрёмотных объятиях Пустыни / Засыпает медленно душа» [253], «И запах Пустыни такой стародавний... / Жизнь спит здесь давно, и давно уж без снов» [250]).

Вместе с тем, как и у Гумилева, булыгинская Африка – inferнальная, «адовая»: это «край гиен», «край пустынный и дикий, звериный, ничей, / Баобабов и колких мимоз, / Раскаленного неба, холодных ночей, / Затаенных лукавых угроз» (252). В пейзаже появляется что-то страшное: «За эвкалиптами желтеют облака. / Луна глядит, как глаз больного зверя» (252). Африка для поэта является «чужой», она слишком «другая», она далека от всего родного и привычного сердцу. «Здесь слишком много ярких красок» (249), – утверждает поэт.

Африка рождает противоречивое к себе отношение. В некоторых случаях он чувствует ее родной, восклицая: «И небо Африки родной чужими звездами ласкает» (233), «Я люблю этот край, я люблю эти дали...» (256). Ощущая Африку как антипод европейской цивилизации («Здесь трамваи, гудки, электрический свет, / Ваши правила – цепи неволи. / Я тоскую. И мысли уносятся прочь / От Европы холодной и шумной. / И сияет опять Африканская ночь...» [255], «И трудно поверить в фабричные трубы, / В огни ресторанов, и в биржи азарт» [250]), Булыгин признается, что любит ее («Я люблю запах моря и воли» [255]). Гипотетически предположив, что может оказаться на родине («позабытым лицом заглянуть за закрытые ставни былого»), он тут же начинает сомневаться, что забудет там «свою» Африку («Я боюсь, что уж поздно, что, встретившись, я / Там об Африке вновь затоскую...» [259]). Однако есть и другая составляющая в восприятии поэтом черного континента: усталость от экзотики. Поэт констатирует: «Твое небо слишком, слишком сине» (253). Ему хочется попасть в при-

вычный «европейский» контекст: поэт признается, что своих будущих стихах расскажет, «как на плантации кофейной, / Я жил потерянный в лесах, / И как полгода, – не короче, / Я европейца не видал» (247). «Распаренная» Аддис-Абеба, по утверждению поэта, «противно пахнет маслом, перцем, сенной трухой и козлом» (246).

Постепенно и незаметно в «абиссинские» стихи Булыгина «прокрадываются» ностальгические мотивы. Поэт признается, что его «томит» «ветер северный и вьюжный» (264), что он «вспоминает странно, странно про васильковые глаза» (249). Он начинает противопоставлять Африку родине, которую он вынужденно оставил. Россия является ему в снах: «Я забыл в своей беленькой хате / Абиссинского солнца неволю. / Мне приснилось, что я на Арбате, / Пробираюсь к Девичьему Полю...» (258). Во сне он видит «опять, как встарь. Березовой опушки / Зеленый полусвет. В канаве у плетня / Знакомые, веселые лягушки / Привествуют меня». Но сон рассеивается, и «снова проснусь в чужой неласковой стране» (243). Поэт ждет, что Россия «позовет» его «властно из дали», и «мрак безличия огнем тоски раздвинув, / Россия позовет к себе нас, верных, – вновь, / И старый меч из скучных ножен вынув, – / Я вновь пойду на смерть, на бой, на кровь!» (267).

Мотив рая / ада «перворачивается»: теперь Африка – это «ад», а Россия – «утраченный рай». «Адское» в Африке видится ему безбожием, духовной непросветленностью. Чтобы «адское» превратилось в «райское», необходимо, по мысли Булыгина, одухотворить «мертвое» пространство, а именно: «рассказать голому люду, / Что нужно ... побольше жалеть!...», и вот тогда «... может быть, снова / Загорится сломанный крест, / И разбудит ожившее Слово покойников наших мест» (262).

«Литературное произведение, образ могут вырастать из географического пространства, пейзажа, ландшафта, города; питаться ими — но и одновременно фактом своего существования создавать их» (Замятин 2004: 53), – справедливо утверждает Дмитрий Замятин. В судьбе русского эмигранта Павла Булыгина Африка стала не просто ее географической вехой – в его стихах она оказалась художественно осмысленным пространством и превратилась в «перцептуальный» – а, значит, приобщенный к порядку культуры – топос. В стихах Павла

Булыгина образ Африки, и в том числе – Абиссинии, являет собой сложное «хитросплетение» взаимодействующих друг с другом смысловых составляющих, которые в художественной форме отразили представления поэта о природе, культуре, истории этого уникального континента. Дополнительную – щемящую и трогательную – ноту в стихи Павла Булыгина об Африке вносят ностальгические мотивы: вынужденно оставивший свою родину поэт никогда не забывает ее, далекую, но любимую («Наши звезды и светят нежней...» [210]). «Африканские» стихи Павла Булыгина содержат в себе универсальную шкалу человеческих ценностей, выражающихся в интересе к миру, в любви к человеку, в интернационализме в лучшем его выражении, в доброжелательном восприятии «другого» как источника обогащения знаний о мире и человеке.

Использованная литература

- Дубровина, Е. 2016. «Верни мне Россию, Боже!». *45 параллель*. № 36 (384). [Электронный ресурс] // https://45parallel.net/pavel_bulygin/ (дата обращения 20.04.2020).
- Замятин, Д. 2004. *Мейіаіеоірафія: Пространство образов и образы пространства*. Москва: Аграф.
- Крылова, Н. 2008. «Хорошо иметь любимую женщину и преданного кота». Павел Булыгин в Абиссинии. *Восточный архив*. № 17. [Электронный ресурс] // <http://www.kadet.ru/library/istoriya/Pavel-Bulygin/Pavel-Bulygin-v-Abissinii.pdf> (дата обращения 20.04.2020). <https://docplayer.ru/38965582-Horosho-imet-lyubimuyu-zhenshchinu-i-predannogo-kota.html>
- Максимова, Т. 2009. *Предисловие* // Булыгин, П. 2009. *Пыль чужих дорог: Собрание стихотворений*. Москва: Academia.

Источники

- Булыгин, П. 2009. *Пыль чужих дорог: Собрание стихотворений*. Москва: Academia.

Natalija LAPAEVA-RISTESKA

**METAGEOGRAPHIC IMAGE OF AFRICA IN THE POEMS BY
PAVEL BULYGIN (*from the history of the Russian Literary Emigration
1920-1930*)**

Summary

The article is devoted to the study of poems about Africa by Pavel Bulygin, the Russian emigrant poet of the first wave (February 4, 1896, Vladimir Region - February 16, 1936, Asuncion, Paraguay). We provide description of the features of the motifs and poetics of the "African" poems by Bulygin. Therein, it is proven that Bulygin's poems, in which he presents a metageographic image of Africa, are a complex formation of semantic dominants interacting with each other, connected with the poet's ideas about nature, culture, history of the African continent, as well as with the scale of his moral values.

UDK 398.8(=163.3)(049.3)

UDK 811.163.3:821.163.3

Димитар ПАНДЕВ

Филолошки факултет „Блаже Конески“

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“

Скопје, Македонија

ДИМИТРИЈА РИСТЕСКИ ВО КОСТЕЦОТ МЕЃУ ХАРАЛАМПИЕ ПОЛЕНАКОВИЌ И БЛАЖЕ КОНЕСКИ НА АНТИФОНОТ НА ТОМЕ САЗДОВ

Апстракт: Во рефератот записите на народни песни од селото Лактиње, што своевременно (пред 1973 г.) Димитрија Ристески со уште еден студент му ги дале на Томе Саздов се разгледуваат низ призмата на повеќе теории од областа на фолклористиката и современата лингвистика, кои биле предмет на научна интерпретација на Харалампие Поленаковиќ („изумирањето на народната песна“) и Блаже Конески („стилски синтези“).

Клучни зборови: стилска синтеза, актуализација, интерполација

Навистина, *изойшито* не би Ви било лесно да се најдете меѓу двајца горостаси во македонската филологија, пред сè како нивни студент, а отпосле и иден соработник и содружник, но и пошироко во општествената јавност (зашто нивниот глас надалеку се слушаше), какви што беа (морам сопрво да го споменам, иако нешто помлад, бидејќи поблизок ми би по вокација, а и по неговиот пат тргнав) Блаже Конески и Харалампие Поленаковиќ, од чијашто стамена профилација и позитивистичка ориентација толку пати сум се инспирирал во секој мој заgrab по современите филолошки дисциплини, од текстологијата до лингвофолклорологијата, и сето тоа не би претставувало никаква тешкотија ако веќе со и од постарите професори не сте можеле да очекувате таква блискост, каква што сте можеле да ја имате со помладите и, бездруго, покомуникативните во свое време, како што во наше време, кога едниот Димитрија, – значи нашиот славеник, веќе ги привршуваше своите филолошки студии по славистика, а другиот, значи потписникот на овие редови, само што ги имаше замислено во својата

имагинација, во која веќе се знаеше и со поетот Блаже Конески, се разбира, од Струшките вечери на поезијата, и со Харалампие Поленаковиќ, првенствено од Прличевите беседи, на кои сопрво авторов, како активен член на литературниот клуб при Домот на културата во Охрид, се беше имал запознаено и со беседникот Томе Саздов и безмалку потем само нецела деценија, во кои ги испозавршив своите студии по македонски јазик и литература, со истиот сега во функција на директор на Семинарот за македонски јазик, литература и култура, бевме и долги години останавме, што ќе рече на крајот на минатиот Век, безмалку први содружници на полето на македонистиката, да прецизирам, преку лекторатите по македонски јазик во странство и преку Охридската летна школа во чишто што кресла (столетни катедри и кожни фотелји) се запознав со врвните македонисти и останав нивни верен содружник во науката, од Семјуел Борисевич Бернштејн, Рина Ускова, Јежи Русек и Франтишек Вацлав Мареш до Кшиштоф Вроцлавски, Герлинда Гласер и други фолклористи, без кои македонската фолклористика, но и светската славистика би биле толку посиромашни во своите идеи, како што би биле и без Блаже Конески и Харалампие Поленаковиќ, пошироко познати и прифатени во поширок круг слависти, секако не без поддршката од своите следбеници, во тој контекст и од Димитрија Ристески.

Недвосмислено, кога чествуваме други, реторички се имаме предвид себеси, па во таа смисла:

Една од моите први *йоїрешни* недоразбирања во литературата ми беа што во едно ги споив поетиките на Ацо Шопов, Блаже Конески и Гане Тодоровски, зашто ги заучив антологиски, а во антологиите, оние Димитар Митревите, но и многу други, може да се случи да ги испомеша читателот биографиите и изборите песни, а едни други мои бесконечно бројни „охридско ривиерни“ заскити од Света Софија до *Билјани* извори ми ги споија во една детска претстава фигурите на двајца вљубеници во Охрид што од време на време ќе ми заискреа како стамено учени лики, слични по става и физиономија: Синиша Станковиќ и Харалампие Поленаковиќ. А на веќе спомнатата патека, на чиешто средиште беше „Хотел Палас“ можеа да се сретнат сите

наши професори, од Блаже Конески, Божо Видоески, Рада Угринова, Оливера Јашар-Настева, Лилјана Минова-Ѓуркова...

Претставите на Синиша и Харалампие мошне бргу ги раздвоив: Станковиќ секогаш беше на велосипед и имаше строго проектирана траекторија, а и умот му бил по подводниот свет, а Харалампие, пак, немаше со кого не би застанал за да ги доразбистри своите охридски недоумици со кои го беше оптоварил не толку Григор Прличев, колку Кузман Шапкарев, кому чиста мисла ретко кој успеал да му долови.

А знајбата на Конески и Харалампие и на сите нивни ученици и мои професори ја споив во едно, и ја надополнив со знајбата на сите мои колеги што ги посреќавав низ аулите на Филолошкиот факултет и на охридскиот семинар, меѓу нив првенствено на славистите, и во тој контекст особено на Димитрија Ристески, зашто и претходната подлога ни беше била иста, од охридската гимназија до академиите во кои еден по друг сме воспитувале кадри од особен интерес за безбедноста на македонската државност. И сите тие знајби се потпирале на една клучна теорија, теоријата на системите, која се беше придвижила, од една страна, врз општолингвистички и семиотички теории, а од друга страна врз книжевно формалистички. Со други зборови, не постои побезбедносен систем од примарниот систем на јазикот и секундарниот на литературата. И во нив е основата на одбраната на татковината, независно кој како го реферира тоа и како го интерпретира, од Хумболт преку Конески до Лотман и до нас самите. И каде е почетната точка на системот составен од референции и граничната до натсистемот од интерпретации, во кои слободно господари метафората.

А професионалното содружништво меѓу Блаже Конески и Харалампие Поленаковиќ започнува оној навидум обичен белградски ден во кој едниот во функција на соорганизатор на Филозофскиот факултет во Скопје го привлекува македонољубно другиот (според сè уште непроектираните шеми од теоријата на комуникацијата) да дојде во Скопје за професор по македонска книжевност, и нивната соработка резултира токму во Охрид на самоти првото чествување на Прличев, во 1953 година, по повод шеесетгодишнината од Григоровото упокојување. А токму таа 1953 година е и една од најинспиративните во научниот подем на бескомпромисниот позитивист Поленаковиќ. И ќе

осмисли, па и ќе напише поголем број студии за Прличев во тоа време, некои навидум на ситни жинени (како на пример: „За песната што многу ја сакал Прличев“), а всушност на битни теориски теми што ја оптоваруваат актуелната фолклористика, како што е прашањето за тоа „како умира народната песна“ (Поленакoвиќ 2007: 514-517). Конески, пак, ја заокружува својата епохална *Грамаџика* и му се воодушевува во тоа време на Цепенков и неговите сказни и сторенија (1954).

Да навлеземе во суштината на проблематиката: Две децении подоцна, Томе Саздов, во битолски „Развиток“ објавува статија под тема „Народната песна исчезнува, но...“ (Томе Саздов 1973: 206-218), а тоа „но...“ му е инспирирано од студентски работи на студентите Димитрија Ристески и Симе Спиоровски.

И да прецизираме, без да заземеме страна: младиот Саздов му противречи на стамениот Поленакoвиќ со тешката артилерија на двајца лактинци, или лактињани, што ни зазвучува како атинци или атињани:

„Најсвежо сведоштво за постоењето на народната поетска традиција кај нас претставуваат недамнешните записи на народни песни од селото Лактиње, Дебарца (Западна Македонија), кои ги добив од студентите на Филозофскиот факултет во Скопје, Димитрија Ристески и Симе Спиоровски, по потекло од тој крај. Во прашање се близу педесетина народни песни, најмногу од љубовниот жанр, но и од другите видови на нашата народна поезија. Овие записи се и непосредниот повод за овој напис. Желбата ми е со нив да го илустрирам обилното постоење, интерпретирање и одгледување на народните стихови и мелодии денес, во современите општествени околности.“

Ја прочитал ли оваа ситнобуквена статија своевременно Поленакoвиќ не ни е познато, но од самата статија јасно е дека Саздов во ниту една фуснота не се повикува на претходните тези на Поленакoвиќ, кои и мене, на помладиот Димитрија, ми беа познати повеќе од „Оче наш“.

Меѓу другото, зашто ја поврзував и со други јубилеи поважни за мојата профилација. Особено, со чествувањето на Мјечислав Малецки, по повод триесетгодишнината од смртта на овој полски славист, на 27 декември 1976 година, на свечен собир, на кој „покрај членовите на Академијата присуствуваа голем број научни и културни работници“ и на кој, како што би рекол Апостол Папуција, ревносниот информатор

на Малецки, „и јас там бех и видех“ (како студент), а бездруго бил и Димитрија Ристески. (А и ако не сме биле, тогаш секако сме имале можност да го прочитаме објавен рефератот.)

На овој свечен собир „Предавања одржаа акад. Божидар Видоески на тема „Мјечислав Малецки како славист и испитувач на македонските дијалекти“ и акад. Харалампие Поленаковиќ на тема „Два примера за изумирањето на епската поезија кај нас (врз база на фолклорните записи на М. Малецки)“.

А меѓу сите овие дигресији, кои ги сфаќам како филолошки канонади, имено, „кој би можел да му противречи на Поленаковиќ и на неговите тези кои кореспондираат со врвните авторитети во фолклористиката, кои би било излишно да ги споменуваме сега, во оваа пригода, парадигматски се извишува статијата на Блаже Конески „Меѓу народната песна и приказна“, објавена во 1983, значи десет години потем статијата на Саздов и шест години потем статијата на Поленаковиќ говорена на собирот посветен на Малецки, и уште попрецизно – три децении потем охридската средба во домот на Деспина, ќерката Прличева. И е преобјавена во „Македонскиот 19 век“ (1986).

Слободно, без никаква воздршка, можеме да апострофирме: Оваа статија на Конески е пишувана токму меѓу „Записи“ (1974) и „Светот на песната и легендата (1993) и теориски се надоврзува на есеите под заеднички наслов „Еден опит“ поместени предговорно во „Стари и нови песни“ (1979). А во „Светот на песната и легендата“, книга со поднаслов „есеи и прилози“ најрано засведочен есеј е „Еден опит“, заснован врз лингвистиката и поетиката на формализмот (откривање на песната), и продлабочен врз теориските поставки на Прашката лингвистичка школа (автоматизација, актуализација и интелектуализација на исказот), а хиерархиски најиздигнат е *есејоѝ* „Стилски синтези“ (1992), кој е своевидна реплика на стимулот содржан во неговата статија „За некои стилски синтези во развитокот на македонскиот литературен јазик“ (1958).

Токму во нив се содржи полемичкиот ракофат што го разотвора панорамски костецот меѓу својствениот за Поленаковиќ историски позитивизам, според кој сè што се родило и изумира, па така и „народната песна“ и *естѝејскиоѝ функционализам* на Конески, според кој

одделни јазикотворечки личности го развиваат јазикот преку „дејноста на одделни личности во различни функционални стилови“.

Конески како кодификатор со право го инаугурира терминот „стилска синтеза“, исто онака како што Поленаковиќ како историчар на литературата со полно право ги следи процесите што доведуваат до изумирање на одделни форми што се заменуваат со други, како што е „изумирањето на епската песна“. Според историчарот, епската песна се заменува со нарација, и тоа би била онаа фреквенција што Конески ја лови „Меѓу народната песна и приказна“, а тоа е веќе онаа доловена стилизација во која се пројавува дејноста на личности што прекодираат „епска песна“ во „наративна структура“, со која долгата песна се сообразува во реално време, имено во времето во кое информативноста е пред фантастичноста, а каноните од претходната форма им се потчинуваат на шаблоните на новата.

Во тој дијапазон од шеми и идеи, студентската работа на Димитрија Ристески има моќна логистичка функција во оформувањето на погледите и ставовите на Томе Саздов за „отпорноста, виталноста на народните умотворби“. И го имаме пред нас неговото „очудување“ потем самоти теренот: „Колку пати сме помислиле дека мошне брзо ќе дојде до исчезнувањето на некој вид фолклор, некој народнопоетски жанр, па потоа ќе констатираме дека нашите стравувања биле пребрзани“, па заклучоците на Саздов врз материјалите собрани од самиот лактински терен ги поставуваме на фреквенцијата меѓу одважниот Поленаковиќ и здржаниот Конески, меѓу волшепствата на охридската визита во домот на ќерката Прличева, Деспина, од кои заемно се воодушевувале, до нивните погледи врз јазикотворечките дејности на македонските преродбеници кои се обидувале да пишуваат врз различни јазични идиоми (Прличев) и во различни функционални стилови (зошто не и самиот Конески со својот личен пример).

Детализираниот придонес на Ристевски во сиот овој академски костец е во актуализацијата на обредната песна во нови услови, карактеристични за времето на нивното собирање (бездруго некоја година пред 1973 година, т.е. во времето на неговото студентствување), сведена на обредни примероци (терминов го преземаме од Саздов) што опстојуваат како модели за нивно прекодирање, и се врзуваат со

различни општествени ситуации па се подложуваат на стилизација што го продолжува нивниот животен век, или, според Саздов „исчезнувањето на обредната песна кај нас не оди така брзо како што сме склонили да мислиме и претпоставуваме“.

Во оваа авторска множина, претпоставуваме, Саздов се става во иста позиција со Поленакновиќ, а во она „не“ – не оддалечувајќи се од Пенушлиски – се вклопува во фреквенцијата на Конески, особено во она негова тежест јасно истакната во „Стилски синтези“: „пипава ексерпција на јазичниот материјал, негово подредување и разгледување, неразделно од историскиот фон на дадена епоха“. А во народната песна секој збор е вистински „бисер“ и секоја една интерполација од актуелно времепространство е неразделна од историскиот фон на дадена епохата. Конески особено се интересираше за актуализацијата и интерполацијата во средновековната апокрифна литература, а Пенушлиски за истите или соодветните пројави во фолклорот.

Материјалот што го презентира Ристески ја продолжува линијата на освежување на старите обрасци. Притоа, обредните (љубовни, свадбени, семејни) песни се исполнети со револуционерен дух од когнитивната рамка „Славна Дебарца“, што беше особено популарна во времето кога е собиран лактинскиот фолклорен материјал. Одделни песни, пак, вклопуваат информациски (Гори Балкан, гори леле, / во Горна Дебарца / во село Арбино), фатички (А Давидов Куратица / седнал да ручат) и конативни (Што ми дојде канежбата / баш на ручегот. // Ја прегледа канежбата / баш писарот. / Тогај велит баш писарот:) искази, синтетизирајќи го востаничко-револуционерниот и военоформациониот, т.е. армискиот код со семејниот и/или општествениот во пораката со конативна функција: „– Постројте се, браќа мили, / наш Дејан свадба праит / в село Арбиново“.

Семејниот код во песната забележана од Ристески, бездруго, е вклопен во гласничкоинформативниот код од песната „Гори Балкан, гори Балкан / во горна Дебарца / во славна Дебарца, Балкан, / село Арбиново. // Стари Дејан свадба прави, / свадба прави со сверови. // Од никаде помош нема, / само Ѓурчин од Слатино. // Сал од Ѓурчин од Слатино / и тој Климе Злестовчето“ – една од најпопуларните песни во седумдесеттите години во поширокиот охридско-струшки регион.

Споредбата на двете верзии отвора повеќе интерпретации од аспект на функционалната стилистика (референцијалното наспроти метафоричното значење на концептот „свадба“, актуализацијата на новата верзија и интерполацијата на референцијалното значење во алегориската структура на претходната верзија).

Но, да му се вратиме на Харалампие Поленаковиќ, на оние незаборавни, барем за авторот на овие редови, охридски беседи и предавања за Прличев, кои можеби не би ја исполниле „лекцијашката“ атмосфера со емотивен набој да го немал професорот оној суптилен нерв за пријатна атмосфера што ја создале нашите стари раскажувачи, а толку префинето ја опишал во повеќе свои текстови самиот тој, додека, пак, Конески им посветувал повеќе внимание на раскажувачите, претставувајќи ги писателите како медиуми.

Имено, да ја поставиме во центарот на нашата ексцерпција „Вишничница род родила“, – љубимата песна на Григор Прличев, која му е прв и доволен пример на Поленаковиќ „како изумира народната песна“.

Овој заклучок Поленаковиќ го изведува врз најобична споредба на верзијата песната испеана од Деспина и верзијата што ја објавил во својот Зборник Шапкарев.

Сп. Верзијата од Деспина:

Вишничница род родила –
 вишил је господ.
 Под неа е млад господин
 сосе госпожа.
 Млад господин вино пиет
 и се веселит...
 Кога ќе се сирак јунак
 сирак оженил?
 Едно дрво крај Дунафа,
 друго крај море. –
 Кога ќе се двете дрва,
 двете составјат, тогај ќе се сирак-јунак,
 сирак оженил...“

наспроти верзијата кај Шапкарев:

МЛАД ГОСПОДАР И СИРАК ЈУНАК

Вишничница род родила, вишел ја Господ!
 Под неа седит млад Господин со сфе госпоѓа.
 просто стоит сирак јунак, сирак неженет;
 В раце држит крондир-вино и огледало;
 Господар му вино пијат и се огледвит,
 Долетале дробни пилци со шарен пердух
 израсиле дробни пилци крондир со вино,
 Хај ви пилци, дробни пилци со шарен пердух
 не летајте, не росите крондир со вино!
 Му говорат дробни пилци со шарен пердух
 Хај ти јунак, сирак јунак, јунак неженет!
 Едно дрео крај Дунафа, друго крај море;
 кога ќе се составеет тије две древја,
 Тога ќе се сирак јунак, сирак оженил!
 Се ужаља сирак-јунак, солзи зарона.
 Ми го виде млад господин со сфе госпоѓа:
 „Не жаљај ми, сирак-јунак, сирак неженет;
 оти ќе се составеет тије две древја
 И ќе ми се сирак-јунак, сирак оженил!“ (148)

Поленаковиќ заклучува:

„Од споредбата меѓу овие две варијанти убаво може да се види како изумира народната песна. Од една богата варијанта од деветнаесет стиха, во коишто се пее за несреќната историја на еден „сирак-јунак“, што служи господар со госпоѓа, се доаѓа до една бледа, осиромашена варијанта, во којашто се губи историјата на „сиракот“ јунак и се слева бесмислено, во раскажувањето за младиот господар и неговата госпожа...“ (Поленаковиќ 1977: 26)

Поленаковиќ во едно е во право, но со мало „временско“ поместување на историската фреквенција, која набргу му се расветлува: „Нешто подоцна, во студијата „Српската граѓанска поезија во Македонија во XIX век“, го најдов праизворот на варијантата од кај Шапкарев во познатиот Ерлангенски ракопис и во бројни лири, како и во Зборникот на Вук Караџиќ“ (Поленаковиќ 1977: 26). Дополнуваме: верзијата кај Караџиќ (Караџиќ 1814: 35) е насловена „Опроштај“ .

Сега многу работи се расветлуваат, особено на фонот на „Гори Балкан“. Ако се има предвид дека „Ерлангенскиот ракопис“ пред сè е збирка исповедни песни на гарнизонски војници од Воена Краина

од почетокот на XVIII век пред воен капелан, нашиот „сирак-јунак“ е војник-граничар, и како таков е „без историја“, туку само со иднина, во онаа военопрагматична смисла дека ако се остварат воените планови, тој не би бил никој и ништо, туку би си ги остварил и своите животни планови.

Македонските верзии јасно упатуваат во вербата на неговиот надреден, а со самото тоа и на интерпретаторите, и на Деспина, која ја пречекала слободата, но и на Шапкаревиот пејач, од предилинденските денови.

Нашава интерпретација ја дополнуваме со хрватската верзија забележана во 1947 година, забележана од Стјепан Степанов (познат палеославист, впрочем, исто како и Поленаковиќ), инаку блиска до Карациќевата. (Predojević 2017: 278). Ја предаваме во целост, поставувајќи го реторичкото прашање: „Како може господарот да е поубав од госпоѓата?“:

Višnjičica rod rodila više od roda.
 Pod njom sjedi mlad gospodar i š njim gospodja.
 I pred njim kondir vina i ogledalo.
 Napiju se, poljubu se, nadogedu se.
 Seve ptice nebom lete, sitno žubore:
 Da je lepši mlad gospodar, nego gospođa.
 „Čuješ draga, čuješ, dušo, tice šta vele,
 Da sam lepši ja od tebe, neg ti od mene,
 Da ja tražim lepšu ljubom nego što si ti!“
 „Uzrasla su dva drveta, tanka visoka,
 Jedno raslo kraj Dunava, drugo kraj morja;
 Kad se ova dva drveta vrhom sastanu,
 Onda ćeš se i ti sastat sa drugom ljubom!“

PRIPJEV:

Višnjičica rod rodila,
 više od roda.
 Višnjičica rod rodila,
 više od roda.

Одговорот, бездруго, се крие во Ерлангенскиот ракопис (од 1720 година), но и во граѓанската лирика, како и во голем број други романи и раскази, од времето меѓу двете светски војни, во кои бледнее вое-

ната заднина на делото, а на преден план доаѓа до израз граѓанскиот идиличен живот.

Воената атмосфера ја наоѓаме и во, како што вели Поленаковиќ, „бројни Лири“. Наведуваме само една од српска провениенција:

Višnjičica rod rodila

Maro Resavkinjo, gujo prisojkinjo!

Višnjičica rod rodila,
od roda se salomila.

Jesi l' vid'la, Maro, resavske junake,
kako sablje pašu, kako konje jašu?

Nema višnju ko da bere,
samo momče i devojče.
Stidnje momče neg devojče.

Maro Resavkinjo, gujo prisojkinjo!

Да допрецизираме: Во српската верзија се натпреваруваат два кода, машкиот и женскиот, т.е. војничкиот и љубовничкиот код, а во хрватската тој се комбинира со граѓанскиот, независно како се сфаќа пораката. Во хрватската, машкото е поубав, зашто е војник, а во српската, е погорд, зашто е јунак, т.е. војник. Во македонските верзии (и подолгата и покусата) се синтетизира уште еден код: странствувачкиот, независно дали го сфаќаме како печалбарски, или пак, што ни изгледа поверојатно: војничкиот, кој е присутен во сите верзии, со што повторно се навраќаме на праизворот засведочен во Ерлангенскиот ракопис, со иницијална гарнизонска (граѓанска) лирика исполнета со еротски набој и во голема мера ослободена од религиозна обоеност, која пак не им е туѓа на македонските верзии (вишел је господ).

„Вишничка род родила“ на фонот на Ерлангенскиот ракопис, кај што се крие нејзиниот праизвор сигнализира голем број народни „љубовни и обредни“ песни да ги декодираме како воени подготовки, како воени акции, па и како воени планирања, како таен револуционерен код.

Оттаму, и во составувањето на двете дрва (Едно дрео крај Дунафа, друго крај море) декодираме воен план за акции од поопсежни размери, во кои е втурнат „сирак-јунакот“, кому генетскиот (семејниот) код му

е заменет со гарнизонскиот, армискиот, а како награда му се ветува остварување на неговите животни цели.

Од друга страна, во времето кога Димитрија Ристески собира во Лактиње обредни песни во кои превладува љубовната тематика, нивната жизненост (неумирањето) дискурсно ја поврзуваме и со новонастанатите промени во Дебарца, масовните миграции село – град, но и масовните преселби во странство по подобар живот. Не го исклучуваме овде ниту испраќањето војска!

Слично е и во времето на Прличев, во онаа смисла во која тогашните странствувања наоѓаат свое место во неговите љубими песни, особено во „Дељми сторихме, Јано, вера и клетва“.

Димитрија Ристески, како студент, собра во форма на семинарска работа, богат фолклористички материјал од своето Лактиње. Со тоа ја надмина рамката на обична семинарска работа, па неговиот труд се вгради и во основните теориски поставки на македонската филологија.

Во костецот на бурни филолошки расправи во македонската научна средина своевременно се отвораа голем број прашања, особено за развојот на македонскиот јазик и литература, меѓу нив и за улогата на граѓанската лирика во оформувањето на јужнословенските литературни јазици, во тој контекст и на македонскиот, тема наследена од предвоена Југославија, од арсеналот на Герхард Геземан, преоткривачот на Ерлангенскиот ракопис и негов прв редактор, и Тихомир Остоиќ, првиот декан на скопскиот Филозофски факултет во 1920 година. На ова прашање не му остана имун ни Блаже Конески, не го заобиколи ни Харалампие Поленаковиќ, а своевиден придонес меѓу двете светски војни беше дал и Кочо Рацин, давајќи му соодветен материјал на Душан Недељковиќ, инаку професор на предвоениот скопски Филозофски факултет на Катедрата за „народни језик и књижевност“. Тој Рацинов материјал исчезнал, но останала во народната меморија велешката градска песна, независно дали онаа што ја собрал Рацин или подоцнежната, како „Не се бели, Маре мори, не се црви“. Не само во македонската средина туку и пошироко.

Впрочем, исто како што и Димитрија Ристески му дал своевременно фолклорни записи на Томе Саздов. Како се реагираше на оваа статија своевременно не ми е познато. Независно колку од сето тоа кажува

податокот дека е печатена во битолски „Развиток“ во 1973 година, а не во некое друго научно списание. Но, веќе од наредната година, Битола разви богат и интензивен научен живот, особено на планот на фолклористиката.

Од различни причини, кои сега нема да ги објаснуваме, теоријата за престижната улога на граѓанската лирика во оформувањето на литературните јазици врз основа на народните, не најде свои последувачи. Не ја прифати ниту Конески, кој јасно застана зад своите „стилски синтези“ во кои и самиот се вклучи, особено со „Светот на песната и легендата“, како завршно негово дело, борејќи се со семојните интерполации од времето на „Солунската легенда“. Иако, сепак ја придвижи од онаа стара предвоена метафорично „ерлангенска“, референцијално „војводинска“ фреквенција на фреквенцијата „Меѓу народната песна и приказна“ од шапкаревскиот „предилинденски“, период во кој своја актуализација и кореспонденција наоѓаат голем број граѓански песни, особено драги на Григор Прличев.

Но, секогаш има едно „но...“, како она Саздовото, зашто оваа теорија денес може да биде поткрепа за она што во современата руска лингвистика се нарекува „градско коине“ и на кое толку инсистираше Рина Усикова, а ние понекогаш, онака во свечена атмосфера ќе дофрлевме по некој пример. Или ќе запеевме по некоја од оние „Како што е таа чаша...“ и ќе се продолжеше: „Ако умрам ил' загинам...“, бездруго, со револуционерна интонација.

Заклучуваме: семинарските песни на Ристески се меѓу пипавата експертиза на Поленаковиќ и пипавата ексцерпција на Конески.

Кој пат и да го одберете, нема да погрешите!

И дополнуваме: Што се однесува до „Вишничница род родила“ и „Гори Балкан“, денес може да се постават на прва линија на ју љуб. А Мокрањац српската верзија своевремено ја вплети во своите ракофати („руковети“), со грска македонски песни.

Не грижете се, и нив ги има на мрежите!!

Толку!!

Користена литература

- Бошкоски, Јован (1953). „Најсаканата песна на Григор Прличев“, *Македонски јазик, Билтен на Катедраиќа за јужнословенски јазици ири Филозофскиот факултет во Скопје*, год четврта, февруари 1953, бр. 2, Скопје, с. 33-34
- Конески, Блаже (1983). Меѓу народната песна и приказна Скопје, Литературен збор, 1983, XXX, 2, 3–7
- Конески, Блаже (1986). Македонскиот XIX век, Култура Скопје
- Саздов, Томе (1973). „Народната песна исчезнува, но...“, *Развиток*, 2-3, година XI, март-јуни, Битола
- Стефановиќ, Вук (1814). Мала простонародња славно-сербска песнарица издаана Вуком Стефановиќем. У Виени.
- Пандев, Димитар (2019). „Меѓу касарната и фронтот“, *Фолклор-традиција-јазик*, ИМЈ, Скопје
- Поленакоски, Харалампие (1977). Два примера з аизумирањето на епската поезија кај нас – врз база на фолклорните записи на М. Малецки –, во: Свечен собир посветен на Мјечислав Малецки (уредник: Благој Попов), МАНУ, Скопје с. 21-32
- Поленакоски Харалампие (2007). Избрани дела 4, Култура, Скопје
- Конески, Блаже (1979). Стари и нови песни, Стремеж, Прилеп
- Конески, Блаже (1992). „Стилски синтети“, *Литературен збор*, 1-2, Скопје
- Конески, Блаже (1993). Светот на песната и легендата, Гоце Делчев, Скопје
- Predojević, Željko (2017). Uloga hrvatske usmene književnosti u oblikovanju kulturnoga identiteta Južne Baranje, doktorski rad, Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu.

Димитар ПАНДЕВ

АНТИФОНЫ ТОМЕ САЗДОВА: ИНТЕРПРЕТАЦИИ ДИМИТРИЈА РИСТЕСКОГО В СВЕТЕ ТЕОРИЈ ХАРАЛАМПИЕ ПОЛЕНАКОВИЧА И БЛАЖЕ КОНЕСКОГО

Резюме

В докладе антифоны Томе Саздова, созданные на основе народных песен из деревни Лактине, которые были собраны Димитрием Ристеским до 1973 года в ходе фольклорной экспедиции, интерпретируются в свете некоторых теорий из области фольклористики и современной лингвистики, а именно: теории «вымирания народных песен» Харалампие Поленаковича и концепции «стилистического синтеза» Блаже Конеского.

Наталья ПЛАТИЦЫНА

Факультет филологии и журналистики
Тамбовский государственный университет
имени Г.Р. Державина
Тамбов, Россия

ПРОБЛЕМА “ЧЕЛОВЕК И ВОЙНА” В ПЬЕСЕ И. ВИЛКВИСТА “НОЧЬ ГЕЛЬВЕРА”

Аннотация: В статье анализируется специфика художественного осмысления проблемы «человек и война» в пьесе современного польского драматурга И. Вилквиста «Ночь Гельвера» (1999). Пьеса, воспроизводящая эпизод из жизни молодой женщины и её приёмного сына, страдающего слабоумием, поднимает вопросы о терпимости, гуманизме, границах личной свободы человека. Важное значение для интерпретации пьесы, основанной на осмыслении исторического прошлого, имеет её соотнесённость с социокультурными реалиями последнего десятилетия XX века.

Ключевые слова: современная польская литература, Вилквист, «Ночь Гельвера», Вторая мировая война, человек и война, тоталитаризм.

Имя польского драматурга, режиссёра Ингмара Вилквиста (р. 1960) стало известно широкой российской аудитории после успешной театральной премьеры одной из наиболее трагических его пьес «Ночь Гельвера» (1999). Посвящённая событиям Второй мировой войны (или, если точнее, событиям, её предвещающим), пьеса закономерно осознаётся как продолжение и развитие традиции антивоенной (антифашистской) литературы XX века.

К осмыслению национального прошлого, исторической и культурной памяти, проблемы личной и коллективной вины и ответственности, к преодолению травматического (военного) опыта средствами искусства обращались многие поколения художников, писателей, кинематографистов. «Ночь Гельвера» – пьеса, которая в перспективе может быть рассмотрена в контексте не только польской (ср. «Париж» М. Прухневского, «Картотека» Т. Ружевица, «Trashstory, или Искусство (не)помнить» М. Фертач, «Привязанность» А. Ровицкого,

«Одноклассники. История в XIV уроках» Т. Слободзянека и др.), но и мировой антивоенной драматургии (ср. «Эхо» С. Кантерво, «Рубеж» А. Пудина, «Машина Тьюринга» Б. Солеса, «Копенгаген» М. Фрейна, «К тебе, земля обетованная» К. Грюмбера и др.), ещё не становилась объектом изучения в русском литературоведении. Текст пьесы в переводе Т. Комоновой, насколько можно судить, до сих пор существует только в электронном формате, его рецепция в России исчерпывается лапидарным упоминанием в «Антологии современной польской драматургии» (2010) и преимущественно любительскими откликами, размещёнными в Сети. После нескольких театральных спектаклей, воплотивших драматургическую историю Вилквиста, появились немногочисленные рецензии, содержащие, что вполне объяснимо, размышления не о самой пьесе «Ночь Гельвера», а о её сценической интерпретации.

Чрезвычайно скудны и сведения об авторе. Ингмар Вилквист (Вильквист) – псевдоним Ярослава Свержича, родившегося в 1960 году в польском городе Хожув. Выпускник Вроцлавского университета, Свержич как драматург дебютировал в 1980-м: в одном из номеров еженедельного журнала «Студент» была опубликована его пьеса «Заказ на доставку». Искусствоведческое образование позволило Я. Свержичу в разные годы занимать должности руководителя Бюро художественных выставок (Катовице), главного редактора художественного издания «BWArt», обозревателя ежедневной общественно-политической газеты «Gazeta Wyborcza», преподавателя истории искусства XX века в Академии изящных искусств (Варшава, Краков, Катовице), заместителя директора Национальной галереи искусств Захента (Варшава), театрального режиссёра (Гданьск), художественного руководителя Городского театра имени В. Гомбровича (Гдыня), кинорежиссёра и сценариста (см. фильм «Ewa», Польша, 2010).

Предположительно творческий псевдоним *Ингмар Вилквист* Свержич начал использовать в 1998 году. В упоминавшейся ранее «Антологии современной польской драматургии» приводится небезынтересное суждение, отчасти объясняющее скандинавское происхождение псевдонима, а также, что особенно важно, указывающее на истоки формирования эстетических взглядов Свержича-Вилквиста:

«Вильквист черпает вдохновение в скандинавской и американской психологической драме – у Ибсена, Стриндберга, Т. Уильямса» (Антология современной польской драматургии URL). Это утверждение позволяет обозначить ещё одно перспективное направление в будущем изучении драматургии Вилквиста, связанное с выявлением и описанием литературно-эстетических оснований его художественной образности, уточнением представлений о специфике творческого метода.

«Действие его (Вилквиста – Н.П.) пьес происходит в вымышленном пространстве промышленных городов и приморских курортов на севере Европы. Их герои – понимаемые в широком смысле Иные, изолированные от общества по причине умственной отсталости («Ночь Гельвера»), неизлечимой болезни («Без названия») или нестандартной сексуальной ориентации («Пачка смальца с изюмом и орехами», «Анаэробы»)» (Антология современной польской драматургии URL). Эти герои – *иные вследствие определённых жизненных обстоятельств* – приходят в пьесы Вилквиста из современной действительности; тревожные размышления драматурга о дне сегодняшнем сопрягаются с рефлексией прошлого. Польская Народная Республика, как и другие страны (Румыния, Болгария, ГДР, Венгерская Народная Республика, Чехословакия) преодолевшая антикоммунистическую революцию 1989 года, в результате которой был ликвидирован коммунистический режим и осуществлён переход к демократии, вступила в эру трансформации политического строя и вместе с тем – ментальных, идеологических, нравственно-этических изменений в обществе. Всё более откровенными становились заявления о принадлежности к той или иной социологической группе, именуемой меньшинством, всё более жёстко звучали упреки в ущемлении социального статуса этой социологической группы, а в середине 1990-х гг. в Польше поднялась волна массовой истерии на фоне государственной политики в поддержку больных СПИДом. Дискриминация, нетерпимость, унижение достоинства по признакам пола, расы, национальности, языка, религиозных убеждений, сексуальной ориентации и т.д. постепенно становились реалиями рубежа XX-XXI вв. Презрев трагический опыт прошлого, человечество оказалось перед угрозой его повторения.

Сама социокультурная ситуация, сложившаяся во многих странах мира, побудила художников слова в очередной раз поставить вопрос о гуманизме, толерантном отношении к людям, отличающимся от большинства, об опасностях, которые влечёт за собой чувство превосходства, избранничества. Этот вопрос поставлен и в пьесе Вилквиста «Ночь Гельвера», конфликт которой основан на столкновении человека и нарождающегося мира, исполненного непримиримой враждебности к тем, кто не соответствует печально знаменитой программе «25 пунктов», сформулированной А. Гитлером, Г. Федером и А. Дрекслером в 1920 году, к тем, кого презрительно называют *иными*.

Иной Вилквиста – тридцатилетний Гельвер, некогда находившийся в специализированном медицинском учреждении и усыновлённый женщиной по имени Карла. Психическое развитие Гельвера не соответствует развитию физическому: герой пьесы – взрослый человек с сознанием ребёнка, живущий в хрупком мире детских игр и аппетитных лакомств (ср.: образ Лоры Вингфилд в пьесе Уильямса «Стеклянный зверинец», 1944). Герметичность этого мира, наивного вследствие болезни Гельвера, но всё же тщательно оберегаемого Карлой, нарушается вторжением мира внешнего. О размыкании границ приватного жизненного пространства, не без труда установленных героиней, свидетельствует предваряющая текст пьесы пространная ремарка: «Слышны отзвуки уличной манифестации, шум которой приближается. Улицу заполняет людская толпа. Но не только эту улицу. По всему кварталу раздаются отзвуки марширующей толпы – с каждой минутой всё громче – слышен топот сапог по мостовой и тротуарам, крики, скандирование, звук разбитого стекла – волна людей подходит к окну. Она прикрывает окно и слегка отклоняется. Она волнуется – слышны угрозы. Шум толпы под окном очень сильный. Она отходит от окна и стоит в ожидании в нескольких шагах от двери. Прислушивается и ждёт. Слышен сильный треск ворот, шум людской толпы, крики, проклятия, песни, скандирования» (Вилквист URL). Акустические образы, имеющие вполне конкретную эмоциональную окрашенность, многократно повторяясь в последующих ремарках, способствуют созданию напряжённой предвоенной атмосферы, в которой вместе с испуганной Карлой оказывается и читатель. Внеш-

ний мир, марширующий, скандирующий, проклинаящий, врывается в однокомнатную квартиру «в бедном рабочем мещанском квартале в промышленном городке в Европе» (Вилквист URL) так же стремительно и неотвратно, как это происходит везде, где начинает вступать в свои права идеология фашизма и национал-социализма. Квартира Карлы и Гельвера, таким образом, – одна из многих, и судьбу героев Вилквиста разделят тысячи *иных*.

Камерность пьесы, её предельно концентрированная форма, стремление показать «фрагмент жизни», отсылающие, как представляется, в том числе и к драмам глубоко почитаемого Вилквистом Стриндберга (ср.: «Кто сильнее», 1889; «Пария», 1889), способствуют усилению внутреннего драматизма. Ирреальность бытия Гельвера сталкивается с реальной действительностью и не выдерживает этого столкновения. Игра в солдатиков (игра в войну), заботливо покупаемых Карлой, превращается из безобидного детского развлечения в ужасающую приметку времени, и послушным «солдатиком» теперь становится сам Гельвер:

«Он. *(внезапно вскакивает из-за стола и, сильно топая, начинает маршировать вокруг стола)*. Трам-та-та-там, трам-та-та-там!!! Вот так мы маршировали, видишь? Трам-та-та-там! А я на площади был одним из первых! Приходили пешком, на велосипедах, на больших машинах. Трам-та-та-там! А я уже всё умею. Гильберт приказал мне научиться, видишь? Дал мне такую книжку с картинками, где всё нарисовано, всё. И я всему научился. Не веришь? Смотри. Вот так – «Смирно!» *(становится по стойке смирно)* Нужно стать прямо, подтянуть живот, носки врозь, руки вытянуть по швам, голову поднять вверх. А «Вольно!» – вот так *(выполняет команду «Вольно»)*. Левую ногу отставить. Видишь, как просто. Всему научился: «Смирно!» *(становится)* «Вольно!» *(становится)* «Смирно!» *(становится)* «Вольно» *(становится)* Видишь, как просто? Попробуй ты... Это не сложно... «Смирно!» «Вольно!» (Вилквист URL).

Гельвер, возвращающийся домой после учебных построений, после наблюдения за поджогом магазина старого господина Хансена и избиванием его дочери, после похвалы одного из адептов нацизма Гильберта («Гильберт всегда говорит: «Ещё выйдет из тебя солдат, ещё выйдет») («Гильберт всегда говорит: “Ещё выйдет из тебя солдат,

ещё выйдет”» (Вилквист URL)), с ликованием рассказывает Карле о происходящем за пределами их квартиры. Психоэмоциональное состояние героя передаётся через ремарки: «*возбуждённый, разгорячённый, проходит нервно, торопливо*»; «*размахивает флагом*»; «*энергично вырывается*»; «*громко, прямо в лицо*»; «*хватает её за шею и толкает*» и т.д. (Вилквист URL). Воодушевление Гельвера по мере пересказа увиденного за день переходит в озлобленность, неуправляемую агрессию, направленную сначала на Хансена и других («*Он (всё с большим запалом, размахивая флагом, стоит перед ней с расставленными ногами, кричит и скандирует) Сво-ло-чи!!! Сво-ло-чи!!!*»), а затем и на Карлу, отказывающуюся выполнять строевые команды:

«Он. Ты не пойдёшь спать. Ты должна научиться... Это легко. Я тебя всему научу...(подходит к ней, берёт её за руку).

Она. Больно...

Он. Всему тебя научу...

Она. Правда, больно... Отпусти, прошу...

Он. (*громко, прямо в лицо*) Смирно!!! Как стоишь?

Она. Прошу...

Он. Смирно!!! (*правильно устанавливает корпус*) Ноги вместе, руки, носки врозь. Голову вверх. Ну, теперь похожа на человека. Ещё раз. Смирно!!! А теперь вольно. Ну, вольно!!! Что ты танцуешь? Вольно! Левую ногу в сторону... (*рёв*) думай, человек, что делаешь!!! (*быстро*) Смирно! Вольно! Ну! Смирно! Вольно!» (Вилквист URL).

Как и тысячи людей, поддавшихся «обаянию зла», поверивших популистским лозунгам нового политического лидера Германии и его партии, Гельвер оказывается вовлечён в борьбу с *иными*, не понимая при этом, что *иной* – он сам, и значит, участь его предрешена. Герой Вилквиста одержим всеобщей эйфорией, но не способен ввиду умственной неполноценности осознать её последствия. Гельвер не подозревает (в отличие от других) о существовании Адольфа Гитлера и повсеместно внедряемой программы массового истребления лиц с нарушением физического или интеллектуального развития (как известно, циничный закон «О предотвращении потомства с нездоровой

наследственностью» был принят национал-социалистами 14 июня 1933 года). Карле же, напряжённо вслушивающейся в рассказ Гельвера о случившемся, а затем старательно исполняющей его жестокие приказания, всё более очевидным становится положение дел в городе. Она знает, что безумствующая толпа уничтожит Гельвера, превратив его или в послушное орудие убийства, или в жертву.

Худшие опасения Карлы подтверждаются: «Звук разбитого стекла. В кухню через окно влетает один камень, затем другой, третий, а затем и факел с огнём. Рёв толпы за окном, по ступенькам лестницы бегут группами люди, стучат в двери на всех этажах, крик вытягиваемых из квартир людей. Он и Она стоят, глядя на разбитое окно» (Вилквист URL). Единственное, что может спасти Гельвера, – бегство. Внешнее спокойствие героини, собирающей рюкзак и убеждающей в необходимости отправиться на вокзал, а затем в клинику к доктору Гердману, обманчиво. Карла «сдерживает плач», «обнимает его (Гельвера – Н.П.) и целует», «сдерживает слёзы», «подталкивает его (Гельвера – Н.П.) к двери», произносит: «Иди скорее... Пока ещё можно... Иди...» (Вилквист URL). Мужество постепенно изменяет ей, пережившей когда-то боль потери новорождённой дочери, и сейчас, прощаясь с Гельвером, Карла испытывает то же чувство невосполнимой утраты. Сиюминутность принятого решения – собрать необходимые вещи и отправиться вслед за Гельвером – обнаруживает свою несостоятельность: в дверь стучат.

«Человек всегда больше того, что он знает о себе. Он не одинаков во всех случаях, он есть путь; не только существование, установленное как пребывание, но и имеющаяся в нём возможность, даруемая свободой, исходя из которой человек ещё в своём фактическом действии решает, что он есть» (Ясперс 1991: 378), – это суждение немецкого философа К. Ясперса, впоследствии коррелирующее с его размышлениями о «пограничных ситуациях» и человеке перед лицом смерти, вины, опасности, актуально для понимания характера Карлы и в целом – поэтики пьесы. Непродолжительное семейное счастье, рождение и потеря большого ребёнка («...такая обезьянка, знаешь...»), усыновление особенного мальчика, терпимость, забота и любовь как искупление вины за отказ от дочери («...вот так и живём... сами по

себе...») – в каждом из этих периодов жизни героиня Вилквиста «в своём фактическом действовании решает, что́ она есть». И, оказавшись в «пограничной ситуации», Карла снова должна принять решение. За себя и за Гельвера. Её поступок, совершённый в предлагаемых жизнью обстоятельствах, мыслится как подтверждение теоретического тезиса Ясперса: Карла «больше того, что знает о себе».

Ремарка, содержащая указание на «сильный стук в дверь, битьё кулаками в дверь, сдавленный крик» (Вилквист URL), дополняется ещё одной: «Дверь внезапно открывается... В этот же момент гаснет свет, в помещении выключили электричество... Виднеется свет уличного фонаря, который болтается на ветру...» (Вилквист URL). Посредством быстрого (часто неожиданного) чередования мощных акустических и визуальных образов (приём, широко применявшийся в пьесах Т. Уильямса) читатель погружается в мучительное состояние животного страха, ужаса, трагической обречённости, в котором пребывает Карла, и одновременно ему (читателю) сообщается физическое ощущение беспомощности и растерянности, испытываемое Гельвером, так и не сумевшим покинуть город и вернувшемся домой:

«Он. И он, тот с прыщами, когда увидел меня, так начал кричать, знаешь: «Гельвер! Гельвер debil! Хватай Гельвера! Лови сволочь!» Он соскочил с грузовика, и другие, я их хорошо знаю, так они мне подножку подставили, повалили и били меня, и флаг хотели забрать, тот, что мне Гильберт дал...<...> А в том грузовике, в который меня кинули, там были одни дураки из нашего района, знаешь, тот, что в прачечной работает, тот, у которого голова, как огурец, девочка, что постоянно (*йоказываеи*) так головой делает, и тот маленький Гайнель, что так ненормально ходит, и знаешь, кто ещё там был? Дурачок Гельмут, что ездит с коляской за макулатурой. И все такие (*бьёт себя йо йолове*). Целый грузовик... Йэ ти дурачки смеялись, когда их били, но некоторые плакали... А я не плакал...» (Вилквист URL).

Конфликт «человек и война» в пьесе Вилквиста получает неожиданное для читателя разрешение, но, вероятно (после обстоятельного размышления о сущности этого конфликта), единственно возможное. Карла должна спасти Гельвера от издевательств, насилия, отправления в

концентрационный лагерь, лабораторных экспериментов, мучительной гибели. Если принять во внимание известный тезис Яспера, согласно которому «самоубийство может быть обвинением и вызовом превосходящей силе, выходом из уничтожающей ситуации, выражением решимости и самостоятельности» (Ясперс URL), то поступок Карлы в экзистенциалистском понимании существования человека частично оправдан: героиня бросает *вызов превосходящей силе, находит выход из уничтожающей ситуации*, реализовывает *своё право на выбор*. Однако выбор касается не только её, но и другого человека, и в этом случае и с позиции христианского сознания, и с позиции сознания обыденного правомерность реализованного Карлой выбора ставится под сомнение. Ведь самоубийство совершает не Карла, а Гельвер, не отдающий отчёта в собственных действиях и воспринимающий заглывание таблеток как очередную игру. Решение Карлы отягчено этим обстоятельством:

«Он. Много я сегодня этих таблеток выпил... А ты же говорила всегда... Всегда говорила, чтоб: «Только две пить, только две»... чтоб: «Только две пить, только две»... Наверно, я уже ничего не смогу выложить... потому что осталось только вот одна, две, три, четыре, пять, шесть таблеток... Видишь? И ты тоже ничего не выложишь... Их тоже нужно выпить?» (Вилквист URL).

В финале пьесы поднимается серьёзный нравственный вопрос, чрезвычайно актуальный для антивоенной литературы последних десятилетий: вопрос о степени личной ответственности тех, кто не был адептом войны, но оказался в трагической ситуации выбора, принятия решения за себя и других людей. Предполагала ли Карла совершить самоубийство после смерти Гельвера? Имела ли она право на его спасение через убийство? Какова её дальнейшая судьба? Вилквист не даёт читателю исчерпывающих ответов. Так же, как не даёт их, например, Б. Шлинк (р. 1944), изображающий сцену суда над Ханной Шмитц и мастерски рисующий внутренние колебания Михаэля Берга, изнемогающего от необходимости принять судьбоносное для Ханны решение: выступить ли с публичным заявлением о том, что героиня не умеет читать и писать, или промолчать... («Чтец», 1995). Есть ли у нас право на спасение человека помимо его воли? И

действуют ли при этом христианские, гуманистические, этические и иные законы? Эти дискуссионные вопросы, по-видимому, должны быть разрешены каждым читателем самостоятельно. Заметим, что в спектакле «Ночь Гельвера» Московского драматического театра под руководством Армена Джигарханяна по замыслу режиссёра А.С. Кузина Карла (Н. Филиппова) не только Гельвера (С. Буров) заставляет проглотить таблетки, но и делает это сама. Такое прочтение финала вполне жизнеспособно.

Пьеса «Ночь Гельвера», инициированная напряжёнными раздумьями И. Вилквиста о текущей действительности, об отношениях между людьми, о толерантности и границах личной свободы, обращает к проблемам, по-прежнему сохраняющим свою актуальность. Исторический опыт человечества, культурная память поколений не предаются забвению в современной литературе, но обретают новые интенции, становясь основанием для концептуальных размышлений о будущем.

Использованная литература

- Антология современной польской драматургии*. 2010 / пер. с польск.; предисл. Р. Павловского. URL: <https://www.litmir.me/br/?b=226207&p=1>.
- Вилквист, И. *Ночь Гельвера* / пер. с польск. Т. Комоновой, *Театральная библиотека Сергея Ефимова*. URL: <https://theatre-library.ru/authors/v/vilkvist>.
- Ясперс, К. 1991. *Духовная ситуация времени*. Москва: Политиздат: Ясперс К. *Смысл и назначение истории*, 287-418.
- Ясперс, К. *Философия* / пер. с нем. Е. Косиловой. URL: http://yakov.works/libr_min/28_ya/sp/pers_3.htm

Natalia PLATITSYNA

WAR AND HUMAN BEINGS IN “THE NIGHT OF GELVER” BY I. WILKVIST

Summary

The article focuses on the problem of war and human beings in the play «The Night of Gelver» (1999) by I. Wilkvist, a contemporary Polish dramatist. Trying to find the sense in events that took place in the past, he describes one scene from the life of a young woman and her adopted son who suffers from mental debility. The play touches upon such questions as tolerance, humanism, freedom and its limits. One more point that is very important to remember, given the interpretation of the text, is its correlation with social and cultural realities that were current during the last ten years of the XX century.

UDC 821.162.1-2.09
UDC 81'25:004.738.5]:37.091.3

Милена САЗДОВСКА-ПИГУЛОВСКА
Филолошки факултет „Блаже Конески“
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“
Скопје, Македонија

СТУДИЈА ЗА ЗАПОЗНАЕНОСТА НА СТУДЕНТИТЕ ПО ПРЕВЕДУВАЊЕ И ТОЛКУВАЊЕ СО ПРЕВЕДУВАЧКИ АЛАТКИ И ТЕХНОЛОГИИ

Апстракт: Целта на студијата е да се анализираат вештините на студентите за користење преведувачки алатки и технологии и на кој начин тоа влијае врз начинот и квалитетот на којшто преведуваат и толкуваат. Резултатите од истражувањето придонесуваат за примена на нов методолошки приод во наставата по преведување и толкување. Во заклучоците се истакнува дека технологијата го менува начинот на којшто студентите преведуваат и толкуваат и начинот на којшто се одржува настава, додека онлајн ресурсите често го менуваат и начинот на којшто студентите ја прифаќаат лексиката и фразеологијата од странско потекло.

Клучни зборови: преведувачки алатки и технологии, преведувачки алатки и технологии и ресурси, лексика

1. ВОВЕД

Компјутерите имаат голема примена во наставата на многу факултети од различни области, почнувајќи од техничките науки, па сè до хуманистичките науки. Со оглед на новонастанатата ситуација како резултат на глобалната пандемија со Ковид-19, компјутерите и дигиталните технологии добиваат клучна улога и сè поголема примена во одржувањето настава на сите нивоа во образовниот процес. Наставата во високото образование допрва ќе се менува и ќе минува низ процес на значителни промени од методолошки аспект. Оттука е исклучително важно студентите сè повеќе да се запознаваат со дигиталните технологии и да развиваат и јакнат дигитални вештини и компетенции.

На Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ во Скопје се применуваат преведувачки алатки и технологии во наставата на Катедрата

по преведување и толкување, каде што студентите изучуваат македонски јазик како јазик А и уште два странски јазика како јазик Б и В. Преведувачките алатки и технологии ги опфаќаат сите печатени и онлајн ресурси почнувајќи од печатени и електронски речници, онлајн термилошки бази на податоци, онлајн апликации за истражување, документирање и комуникација, па сè до компјутерски софтвер за преведување и управување со терминологија и со проекти (Alcina 2008: 3). Нивната употреба е од клучно значење за преведувачката и толкувачката професија бидејќи придонесува за поголем квалитет, брзина и усогласеност во работењето, додека за нивно користење е потребно студентите да развиваат дигитални вештини и специфични компетенции.

2. ЦЕЛ И ПРЕДМЕТ НА ИСТРАЖУВАЊЕ

Во трудот се презентираат резултатите од истражување спроведено на Катедрата за преведување и толкување во 2018 година и објавено во Полска (Sazdovska-Pigulovska 2018). Целта на студијата е да се анализираат вештините на студентите за користење преведувачки алатки и технологии и на кој начин тоа влијае врз начинот и квалитетот на којшто преведуваат и толкуваат. Резултатите од истражувањето придонесуваат за примена на нов методолошки приод во наставата по преведување и толкување, особено со цел да се одговори на барањата и предизвиците во дигиталната ера во којашто живееме.

Предмет на истражување во трудот се практиките на студентите во процесот на преведување и толкување и воопшто нивната запознаеност со преведувачките алатки и технологии и како тоа се одразува врз квалитетот на нивната работа. За таа цел е спроведено анкетно истражување на студенти во четврта година. Врз основа на пополнување анкетен прашалник се добиени квантитативни и квалитативни резултати коишто покажуваат какви дигитални вештини поседуваат студентите. Крајната цел на истражувањето е да најде практична примена во наставата по преведување и толкување и да придонесе за подобрување на наставата од методолошки аспект.

3. МЕТОДОЛОГИЈА

За целите на истражувањето е спроведена анкета во 2018 година на Катедрата за преведување и толкување, којашто опфати 47 студенти од четврта година, а коишто анонимно пополнија анкетен прашалник со комбинација од претходно дефинирани прашања со одбирање повеќе можности и отворени прашања за нивно мислење. Опфатени се студенти коишто веќе користеле преведувачки алатки и технологии во текот на додипломските студии, како и за време на праксата во професионални институции. Оттука, првична теза во истражувањето е дека студентите се запознаени со преведувачките алатки и технологии, но без поконкретен доказ дали ги применуваат во практика.

Целта на истражувањето е да одговори на две главни прашања и тоа дали студентите се (детално) запознаени со преведувачките алатки и технологии и со кои поточно, односно дали ги применуваат во практика и како влијаат врз начинот на којшто преведуваат и толкуваат. Во таа насока прашалникот е составен од три дела, односно ги испитува вештините на студентите за истражување и пребарување информации од стручна и од термилошка природа, вештините за употреба на компјутерски софтвер, како и практиките за користење печатени и онлајн алатки. Резултатите од прашалникот овозможува статистички приказ на одредени тенденции меѓу студентите. Во заклучоците се истакнува кои области од наставата е потребно да се зајакнат, односно кои практики на студентите треба да се подобрат.

4. РЕЗУЛТАТИ ОД ИСТРАЖУВАЊЕТО

Модерната технологија ги менува традиционалните методи и алатки што ги користат преведувачите и толкувачите и коишто не се само во електронска форма, туку пред сè во вид на софтвер (Newton 2002: 1). Примената на технологија го менува начинот на одржување настава и начинот на којшто студентите преведуваат и толкуваат, но онлајн ресурсите често го менуваат и начинот на којшто студентите ја прифаќаат лексиката и фразеологијата од странско потекло.

Првиот дел од прашалникот покажува дека 81% од анкетираниите студенти сметале дека пребарувањето и проверувањето информации во процесот на преведување и (подготовка за) толкување е многу важно,

а не само пасивното пронаоѓање преводни еквиваленти во речници, наспроти 2% од анкетираниите коишто сметале дека ова не е од голема важност, додека 17% сметале дека важноста на претходното зависи од конкретната ситуација. Меѓутоа и покрај свеста на студентите за истражувањето како клучен елемент во процесот на преведување и толкување, нивните практики често се поинакви од нивните тврдења.

Следните прашања покажуваат дека во процесот на преведување и толкување студентите најмногу се фокусирале на пребарување стручна терминологија (45%), а помалку се фокусирале на пребарување општи или професионални фразеолошки изрази, фраземи и скратеници (10%), факти и информации поврзани со стручна област (21%), службени и институционални називи (14%), дефиниции (2%), паралелни текстови на други јазици (2%), како и друг вид информации (6%). Овој јаз во однос на реалните практики покажува недоволна запознаеност на студентите со техниките на истражување како важна професионална алатка и фокусирање на пасивно пребарување терминологски еквиваленти или консултирање недоволно проверени извори. Имено, 49% од студентите главно проверувале информации на онлајн извори, наспроти 51% коишто подеднакво пребарувале и на интернет и во стручна литература во областа од интерес (стручни книги, публикации, учебници, (онлајн) енциклопедии, граматика, прирачници и слично). Оттука, разбирливо е што кај одреден дел од студентите се забележува тенденција за употреба на недоволно проверени факти или терминологски решенија.

Од друга страна, студентите се добро запознаени со онлајн извори и наведеле дека пребарувале информации на институционални веб страници, сајтови со стручна содржина, енциклопедии, дигитални ресурси на мајчиниот јазик, интернет прелистувачи, преведувачки форуми, повеќејазични онлајн терминологски бази на податоци, странски толковни речници, печатени повеќејазични речници со преводни еквиваленти, како и друштвено преведување. Тоа покажува дека е потребно поголема практична примена на технологии и алатки во наставата.

Резултатите од вториот дел од прашалникот покажуваат дека 53% од анкетираниите не користеле компјутерски софтвер за преведување како Вордфаст и Традос Студио (иако половината од нив, односно 27%

навелe дека се запознаени со ваков вид софтвер), наспроти 23% коишто активно користеле ваков софтвер. Понатаму, дури 70% не користеле софтвер за управување со терминологија или со проекти, наспроти 30% коишто користеле Мултитерм или Традос Студио. Ова покажува дека е потребно да се зајакне наставата со интензивна употреба на софтвер за преведување со цел да се намали процентот на студенти што користат машинско преведување. Кај дел од студентите машинското преведување резултира со добивање синтаксички конструкции или фразеолошки изрази коишто не се својствени за македонскиот јазик, како и буквално преведена стручна терминологија. Ова претставува голем проблем кај новонавлезената терминологија во македонскиот јазик, којашто сè уште нема стандардизирана употреба во речник.

Третиот дел од прашалникот покажува дека 76% од студентите најчесто користеле општи речници, додека само 11% користеле стручни речници со терминологија во определена област, а 13% навеле дека истовремено користеле и општи и стручни речници во процесот на преведување и толкување. Понатаму, како најчесто користени извори на терминологија 87% од анкетираните навеле електронски речници и поимници, 55% користеле печатени речници, додека само 29% користеле исклучиво повеќејазични онлајн термилошки бази на податоци. Употребата на електронски речници и поимници во дигиталната ера е разбирлива, но на прашањето да наведат кои електронски речници ги користат, студентите навеле несигурни и непроверени извори. Ова покажува тенденција на студентите за користење двојазични речници и поимници со готови преводни еквиваленти, односно за избегнување активно пребарување на терминологија. Резултатите покажуваат дека студентите се недоволно запознаени со онлајн термилошки бази на податоци, коишто не само што се повеќејазични, туку се и единствен извор за новокомпирирана стручна терминологија, фразеолошки изрази и неологизми коишто сè уште не се дел од стандардниот јазик или речници (на пример, од областа на телекомуникациите, евро-жаргонот, финансиските инструменти, итн.). Ова покажува дека е потребно студентите да преземат поактивна улога во истражувањето терминологија, преку истражување нови извори, консултирање повеќе јазици и изработка на сопствени термилошки бази на податоци со

употреба на термилошки софтвер. Во таа насока, 22% навеле дека за термилошки решенија консултирале преведувачки форуми со цел споделување идеи и информации со други колеги или професионални преведувачи и толкувачи, додека 55% консултирале терминологија на други јазици: германски (25%), француски (17,5%), српски (22,5%), хрватски (22,5%), словенечки (22,3%), шпански (7,5%), италијански (7,5%), руски (7,5%), турски (7,5%), албански (7,5%) и бугарски (7,5%).

5. ЗАКЛУЧОК

Преведувачките алатки и технологии имаат големо влијание врз методите на настава и наоѓаат голема примена со преминувањето од традиционална кон виртуелна училница. Во денешни услови резултатите од истражувањето наоѓаат уште поголема примена во обидот да се одговори на предизвикот да се одржува онлајн настава по преведување и толкување, којшто го наметна глобалната пандемија со Ковид-19. Предизвик е да се користат компјутери и интернет во образованието, а уште поголем предизвик е да се одржува онлајн настава по преведување и толкување.

Примената на разновидни преведувачки алатки и технологии коишто им се достапни на студентите го менува начинот на одржување настава и значително влијае врз начините на коишто преведуваат и толкуваат. Иако истражувањето покажува дека студентите се добро запознаени со дигиталните можности што ги имаат на располагање, употребата на несигурни и недоволно проверени онлајн ресурси и информации резултира со тенденција за лесно прифаќање новонастаната лексика, односно фразеологија и стручна терминологија од странско потекло. Тоа пак се одразува на точноста и прецизноста на нивната работа доколку се работи за високостручни или технички области. Во таа насока, еден од главните заклучоци до кои се доаѓа во трудот е дека во овој процес клучна улога имаат вештините за истражување, како и дигиталните вештини на преведувачите и толкувачите.

Користена литература

- Alcina, A. 2008. *Translation Technologies: Scope, Tools and Resources*. Universitat Jaume 8
- Newton J. 2002. *Computers in Translation: A practical Appraisal*. Routledge.
- Sazdovska-Pigulovska, Milena. 2018. "Level of Familiarisation and Practical Use of Translation Tools by Translation Students". *Translatologica: A Journal of Translation, Language, and Literature*, Volume 2, University of Wrocław, Poland

Milena SAZDOVSKA PIGULOVSKA

**STUDIJA O POZNAVANJU PREVODITELJSKIH ALATA I
TEHNOLOGIJE STUDENATA PREVOĐENJA I TUMAČENJA***Sažetak:*

Cilj studije je analiziranje vještine studenata u korištenju prevoditeljskih alata i tehnologija i kako to utječe na način i kvalitetu njihovog prevođenja i tumačenja. Rezultati istraživanja doprinose primjeni novoga metodološkog pristupa u nastavi prevođenja i tumačenja. Nalazi ističu da tehnologija mijenja način na koji studenti prevode i tumače i način izvođenja nastave, dok online izvori često mijenjaju način na koji studenti prihvataju leksik i frazeologiju stranog porijekla.

Славица СРБИНОВСКА

Филолошки факултет „Блаже Конески“
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“
Скопје, Македонија

ФЛУИДНОСТА НА ЛИКОВИТЕ ВО ПОЕТИКАТА НА ОЛГА ТОКАРЧУК

Апстракт: студијата се занимава со истражување на постапките на нарација практикувани во делото *Денски дом, ноќен дом* од Олга Токарчук. Постмодернистичкиот пристап на авторката се карактеризира со фрагментарна форма и дисперзиран субјект на нарација, но паралелно со главните инстанции на нарацијата, претставениот свет и ликовите се одликуваат со поливалентност, непостојаност и отвореност која го актуализира феноменот на трансгресија дефиниран од Мишел Фуко.

Клучни зборови: нарација, субјект, граница, амбивалентност, трансгресија.

*Прваџа ноќ имав нејодвижен сон. Сонував дека сум
чистио лџедање чисти вид и немам тџело ниџу име. Бгеам
над долинаџа во некоја неопределена џочка од каде
лџедам сѐ или речиси сѐ. Се двиџам во џоа лџедање, но
осџанувам на месџо. Поџочно светиоџи шџо џо лџедам ми
се џреџуџиџа додека џо џосмаџрам, ми се џриблиџува и ми
се оддалечува џака шџо можам да видам сѐ одеднаш или
наџсиџниџе деџали.*

Олга Токарчук *Денски дом, ноќен дом.*

Полската авторка Олга Токарчук која во 2019 г. ја добива Нобеловата награда за литература за периодот на 2018 г., добитник е на Букеровата награда во 2018 г. за книгата „Талкачи,“ два пати е наградувана со наградата „Нике“ за романот „Талкачи“ (2008) и за романот „Јакубовите книги“ (2015). Таа е современа авторка, писателка, есеистка, сценаристка, психолог. Целокупното нејзино искуство со пишувањето е во постојана контрадикција со општествениот контекст на Полска во која живее. Дискурсот на Олга Токарчук е еден од најпровокативните, најконтроверзните дискурси во современата епоха на светската книжевност.

Во романот *Денски дом, ноќен дом* (1998), авторката ги најавува одликите на сопствената специфична постапка на нарација. Книгата започнува со мотото позајмено од поезијата на либанско-американскиот автор Халил Џибран во кое авторката го цитира стихот за домот поистоветен со телото, оној кој расте на сонце, оној којшто сонува во ноќната тишина, оној којшто е како неподвижна појавност и вкоренетост, но со желба да влезе во шума или да се искачи на рид. Во метанаративниот коментар од првиот фрагмент на романот е содржано укажувањето за тоа дека самото постоење на нараторот/нараторката е сведено на „гледањето,“ а тоа го редуцира секој аспект на субјектот кој во сопствената непостојаност вели: „Гледам долина во која има куќа, во самиот нејзин центар, но тоа не е мојот дом, ниту мојата долина, затоа што мене ништо не ми припаѓа, затоа што самата на себеси не си припаѓам, па дури нема ништо такво што би било јас“ (3)¹ Елиминацијата на субјектот е проследена со *сликиџе* на нестабилната куќа, онаа која е тело или во која е вселен нараторот, тоа е куќа издигната над подземна вода која постепено ја руши, тоа е куќа покрај поток и среде шумски предел со каллива површина. Сè е раскажано низ слики и атмосфера врзана за надворешниот свет, а таквото раскажување со својата разнообразност од мотиви соодветствува на речењето на сликите во сонот, тие се воведуваат во кусата наративна форма на секоја приказна од поглавјата на книгата и се трансферираат до читателите претставени како нарација во делови кои содржат повторливи ликови како на пример Марта, потоа лик неопределен со име, а означен како Тој и Тој, Тој и Таа, како Р., додека пак местото за кое се врзуваат овие нарации е Нова Руда, место во западна Шлезеја. Тука по Втората светска војна се исселуваат Германците, а се населуваат луѓе кои го напуштаат источниот дел од Полска кој припаѓа на Литванија и на Советскиот сојуз, на денешна Русија и Белорусија. Жанровите на секоја приказна се различни, тука се вклучени перцепции, историски и современи епизодни случки во форма на куси раскази, хагеографии, митски референци.

¹ Цитатите во студијата се преземени од хрватскиот превод на романот на авторката Tokarczuk, Olga. 2003. *Dom danji dom noćni*. prevod Pero Mioč. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.

Населувајќи се во Шлезија, конкретно во Нова Руда од источниот дел на Полска, нараторката со нејзиниот сопруг Р. често ги среќава Германците кои го посетуваат ова место како туристи, тоа некогаш за некои од нив е место каде што се родени, имено тие ја набљудуваат средината во која го поминале детството и младоста, а потоа, по Втората светска војна заминале. Посетите се поврзуваат со годините кога се возрасни, а догајќи тука еден од ликовите на самата граница меѓу Чешка и Полска умира од срцев удар. Граничарите од едната страна го префрлаат на другата, а оние од другата го враќаат кон првата, неговото тело е потпрено на столб, а човекот умира протегнувајќи ја ногата меѓу Полска и Чешка.

Некои од овие ситуации претставени во фрагментарна форма добиваат трагични, дел од нив комични конотации, други се, пак, само мудри искуства и доживувања, а некои се постојани митолошки приказни. Повеќе фрагменти од различните делови на романот, со различни наслови ги обележува присуството на ликот Марта за која во низа коментари се актуализира нејзината мистерија забележана колку во изгледот, толку и во односот во кој се потпира на куси искази, а најмногу на тишина и во необичната преокупација врзана за изработка на перики од прамени човечка коса. Во други фрагменти од текстот, нараторот се навраќа на ликовите меѓу кои се Р., ликот Марек Марек кој се самоубива, а чие тело го регистрира Тој и Тој.

Романот раскажува за свет кој нараторот еднадвор го набљудува и го претставува преку селекција на надворешни појави и дејствија. Тој го гради делото со последователно раскажување на фрагменти од кои составува целина која наликува на мозаик од симболични единици, на фикционална структура од атоми на време и простор, детално набљудувани ликови, на редослед од описи на места или дејствија од свет на сонот, на историја, на имагинарно обликувани мали раскази кои повремено ги поврзува лик, место, настан. Тоа го условува рецепирањето на текстот составен од делови со различни наслови со делумно или само со имплицирано просторно и временско лоцирање како состав на слики од некој праисконски универзум. Овие сегменти извлечени од просторот и времето низ кои се движи погледот кој ги одделува и набљудува соодветствуваат и на сонувањето.

Во рефлексите за односот кон човекот, Олга Токарчук го развива посредно времето на меѓусебното комуницирање на територија која е поставена на маргините или надвор од големите урбани простори, на места со шумски дрвја, шумските предели кои се протегаат во близина на границата со Чешка. Во контекст на овој пристап, авторката се фокусира врз празнината во индивидуата, бидејќи во внатрешноста на секој поединец нема содржина која може да се развие, ниту да се спознае. Тоа е причината заради која секој поединец сопственото јас го гледа како „огледален одраз“ или како *gruńość*, онака како што и погледот вперен во „мртвиот сосед“ од опкружувањето е поглед вперен кон некој кој е само дух. Паралелно со оваа димензија која го вклучува разбирањето на ликовите како имагинарни креации се вклучува нивното именување, како што спомнавме погоре, ликовите се означуваат само со почетна буква, само со име, без презиме, со замена или со повторлива фраза на негација на индивидуалноста од типот „рече или праша Тој и Тој.“ Деталните приказни за празнината на индивидуата се претставени во нарација која го сублимира претставувањето на ликот од раѓањето до смртта, а во него во ниту една фаза нема елементи на потрага по смисла и исполнување, сè што го определува живеењето е без цел: раѓање во семејство каде насилството на таткото е фокусирано врз синот, живеење во подрум заради заштита, растење со континуирано користење на алкохол, конфликт со таткото и осаменост која никогаш не е надмината со љубов или пријателска врска, затоа што способноста за комуникација е неразвиеана, а на крај, по продажбата на целиот имот заради опседнатост со алкохолот сè завршува со тонење во празнина и очај до точка на соочување со безизлезноста која поттикнува на одлука за самоубиство. Таква е животната приказна на Марек Марек. Таквата празнина и истрошување на животната енергија во ограничениот простор на селото и рестриктивните околности на сиромашниот живот без можности, целиот сведен на преживување, на осаменост и на уништување на сите односи со семејството, на немоќ за трансформирање доведува добескуќништво, до напуштеноост од сите, до непријателски врски со соседите или познаниците и на крај до самоубиство.

Со развивање на нарацијата во насока на градење на навидум соновни слики произлезени од интерпретирани елементи од реалноста се открива сложениот состав од амбивалентни исходи на сите фрагментарни нарации / приказни поврзани со лик или настан кои го потврдуваат искуството дека „добриот живот“ едноставно е невозможен освен како илузија во која се вградуваат копнежите на индивидуата за слобода и правилата кои ограничуваат, сето тоа разобличува свет со импликации на ис преплетеност на двојната карактеристика на нарацијата која во себе го апсорбира и го трансферира праисконското, митското, како и историското време со големо отфрлање на хуманоста, а со тоа и на етиката за сметка на суровоста и безнадежноста за трансформација. Ликот како оној на Марта која е опишана во метанаративен фрагмент од искази е претставен на следниов начин: „Марта постоеше само преку летото, преку зимата беше ситна, сосема побелена, ѝ недостапуваа заби. Нејзината кожа беше збрчкана, сува и топла. Го знам тоа, бидејќи се бакнавме при првата средба, дури одблизу се прегрнавме и го почувствував нејзиниот мирис – на сила исушена влажност. (...) Се сеќавам на толку многу нешта, меѓутоа не се сеќавам кога прв пат ја видов Марта. (...) Ги паметам сите први средби со личностите кои подоцна ми станаа значајни; се сеќавам дали греело сонце, ги паметам поединечните нешта на облеката (смешните источногермански Р.чизми), се сеќавам на мирисот, вкусот и нешто како фактура на воздухот – дали беше силен и суров или мазен и студен како масло. Од тоа зависи првиот впечаток. Такви нешта се запишуваат во тие одделни, можеби животински делови на мозокот и никогаш не се забораваат. Но, на првата средба со Марта не се сеќавам. Тоа морало да биде во рана пролет – овде тоа е време на сите почетоци. Мораше да се справи со тоа во тоа нерамно пространство на долината, затоа што Марта никаде подалеку сама не излегува. Веројатно мирисаше на вода и на растопен снег. Мораше на себе да го има сивиот џемпер со растегнати дупчиња. Малку знаев за Марта, само она што таа самата ми го беше открила. Морав да ја измислувам и бев свесна дека фантазирам за нејзината личност. Ја создавав Марта со целокупното нејзино минато и сегашност. Затоа што кога ќе замолев да ми раскажува за себе, додека

била млада, како тогаш изгледало она што сега се чини очигледно, таа ја менуваше темата...“ (4)

Создавањето на Марта со помош на фантазијата е клучен коментар во наративниот текст кој функционира во лиминалната зона меѓу фактите и фикцијата. Овие ликови, авторката ги поврзува со соништата во кои сликите стануваат повторливи. Понекогаш во мотивите кои се однесуваат на ликовите, „гледањето“ или „субјектот-поглед“ фокусот е ставен врз оние кои скитаат по аеродроми, настојуваат да отворат фиоки, патуваат или скитаат по лавиринти создавајќи целина од приказна актуелна во сонуваниите светови на различни луѓе кои не можат да се поврзат, но кои можат да се споредат со начинот „на кој работи берзата или аеродромот.“ Овие фрагментарни целини / приказни се продукт на реалноста која сонувачот ја трансформира во нереален / онирички свет, свет на комбинирани елементи, а потоа овие фрагменти креативно се вградуваат во долгата наративна низа од делови во романот. Паралелно со приказната за Марта или алкохоличарот Марек Марек, наратијата го тематизира умирањето на Франц Фрост кој е опседнат со нападот на новооткриена планета и носи дрвен шешир, подоцна умира во војна затоа што не носи шлем. Со неговата сопруга, „жената со локни во косата“ (типична слика на женски лик) Франц Фрост долго нема деца, „нејзината утроба е празна,“ меѓутоа синот кој подоцна им се раѓа умира отруен од печурки. По оваа приказна со несреќен крај, а раскажана со наративен ритам на жанр какви што се едноставните форми во усната литература е вграден фрагмент кој го дава рецептот за подготовка на отровните печурки.

Со исклучителна предаденост на прашањата за идентитетот и реалноста, Олга Токарчук го релативизира преминот од сферата на имагинарното кон другата сфера, онаа на реалното (Bauman 1993: 29). Со приказна во која го актуализира родовиот идентитет на жената, таа креира фрагмент од романот во кој раскажува за реакција на сетилата кои во моќта која му се припишува на ликот го поттикнуваат да изведува дејствија на придвижување во средини кои се подеднакво калливи, исполнети со живеалишта во кои има стари станови и згради, а жителите се исклучиво сиромашни. Во просторниот амбиент на распаѓање се вградува настанот поврзан со временскиот период

на шеесеттите години поврзан со банкарската службеничка Криси која од селото патува на работа во банка секогаш уредно облечена и нашминкана согласно работното место на кое знаеме како изгледа, а не знаеме ништо за нејзините работни активности. Настанот во кој таа е единствениот протагонист е врзан за звукот на машкиот глас кој го слуша и кој ѝ го соопштува она што ја прави среќна, имено љубовта: „(...) Веднаш во увото на Криси се огласи друг глас, машки, пријатен и чист. Беше пријатно со него да се разговара 'Името ми е Амос'. Ја праша за работата, за здравјето на родителите, но во суштина – имаше таков впечаток – тоа воопшто не му требаше; за неа сè знаеше. 'Каде си ти' несигурно го праша. 'Во Миранда,' ѝ одговори, а таа знаеше дека таков регион постои во средна Полска. 'Зошто те слушам во моето уво?' сакаше уште да знае. 'Ти си необична личност и те засакав. Те сакам. 'Истото се случуваше уште три, четири пати. Тој ист сон.“ (13). Со јавување на гласот кој доаѓа од еден имагинарен свет со елементи на реални потреби на индивидуата да доживее љубов се соочуваме во необичната епизода фокусирана врз оваа фигура со типичен идентитет на жена која според изгледот е родово стабилно обележена, аспектите на нејзината професија се невидливи, таа е пред сè обележана со родовиот, а не професионалниот аспект на идентификацијата. Ликот во голема мерка е споредлив со слични гротескни, но и трагични ликови од литературата кои запаѓаат во апсурдни епизоди со кои се разобличува целокупната празнина на нивното живеење. Во врска со овој женски лик на службеничка во банка се актуализира темата за нејзиниот надворешен, но и нејзиниот внатрешен свет. Нејзиниот емотивен свет се поврзува со сцена од сон во кој таа го наслушнува гласот кој најавува нешто што нема доживеано, а тоа е љубовта и патува до местото и до човекот за кој мисли дека има соодветен глас на оној кој „ѝ шепоти дека ја сака.“ Реалноста, како што објаснува Баумгартен повикувајќи се на рефлексииите на Маркс, укажува дека е еден вид „перцептивна активност на човекот - пракса“ и дека општествениот живот е во суштина практичен. Сепак, она што ги карактеризира кусите раскази или вињети подразбира нарација во текот на која се опфаќаат епизоди и од сонот кој се трансформира во реалност и обратно, прелевањето на двете подрачја опфаќа навлегување во интимниот свет на ликот,

гласот кој службеничката го слуша, го изговара она што и недостасува, а тоа е љубовта на маж, на човек покрај неа, а паралелно со тоа тој глас кој ѝ значи сè го открива нејзиното доживување на длабока празнина. Тој глас станува нејзина опсесија, бидејќи говори за безусловна љубов кон неа што ја поттикнува на потрага, таа со потрагата настојува да изведе реконструкција на името, на местото на живеење според телефонските именици, да го посети местото во централниот дел на Полска каде смета дека живее тој човек, ја реконструира, според свои заклучоци, улицата каде се наоѓа домот на сосема непознат човек и се впушта во сексуален однос убедувајќи се дека тоа е составен дел на илузијата за доживување на љубов. Напливот од љубовни чувства се распаѓа пред сознанието дека целата епизода на средба, на опивање и на сексуален однос стануваат сè што може да добие од средбата со човекот од сонот кој се појавува таму внатре со неговиот глас, а во реалноста се покажува само како руиниран лик подготвен да си замине од Полска, моментот кога таа го посетува е оној во кој тој пишува песна и се пакува за пат. Дел од знаците од гласот во сонот врз основа на кои таа го пронаоѓа човекот од реалноста се врзуваат за името А. Мос, потоа за адреса во градот Честочово во кој таа заминува на семинар, тоа е град во централниот дел на Полска. Песната која ја пишува овој човек штотуку отчукана со неговата машина го содржи името на градот кој таа го слуша во своите соништа, имено песната е насловена *Нок во Марианг*. Во неа е вклучено името на градот кој го слуша во нејзините имагинарни верзии за љубовта која ѝ е упатена и која ја бара, по која трага.

Специфично значење добива наративната вињета во која субјектот ја раскажува состојбата која покажува дека тој/таа не се поистоветува само со „гледањето“, туку и со тишината, а паралелно со неа комуникацијата во тишина се разоткрива како најдлабока поврзаност со друг лик, таков е односот на нараторката/нараторот/на „јас“ со Марта. Во прилог на таа ситуација, во вињетата за молчењето како чин на поврзување се вели: „Молчењето ќе се посееше меѓу нас, самоникнатото молчење ќе се раширеше на сите страни, алчно одземајќи ни го просторот. Веќе немаше со што да се дише. И колку што подлабоко молчевме, толку беше помала можноста да се изговори каков било

збор, толку помали и помалку значајни се чинеа сите можни теми. Таквото молчење стануваше кадифено, топло како стиропор, благо при допир и суво, беше свилено... Но Марта секогаш се покажуваше помудра од мене. Бесшумно стануваше и незабележано заминуваше (...), а нашата заеднички одгледана билка, нашата заедничка тишина се развлекуваше по нејзината трага и ја имаше уште повеќе од порано, уште посилено растеше. Тогаш во неа ќе останев сама, дводимензионална, без личност, во полупостоење кое би можело да биде развлечено просветлување само во тишина (21).

Во библиската приказна за *Насџанокот* е содржана клучната метафора за единството на субјектот и објектот пред Адамовиот грев и посегнувањето по плодот од дрвото на знаењето. Во дотогашниот свет не постои толкувањето, туку само зборот кој создава и кој уништува, односно присуството на Бог го гарантира значењето и смислата на односот меѓу субјектот и објектите. Со нарушување на овој однос се вовлекува скепсата и се поместува улогата на Бог и неговото иманентно присуство и ненарушена или безгрешна врска со субјектот. Нема повеќе Бог, ниту единство на субјектот и објектот, јазикот добива функција на трагање по Бог, на исполнување на празнината по неговата смрт, а во таквиот праисконски свет не постоела ниту потребата за уметноста, објаснува Џ. Штајнер (Steiner 1989:224). Во светот на единство и Бог не е ниту актуелно значењето, бидејќи Бог е гаранција за иманентноста на појавите. Смртта на Бог е проследена со потрага по значењето и со нарушување на релацијата меѓу субјектот и објектот, вториот елемент од единството се исклучува за сметка на низа искуства. За нив е нужно да бидат покриени со закон или правило, норма, а со тоа и со критериум за утврдување на значењето. Во таквиот свет се актуализира толкувањето, а неговата функција се поврзува со смислата. Мишел Фуко го поставува прашањето за светот во кој постојаното интерпретирање без цврста основа, а со флуидно значење кое нема потреба од објект кон кој се свртува вниманието за обликување на однос и релација води кон востановување и кон надминувања на интерпретацијата, кон нејзина бесконечност од создавања и распаѓања (Foucault 1990: 64).

Истражување на себството од оваа книга на Токарчук се изведуваат со цел да се истражат границите и движењата за тоа себство да биде

определено. Себството примарно се придвижува до границите и во таа зона се соочува со лудилото од множествени толкувања во смисла во која М. Фуко расправа за свет во кој Бог е мртов, а интерпретациите се флуидни, креациите и уништувањата се услов за настанокот на тоа „лудило“ (Foucault 1965: 18) Но и таквата идеја за конструкција и уништување на толкувањето е соочена со граници. Самиот простор кој е имагинарен по однос на искуствата на секој лик, но и реален по однос на географските одредници, во делото *Денски дом, ноќен дом* како и во повеќето други дела, Токарчук го врзува за Шлезија, областа која е порозна и нестабилна по однос на националната припадност, тоа е сосема амбивалентна територија што се одразува и на идентитетот на ликовите во книгата. Самиот феномен на амбивалентност се одразува и на историските текови на културата на оваа погранична област меѓу Полска и некогашна Чехословачка и Германија. Во кусите наративни целини се вкрстуваат историјата, несвесните архетипски слики, религиските и митските елементи од локален карактер. Во таа смисла, Токарчук е авторка која со овој роман од 1998г. го открива својот свет на наклонетост и вештина во користење на постмодернистички постапки. Соочена со „флуидноста на животот,“ таа го актуализира Баумгартеновиот став за сложеноста на преплетените приказни / вињети за луѓето во местото Нова Руда кое со поставеноста на позиција каде границите постојано се менуваат претставува сам по себе рамка во која се вградуваат сцените од секоја куса приказна на романот (Bauman 2005: 15). Сосетката Марта ги раскажуваат кусите приказни од современоста и од минатото, нејзиниот лик е во голема мерка необичен, онака како што е необичен и неидентификуваниот наратор/нараторка, онака како што се амбивалентни телата и животописот на светците во тој предел, потоа, така е амбивалентен ликот на човекот кој добива постојано на телевизискиот квиз. Од тоа мало место Нова Руда се развлекуваат нишките од јавето кон соништата и до целиот универзум. Намножените приказни го интензивираат сознанието кај реципиентот за тоа како низ слоеви и напластувања се гради историјата на тоа место во кое се вкрстуваат културите и идентитетите, меѓутоа никогаш не добиваат стабилност. Приказните од овој роман изведен како голема сложувалка од временски, реални, свесни и несвесни, со-

новни епизоди имаат локален карактер, бидејќи секоја нова приказна се враќа на темата за историјата и современоста, митот за местото Нова Руда. Меѓу исклучителните ликови од романот го одделуваме фрагментот за воспоставување на врската меѓу возрасната жена од тоа место и средовечната жена писателка која штотуку купила куќа, потоа оној за човекот Лав и за неговата посветеност на астрологијата, за човекот кој е поблизок и остварува комуникација со животните, а не со луѓето, за волците и врколаците и други приказни.

Целиот роман изобилува со магични, реалистични, но и носталгични и меланхолични нијанси кои се провлекуваат во текстовите на секоја куса приказна која раскажува зачната нишка од настан или лик од претходната приказна, но понекогаш приказните се сосема нови и неповрзани. Овие елементи обезбедуваат асоцијации со прозата креирана во епохата на австроунгарската монархија и периодот на нејзиното распаѓање. Романот е повеќе роман на расположенија и на атмосфера, иако понекогаш во нарацијата рефлексите се протегат до праисториските периоди, па се пишува приказна која раскажува за одликите на видот латимерија или бел гуштер кој, според кажувањата, живее вечно, но може да биде и индивидуа која е избрана да се опишува за да сведочи за постоењето на тој вид, додека сите останати умираат.

Во описите на атмосферата преку слики за природниот амбиент, во детали е доловено доживувањето на меланхолијата на живеењето, а креирана е и атмосферата на доживување на смртта: „Кој некогаш ги видел планините во доцна есен, додека последните мртви лисја сè уште висеа на дрвјата покриени со студен сјај, кога земјата е потопла од небото и полека згаснува под притисокот на првите снегови, кога под исушената трева почнуваат да се откриваат нејзините камени коски, кога темнината почнува да извира од истурените рабови на хоризонтот, кога звуците стануваат одеднаш остри и висат во замрзнат воздух како ножеви – тој ја почувствувал смртта на светот. Но, би се рекло, светот умира цело време, ден за ден, иако поради некоја причина само доцната есен ја открива целата мистерија на таа смрт. И единственото живо место што се спротивставува на ова распаѓање е човечкото тело, но не целото, само еден, негов мал дел што чука под срцето, во самата

средина, во центарот на внатрешноста, каде што, за очите невидливо, пулсира изворот на целиот живот“ (26).

Во една приказна идентификацијата на себството е изведена со печурка. Во врска со тоа, нараторката/нараторот вели: „Да не бев човек, ќе бев печурка. Рамнодушна печурка, бесчувствителна, студена со лизгава кожа, тврда, но воедно и нежна. Ќе растев на исечените дрвја, мрачно и злокобно, секогаш во тишина, со раширените прсти на печурка ќе ги шмукав од него остатоците од сонцето. Ќе растев на она што починало. Ќе го понижував тоа мртвило до чистата земја – таму моите прсти од печурка ќе се запреа. Ќе бев помала од дрвја и грмушки, но би се издигувала над малите борови. Нема ќе бев трајна, но и како човек зарем не сум нетрајна. Сонцето не би ме интересирало, не би го следела со погледот, повеќе никогаш не би чекала кога ќе зајде. Ќе чезнев само за влажност, ќе го изложував моето тело на маглите и на дождот, на себе би го испрскала влажниот воздух. Не би ја разликувала ноќта од денот, а зошто би ја разликувала? Ќе ја имав истата способност како и сите печурки- криење пред човечкиот поглед. (...) Печурките се хипнотизери, тоа својство го добиле наместо канци, брзи нозе, заби и разум. (...) Со часови би стоела намерно неподвижна, не би растела, ниту би стареела се до леденото уверение дека имам власт не само над луѓето, туку и над времето. Би растела само во најзначајните мигови на денот и на ноќта – во зора и во самрак кога сè останато е забавено со будење или со паѓање во сон.“ (23)

Преминувањето на границите се чита во романот во описите за промената на небото, во описите за печурките и идентификувањето на човекот со нив, во промената на идентитетот, во косата која е вечно одржлива и во работната преокупираност со правењето на перики, во волците, врколаците и другите митски суштества, во филозофијата за Хтонос, Хаос и Хронос, во креацијата, во хаосот или уништувањето и времето, потоа, во смртта наспроти вечноста, во погледот упатен од планините, од височината кон долу, кон местото Нова Руда, но со екскурси кон мистериозни светови и ликови. Фрагментарните куси форми на романот прилегаат на премини од свет во свет, во нив има повторливо јавување на нараторот, но и на старицата со мека кожа и џемпер со широки отвори, таа старица е Марта која е присутна само во

периодот од пролета до есента, а во текот на зимата е во подрумот или под земја. Промената поистоветена со пречекорување на границите се однесува колку на географските, толку и на политичките трансгресии. Тие се во исто време актуелни колку и трансгресиите во подрачјето на историјата, на имагинарниот свет, толку и во светот на сеќавањата.

Романот ги опфаќа прашањата на идентитетот и особено на родот и во голема мерка го активира отпорот кон патријархалниот поредок и хетернормативните односи, но и национализмот. Обележувањето на границите го актуализира и феноменот на нивна трансгресија. Таа се однесува на отпорот кој се однесува на формата или на жанрот, така што одделни приказни се целина, други се дел, а нарацијата на приказната продолжува во друг дел, при тоа секоја приказна во романот се трансформира како по однос на местото на настанот, така и по однос на времето или содржината. Самиот сон со кој се отвора нарацијата на романот е најава на флуидноста на идентитетот, а тоа е во противречност со стабилизацијата на етничкиот идентитет и националистичките тенденции чиј противник е самата авторка. Во почетната приказна на објава на отсуство на идентитетот, онаму каде нараторот/нараторката е најавена само како „гледање“ се отфрлаат концепциите за „припадност“ или за „поседување“ карактеристични за идентитетот. Како роман со постмодерната нарација, *Денски дом, ноќен дом* наративен текст со дисперзиран субјект. Во текот на секој дел од романот во кој никогаш не се говори за „јас“, туку за означување кое нема тело како свој референт впечатлива е споредбата со курсерот на компјутерот: „Неподвижноста на тоа што го гледам е привидна. Ако посакам можам да проникнам низ привидноста. Тогаш под крововите на дрвјата гледам подвижни поточиња на вода и сокови кои кружат напред и назад, кон горе и кон доле. Под покривот ги гледам телата на заспаните луѓе и нивната неподвижност е исто така привид - нежно во нив чукаат срцата, шумоли крвта, дури и нивните соништа се реални, имено што сè не се во состојба да видат: пулсирачки парчиња од слики. Ниту едно од тие тела кои сонуваат не ми е поблиску, ниту подалеку. Едноставно ги гледам и во нивните замрсени мисли од сон, се гледам себеси - тогаш ја откривам таа чудна вистина дека сум гледање, без рефлексивност, без каков било став, без чувства. И веднаш откривам друго

нешто – дека сум во состојба – дека сум во состојба да гледам и низ времето, дека онака како што ја менувам гледната точка во просторот можам да ја менувам и во времето, како да е стрелка на екранот на компјутерот која подеднакво се придвижува сама по себе и едноставно ништо не знае за раката која ја придвижува. Така сонувам, ми се чини, бесконечно долго време. Не постои ниту пред и не постои потоа, не очекувам ништо ново, затоа што не можам ништо да стекнам, ниту да изгубам. Ноќта никогаш не престанува. Ништо не се случува. Дури ниту времето не го менува она што го гледам. Гледам и не учувам ништо ново, а ниту го заборавам она што сум го видела (3).

Глаголската форма е изведена на начин на кој не се регистрира родо-виот идентитет на нараторот што е забележливо во оригиналниот текст, дури и во македонскиот превод идентификацијата со „гледање“ значи неутрализација на родот на нараторот. Во прилог на оваа постмодернистичка поетика корисно е да се спомене теоријата на Морис Бланшо за „неутралноста на третиот жанр“ која го подразбира исклучувањето на бинарните опозиции во поетиката, но тоа има значење и во политиката на идентитетот (Haase and Large 2001: 25-37). Целиот роман е преокупиран со „просторот кој го зазема некој друг,“ а означувањето со „јас“ формата продуцира субјект без родови обележја, а тоа значи дека тој е неограничен и непостојан, поливалентен и отворен за идентификации од различен вид. Овој феномен на идентитетот заслужува посебно истражување кога е во прашање нарацијата на Олга Токарчук.

Користена литература:

- Bauman, Zygmunt. 1993. *Postmodern Ethics*. Oxford, UK; Cambridge, Mass: Blackwell.
- Bauman, Zygmunt. 2005. *Liquid Life*. Cambridge: Polity Press.
- Foucault, Michel. 1990. "Nietzsche, Freud, Marx," trans. Alan D. Schrift in, *Transforming The Hermeneutic Context*, ed. Gayle Ormiston and Alan D. Schrift. Albany: State University of New York Press.
- Foucault, Michel. 1965. *Madness And Civilization*, trans. Richard Howard. New York: Vintage Books.
- Haase, Ullrich&Large, William. 2001. *Maurice Blanchot*. London and New York: Routledge.
- Steiner, George. 1989. *Real Presences*. Chicago: University of Chicago Press.
- Tokarczuk, Olga. 2003. *Dom danji dom noćni*. prevod Pero Mioč. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.

Slavica SRBINOVSKA

TRANSGRESJA POSTACI W POETYCE OLGII TOKARCZUK

Podsumowanie

Studium jest interpretacją postaci w powieści *Dom dzienny, dom nocny*. Interpretacja prezentuje postmodernistyczną poetykę narracji Olgi Tokarczuk. Narracja powieści tworzy złożony, palimpsestowy tekst. Obfituje on w wiele wyzwań interpretacyjnych oraz szereg niejednoznacznych i niejasnych znaków mówiących o wydarzeniach, czasie, gatunku, kulturze. Cała powieść to narracja rozgrywająca się w przestrzeni między mitem, snem i rzeczywistością.

Елизабета ШЕЛЕВА

Филолошки факултет „Блаже Конески“
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“
Скопје, Македонија

**МОДАЛИТЕТИ НА ДРУГОСТА ВО ЛИТЕРАТУРАТА
И КУЛТУРАТА – ФИГУРАТА НА БЕГАЛЕЦОТ КАКО
(ИНТЕРНА) ДРУГОСТ – (низ одбрани примери од
литературата на Луан Старова, Кица Колбе и Лидија
Димковска)**

Апстракт: Актуелните студии на алтеритетот (другоста) се занимаваат со интердисциплинарно проучување на категориите на другиот и другоста, како темелни поими, не само во литературата, туку, и во хуманистичките науки: психоанализата, лингвистиката, филозофијата – кои се појдовно обележани од категориите на интерсубјективност, дијалогизам и хумана интеракција.

Во оваа прилика, само кусо ќе појасниме, дека проблематиката на другоста контекстуално се вклопува во подрачјето, што современите филозофи го нарекуваат семантика на проприумот (припадноста) – а, кое, имено се сосредоточува околу парадигматичните поими и прашања на (не)припадност, сопственоста – поими и атрибути, кои во последно време стануваат особено важни, не само во доменот на актуелната култура, туку и во практичниот домен и интерес на самата, денес доминантна, политика на идентитетот.

Клучни зборови: студии на алтеритет /ксенологија /хетерологија, интракултурен и интеркултурен Друг, Л. Старова, К. Колбе, Л. Димковска

Во современата културна теорија, односно, филозофија на литературата и културата, од осумдесеттите години на 20 век наваму, отпочнува подемот на актуелните **студии на алтеритетот** (другоста), кои се занимаваат со интердисциплинарно проучување на категориите на другиот и другоста, како темелни поими, не само во литературата, туку, и во хуманистичките науки: психоанализата, лингвистиката, филозофијата – кои се појдовно обележани од категориите на интерсубјективност, дијалогизам и хумана интеракција.

Поетиката на другоста во литературата и уметноста се препознава по својот нагласен интерес и неконвенционален третман на постојните социо-психолошки и културни табуа, како и по сопствената подготвеност за (формална) експерименталност, жанровска отвореност и хибридизација. Отаде, за оваа парадигма, покрај емпатиската премиса (т.е. сочувството кон другиот), не помала важност има и појдовното, индивидуално прашање за сопствената (безусловна) **припадност** кон матичната (роднокрајна) културна средина.

Во оваа прилика, само кусо ќе појасниме, дека проблематиката на другоста контекстуално се вклопува во подрачјето, што современите филозофи го нарекуваат **семантика на проприумот (припадноста)** – а, кое, имено се сосредоточува околу парадигматичните поими и прашања на (не)припадност, сопственоста – поими и атрибути, кои во последно време стануваат особено важни, не само во доменот на актуелната култура, туку и во практичниот домен и интерес на самата, денес доминантна, политика на идентитетот.

Интересот за проучувањето на другоста во книжевноста произлегува и се темели врз присуството на **емпатија**, како изворна психолошка компонента, насочена кон другиот, или, просто како способност на авторот, не само да искуси емпатија, сочувство со другиот, туку, според бугарскиот писател Георги Господинов, туку и **да се биде другиот, алтеритетот (другоста)**.

Најнапред, кога станува збор за другоста, со оглед на дифузната семантичка природа на самиот термин, како и за подобра методолошка ориентација, предлагаме типолошки да се разграничи и да се почитува начелната дистинкција, помеѓу **интер- и интра-културалната** другост.

При тоа, во рамките на интеркултуралната другост би влегле облици и примери на етничка, јазична, расна другост, додека во рамките на интракултуралната другост би се нашле примерите на родова, социјална, **интра-етничка или внатрешна** другост.

Искуството на другоста, покрај вообичаените хетеро-слики и претстави, во прилогот, што следува е застапено и во вид на **авто-перцептивна**, односно авто-слика и перцепција – што се должи на внатрешната(и, на моменти, радикално спроведена) авто-стигматизација,

авто-негација, или само-негација (од страна на самиот наратор или книжевен лик).

Патем, историска најава за ваквиот (неортодоксен) пристап кон себеси (како друг), може да откриеме во прочуениот стих на Артур Рембо „Јас, тоа е некој друг“, како и во одделните записи на Фридрих Ниче, Зигмунд Фројд, Жак Лакан – кои (од своја страна) резигнирано укажуваат на тоа, дека ние самите за себе и во себе доживотно сме и ќе останеме странци самите на себеси, поради начелната когнитивна непрозирност, што не ни овозможува да се запознаеме себеси во целост, потполно. Во одделни примери, доживувањето на сопствената другост, покрај овие (појдовно изразени) **психоаналитички и когнитивни** димензии и аспекти, има и своја дополнителна рамка (димензија), кога реферира на искуството на сопствената (интер- или интра-) **културална поинаквост**, обележаност, жигосаност, потполна или делумна (условна) припадност, специфична за бегалците како странци, дојденци (или, како што би ги нарекол Жак Дерида: „несведливите други“).

2. Во современата македонска проза се среќаваат ликовите на бегалци (мигранти) како **внатрешна другост** (осведочена во изборот на теми, специфични за воената и бегалска книжевност, односно, мигрантскиот наратив).

Бегалецот или, модерно кажано, мигрантот, како откорнат од својата матична култура и поради притисокот на својата нова средина, неретко се доживува себеси како радикален друг – кому бегалството априори и однадвор му било наметнато како избор или судбина, за истото потоа, да биде претворено во сигнатура на неговиот/нејзиниот траен (или примарен) идентитет.

Бегалците по правило се редуцирани, односно, сведени на својот транзитни несигурен (бегалски) статус и наратив. Од манипулативни причини, принудени да останат заробени „само“ во едното (и тоа, најмалку посакуваното) од своите, повеќекратни идентитетски обележја (каква што е впрочем и судбината на носечкиот лик од романот „Рута Таненбаум“ од хрватскиот писател Миленко Јерговиќ, сведен на тоа, да биде/остане „само Евреин“). Горчливата редукција на идентитетот, што ја доживуваат ваквите ликови, меѓу кои неодминлив е примерот со

бегалците, лаконски е искажана во резигнираниот говор на мајката од романот „Граница“ на Луан Старова: „Не постои враќање од егзилот“.

Еклатантни примери за доживувањето на бегалците како радикални или пак внатрешни (прикриени) други, се среќаваат во делата „Егејци“ и „Земја на бегалците“ од Кица Колбе, односно, „Граница“ од Луан Старова. Овие автори за прв пат кај нас доследно ја отвораат и сведочат за трансгенерациската трума на бегалството и стигматизацијата на дојденците од страна на домородните, автохтони жители.

Денес навистина ретко се случува еден автор, со толкава посветеност и фокусираност, да се определи за создавање повеќетомен циклус (романескни) дела, базично предодреден од рециклирањето на една опсесивна метафора. Во конкретниот пример на дводомниот писател Луан Старова, веќе од насловот на неговиот, 16 по ред роман од т.н., **балканска сага**, „Граница“, може да се забележи, дека одново го третира и се занимава со трауматското искуство на семејниот егзил и преминувањето на границата (што се одигрува во 1943 год, само една година по неговото раѓање). Иако самиот тој, како автор на делото, индивидуално земено, веќе и’ припаѓа на популацијата на автохтони жители и писатели – очевиден е фактот, дека семејното искуство на егзилот, како и **транс-генерациската меморија** на бегалското семејство, кај Старова прераснува во опсесивен факт и книжевен топос од пресудна важност во обликувањето на неговото творештво.

Со оглед на тоа, синдромот на бегалецот останува доживотен и хроничен. Тоа е личен кондиционал, за кого би било најумесно да се примени синтагмата „еднаш бегалец – засекогаш бегалец“ (како видо-изменета парафраза на една, веќе одомаќена медицинска крилатица, што сликовито ја доловува хроничната природа на различните видови зависности).

Во прилог на тоа, Кица Колбе во своето дело „*Егејци*“, објавено пред дваесет години, го проблематизира и критички реагира кон воспановениот (иако новосоздаден) збор (или назив) „Егеец“, сведочејќи од своето лично искуство, дека овој збор попрво функционираше и се употребувал, како **стигма** за потценување на сограѓанин, кој е дојденец, нетукашен – за разлика од тукашните, секогаш-веќе домородни, автохтони (а со тоа и премолчено супериорни) жители.

„Ама коџа ќе чујам Еџеец не ми е убаво, да џи кажам џраво. Тоа е како неџџо џоло, неџџабилно, неџџурно“ (Барџиева Колбе, *Земја на беџалџиџе*, 2018:455), признава баба му на Влатко и, наспроти сите декларативно искажани симпатии кон Фросе, сепак, на крајот, ја открива извесната нелагода (или амбивалентност, својствена и на голем број овдешни Македонци), подоцна и реторички „забетонирана“ со отсечната упадица од другата сосетка: „Ами џолџари се. Бедни. Беџалџи се.“

Една од парадигматичните особености на бегалецот (како апатрид, или, некој, што насилно ја загубил својата татковина), се состои во фактот, што тој/таа страда од **онтолошка подвоеност** или трајна егзистенцијална невдоменост, бидејќи паралелно живее во два света (истовремено): оној на актуелното секојдневие и оној на претходното секојдневие (пред чинот на бегалството), сочувано единствено во сеќавањето.

Траумата на бегалецот е содржана во искуството на подвоеноста, што имплицира дека тој/таа „живее долџо на друџо месџо, не заборавајќи џри џоа ниџу еден ми од џоранешниџи живоџи. Да живее во два свеџа, оној на секојдневиеџо и оној на сеќавањеџо.“ (Барџиева Колбе, 1999:29)

Овде е вистински момент, да се навратиме и потсетиме, на аналогното толкување, што, во врска со именуваниот проблем на подвоеноста и транзиторноста (на бегалецот, странецот), го предочува бугарската теоретичарка Јулија Кристева, некои десетина години претходно:

„Странецот се чувствува загрозен од својата поранешна територија, заплеткан во сеќавањата за среќа или катастрофа“.

Укажувањето на Кристева за фантомскиот карактер на поранешната татковина и принудно напуштениот дом во неа, особено е присутно како трајно доживување на бегалците и нивна располовеност и раздоменост, за што мошне убедливо сведочат книгите „Егејци“, односно „Земја на бегалците“, и обете дела од нашата авторка и филозофина, Кица Барџиева.

Според Барџиева, којашто (исто како и пред малку споменатиот писател од албанско потекло, Луан Старова) џ припаѓа на втората генерација бегалци (а згора на тоа, и самата таа, од приватни причини, е преселена и живее во друга, западноевропска земја), обврската да се

сведочи во име на своето семејство и нашироко да се споделува траумата на принудната дислокација (преселба), претставува катарзичен чин, но и екуменски обид, макар преку литературата, да се исправи доживеаната (историска) неправда, која понатаму исходува со дополнителни последици.

„Треба тџаа, возрасна тџаа Фросе, да ја именува нивна тџаа тџаума. На роднините Фросини. Траумата на нејзиниот род бегалски. За да ја преобрази тџаа во збор и новест. За да зајтвори сејне тџаа тџаума меѓу корициите на една книга. Книгите сведочаат јосилно од власта и од државиите. Не знаеше Фросе дали тџаа самата ја пишува тџаа книга. Или некој друг ја бележи, а тџаа само ја диктира (Барџиева Колбе, Земја на бегалциите, 2018:392).

Фросе не може да остане сосем имуна пред овие и слични дилеми околу автентичноста на сопственото авторство, особено, ако се земе предвид, дека лично таа и буквално пишува „во туѓо име“, во име на своите роднини - бегалците.

„Чујката Фросе избра да биде тџаа што ќе ја именат...имаше сила да си завештава, дека тџаа ќе ти толкува и стравот и болката од новестите бегалски. За тџаа да станаат коска од нејзината коска, месо од нејзиното месо, слово од нејзиното слово...Тие беа нејзиниот род бегалски. Тие беа нејзината тџааковина. Се’е сигурно која барем еден уште ја именат“ (Барџиева Колбе, Земја на бегалциите, 2018:473)

Самите бегалци, еднаш доселени во новата татковина, во неа парадоксално остануваат невидливи, трајно заточени/заробени во својата абјектна, несоопштлива улога на (трајно обележани) бегалци!

„Бегалците всушност секогаш се невидливи за другите. Невидливи се тие, затоа што другите не сакаат да ги видат. Затоа што тие го свртуваат погледот пред да им погледнат во очи. Од страв“ (Барџиева Колбе, Земја на бегалциите, 2018:94).

Оттука, и домот неминовно се доживува како рана (што не зацелува), оти се состои во (симултано) живеење во двата света: оној, што е неповратно загубен покрај Егејот и оној, што актуелно се реализира.

„Дома за нив асоцира болка, забрана, недостижности, недофайливост, бескрајна далечина во услови, во кои тџаа многу койнеено „дома“

се наоѓа на стогоина километри од новиот дом, „дома“ асоцира за Етејциите, очај и рана, што не зацелува“ (Бардиева Колбе, Етејци, 1999: 20)

Таа и таква ситуација, од своја страна, придонесува за драматично јакнење или интензивирање на **носталгијата** кај бегалците (односно, странците), како афективен модус и однос кон минатото. Носталгијата, во својата основа, функционира како парадигматичен модус на свеста, обликуван од копнежот (по своето постоење во) некое **другаде**.

Судејќи според детално опишаните, идиосинракични состојби и различните размислувања во врска со нив, изнесени особено во романите на Бардиева (но, на потресен начин, и кај Старова), бегалството би можеле да го третираме или сметаме како своевиден или специфичен **хронотоп**. Бегалците, имено, функционираат како изделена, затворена, просторно-временска и јазична заедница, се чини, никогаш доволно (или, барем, ефективно) вклопена и интегрирана во новата околина и новата татковина, небаре мал „свет во светот“, обземен од непријатното чувство на постојана „вонредна состојба“, загрозеност и поставеност под прашање. Токму со оглед на својата хронична прашалност (во очите на другите), бегалците остануваат посебно засегнати од транс-генерацискиот императив за одржување на својот културен идентитет и социјален континуитет, како и желбата, еднаш, конечно, да се затвори прашањето на сопственото себедокажување пред скепсата на другите. Да се заокружи мачниот и повторлив процес на себе-легитимизација, наспроти сите вложени напори, по обичај, „зачинет“ со извесен сомнеж кон автентичноста на нивните сведоштвени или меморирани кажувања!

„Никој не ја знае историјата на бегалците. Никој не му верува кога тој ја раскажува. Дури и кога тој ќе докажува што се ’внесудувал во живојот. Се што е поврзано со поранешниот живој на бегалците за нивните нови содржани останува недокажано. Насекаде ти сместуваа бегалците во такви куќи“ (Бардиева Колбе, Земја на бегалците 2018:60)

Една од најважните, ако не и клучната причина за неизбежниот зазор и nelaгода, што се доживува по однос на бегалците е нивното восприемање како странци. Самата амбивалентност кон странците, од своја страна, е веројатно најдобро промислена и протолкувана во

прочуената книга на Јулија Кристева „**Странци на самите себеси**“ (објавена пред триесетина години, во 1988 г).

Авторката на ова дело, Јулија Кристева, и самата е егзистенцијално предодредена да говори од позицијата на удвоена другост (еднаш, родово, како жена и по втор пат, културно/јазично, како Бугарка, преселена во Франција).

Таа има полно право, кога појаснува, дека појдовното и автентично искуство на странствувањето, првично се создава во рамките родно-крајната, т.е. матичната културна средина, пред истата таа средина воопшто и да биде напуштена и заменета со некоја друга. Меѓутоа, клучното откритие, содржано во оваа книга, се состои во следново: нелагодата, што луѓето вообичаено ја доживуваат и манифестираат кон другиот, не се должи толку на фактот, што самиот тој е различен од нив, туку, обратно, произлегува од искуството, дека тој е всушност (непријатно) **сличен** на нив, плус, згора на се', ги потсетува на самите нив и сопствената граничност (со тоа, и ранливост).

„**Неочекувано, странецот живее во нас:** тој е скриеното лице на нашиот идентитет... сите ќе се спознаеме себеси како странци, неподложни на поврзувања и заедништво“ (Кристева: 2005).

Перцепцијата на Другиот вообичаено низ историјата се движела по линија на зазорот, снебивањето, полудовербата во него/неа, особено во земјите, чија историја е обележана од повеќекратно нагласената деструктивна улога на туѓинците-завојувачи и поробувачи (а токму Балканот е ноторно познат по своите 1000 год. Византија и 500 год. Отоманска империја, односно, другост).

Коренот на ваквото видување и нелагодата кон другиот го расветлува и Кристева, одејќи по епистемолошката трага на нејзиниот учител Жак Лакан. Другиот се доживува како вознемирувачки, лебдеечки **хбрид, кој дестабилизира** – поради тоа, што го потсетува субјектот на неговата граничност.

Лиминалноста на туѓинецот е дефинитивна (или, радикална) – бидејќи (тој/таа) секогаш бил и останува туѓ (односно, не му припаѓа **ниту на еден** од двата света, поранешниот и напуштен или сегашниот и актуелен).

Отаде, настапувајќи во исто време како "свој и туѓ" - **Бегалецот би** можел да се вклопи во категоријата на **Несведлив Друг** (токму оној, што според наводите на Жак Дерида, претставува конститутивен момент на самиот идентитет)

Со други зборови, наместо да биде доживеан како вечен апатрид – следејќи го концептот на Дерида - странецот (бегалец) ја олицетворува **спасоносната (слобода на) разлика!**

Токму ова (филозофски обмислено толкување) длабински го објаснува коренот на присутното трансгенерациско чувство или траума на неприпадноста, поточно,половичната припадност, својствено за романескните дела на современите македонски писатели како Колбе, Старова, Димковска – нивното трајно доживување на сопствената лиминалност, **ниту / ниту** позиција во општеството и културата, нивната начелна (во својата суштинска основа) апатридноста!

Спектарот на бегалските искуства го содржи доживувањето на домот како рана, од една страна – и подвоениот живот во два света (истовремено), од друга страна.

За таа гранична егзистенцијална состојба на бегалецот или туѓинецот, во оваа прилика накусо ќе се повикаме на романот „Но Уи“ од **Лидија Димковска**

Суровата парадигма на доживотната лиминалност на бегалецот (или, емигрантот, иселеникот), е пластично осведочена во исповедниот исказ на бабата Неда, од овој роман на Димковска. Човекот, откако еднаш ќе реши да го напушти родното огниште, тогаш тој/таа „за навек станува суштество без дом, странец кој талка и по небо и по море“, вели баба Неда.

Отаде, не е случаен впечатокот на хрватската критичарка Вања Кулаш (во нејзиниот есеј, објавен во списанието „Модерна времена“), дека творештвото на Димковска е создадено и обележано од „тематскиот јазол на неприпадноста, исклученоста, отпадништвото, накратко, другоста, што кај нејзините протагонисти може да биде изразена низ национален, верски, или, економски предзнак“.

Кон оваа согледба, ние би додале уште една забелешка, имено, дека Димковска во своите дела третира уште еден, дополнителен и особено впечатлив пример на другоста од базичен, абјектен вид. Во својот ро-

ман „Резервен живот“, за кого ја доби наградата на Европската унија за литература, во 2012 г, Димковска, за првпат кај нас, го тематизира и елаборира искуството на **телесна другост** – како болна форма на абјектност. Тегобниот живот на сијамските близначки Злата и Сребра, мајсторски опишан низ исповедната нарација и гледна точка на дете, од друга страна, би можел да се толкува и како метафора за распадот на Југославија и суровиот период на транзицијата, што следи потоа.

Димковска, во ова дело, како впрочем и во своите претходни остварувања, убедливо и суверено ја транскрибира онтолошката равенка на животот како неотповикливо странствување и изместеност (односно, трајна подвоеност) меѓу старото и новото „дома“ (како, на пример, во исказот „преселбата е крст, што ти го сече срцето на два дела“), но, уште повеќе и пострашно, како вкрстувањето на домот и „странството“, во низа од заемно огледални поими и состојби. Затоа, баба Неда порачува, дека сината е препознатлива боја на странците - бидејќи тие предимно одат и „домуваат“ по морето, или небото.

Специфичен авторски белег на Лидија Димковска – како во поезијата, така и во романите – е токму жестокото писмо, без задршка и резерва, со сопствената кожа како „жирант“ и сведоштво за длабоките, свети тајни на трајно раселената душа, што никого не го оставаат рамнодушен ... посебно, за неотповикливата и трајна реалност на не/припадноста, придружена со високиот коефициент на лична и несоопштлива осама (по горчливото сознание, дека „домородецот е секогаш подобар од дојденецот“).

Сепак, не треба да се заборава, дека другоста на бегалецот / апатрилот ја доживуваат и оние, кои живеат во состојба на **себе-прогонство**, што во овој текст метафорично би ја означиле како „нулти степен на прогонство“. Таа состојба го содржи внатрешното чувство на апатридност: или, - „никадеприпадност“ (како што, во својот роман „Земја на бегалците“, сликовито го нарекува Кица Барџиева Колбе).

Таквата **внатрешна миграција** на идентитетот – имплицира и манифестира однос на себе неприфаќање, отфрлање на својата култура, автонегација, самоодрекување, своевидно „бегство од биографијата“ (како што гласи и необичниот наслов на еден романите на српскиот автор Владислав Бајац).

Да не одиме многу подалеку, слично искуство споделува и угледниот професор и теоретичар, Армандо Њиши – кога храбро (по малку, и неочекувано) признава „Јас сум во егзил во татковината“, имајќи ја во предвид својата нелинеарна отстапка, по однос на сопственото „малограѓанско“ семејство, како и, безмалу, расистичкиот третман, што Њиши, како „дојденец“ од (презрениот) Југ, во младоста, го доживеал, од страна на своите сонародници, по потекло од(препотентниот и економски поразвиен) Север, без разлика на тоа, што се работи (само) за (различни) географски подрачја на една иста земја, неговата татковина, Италија.

Од денешна перспектива, не е тешко да се заклучи, дека ваквиот однос или модел на **себе** - неприфаќање, внатрешна миграција на идентитетот, отфрлање на својата култура: станува симптоматичен, особено за **пост-колонијалните** литератури и култури - или, пак, за оние (регионални) литератури и култури, кои се еднадвор принудени да о/станат вкалупени само во една, при тоа, редуцирана културно-идентитетска определба. Ова тврдење пластично го илустрира примерот со Евреите (традиционално познати по својата самоомраза или срам поради своето инородно потекло), но, не помалку е значаен (и потресен) и примерот со нас Балканците (за Македонците, подобро и да не говорам), кои често отворено го тематизираат своето проклетство да бидат фрлени токму овде, на овој драматичен простор и регион, познат по насилство, заостанатост, примитивизам и братоубиствени војни.

Овие согледби за трајната и иманентна вграденост (инклузивност) на странецот во нас, ги препознаваме како блиски и до необичната, а толку адекватна кованица „**универзален странец**“, создадена од нашиот драмски автор Горан Стефановски. Иако, можеби, на прв поглед звучи противречно, универзалниот странец, според Горан, живее во секого од нас, останувајќи при тоа (неизлечиво) туѓ на себеси и на сите останати. И самиот лично „положен“ во егзистенцијално слична ситуација на условно припаѓање и симултано туѓинување, како во роднокрајната (Македонија), така и во адоптивната култура и татковина (Англија), Стефановски, се чини, не можел да пронајде подобар назив од споменатиот, кој во себе подеднакво го содржи чувството на „странец

во странство“, како и „странец дома“, што експлицитно го искажува и именува, во рамките на своето пристапно предавање во МАНУ.

Во овој контекст, занимлива е и следната забелешка на Кица Барџиева (особено, нејзиниот биографски подтекст, поврзан со сознанието, дека, како потомок и хроничар на едно бегалско семејство, и самата авторка се јавува и зборува како припадник на множеството "внатрешни Други"):

Имено, во една од своите понови колумни, Барџиева интуитивно заклучува, дека во **малите заедници е многу полесно "произведувањето" на Другиот како непријател** (механизам, што функционира и наликува на пословично амбивалентните односи, што често владеат и се забележуваат внатре, во самите фамилијарни заедници)

Да заклучиме: „епохално“ обележаното искуство и чувство на другоста, се чини, дека посебно е нагласено токму во последните децении од 20 и првите од 21 век.

За тоа („епохално“ предизвикано себедоживување и себедескрипција, низ призмата на универзалната другост), впрочем, сведочат повеќе записи и ставови на писатели и интелектуалци, кои потекнуваат од различни страни на светот и од независни, културално различни кругови.

Реномираната британска авторка, Зејди Смит, во својот прочуен роман „Бели заби“, недвосмислено порачува: „Ова е век на туѓинци со кафеава, бела, жолта кожа“ (повеќе, дури ниту расната припадност, не ги спасува луѓето од неизбежното чувство на фатална „другост“).

При тоа, за разлика од традиционално востановената трагика, што го следи оневозможувањето на доживотната антејска парадигма (прицврстеност кон почвата, земјата, корените), денес, може да се забележат и поинакви, позитивно предназначени примери за креативно прифаќање на селидбената (бегалска) идеологема како предизвик и предност.

Не само интересно, туку можеби и неочекувано (парадоксално), делува фактот, што (дури отпосле го забележав, дека) овие неконвенционални видувања им припаѓаат и произлегуваат токму од неколку слободоумни жени, писателки и критичарки:

Оваа селидбена идеологема на постоењето и воспевањето на номадскиот принцип, е изразена во делата на реномираната турска писателка

Елиф Шафак. Во текот на неколку јавни настапи (на англиски јазик), одржани во САД, Шафак ја следи трагата на едно мошне интригантно етимолошко совпаѓање, помеѓу двата втемелувачки поими на турската историја. Таа, имено, потсетува, дека зборот „јурт“ во турскиот јазик истовремено означува две, навидум спротивставени нешта:

- а) родната земја (како синоним за нешто, што е прицврстено за почвата),
- б) иако, првично, зборот „јурт“ се поврзува токму со шаторот како синоним за номадско (преносливо, неприцврстено) живеалиште.

Отаде, како што инвентивно ни сугерира Шафак, изгледа, дека не е неизводливо нашите татковини, особено, денес, да бидат и преносливи или подвижни, та постојано да ги носиме со себе. Впрочем, како што нагласува Шафак, оваа (мобилна) моќ особено им принадежи на писателите, оти нивната најважна (појдовна) татковина е токму Земјата на приказните. Излезот или чарето за состојбите на стеснети, притеснети, принудни, вкалапени идентитети, како жена интелектуалка и писателка по потекло од Балканот, ама, по своето животно искуство, престојот во неколку различни средини и до сега изминатиот творечки пат, воедно, граѓанка на светот, Елиф Шафак го гледа токму во космополитизмот како отворен предизвик, право на избор и креативна слобода.

На спротивната страна од светот, на границата меѓу Мексико и САД, Чикано поетесата и критичарка **Глориа Анзалдуа** – иновативно го преработи концептот на границата, толкувајќи го овој пат примарно како културна метафора и креативен предизвик. Во својата песна-манифест, „Borderland“ (од 1987 год), Анзалдуа дава толку податлив опис на границата, кој сосема удобно може да се вклопи (односно, прилагоди) во описот и на останатите, гранични подрачја и региони, каков што е Балканот:

„Кога живееш на граница
Самиот си бојно поле, каде непријателите се роднини“.

Сосема блиску до овој принцип на несводливата (и неизлечлива) граничност, арапско-израелската теоретичарка **Ела Шохат** сведочи за сопствената неможност себеси еднозначно (идентитетски) да

се определи или пак конечно да ја „разреша“ својата идентитетска хибридноста од продуктивните наслојки на Другиот, онака како што очекуваат кусогледите политики на исклучивоста. Во една од своите интригантни книги, Шохат се осврнува и на (премолчената) практика на „избелување“ на самиот Исус, со цел визуелно да се избришат (исчистат) семитски траги и црти од неговиот лик (до оној степен, каков што и денес ни е познат), според стандардните очекувања и налози на евроцентризмот.

Но, оваа хибридна, односно, гранична состојба на повеќекратна идентитетска поставеност, сосема извесно, е застапена и важи за нас овде, на Балканот, простор, кој бил одамна осознаен како фатален крстопат од култури, религии, јазици, Истокот и Западот, па, сепак, недоволно имун на искушенијата и предизвиците за идентитетско пречистување, се' до денешно време.

Отаде, со оглед и на погоре наведените, антрополошки и филозофски увиди (на Морис Бланшо или на Армандо Њиши), слободно може да потврдиме и да заклучиме, дека книжевноста се потврдува себеси како неприкосновен и уметнички медијатор на другоста.

Таа едновременно функционира како суштински мост, превод и разговор со другоста, во сите нејзини варијанти, и, за останатите дисциплини, одвај видливи нијанси на разликовност и странственост.

Со векови наназад, книжевноста искажувала длабок, иманентен интерес, засегнатост и упатеност кон другиот – што, можеби, на најпрегнантен начин, е доловен во (граматички необичната) реченица „Аз сме“ (во превод, „Јас сме“), од романот на Господинов, „Физика на тагата“.

Од своја страна, и италијанскиот компаративист, Армандо Њиши упорно се повикува на тоа, дека литературата во својата основа има интеркултурна функција и, како таква, таа постојано го „модерира“ динамичниот „разговор“ меѓу културите (а тука, не можеме, а да не го препознаеме одекот на идеите од големиот руски учен Михаил Бахтин). При тоа, како особено значајно, Њиши го истакнува токму писмото на авторите мигранти, за кои смета, дека го даваат суштинскиот придонес за креативното освежување на современата литература.

„Книжевноста на авторите мигранти е постојан гостин во светот – книжевноста е патот кон длабоко гостопримство“ - порачува Армандо Њиши во своето дело, посветено на актуелниот феномен на бегалската книжевност, „Креолизација на Европа – книжевност и миграција“ (2013:59).

По својата иманентна (хуманистичка и творечка) предодреденост, книжевноста како уметност се потврдува, низ својот неодминлив и суштински интерес, засегнатост и упатеност кон Другиот.

Книжевноста при тоа не само што ја манифестира својата емпатија, соживувајќи се во тој процес со сензибилитетот на другиот, туку, таа оди и чекор понатаму, доброволно преземајќи ја улогата (или, подобио, кожата) на другиот, како и темелниот предизвик да се биде Друг.

Ова книжевно-уметничко понирање во, и осведочување на, (интракултурната) Другост станува особено важно и исцелително, кога станува збор за премолчаната, табуизирана, стигматизирана другост, што делотворно го обликува бегалското себе-поимање и себе-вреднување, самата егзистенција на бегалецот како Друг, чие радикално искуство останува длабоко врежано не само кај припадниците на првата (емпирирска) генерација бегалци (непосредни сведоци на бегалската драма), туку продолжува да одекнува во животите и делата на втората (пост-емпирирска) генерација (наследници, не и непосредни учесници во бегалската драма), прераснувајќи во пренесена, односно, транс-генерациска траума, којашто, со сета сила (како и сèостанато, што е потиснато, инхибирано), тежнее да остане забележана и запаметена во форма на (книжевен) монумент, како отворен повик за разговор и со-учесништво.

„Во основа, Јулија Кристева го дефинира егзилот како патологија, така што пишувањето за егзилот секогаш е оптоварено од траумата, со која е тешко да се биде соочен и таа да се елаборира“ (Д. Бјелиќ, 2008: 382)

Врз основа на погоре искажаната констатација на Д. Бјелиќ, по аналогија може да се изведе заклучок, дека делата на Старова, Барциева Колбе и Димковска, секое на свој начин, се (егзистенцијално) поттикнати од посредно доживеаната, (трансгенерациска) патологија на егзилот – која им дава за право од своја страна да понудат детабу-

изација на другоста, овој пат, како интракултурен феномен, односно, искуство (доживување) на сопствената абјектност во роднокрајната средина (живеејќи како дијаспора, дури и во сопствената земја).

Отаде, делата на Старова, Барциева Колбе и Димковска нудат (катарзична) прилика за осознавање на другоста како интракултурен феномен и реафирмација на плодотворниот спој меѓу етиката и естетиката, што е иманено вграден во сведоштвата на другоста. При тоа, овие автори ни го долуваат искуството на (пост)бегалството како своевиден книжевно-уметнички **хронотоп**: специфично обусловена и артистички обликувана целина на време-просторот, каква што е иманентна токму на луѓето, кои биле актери (учесници или дејци) на драмата на бегалството, која меѓутоа не се исцрпува или сведува само на еднократниот чин на бегството, туку се рефлектира и многу подоцна, низ животните искуства и приказни како на самите бегалци, така и трансгенерациските трауми и наративи на нивните наследници, од втората и следните генерации.

Користена литература

На кирилица

- Барциева Колбе, Кица. 1999. *Етејци*. Скопје: Култура.
 Барциева Колбе, Кица. 2018. *Земја на бегалциите*. Скопје: Или-Или.
 Господинов, Георги. 2013. *Физика на тџата*. Софија: ИК Жанет 45.
 Димковска, Лидија. 2012. *Резервен животи*. Скопје: Магор.
 Димковска, Лидија. 2016. *Но Уи*. Скопје: Или-Или.
 Кристева, Јулија. 2005. *Црно сонце*. Скопје: Темплум.
 Њиши, Армандо. 2013. *Креолизација на Европа*. Скопје: Магор.
 Смит, Зејди. 2013. *Бели заби*, Скопје: Или-Или.
 Старова, Луан. 2018. *Граница*. Скопје: Три.
 Стефановски, Горан. *За нашата приказна*.
<http://manu.edu.mk/wp-content/uploads/2018/11/goran-stefanovski.pdf>
 Паиќ, Жарко. *Несведливото Друѓе*. <https://okno.mk/node/82398>, 8. I. 2020.
 Шелева, Елизабета. 2004. *Дом, идентитет*. Скопје: Магор.
 Шелева, Елизабета. 2014. *Хетерогеност на исмото*. Скопје: Магор
 Шелева, Елизабета. 2019. Бегство од биографија. Скопје: Културен живот, бр.1.

На латиница

- Anzaldúa, Gloria. 1987. *Borderlands/La Frontera: The New Mestiza*, Aunt Lute Books.
- Blagojević, Jelisaveta. *Politika nedeljnog ručka*. <https://fmk.singidunum.ac.rs/blog/politika-nedeljnog-rucka/>
- Bjelić, Dušan I. *Exile and Geopolitics of the Balkans*, *Slavic Review* 67, no 2 (Summer 2008)
- Kulaš, Vanja. *Lidija Dimkovska – Skrivena kamera*; *Rezervni život*, *Moderna vremena*, Zagreb, 29.6.2018
<https://www.mvinfo.hr/clanak/lidija-dimkovska-skrivena-kamera-rezervni-zivot>
- Safak, Elif. 2017. *The Revolutionary Power of Diverse Thought*, https://www.ted.com/talks/elif_shafak_the_revolutionary_power_of_diverse_thought/transcript?language=en.
- Shohat, Ella. 2013. *Bodies and Borders*. <https://www.jadaliyya.com/Details/29824>.

Елизабета ШЕЛЕВА

**МОДАЛИТЕТИ ДРУГОСТИ У КЊИЖЕВНОСТИ И КУЛТУРИ
- бегунац као (унутарњи) друг у романима Луана Старове, Кице
Барциеве Колбе и Лидије Димовске -**

Резиме

Модерна ксенологија (хетерологија), као суб-дисциплинарно истраживање и препознавање имаголошких представа другог (странца, туђина) у савременој књижевности и култури, начелно подразумева типолошку поделу на интракултурног (унутрашњег) и интеркултурног (вањског) другог.

Обзиром на турбулентне околности, које још увек владају модерном историјом Балкана, при том укључујући и распад Југославије, у току задњих деценија (не само) у македонској књижевности, пратимо нову актуелизацију трауматичних наратива о избеглиштву, присилних сеоба, сурових премештања и породичних растанака, овог пута, у облику трансгенерацијске трауме њихових потомака као апостериорних сведока.

У овој прилици бавимо се упоредним исчитавањем и тумачењем фигуре (лика) Избеглице као интерног (унутар-културног) Другог, на основу романескних остварења, тројице савремених, комплементарно усмерених, македонских аутора, из различитих генерација: Луана Старове (1942), Кице Барциеве (1951) и Лидије Димовске (1971).

UDC 821.163.3:821.161.1].09

UDC 821.161.1:821.163.3].09

Алла ШЕШКЕН

Филологический факультет

МГУ имени М.В.Ломоносова

БЛАЖЕ КОНЕСКИЙ В ДИАЛОГЕ С РУССКОЙ КЛАССИКОЙ

Аннотация: Выдающийся македонский поэт Блаже Конеский на протяжении всей своей творческой жизни проявлял глубокий и систематический интерес к русской литературной классике XIX-XX вв., о чем свидетельствует его лирика от ранних стихов, опубликованных в 1945 г., и до последних сборников поэзии начала 1990-х гг. Внушительно выглядит список переводов Б.Конеского русских поэтов (А. Пушкин, В. Брюсов, В. Маяковский, Э. Багрицкий, Б. Окуджава, Л. Мартынов), в котором самое значительное место отведено А. Блоку. Ряд стихотворений македонского автора посвящен русским художникам слова и/или имеет эпитафии из их произведений. Потребность Б. Конеского в диалоге с В. Маяковским и А. Пушкиным подтверждается на уровне версификации, в том числе в стихах, посвященных этим поэтам. Обнаруживается много общего в раскрытии темы одиночества творческой личности и размышлениях о подлинных ценностях бытия. Обращение к лирике А. Блока отразилось на интерпретации Б.Конеского любовного чувства и образа женщины.

Ключевые слова: македонская литература XX века, русско-македонские литературные связи, силлабо-тоническая поэзия, поэтический перевод, Блаже Конеский, Александр Блок.

Димитрия Ристеский за многие годы работы в качестве преподавателя русской литературы на филологическом факультете имени Блаже Конеского университета имени Святых Кирилла и Мефодия в Скопье воспитал несколько поколений студентов-русистов и отдал немало сил изучению актуальных проблем русской литературы и русско-македонских литературных связей XIX-XX вв. Он также поддерживал тесные и плодотворные контакты с филологическим факультетом Московского университета, регулярно участвуя в конференциях в стенах Московского университета и Института Славяноведения РАН, публиковал свои статьи в наших научных изданиях. В связи с юбилеем ученого

и педагога предлагается данная статья, написанная в русле научных интересов Димитрия Ристеского.

Систематический и глубокий интерес выдающегося македонского поэта Блаже Конеского к русской литературной классике XIX-XX вв. прослеживается в его творчестве от ранних стихов, опубликованных в 1945 г., и до последних сборников начала 1990-х гг. Не менее внушительно выглядит и список переводов (А. Пушкин, В. Брюсов, В. Маяковский, Э. Багрицкий, Б. Окуджава, Л. Мартынов), в котором самое значительное место отведено переводам лирики А. Блока. Ряд стихотворений македонского поэта посвящен русским художникам слова и/или имеет эпиграфы из их произведений. Все это дает право утверждать, что Б. Конеский чувствовал постоянную потребность в творческом диалоге с ними.

На творческую индивидуальность Блаже Конеского большое влияние оказала среда, где интерес к русской культуре был высоким. В довоенной Югославии, в том числе в Македонии, эту среду формировали как русские эмигранты, так и сторонники революционного движения. Поэт был лично знаком как с выдающимися представителями русской интеллигенции, осевшими в Скопье, так и разделял интерес своего поколения к творчеству М. Горького, В. Маяковского, С. Есенина, А. Блока. Эти авторы входили в число самых любимых и популярных у македонского читателя предвоенного и послевоенного времени. Так, в рукописном варианте 1939 г. сохранилось одно из первых стихотворений Б. Конеского, написанных начинающим поэтом на македонском языке, «Письмо матери», которое, по мнению исследователей, было инспирировано известным стихотворением Сергея Есенина под таким же названием («Письмо матери»: «Ты жива еще, моя старушка...») (Конески 2011: Т.1:325).

В первые годы после победы над фашизмом и обретения македонским народом права развивать свой язык и свою культуру русская литература оказывала на македонских поэтов преобладающее влияние. Одним из самых популярных поэтов эпохи был Владимир Маяковский. Именно с ним вступил в творческий диалог молодой Блаже Конеский и сделал это творчески продуктивно. Речь идет о поэме «Мост», одном из наиболее ярких в македонской литературе памятников революци-

онной эпохе. Поэма была впервые опубликована в 1945 г., но затем автор неоднократно возвращался к правке ее текста, который приобрел окончательный вид только в издании «Собрания сочинений» 1967 года. Это свидетельствует о том, что автор придавал поэме важное, можно сказать, особое значение, хотя в национальном литературоведении она традиционно оценивается довольно критически. Поэма воспеваает подвиг народа, победившего смертельного врага и строящего свободную жизнь. Поэма «Мост» проникнута романтическим пафосом, лирически взволнованным воспеванием идеала новой свободной и прекрасной жизни¹.

Имя Маяковского в ней не упоминается, каких-либо явных или скрытых цитат из его произведений в ней нет. Тем не менее образная система и особенности стиха поэмы «Мост» демонстрируют силу эстетического воздействия на македонского поэта русской пооктябрьской культуры в целом и творчества В. Маяковского в особенности. Можно отметить определенную тематическую близость с произведениями Маяковского, посвященными теме строительства новой жизни (поэма «Хорошо!» и др.). Речь идет, в первую очередь, о попытке Б. Конеского не только раскрыть новую тематику, но и продемонстрировать возможности молодого македонского языка в области авангардного акцентного тонического стиха. Это, пожалуй, объясняет столь долгую и упорную работу над текстом произведения, тема и пафос которого в 1960-е гг. уже утратили в македонской литературе новизну и актуальность. А вот поэтическое новаторство произведения (его звуковая организация, аллитерация и ассонансы, усиливающие выразительность речи, ритмика и др.), наоборот, высветилось отчетливо.

Поэма «Мост» состоит из нескольких частей. Центральная часть «Сказната на стариот мајстор» написана размером народного эпоса с широким использованием фольклорных мотивов, эпитетов, метафор и образности, а первая и заключительная – авангардной «лесенкой».

¹ Например, автор монографии о творчестве поэта (Одземање на силага. Скопје. 1990) видный македонский литературовед Г. Старделов считает, что в ней молодой Б. Конеский не достиг заметных поэтических результатов. Думается, что причину столь сурового вывода о поэме «Мост» следует искать в отношении этого и других критиков к соцреализму, которому было отказано в творческой продуктивности.

Символом созидания и стремительного пути в прекрасное будущее становится образ паровоза («убавец бодер»). Железная дорога и паровоз – символы эпохи созидания и энергии движения вперед. При этом используется фольклорный прием: паровоз олицетворяется, превращается в живое существо, образ которого при помощи многочисленных эпитетов, метафор и сравнений наделяется чертами неизменного спутника героев народного эпоса — красивого и сильного коня. Паровоз в поэме Конеского «развева грива», «прилегна, фркна», «диво закопа», «од радост рикна». В неудержимом стремительном движении паровоза («Ој напред, напред!/ Крај нема полетот!») заключена метафора победного наступления новой жизни.

На связь поисков Б. Конеского в области версификации с поэзией В. Маяковского и его последователей Р. Зоговича и Н. Вапцарова указал, в частности, исследователь истории македонского стихосложения Г. Сталев. Не следует забывать также и лирику К. Рацина на сербскохорватском языке («Фейерверк»). Поэма «Мост» является, как представляется, успешной попыткой обогащения национального стихосложения, сочетающей национальную традицию и опыт других литератур. Еще одной важной попыткой развития национального стихосложения стал перевод Б. Конеским в 1946 г. пушкинского стихотворения «Узник». Оно было опубликовано в журнале «Нов ден» с пометкой: «Прев. Б.К.». Это стихотворение не было переиздано ни в периодике, ни в избранных сочинениях Конеского при жизни. Оно отвечало основному пафосу эпохи в целом и творчеству самого Конеского, который в это время работал над стихотворением «Тешкото». Но не менее важно, что перевод пушкинского стиха является одной из первых попыток ввести в македонскую поэзию ямб, который не является для македонского языка органичным размером: «Зад решетка седам во зандан, во страд./ На слобода растен крстат орел млад,/ Мојот тажен другар, пишти раскрилен,/ Под прозорец крвав раскинуе плен» (Конески 2011, Т.3: 248). Это еще раз подтверждает наше наблюдение, что македонские поэты были одинаковыми новаторами при освоении разных систем стихосложения, как силлабо-тоники, так и акцентного стиха.

Б. Конеский проявлял интерес к поэзии Маяковского на протяжении всей своей творческой жизни. В 1957 г., к 40-летию Октябрьской революции, он перевел для журнала «Современность» стихи поэтов, посвященные этому эпохальному событию: В. Брюсова «Я выросстал в глухое время...» («Сум растел јас во глуво време...»), Э. Багрицкого «Пушкин», Л. Мартынова «Неподвижность» («Неподвижность»), в том числе две оды В. Маяковского «Оду революции» и «Владимир Ильич». В них русские поэты разных литературных течений выражают свое отношение к революции. В. Брюсов строит стихотворение на контрасте тектонических потрясений начала XX века и надежд на осуществление заветной мечты, называя Октябрьскую революцию «Торжественнейший день земли» («Врховниот ден» у Конеского). Э. Багрицкий, обвиняя самодержавие в гибели Пушкина, подчеркивает, что свободолюбивый поэт был «отомщен» в сражениях против царизма и на полях гражданской войны. Л. Мартынов использует распространенные при изображении революции образы бури, урагана, поднявших «вековую пыль». Оды В. Маяковского выделяются новаторской трактовкой жанра, который вновь приобрел популярность в послеоктябрьской русской поэзии. Они представляют собой «торжественный крик», обильно используя контрасты, грубую, уличную лексику рядом с возвышенно-библейской. Очевидно, именно этот вид «на одата торжествен вик» больше всего заинтересовал Б. Конеского, который как раз в эти годы много работал над обогащением языка, жанров и стиля, стихотворной техники. Один из самых образованных представителей македонской интеллигенции своего времени, Б. Конеский владел многими иностранными языками и переводил без построчника. При издании переводов отдельной книгой он на это указал: «Все стихотворения переведены с языка оригинала» (Конески 1967: 205).

В одном из последних поэтических сборников «Златоврв» (1989) Б. Конеский посвятил русскому поэту отдельное стихотворение «Маяковский», в котором размышляет о трагической смерти этого яркого человека-творца: «Се случи да остане сосем сам./ Го порази наглата свест/ за бесконечната оддалеченост/ дури и на најблиската душа,/ како да е дете што прв пат сетило/ дека мајка му има и други грижи,/ па и занеси./ Разбра/ во таа празнина/ дека му нема спас / и дека битот веќе

го раскостил/ љубовниот чун» (Конески 2011, Т.2: 196). Бросается в глаза вольная цитата из стихотворения русского поэта «Неоконченное»: «любовная лодка разбилась о быт». Находкой Конеского можно считать образ любовной лодки, разлетевшейся вдребезги («раскостил»), усиливший в переводе основную мысль стихотворения. Обращает на себя внимание, что Б.Конеский нередко в собственном творчестве писал об одиночестве поэта, ранимости его души, страдал от непонимания, предательства, испытывал сомнения в том, будут ли его знать и читать потомки. В этом контексте его размышления о судьбе яркого и сильного «горлана, главаря», но внутренне тонкого и ранимого, предстают в новом свете, заставляют задуматься об уязвимости его души и отчаянной потребности в любви.

Мотив любви в поэзии Конеского неразрывно связан с мотивом красоты. Готовность возвысить предмет любви, поставить женщину на пьедестал и поклоняться ее красоте отражены в стихотворении «Икона», где поэт, подобно средневековому мастеру-изографу, рисует «святой образ», обрамляя его золотым окладом. Женщина для македонского поэта – всегда влекущая и непостижимая тайна. В этом он близок русскому певцу «Прекрасной дамы» А. Блоку, поэзию которого он очень любил и в те годы как раз начал переводить.

Систематический и глубокий интерес македонского поэта к лирике А.Блока зародился в послевоенные годы, его поддерживали встречи и беседы с Серафимой Мадатовой-Полянец, профессором и основателем кафедры русского языка и литературы философского факультета в Скопье. Для нее, русской эмигрантки и поэтессы Серебряного века, как и для многих других русских эмигрантов, Блок и его поэзия были воплощением памяти о покинутой родине, неотъемлемой частью неповторимой атмосферы проникнутых предчувствием катастрофы предреволюционных лет. Оказавшись вдали от родины, русские беженцы стали подлинными хранителями традиций русской культуры.

Отметим, что С. Мадатова-Полянец внесла большой вклад в популяризацию русской литературы в Македонии. Она была автором послесловия к переводу «Мертвых душ», изданному в 1963 г. А ее собеседник Блаже Конеский стал не только выдающимся переводчиком лирики Блока, но и одним из первых македонских авторов, у

которых обнаруживается интерес к Гоголю, весьма популярному в македонской среде еще с межвоенного периода. Как писал Д. Ристеский, «старейшим изданием Гоголя, которое можно найти в Македонии, является повесть «Вий», опубликованная в Белграде в 1921 г. в переводе на сербский язык Станиславом Винавером с предисловием Александра Блока. Можно предположить, что в межвоенный период эта книга попала в фонды библиотеки филологического факультета, который был филиалом Белградского филологического факультета. В настоящее время экземпляр этого издания хранится в Народной и университетской библиотеке им. Св. Климента Охридского в Скопье» (Ристеский 2012: 515).

Б. Конеского как глубокого знатока македонского фольклора, в том числе народной демонологии, заинтересовала фантастическая повесть «Вий». Стихотворение под таким названием поэт включил в сборник поэзии «Вышивльщица» («Везилка», 1955), этапный как для творчества самого поэта, так и для македонской литературы в целом. Вий у Конеского, безусловно, имеет ассоциацию с гоголевским сюжетом (упоминание церкви, куда в полночь должен явиться Вий, страшные заклинания, очерченный круг-оберег), но его основной пафос другой — неодолимое и неутолимое любовное влечение: «Јас идам како оној грозен Виј, / со сиви очи, сиот земја жедна, / да, страшен сум, и дека нежност носам / во тврди грутки — затоа си бледна. / Се ближам како нежен Виј, но веќе/ таинствена си повлекла ти црта, / и штом ќе стапам по пределот, остро / се руши понор и со карпи чкрта. /И сиот жеден, песок, јас се ронам/ во таа пропаст, и сè веќе гасам./ Јас, Виј, во свеста те домамив мошно,/ но, жеден, немам сила да те стасам» (Конески 2011, Т.1: 170).

Памяти Серафимы Полянец, учившей Б. Конеского русскому языку, посвящены его переводы блоковской лирики, вышедшие отдельным изданием в 1966 году. В их числе такие шедевры, как «Девушка пела в церковном хоре», «Незнакомка», «О доблестях, о подвигах, о славе...», цикл «На поле Куликовом». Эти переводы можно назвать одними из самых удачных переводов А. Блока в мире. Б. Конеский не только воспроизводит их художественный строй, ритм, но и достигает созвучия с оригиналом на фонетическом уровне: «Девојче пееше на клиросот

горе/ За сите в туѓа земја постанати,/ За сите кораби појдени в море,/ За сите без радост останати» (Конески 2011, Т.3: 101)

Увлечение Блоком и переводами его лирики отразились и на оригинальном творчестве Б. Конеского. Один из его поэтических циклов, вошедших в сборник «Стихи» (1953), называется «Незнакомке» («За непознатата»). Ему предпослан эпитафия на русском языке из А.Блока: «Девичий стан, шелками схваченный, в туманном движется окне». Женщина и ее душа стали для поэта притягательной загадкой, чем-то ускользающим, неуловимым, непостижимым до конца, не поддающимся определению. В то же время это всегда долгожданная, единственная, легкая, как «быстрая серна», «Она», появление которой с трепетом предчувствует поэт. К циклу «Незнакомке» примыкает стихотворение «Образ» («Лик»), в котором развивается тот же мотив тайны любви: «Понятна мне душа мужчины, //...но образ твой всегда загадка» (Конески 2011, Т.1: 98).

Цикл «Незнакомке» состоит из шести стихотворений («Спомен», «Разделеност», «Трепет», «Бегство», «Жед», «Грабеж»), которые представляют собой замечательные образцы любовной лирики Б. Конеского. Атмосфера этого цикла создается при помощи ряда ассоциаций с блоковским шедевром. Это и «повев тих и плавлен на шалот», и «блескот црн и мигновен в очи», и возможность только на расстоянии наблюдать предмет обожания («Разделеност»). Лирический герой Конеского создает идеальный образ возлюбленной, страшась ее приближения, которое может разрушить мечту: «Те молам, запри, не пристапуј близу,/ ме граба веднаш сепобеден ужас/ и колку да се твојте стапки леки, / јас страдам – божем на срце ми газиш» («Трепет»). В то же время разгорающееся чувство рождает в душе бурю эмоций, с которыми лирическому герою невозможно совладать. «Кај што си ти – ми нема среќа, / сум темно жеден да те гледам, / сум тешко морен да те следам». Он не в силах скрыться от наваждения, образ возлюбленной его преследует повсюду, видится в образе осинки «стои трепетлика/ со молскав трепет на твојте плеќи» («Бегство»), перерастая в неутолимую жажду («А како мреам кога те гледам,/ не знае никој, ниту ќе знае») космических масштабов. В финальном стихотворении повляется фольклорный мотив похищения девушки змеем, которому завидует

лирических герой, готовый за час любви заплатить даже презрением возлюбленной: «Да можев да те грабнам како змев / со силни вилни ветришта и мрак, / па макар колку омразен и грд / и свесен дека пак презрен ќе бидам, / но барем сиот опиен за час / од силата на таков грабеж див» («Грабеж»).

Следует признать очевидный факт, что цикл «За непознатата» был инспирирован стихотворением Блока, но при этом имеет не так много ярко выраженных ассоциаций с блоковским произведением с точки зрения мотивов и образности. А стихотворение того же периода «В корчме» («В крчма») не только с точки зрения мотива, настроения, но и его звуковой организации уместно соотнести с блоковской лирикой. Настроение лирического героя, его внутренняя дисгармония создаются в «блоковском духе». Фонетика стихотворения, для которой свойственно настойчивое повторение шипящих звуков, звуковой эффект шелеста шелка женского платья, создают особую атмосферу, необходимую для появления таинственной Незнакомки, которую, кажется, лирический герой Конеского ждет.

Обращение Б. Конеского к поэзии А. Блока стали одновременно отражением нарастающего в 1960-е годы интереса македонской поэзии к поэтическому опыту европейского и русского символизма. То особое внимание, которое символизм уделял жанру, звучанию стиха, совершенству его формы, равно как и игра света и тени, символика цвета, контрастность, космический размах, культ тайны, были близки поискам национальной лирики.

В последнем сборнике Б. Конеского было опубликовано стихотворение «Според А.С. Пушкин», которое представляет собой вольную интерпретацию нескольких начальных строк стихотворения «Не дай мне Бог сойти с ума...»: «Не дај, Боже, од ум да се шекнам./ Дај ми, Боже, да скипнам, да секнам» (Конески 2011, Т.3: 331). Впервые за долгие годы поэт вновь обратился к Пушкину, который оказался созвучен его собственным настроениям и переживаниям.

Стихотворение «Не дай мне Бог сойти с ума...» было написано Пушкиным в 1833 году, но не опубликовано при жизни. Строй его мыслей и образов проникнут подлинным, глубоким сочувствием к несчастным людям, которых болезнь навсегда лишила полноценной

жизни. Безумие показано как истинная, ни с чем не сравнимая трагедия человека и подлинное горе для его близких: «Не дай мне бог сойти с ума./ Нет, легче посох и сума;/ Нет, легче труд и глад.../ Да вот беда: сойди с ума./ И страшен будешь как чума,/ Как раз тебя запрут,/ Посадят на цепь дурака/ И сквозь решетку как зверка / Дразнить тебя придут...»

Б. Конеский в своем последнем сборнике постоянно обращался к мотивам поиска точки опоры в жизни, после всех потрясений начала 1990-х гг., касающихся и его лично, готовый радоваться малому («Помиреност») и по-новому воспринимая ценность простых вещей. В этом ему была созвучна лира Пушкина.

Использованная литература.

- Конески, Б. 1945. „Проблеми на македонската литература“, *Нов ден*, 1945, № 1. С. 16-20.
- Конески, Б. *Прейеви. Избрани дела од седум книи*. Скопје: Култура. Кн.2. С. 205.
- Конески, Б. 2011. *Целокуйни дела на Блаже Конески*. Приредил Милан Ѓурчинов. Во 3 тома. Скопје: МАНУ.
- Ристескиј Д. 2012. „Творчество Н.В.Гоголя в македонской литературной и культурной среде“, *Н.В.Гоголь и славянские литературы*. М., Индрик. С. 515.
- Старделов Г. 1990. *Одземање на силајта: Поезијата на Блаже Конески*. Скопје. Мисла. 271 с.

Ала ШЕШКЕН

БЛАЖЕ КОНЕСКИ ВО ДИЈАЛОГ СО РУСКАТА КЛАСИКА

Резиме

Големиот поет Блаже Конески во текот на творечкиот живот (од 1945 до 1993 г.) водел плоден дијалог со истакнатите руски поети В. Мајаковски, А. Пушкин, А. Блок. Со нив тој „зборувал“ на ниво на версификација (силабо-тоника, јамб, тонски „скалест“ стих), мотиви, ликови, епиграфи, а на Пушкин и на Мајаковски им посветил и песни („Мајаковски“ и „Според А.Пушкин“).

Мария Николаевна ШЛАЙТОВА

Кубанский государственный университет
физической культуры, спорта и туризма

ОТНОШЕНИЕ МАТЕРИ К ДОЧЕРИ КАК ОДИН ИЗ СЦЕНАРИЕВ РЕАЛИЗАЦИИ КОНЦЕПТА «СЕМЬЯ» В РУССКОЙ НАРОДНОЙ СКАЗКЕ

Аннотация: В статье приведён сопоставительный анализ отношения матери к родной дочери с отношением мачехи к падчерице на примере русских народных сказок. Анализу предшествовало рассмотрение лингвокультурных концептов «мать» - «родная дочь» и их репрезентантов «мачеха» - «падчерица». В разрезе сопоставительного анализа был произведён анализ речевых высказываний, коррелирующих с понятиями «мать» - «родная дочь» и «мачеха» - «падчерица» на лексическом и морфологическом уровнях, нашедших своё отражение в русских народных сказках.

Ключевые слова: картина мира, языковая картина мира, концептосфера, концепт «мать», концепт «дочь», языковая репрезентация, народная сказка.

В процессе освоения окружающего мира человеку свойственно придавать ему новое измерение, находить в нём новые смыслы и определять для себя новые ценности. Именно по этой причине одним из самых актуальных исследований является исследование языковой картины мира, которая, по мнению В.А.Масловой, «...предшествует концептуальной и формирует ее, потому что человек способен понимать мир и самого себя благодаря языку. Именно в языке закрепляется общественно-исторический опыт – как общечеловеческий, так и национальный. С одной стороны, условия жизни людей, окружающий их материальный мир определяют их сознание и поведение, что находит отражение в языке, прежде всего в семантике и грамматических формах. С другой – человек воспринимает мир преимущественно через формы родного языка, который детерминирует человеческие структуры мышления и поведения (Маслова 2004: 52).

Несмотря на то, что языковая картина мира является лишь неким дополнением к концептуальной картине мира, придавая ей «специфи-

ческую «окраску» (Маслова 2004: 52,) её исследованием занимаются как российские, так и зарубежные учёные, занятые в разных областях научного знания. Актуальность исследования языковой картины мира, как лингвистического направления, обусловлено тем, что «языковая картина мира отражает национальную картину мира и может быть выявлена в языковых единицах разных уровней» (В.А.Маслова 2004: 51), что отвечает задачам, поставленным в процессе изучения межкультурной коммуникации и с целью познания менталитета отдельного этноса.

В научных кругах довольно активно используется термин «концептосфера». По определению академика Д. С. Лихачёва, «в совокупности потенции, открываемые в словарном запасе отдельного человека, как и всего языка в целом, мы можем называть концептосферами. Концептосфера национального языка тем богаче, чем богаче вся культура нации – её литература, фольклор, наука, изобразительное искусство (оно также имеет непосредственное отношение к языку и, следовательно, к национальной концептосфере), она соотносима со всем историческим опытом нации и религии особенно... Концептосфера русского языка, созданная писателями и фольклором, исключительно богата. Концептосфера языка – это в сущности концептосфера русской культуры» (Лихачев 1997: 280-287). Таким образом, можно предположить, что концептосфера языка – это совокупность концептосфер, образованных из системы концептов. При этом концептосфера имеет четкую структуру: ядро, приядерную зону и периферию. Так, в своём описании концептосферы В. А. Маслова говорит, что «ядро и приядерная зона преимущественно репрезентируют универсальные и общенациональные знания, а периферия—индивидуальные» (Маслова 2004: 17).

Ещё одним немаловажным объектом, исследуемым учёными нескольких областей научного знания, является концепт. Несмотря на то, что термин «концепт» уже утвердился в когнитивной лингвистике, на данный момент не существует единственной дефиниции термина «концепт» (от лат. *conceptus* – «понятие»).

Неоднозначность в определении этого термина, скорее всего, обусловлена тем, что его рассматривают в аспекте нескольких подходов:

лингвокогнитивном, лингвокультурологическом и интегративном. Так, если обратиться к Краткому словарю когнитивных терминов (Кубрякова 1997), то выяснится, что «концепт» – «термин, служащий объяснению единиц ментальных или психических ресурсов нашего сознания и той информационной структуры, которая отражает знание и опыт человека, оперативная содержательная единица памяти, ментального лексикона, концептуальной системы и языка мозга (*lingua mentalis*), всей картины мира, отраженной в человеческой психике» (Кубрякова 1997: 89). В то время, как, по мнению сторонников лингвокультурного подхода, «... концепт – понятие, за которым в нашем сознании возникает давно знакомое содержание, это описание ситуации культуры» (Степанов 1997: 19). Ввиду того, что эти два подхода имеют одно объединяющее их свойство – языковые репрезентанты, проявляющиеся в единицах языка и речи разного уровня, которые и составляют репрезентативную базу дискурса, они не могут исключать друг друга. На этом основании ряд учёных стремится объединить лингвокогнитивное и лингвокультурное направление изучения концепта, что проявляется в третьем, интегративном, направлении в понимании концепта. Так, В.А.Маслова даёт следующие инвариантные признаки концепта:

- 1) это минимальная единица человеческого опыта в его идеальном представлении, вербализующаяся с помощью слова и имеющая полевую структуру;
- 2) это основные единицы обработки, хранения и передачи знаний;
- 3) концепт имеет подвижные границы и конкретные функции;
- 4) концепт социален, его ассоциативное поле обуславливает его прагматику;
- 5) это основная ячейка культуры (Маслова 2004: 35).

Одним из наиболее интересных методов исследования концептосферы языка является исследование фольклорной концептосферы. Устное народное творчество во все времена является наиболее интересным материалом для исследования, так как именно в этом пласте лингвокультуры возможно выявление ментальных особенностей народа, познание его духовной жизни, а также изучение истории и путей развития того или иного народа.

Думается, русская народная сказка как один из видов русского народного творчества является наиболее интересным материалом для изучения концептов, относящихся к социальной и морально-нравственной концептосферам. Предметом исследования в данной статье являются сказки из сборника русских народных сказок под редакцией Александра Николаевича Афанасьева, русского фольклориста, исследователя духовной культуры славянских народов, историка и литературоведа, в которых чётко прослеживается линия взаимоотношений таких членов семьи, как мать-родная дочь (родные дочери) и мачеха-падчерица. Такой выбор сказок не случаен – семья всегда занимала и занимает центральное место в жизни народа. Именно семья является культурным и духовным ориентиром в жизни человека. Не удивительно, что внутрисемейные взаимоотношения зачастую являются объектом исследования во многих областях научного знания, так как именно они отражают весь спектр чувств, присущих человеку, способны показать быт и другие ментальные характеристики народа.

При исследовании концепта следует учитывать, что, по определению Ю.С. Степанова, сам концепт «многослоен» и имеет определенное строение – ядро и периферию. Одним из методов описания концепта является привлечение толковых словарей. Так, в описании методик в целях исследования концепта В.А.Маслова говорит, что «ядро – это словарные значения той или иной лексемы. Именно материалы толковых словарей предлагают исследователю большие возможности в плане раскрытия содержания концепта, в выявлении специфики его языкового выражения. Периферия же – субъективный опыт, различные прагматические составляющие лексемы, коннотации и ассоциации» (Маслова 2004: 45).

Понятийное ядро концепта «мать» и есть значение слова *мать*. В Толковом словаре великорусского языка В.И.Даля «мать» трактуется как «...матерь, родительница, мама; мать родная, родная. Бог до людей, что мать до детей (добра). Эта кобыла мать вашей лошади. Мать (птенцов) прилетела в гнездо кормить детей» (Даль 1998: 1575). В Толковом словаре русского языка С. И. Ожегова даётся следующее определение: «...Женщина по отношению к своим детям. Родная мать. Многодетная мать. Мать семейства (мать как глава семьи)» (Ожегов 2011: 843).

Толковый словарь русского языка Д. Н. Ушакова даёт следующую дефиницию: «1. Женщина по отношению к ее детям. 2. Самка по отношению к ее детенышам. Котенок весь в мать. 3. (переносное) То, что является источником, давшим жизнь кому-чему-нибудь, Родина-мать! Я душою смирился, любящим сыном к тебе воротился (Некрасов.) 4. Обращение к пожилой женщине (просторечное)» (Ушаков 2005:1390) Таким образом, из словарных статей видно, что мать – это женщина, дающая жизнь, наделённая такими качествами, как любовь, забота, бескорыстие, она защищает и оберегает и занимает одну из верхних ступеней иерархии. Такие дефиниционные признаки, характеризуют чувства матери в отличие от смежных категорий (дочь, сестра, мачеха.) В лингвоэтнокультуре такие признаки группируются в семантические «блоки» – «каритативный» (жертвенность, преданность, доверие, уважение), «андрогинный» (понимание, гармония), «этимологический» (любовь, нежность, доброта, забота) и др. (Воркачев 2005: 332).

В диссертационной работе И. И. Кареловой концепт «мать» показан, как относящийся к базовым концептам идиоконцептосферы Л. Е. Улицкой, и описаны такие признаки понятия «мать», как 6 дистриктивных признаков в индивидуально-авторской концептосфере (свойство матери порождать жизнь, оставляя генетический след в детях); 6 национально-культурных (жизненно необходимая духовная, физическая и материальная связь матери с ребенком и др.); 17 идиокультурных (божественное начало материнской миссии на земле; мать как хранительница семейных традиций и др.). С позиции прагматики, концепт «мать» применяется как субъект действия, относящееся к объекту-ребенку, семье или семейному быту (Карелова 2009).

В своём исследовании З. С. Мержоева анализирует лингвокультурное варьирование концептов родства (на материале русского и ингушского языков) и отмечает, что у носителей русского языка слово «мать» ассоциируется, самое главное, с заботой, добротой, любовью, мать – это родной человек (Мержоева 2009).

Исследователи концепта «мать» указывают на семантическую область «Материнство» как на одну из женских ролей. При этом они отмечают, что фольклорный тип концепта «Материнство» проявляет древнейшую мифологическую основу, а также указывает в русской

народной сказке на «религию Вечной Женственности и Вечного Материнства». (Кирилина 1999), (Кербс 2008), (Мережковский 2002: 383).

При анализе русских народных сказок «Морозко», «Старуха-говоруха», «Дочь и падчерица», «Крошечка-Хаврошечка», «Бурёнушка», «Баба-яга» и «Василиса Прекрасная» мной было выявлено, что на лексическом уровне концепт «мать» чаще репрезентируется синонимами, реже встречается как самостоятельное слово. Но еще чаще А.Н.Афанасьев заменяет слово *мать* ассоциативной единицей *старуха*. Так, «мать» использовалось всего 10 раз, а ассоциативная «старуха» — 26. При этом «мачеха» встречается 26 раз, «матерь» — 5, «матушка» — 4, «мати» — 3 и «матка» — 1 раз.

Понятийное ядро концепта «дочь» формируется лексемой *дочь*. Толковый словарь великорусского языка В. И. Даля даёт следующее определение лексеме *дочь*: «...всякая женщина отцу и матери. Родная дочь отцу-матери, ими рожденная...» (Даль 1998: 771). И затем в словарной статье приводятся и другие описания этой языковой единицы, которые отражают роль дочери в семейных отношениях, её социальное положение. В Толковом словаре русского языка С. И. Ожегова «дочь» трактуется следующим образом: «...1. Лицо женского пола по отношению к своим родителям. Мать с дочерью. Взрослая дочь...» (С.И.Ожегов 2011: 419) В Толковом словаре русского языка Д.Н.Ушакова можно найти следующую дефиницию: «...Лицо женского пола по отношению к своим родителям...» (Д.Н.Ушаков 2005: 648) Малый академический словарь определяет *дочь*, как «...лицо женского пола по отношению к своим родителям...» (МАС электронная версия) Из вышеприведённых словарных статей видно, что ядро концепта «дочь» – всего лишь значение, дающее нам пол и степень родства по отношению к матери и отцу.

Тем не менее, на мой взгляд, в русской народной сказке образ дочери представляется не менее интересным, чем образ брата или сестры, так как он выполняет несколько функций, и связаны они, прежде всего, с взаимоотношениями с родителями, тем самым раскрывая все её роли. Так, например, при отсутствии матери дочь является преемницей её функций хозяйки по дому (А.Н. Афанасьев «Дочь и падчерица»: 61) или при отсутствии родителей (их смерти), дочь принимает на себя

воспитательную функцию и является для младших братьев и(или) сестёр и отцом, и матерью (А.Н. Афанасьев «Сестрица Алёнушка, братец Иванушка»: 257)

Однако, если рассматривать взаимоотношения родителей и дочери, то возможно два варианта отношений: «родитель (мать или отец) – родная дочь (дочери)» и «родитель (мать или отец) – не родная дочь (падчерица)» В анализируемых мной сказках (за исключением «Крошечка-Хаврошечка», так как по сюжету еще во младенчестве героиня остаётся круглой сиротой и попадает в дом приёмных родителей) сюжет развития взаимоотношений одинаков: мужик-вдовец, имея дочь, берет в жёны женщину-вдову, как правило, с дочкой (дочерьми). Именно на взаимоотношениях «мачеха-падчерица» строится дальнейший сюжет сказки.

Обращаясь к Толковому словарю великорусского языка В. И. Даля, можем получить следующие дефиниции лексических единиц «мачеха» и «падчерица»: *мачеха* - «...другая жена отца, неродная мать...» (Даль 1998: 1579), *падчерица* - «... дочь от первого брака, неродному отцу, матери; дочь одного из супругов... Материна дочь (т.е. любимица) - отцова падчерица (нелюбима им)» (Даль 1998: 2342).

При анализе сказок из сборника русских народных сказок под ред. А. Н. Афанасьева мной было определено, что на лексическом уровне концепт «дочь» встречается чаще (65 раз), чем его репрезентация «падчерица» (8 раз) Однако, как и в случае с концептом «мать», А. Н. Афанасьев довольно часто использует ассоциативные единицы. Так слово *девица* встречается 38 раз, *девушка* – 19, *девка* – 9 и *девочка* всего 2 раза.

В рамках настоящей статьи мной был проведён сопоставительный анализ выражений отношения *матери к родной дочери и мачехи к падчерице* на лексическом и морфологическом уровнях на примере русских народных сказок, отражённый в сравнительной таблице:

Сказка	Отношение матери к родной дочери (родным дочерям)	Отношение мачехи к падчерице	Финал сказки

«Морозко»	<p>Позволяла поздно вставать и за работу садиться, только когда пообедают. ...старуха <i>деток</i> своих накормила и как следует под венец нарядила и в путь отпустила. Проявление заботы: положи охачку сенца да возьми шубное опахало. Чай девки-то приозябли; на дворе-то страшный мороз... Уходил ты моих <i>дочек</i>, моих <i>кровных деточек</i>, моих <i>ненаглядных семечек</i>, моих <i>красных ягодок</i>!</p>	<p>Старшую дочь старуха не любила (она была ей падчерица), почасту ее журила, рано будила и всю работу на нее свалила. ...старуха была недовольна и на Марфушу ворчала: «<i>Экая ленивица, экая неряха!</i>» Старуха думала «как бы старшую с рук сбить». «Садитесь за стол да жрите!» – сказала старуха. А старуха меж тем подала в блюде старых щей и сказала: «Ну, <i>голубка</i>, ешь да убирайся, я вдоволь на тебя нагладелась!» Старуха изумилась, как увидела девку живую... «<i>Э, сука</i>, не обманешь меня».</p>	<p>Смерть родных дочерей старухи и примирение с падчерице: «...да после с падчерицею помирилась, и стали они жить да быть да добра наживать, а лиха не поминать.»</p>
-----------	--	---	---

«Старуха-говоруха»	Нет своих детей.	И день и ночь старуха ворчит... А всё на падчерицу: и <i>не умна</i> , и <i>не статна!</i> ...старуха кричит: «Бери и падчерицу, вези хоть в темный лес, хоть на путь на дорогу, только с моей шеи долой». А старуха-говоруха и скучила (соскучилась) без падчерицы: «Ступай, муж, за падчерицей, со дна моря ее достань, из огня выхвати! Я стара, я хила, за мной походить некому».	Старуха резко изменила своё отношение к падчерице, когда увидела её богатства: «...а как увидела – губки сложила, под святые (под иконы) гостью посадила и стала величать ее да приговаривать: “Чего изволишь, моя сударыня?”»
«Дочь и падчерица»	Считает свою дочь лучше всех: «... Повези-ка мою дочь в лес на ночь; моя дочь два стада коней пригонит, два воза добра притащит».	Мачеха была <i>ненавистная</i> ; отдыху не дает старику: «Вези свою дочь в лес, в землянку! Она там больше напрядет». ...баба сидит да ждет: как-то он дочерние косточки привезет.	Узнав о смерти дочери, бабка «да так разозлилась, что с горя и злости на другой же день умерла» «...а старик с дочкою хорошо свой век доживал»

«Крошечка-Хаврошечка»	Дочь <i>моя хорошая, дочь моя пригожая!</i>	<p>...взяли её ти люди, выкормили и на свет божий не пустили, над работою каждый день занудили, заморили... Заставляли тяжело работать: «Крошечка-Хаврошечка на них работала, их обшивала, для них и прядла и ткала, а слова доброго никогда не слыхала.»</p> <p>...Меня бьют, журят, хлеба не дают, плакать не велят...</p> <p>Доставляет радость возможность досадить, сделать больно: старуха обрадовалась, на другой же день пришла к мужу: «Режь рябую корову!»... «Режь, да и только!»</p>	Хаврошечка вышла замуж «... и стала она в добре поживать, лиха не знаять» Судьба мачехи и сестёр неизвестна.
«Бурёнушка»	Ругает, но желает хорошего мужа и счастья каждой любой ценой.	<p>Мачеха не залюбила Марьи-царевны, послала ее пасти коровушку-буренушку и дала ей сухую краюшку хлебца.</p> <p>«Чем сука жива живет?» – думает Ягишна (мачеха)</p> <p>Мачеха обворотила ее <i>гусынею</i>...</p>	Смерть старшей мачехиной дочери. Судьбы младшей дочери и самой мачехи не известны. Иван-царевич с Марьей-царевной стал по-старому жить-поживать, добра наживать.

"Баба-яга»	Из зависти отправляет родную дочь на верную смерть.	...жена и невзлюбила падчерицу; нет житья сироте... Желает смерти и, пославши в лес к Бабе-яге, через время уточняет: «...жива ли его дочь?»	Смерть родной дочери, судьба мачехи не известна: «...В коробе косточки гремят!» Приехал муж; тут-то жена взвыла!»
"Василиса Премудрая»	Искренне переживает за судьбу родной дочери, перед смертью даёт наставление, помогает советом и целует. Благословляет перед смертью* Мать берегла от работ родных детей: «... всегда сидели сложа руки, как барыни...»	Купец женился на вдовушке, но обманулся и не нашел в ней доброй матери для своей Василисы. ...мачеха и сестры завидовали ее красоте, мучили ее всевозможными работами, чтоб она от трудов похудела, а от ветру и солнца почернела; совсем житья не было! ...на мачехиных дочерей никто и не посмотрит (речь идёт о женихах.) Мачеха злится пуще прежнего..., а проводя женихов, побоями вымещает зло на Василисе. ...посылала за чем-нибудь в лес <i>ненавистную</i> ей Василису. Благосклонна, когда Василиса приносит огонь, «...Впервые встретили ее ласково...»	Смерть мачехи и дочерей: «Внесли череп в горницу; а глаза из черепа так и глядят на мачеху и ее дочерей, так и жгут! Те было прятаться, но куда ни бросятся – глаза всюду за ними так и следят; к утру совсем сожгло их в уголь; одной Василисы не тронуло»

* Здесь идёт речь о родной матери Василисы Прекрасной.

Таким образом, из приведённой выше таблицы видно, что отношение мачехи к падчерице крайне негативное. На лексическом уровне выявлены такие слова, которые ассоциируются с ненавистью, злостью, завистью: «ненавистная», «сука», «не умна», «не статна». Даже «голубка» из уст мачехи кажется, скорее, издевательством на фоне грубого приглашения к столу.

На морфологическом уровне в качестве ассоциатов негативного отношения выступают, в основном, глаголы: «не любила», «журила», «была недовольна», «ворчала», «жри!», «убирайся!», «злится», «вымещает (зло)», «завидовали», «мучили» и т. д.

По отношению к родным дочерям мачеха проявляет именно те качества, которые присуще матери: любовь, заботу, желание благ своему ребёнку, стремление защитить, но, в силу своего завистливого и злого характера, мачеха не способна защитить своего ребёнка (своих детей), и, как видно из финалов сказок, родные дети мачехи оказываются мёртвыми.

На лексическом уровне выявлены такие слова, ассоциирующиеся с любовью и заботой: «дочь моя хорошая», «дочь моя пригожая», «кровные деточки», «моих ненаглядные семечки» и так далее.

На морфологическом уровне в качестве ассоциатов нежных чувств, хорошего отношения выступают, в основном глаголы: «накормила», «нарядила», «берегла» и т. д.

Несмотря на резко отрицательное отношение мачехи к падчерице, финал двух, из всех проанализированных сказок, говорит о том, что иногда и не родная мать способна испытывать положительные чувства к ребёнку и при этом, раскаявшись, заслуживает прощения.

Список использованной литературы и источников

- Афанасьева, А. Н. 1984. *Народные русские сказки*: в 3-х т. / подгот. Л. Г. Барга, Н. В. Новиков; отв. ред. Э. В. Померанцева, К. В. Чистов. М.: Наука, Т. 1. 539 с.; Т. 2. 490 с.
- Воркачёв С.Г. 2003. *Культурный концепт и значение* / С.Г. Воркачёв // Труды Кубанского государственного технологического университета. Сер.

- Гуманитарные науки. – Краснодар: Техн. Ун-т КубГТУ, – Т. 17, Вып. 2. – С. 268-276.
- Карелова И.И. 2009. *Национальная концептосфера и идиоконцептосфера: на материале произведений Л.Е. Улицкой* [Текст]: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19 / И.И. Карелова. Волгоград - 20 с.
- Кербс, А.М. 2008. *Реализация концепта "материнство" в дискурсе русских народных сказок* [Электронный ресурс] / А.М. Кербс // Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов. <http://www.jurnal.org/articles/2008/lingv2.html>.
- Кирилина А. 1999. *Тендерные стереотипы по данным языка* // Тендер: лингвистические аспекты. - М.: Институт социологии РАН, С. 105-162.
- Лихачев Д.С. 1997. *Концептосфера русского языка* // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. М.: Academia, С. 280–287.
- Маслова В. А. 2004. *Когнитивная лингвистика: Учебное пособие* / В. А. Маслова. - Мн.: ТетраСистемс, 256 с.
- Мережковский Д.С. М.Ю. Лермонтов. 2002. *Поэты сверхчеловечества* [Электронный ресурс] / Д.С. Мережковский // М.Ю. Лермонтов pro et contra. - СПб.: РХГИ, http://www.az.lib.ru/m/merezhkowskij_d_s/text_0090-1.shtml.
- Мержоева З. С. 2009. *Концепты родства в молодёжном языковом сознании русских и ингушей: автореф. дис. ... канд. филол. наук* Саратов. 18с.
- Степанов Ю. С. 1997. *Константины: словарь русской культуры*. Опыт исследования. М.: Язык русской культуры, 824 с.

Список лексикографических источников

- Даль В.И. 1998. *Толковый словарь живого великорусского языка* (современное написание слов) М.: Изд. "Цитадель", OCR Палек.
- Краткий словарь когнитивных терминов* / Е.С. Кубрякова, В.З. Демьянков, Ю.Г. Панкрац, Л.Г. Лузина / под ред. Е.С. Кубряковой. – М.: Филол. Ф-т МГУ им. М.В. Ломоносова, 1996. 245 с.
- Ожегов С.И. и Шведова Н.Ю. *Толковый словарь русского языка*. М.: ООО "ИТИ Технологии", 2008 г.
- Толковый словарь русского языка* / Под ред. Д.Н. Ушакова. Т. 1. М., 2000.

Maria NIKOLAEVNA SHLAITOVA

**MOTHER - DAUGHTER ATTITUDE AS ONE OF THE SCENARIOS
OF THE CONCEPT "FAMILY" IN THE RUSSIAN FOLK TALE**

Summary

The article presents a comparative analysis of the mother's attitude to her own daughter and the stepmother's attitude to her stepdaughter from examples taken from Russian folk tales. The analysis is preceded by consideration of the linguistic and cultural concepts "mother" - "native daughter" and their counterparts "stepmother" - "stepdaughter". In the context of the comparative analysis, we have conducted an analysis of speech utterances correlating with the concepts of "mother" - "own daughter" and "stepmother" - "stepdaughter" at the lexical and morphological levels, as reflected in Russian folk tales.

РЕЦЕНЗИИ, ПРИЛОЗИ, БЕСЕДИ

Ivan DOROVSKÝ
Brno, Česká republika

DĚJINY BALKÁNU VE VZÁJEMNÝCH STYCÍCH

V průběhu historického vývoje se evropské národy různě stýkaly a potýkaly. Čeští a slovenští historikové se v posledních desetiletích soustředili na nové systematické zpracování dějin národů Balkánu, označovaného v poválečných desetiletích politiky i historiky nejčastěji jako jihovýchodní Evropa. Už vyšly mj. Dějiny Řecka, jihoslovanských zemí, Makedonie, Srbska, Chorvatska, Albánie, Bosny a Hercegoviny, Bulharska, Slovinska, Kosova a Černé Hory.

Sedmnáctičlenný kolektiv českých a slovenských historiků, v jejichž čele stojí doc. dr. **Ladislav HLADKÝ**, PhD., se pokusil v relativně samostatných studiích **monografie VZTAHY ČECHŮ S NÁRODY A ZEMĚMI JIHOVÝCHODNÍ EVROPY** (Historický ústav, Praha 2010, 368 stran) podat celistvý, komplexní faktografický přehled o stycích Čechů s národy a zeměmi jihovýchodní Evropy. Autoři vidí hlavní novum práce v tom, že zachycuje jak dějiny styků se slovanskými národy, tak také s národy a zeměmi neslovanskými. Před nedávnem monografie vyšla anglicky (**CZECH RELATIONS WITH THE NATIONS AND COUNTRIES OF SOUTHEASTERN EUROPE** (Srednja Europa, Zagreb 2019).

Monografie v jednotlivých studiích pojednává o česko-slovensko-jihoslovanských, česko-albánských, česko-bosenských, česko-bulharských, česko-černo-horských, česko-charvátských, česko-kosovských, česko-kyperských, česko-makedonských, česko-moldavských, česko-rumunských, česko-řeckých, česko-slovinských, česko-srbských a česko-tureckých stycích a vztazích.

Vedoucí autorského kolektivu L. Hladký v úvodu knihy vysvětluje postoj českého lidu k slovanským i neslovanským národům Balkánského poloostrova v jednotlivých historických obdobích, uvádí dílčí etapy tzv. lásky a nelásky, vzestupu a útlumu, poukazuje na to, v jakých oborech a

hospodářských činnostech se Češi prosadili v jinonárodním geneticky blízkém nebo odlišném prostředí, v čem výrazně přispěli k rozvoji vzdělanosti, výtvarného umění, středního a vysokého školství, hudby, architektury, medicíny, jak pomáhali ve vědě, v cukrovarnickém a pivovarnickém i obuvnickém průmyslu a v dalších oborech a odvětvích.

Dějiny styků a vztahů Česka a Slovenska s mnohými jihovýchodoevropskými zeměmi jsme dosud měli zpracované pouze částečně. Podobnou odbornou práci o stycích a vztazích Čechů s národy a zeměmi jihovýchodní Evropy v takové šíři, úplnosti a komplexnosti jsme však dosud neměli. Některé texty jsou v takové podobě v naší historiografii dosud zcela nové. K nim patří pojednání o česko-moldavských, česko-kosovských, nebo česko-kyperských stycích a vztazích. Jiné stati nejsou vyčerpávající, nepodávají dostatečný přehled v širších souvislostech, nepojednávají také o složité, dosud ne zcela objektivně zhodnocené situaci, jaká byla na území bývalé jugoslávské federaci v posledních dvou desetiletích minulého století a v prvním desetiletí nového století. Zatímco L. Hladký zachytil zřízení slovenistiky na našich univerzitách, podobná informace ve statích např. o česko-srbských či česko-makedonských stycích.

Někteří autoři v příslušné stati bohužel neakceptují tzv. dvojdmost (mnohodomost) bilingvismus tvůrců, uměleckých děl a historických událostí. Přitom je v současnosti studiu polylingvismu stále větší teoretická, metodologická a kontextuální diverzifikace. Třebaže chybí současná literární věda zdánlivě tíhne k monolingvismu, zabývá se menšinovými neregionálním, migrantskými a transkultuními literaturami

Jinak však považuji monografii pro její koncepci zpracování vpravdě za průkopnickou.

НОБЕЛОВСКОТО ПРЕДАВАЊЕ НА ОЛГА ТОКАРЧУК (введена забелешка и превод: Лидија Танушевска)

Олга Токарчук, една од најистакнатите современи полски писателки е добитничка на Нобеловата награда од областа на литературата за 2018 г. Наградата, која во 2018 г. беше вонредно одложена поради скандал во Кралската шведска академија, ѝ беше доделена во 2019 г. Таа ѝ беше доделена за „раскажувачката вообразба што со енциклопедиска стирасија ја заситиува преминувањето на мртвите како начин на животи“. На 7.12.2019 г. во просторите на Кралската шведска академија Олга Токарчук ја одржа својата Нобеловска предавка, воочи свечениот прием на Наградата. Нејзиното излагање, од шведската критичка јавност, беше оценето како одлично формулирано и така што ја провоцира на размислување. Олга Токарчук е позната и по својата висока мислење и близок однос со своите преведувачи. Насловот на предавањето кое беше одржано на полски јазик веднаш создаде преведувачки предизвици и дискусии меѓу нејзините преведувачи. Имено, насловниот наредок, според нејзиното образложување во самото предавање е такаков кој има веќеина да олицетворува, да сочувствува, постојано да наоѓа сличности. Тоа „сочувствување“ содржи во себе повеќе од едноставно чувствување жал или така заедно со некој. За раскажувачот на Олга Токарчук сочувственоста е варијанта на љубов, така персонализира сè што дојра на литературата, дозволува на тоа нешто да му се даде глас, сочувственоста е така што ја прави предметот да зборува, а литературата е изградена врз „сочувственост“ спрема секој бит поинаков од нас. Затоа, во мојот превод на насловот на ова излагање, по долго размислување и дилеми, се решив токму за „сочувствен“ раскажувач.

Во продолжение е интегралниот текст на Нобеловското предавање на Олга Токарчук, за првпат преведен во целост на македонски јазик:

Олга Токарчук: „Сочувствен раскажувач“

Првата слика што свесно ја доживував беше сликата на мајка ми, уште пред да ме роди. Сликата, за жал, е црно-бела, поради што се изгубени многу детали, кои станале само некакви сиви облици. Светлината е мека и дождлива, веројатно пролетна и сигурно се прелева од прозорецот, држејќи ја собата во еден едвај забележителен блесок. Мајка ми седи покрај едно старо радио, онакво со зелено окце и две копчиња – едното за регулирање на гласот, а другото за барање станици. Тоа радио подоцна му стана придружник на моето детство и од него дознав за постоењето на вселената. Вртењето на ебонитното крукче ги поместуваше нежните пипки на антените и во нивниот опсег се фаќаа најразлични станици – Варшава, Лондон, Луксембург или Париз. Но понекогаш звукот замираше, небаре помеѓу Прага и Њујорк, помеѓу Москва и Мадрид пипките налетуваа на црни дупки. Тогаш ме полазуваа морници. Верував дека преку тоа радио ми се обраќаат некои други сончеви системи и галаксии, кои низ крцкањето и шумот ми испраќаат пораки, а јас не умеам да ги дешифрирам.

Загледувајќи се во таа слика како неколкугодишно девојченце бев убедена дека мајка ми ме барала мене, вртејќи го копчето на радиото. Како сетилен радар се пробивала низ бесконечните пространства на вселената, обидувајќи се да дознае кога и од каде ќе дојдам. Нејзината фризура и облека (рамен изрез на блузата) посочуваат на тоа кога е направена сликата – тоа е почетокот на шеесеттите години на минатиот век. Загледана некаде надвор од кадарот, гледа нешто што не му е достапно на оној што ја гледа сликата. Како дете тоа го сфатив како таа да гледа во времето. На таа слика ништо не се случува, тоа е фотографија на состојба, а не на процес. Жената е тажна, замислена, небаре отсутна.

Кога подоцна ја прашав за таа тага – а ја прашував многупати, за да го слушнам секогаш истото – мама одговараше дека е тажна, зашто уште не сум се родила, а веќе ѝ недостасувам.

- Како може да ти недостасувам ако сè уште ме нема? – прашував. Веќе знаев дека ти недостасува некој, кого си го изгубил, дека недостасувањето е ефект на некоја загуба.

- Но може да биде и обратно – одговараше. – Ако некој ти недостасува, тогаш тој е веќе тука.

Оваа кратка размена на мислења во некоја западна полска провинција при крајот на шеесеттите години од XX век, размена на мислења меѓу мајка ми и мене, нејзиното мало дете, засекогаш ми се врежа во сеќавањето и ми влеа резервна сила за цел живот. Затоа што го издигна моето постоење над вообичаената материјалност на светот и случајноста, над причината и последицата и над законот на веродостојноста. Го смести некако над времето, во слатката близина на вечноста. Со мојот детски ум сфатив дека сум присутна повеќе отколку што си замислував дотогаш. Па дури и ако речам „Не сум тука“, и така на првото место одзади ќе се најде „Тука сум“ – најважната и најчудна синтагма на светот.

На тој начин една нерелигиозна млада жена, мајка ми, ми даде нешто што некогаш се нарекуваше душа, што значи, ме снабди со најдобриот на светот сочувствен раскажувач.

2. Светот е платно, кое секојдневно го ткаеме на големите разбои од информации, дискусии, филмови, книги, озборувања, анегдоти. Денес работниот обем на тие разбои е огромен – со интернетот речиси секој може да учествува во тој процес, одговорно и неодговорно, со љубов и со омраза, во добро и во зло, за живот и за смрт. Кога се менува ова предание – се менува светот. Во таа смисла светот е создаден од зборови.

Па затоа, тоа како размислуваме за светот и – веројатно уште поважно – како го прераскажуваме, има огромно значење. Нешто што се случува, а нема да се прераскаже, престанува да постои и умира. Ова многу добро го знаат, не само историчарите, туку и (а можеби и пред сè) политичарите и тираните од секаков тип. Оној што има приказна, оној што ја плете приказната – тој и владее.

Се чини дека денес проблемот се заснова на тоа што сè уште немаме подготвени нарации, не само за иднината, туку дури и за конкретното „сега“, за ултрабрзите промени на денешниот свет. Ни недостасува јазик, ни недостасуваат перспективи, метафори, митови и нови бајки. Затоа, пак, сме сведоци на тоа како се прават напори оние несоодветни,

за‘рѓани и анахрони стари нарации да се впрегнат во визијата на иднината, можеби под претпоставка дека е подобро старо нешто отколку ново ништо, или во обид на тој начин да се справиме со ограниченоста на сопствените хоризонти. Со други зборови – ни недостасуваат нови начини за раскажување на светот.

Живееме во реалност на многугласни **нарации во прво лице** и отсекаде нè опкружува многугласен шум. Кога велам „во прво лице“, мислам на оној вид раскажување кој ги затвора тесните кругови околу „јас“ творецот, кој пишува, во поголема или во помала мера, директно само за себе и преку себеси. Потврдено е дека овој вид индивидуализирана гледна точка, гласот од „јас“, е најприроден, човечки, чесен, дури и доколку се откажува од пошироката перспектива. Раскажувајќи во така сфатено прво лице е како да се ткае апсолутно неповторлива плетка, единствена од својот вид, тоа е, како единка, да се има чувство на автономија, да се биде свесен за себеси и за својата судбина. Сепак, тоа значи и да се гради опозицијата: „јас“ и „светот“, а таа честопати знае да биде отуѓувачка.

Мислам дека нарацијата водена во прво лице е многу карактеристична за современата оптика, во која единката врши улога на субјективен центар на светот. Западната цивилизација е во голема мера изградена и заснована токму на ова откритие на „јас“, кое претставува една од најважните димензии на реалноста. Човекот тука е главниот актер, а неговото мислење – и покрај тоа што е едно од многуте – секогаш се третира со внимание и сериозност. Раскажувањето расплетено во прво лице се чини дека е едно од најголемите откритија на човечката цивилизација, се чита со побожност и се има доверба во него. Тој вид раскажување, кога го гледаме светот со очите на некаквоси „јас“ и го ислушуваме светот во негово име, гради врска со раскажувачот како ниеден друг и му заповеда заземање неповторлива позиција.

Не може да се потцени она што нарацијата во прво лице го има сторено за литературата и воопшто за човечката цивилизација – таа го има преработено прераскажувањето на светот од место за дејствување на херои или божества, врз кои немаме влијание, во наша индивидуална приказна, па им ја предала сцената на исто вакви луѓе како нас. Освен тоа, со исто вакви како нас лесно се идентификуваме, па благодарение

на тоа меѓу раскажувачот на приказната и читателот или слушателот се буди емотивно разбирање, засновано на емпатија. Таа, пак, по природа ги приближува и нивелира границите – многу е лесно во романот да се избришат границите меѓу „јас“ раскажувачот и „јас“ читателот, а романот кој „навлекува“ целосно смета на тоа дека оваа граница ќе биде укината и поништена и дека токму читателот, благодарение на емпатијата, ќе стане раскажувач на извесно време. Значи, литературата станала поле на размена на искуства, агора, каде што секој може да ја раскаже својата сопствена судбина или да му даде збор на своето алтер его. Притоа полето е демократски простор – секој може да се произнесе, секој може и да направи креација на „глас кој зборува“. Веројатно никогаш во историјата на човекот толку многу луѓе не се занимавале со пишување и раскажување како сега. Доволно е да се погледне каква било статистика.

Кога ги посетувам саемите на книги, гледам колку многу издадени книги се однесуваат токму на тоа – авторското јас. Инстинктот за изразување – можеби еднакво силен колку и другите инстинкти кои го прожектираат нашиот живот – најцелосно се пројавува во уметноста. Сакаме да бидеме забележани, сакаме да почувствуваме дека сме исклучителни. Нарациите од типот: „Ќе ти ја раскажам мојата приказна“, „Ќе ти ја раскажам приказната на моето семејство“, евентуално „Ќе ти раскажам каде сум била“, денес се најпопуларните литературни жанрови. Тоа е феномен од големи размери и затоа што денес е ширум распространето да можеме да се служиме со писанието и многу луѓе ја постигнуваат таа вештина да се изразат себеси преку зборови и приказни, што некогаш било резервирано само за малобројни. Сепак, тоа парадоксално личи на хор создаден само од солисти – гласовите се преклопуваат, се натпреваруваат за внимание, се движат по слични траси, за на крајот заемно да се заглушат. Знаеме сè за нив, во состојба сме да се идентификуваме со нив и да го доживуваме нивниот живот како свој. Но и покрај тоа, читателското искуство изненадувачки често е некомплетно и разочарувачко, бидејќи испаѓа дека експресијата на авторското „јас“ не дава гаранција на универзалноста. Тоа што ни недостасува – се чини – е параболичната димензија на приказната. Затоа што јунакот на параболата е воедно и самиот себе, човек кој

живее во определени историски или географски услови, а истовремено излегува надвор од таа конкретност, станувајќи Секој и Секаде. Кога читателот следи нечија приказна опишана во романот, може да се поистовети со судбината на опишуваниот лик и да размислува за неговата ситуација како за своја, а во параболата, пак, мора целосно да се откаже од својата посебност и да стане тој Секој. Во овој психолошки исцрпувачки зафат параболата, наоѓајќи заеднички именител за различни судбини, го прави нашето искуство универзално, а нејзината недоволна присутност е сведоштво на беспомошноста.

Можеби, за да не потонеме во мноштвото наслови и имиња, сме почнале да го делиме огромното левијатанско тело на литературата **на жанрови**, кои ги третираме како дисциплини во спортот, а писателите и писателките како специјализирани натпреварувачи.

Општата комерцијализираност на литературниот пазар доведе до поделба на бранши – оттогаш се одржуваат саеми и фестивали на ваква или онаква литература, сосема одделено, создавајќи клиентела од читатели кои со задоволство се затвораат во криминалистика, фантастика или научна фантастика. Особена одлика на оваа ситуација е што тоа што требаше само да им помогне на книжарите и библиотекарите да ги подредат на полиците огромниот број издавани книги, а на читателите да им помогне да се снајдат во широката понуда, стана апстрактни категории во кои веќе не само што се фрла настанатото дело, туку според нив почнуваат да пишуваат самите писатели. Сè почесто жанровското дело наликува на калап за тесто, кој произведува многу слични резултати, нивната предвидливост се смета за одлика, а нивната баналност за достигнување. Читателот знае што да очекува и го добива токму она што го сакал.

Интуитивно, секогаш сум била против таквите подредувања, бидејќи тие водат до ограничување на писателската слобода, до одбивност кон експериментот и трансгресијата, која е суштинска особина на творењето воопшто. И сосема ја исклучуваат од творечкиот процес ексцентричноста, без која нема уметност. Добрата книга не мора да ја следи својата жанровска припадност. Поделбата на жанрови е резултат на комерцијализацијата на целата литература и ефектот на нејзиниот

третман како производ за продажба со целата филозофија на брендот, таргетот и сличните пронајдоци на современиот капитализам.

Денес би можело да ни дава голема сатисфакција тоа што сме све-доци на настанувањето на еден нов начин на раскажување на светот, што со себе го носи **филмската серија**, а чија скриена задача е да нè доведе до транс. Се разбира, овој начин на раскажување постоел уште во митовите и Хомеровите приказни, а Херкул, Ахил или Одисеј се несомнено првите сериски јунаци. Сепак, никогаш досега тој нема приграбено за себе олку голем простор и не влијаел толку суштински на масовната вообразба. Првите две декади од XX век со сигурност им припаѓаат на сериите. Нивното влијание на начините на раскажување (и разбирање како резултат на тоа) на светот е револуционерен.

Серијата во денешната форма не само што го развлече учеството во нарацијата во временски рамки, генерирајќи негови различни темпа, отклонувања и аспекти, туку и внесе свои нови хиерархии. Бидејќи во многу случаи нејзината задача е да го задржи вниманието на гледачот колку што е можно подолго – сериската нарација ги умножува мотивите, толку многу преплетувајќи ги меѓусебно на најневеројатен начин, што во состојба на беспомошност се посегнува дури и по стариот наративен зафат, на времето компромитиран од класичната опера: „деус екс макина“. Измислувајќи нови епизоди честопати се менува целата психологија на ликот ад хок, за подобро да одговара на претстојните настани. Смирениот и резервиран лик на почетокот, при крајот се претвора во одмаздив и насилен, споредниот лик се истакнува на прв план, а главниот јунак, за кој веќе сме успеале да се приврземе, губи значење или сосема исчезнува, на наша најголема ужасеност.

Потенцијалното настанување на следна сезона создава неопходност од отворени краеве, во кои нема шанса да се појави и да се огласи до крај онаа таинствена катарза, која беше доживување на внатрешната трансформација, на исполнетост, на сатисфакција од учеството во чинот на раскажувањето. Таков вид комплицирање и незавршување, постојано одложување на наградата, каква што е катарзата, предизвикува зависност и хипнотизира. Испрекинатата фабула измислена многу одамна и позната од приказните на Шехерезада се врати во сериите во голем стил, менувајќи ја нашата чувствителност и носејќи

пречудни психолошки ефекти, отцепувајќи нè од сопствениот живот и хипнотизирајќи нè небаре стимуланс. Истовремено серијата влегува во еден нов, развлечен и неподреден ритам на светот, во неговата хаотична комуникација, во неговата непостојаност и променливост. Оваа форма на раскажување, веројатно, денес со сета творечка сила бара нова формула. Во таа смисла во серијата се одвива сериозно работење врз нарациите на иднината, врз приспособување на раскажувањето на новата реалност.

Но, пред сè, живееме во наплив од информации спротивставени едни на други, кои заемно се исклучуваат, кои се борат и со заби и со нокти.

Нашите предци верувале дека пристапот до знаење ќе им донесе на луѓето не само среќа, добробит, здравје и богатство, туку ќе создаде рамноправно и праведно општество. Тоа што, според нив, му недостасувало на светот била општата мудрост што доаѓа од знаењето.

Јан Амос Коменски, голем педагог од XVII век, го исковал терминот „пансофија“, во кој ги опфатил идеите за можна омнисценција, универзално знаење, кое во себе ќе го собере секое можно спознание. Тоа бил, пред сè, и сон за знаење достапно за секого. Нема ли достапот на информации за светот да го претвори неписмениот селанец во мислечка единка свесна за себе и за светот? Нема ли знаењето на дофат на раката да предизвика луѓето да станат промислени и паметно да си го насочат животот?

Кога настана интернетот, се чинеше дека овие идеи конечно ќе можат да се реализираат во целост. Википедија, на која ѝ се восхитувам и ја поддржувам, би можела да му изгледа на Коменски, како и на многу мислителите од тој правец, како исполнување на сонот на човештвото – еве, создаваме и добиваме огромни резерви на знаење, кое непрекинато се надополнува, освежува и е демократски достапно, практично од секое место на Земјата.

Исполнетите соништа честопати нè разочаруваат. Испадна дека не сме во состојба да го издржиме тоа огромно количество на знаење, кое наместо да обединува, обопштува и ослободува – создава разлики, дели, затвора во стаклени свона, создава многу приказни кои не се надоврзуваат едни на други или се сосема непријателски настроени меѓусебно, се антагонизирачки.

Освен тоа, интернетот потчинет сосема без размислување на пазарниот процес и предаден на играчите – монополисти, управува со гигантски количества податоци, кои воопшто не се искористени „пансофиски“, за широк пристап кон знаење, туку спротивно, служејќи му, пред сè, на програмирањето на однесувањата на корисниците, што и го дознавме од аферата Кембриџ Аналитика.

Наместо да ја слушнеме хармонијата на светот, слушнавме какофонична на звуци, неподнослив шум, во кој очајно се обидуваме да начуеме барем и најтивка мелодија, барем и најслаб ритам. Парафразата на Шекспировиот цитат како никогаш досега ѝ одговара денес на таа какофонична реалност: интернетот е сè почесто приказна на идиот, исполнета со бес и викотница.

И истражувањата на политиколозите, за жал, се спротивни на интуициите на Јан Амос Коменски, засновани на убедувањето дека што повеќе е распространето достапното знаење за светот, толку повеќе се служат политичарите со разумот и преземаат промислени одлуки. Изгледа дека тоа воопшто не е толку едноставна работа. Знаењето може да притиска, а неговата комплексност и нееднозначност предизвикува настанување на разни видови одбранбени механизми – од спротивставување и истиснување, па сè до бегство кон едноставните принципи на упростувачко, идеолошко, партиско размислување.

Категоријата на **фејк њуз и фејк апови** поставува нови прашања за тоа што е фикцијата. Читателите кои многупати биле измамани, дезинформирани или измајтапени, полека добиваат една специфична нервна идиосинкразија. Реакцијата на таквата замореност од фикцијата може да биде огромниот успех на нефиктивната литература, која во овој голем информативен хаос извикува над нашите глави: „Ви ја раскажувам вистината, само вистината“. „Мојата приказна е заснована на факти!“.

Фикцијата ја изгуби довербата на читателите, кога лагата стана опасно оружје за масовно потчинување, и покрај тоа што и натаму е примитивен инструмент. Премногу често се среќавам со она прашање полно со неверување: „Вистина ли е тоа што сте го напишале?“ Во тие случаи секојпат имам впечаток дека тоа го предвестува крајот на литературата.

Ова невино прашање, од гледна точка на читателот, за писателските уши звучи навистина апокалиптично. Што да одговорам? Како да го објаснам онтолошкиот статус на Ханс Касторп, Ана Каренина или Вили Пун.

Го сметам таквиот вид читателска љубопитност за цивилизациско назадување. Тоа сакатење на вештината за повеќедимензионално (конкретно, историско, но и симболично и митско) учествување во синцирот на настаните наречен наш живот. Животот го прават настаните, но само тогаш кога успеваме да ги интерпретираме, да се обидеме да ги сфатиме и осмислиме, тие се претвораат во искуство. Настаните се факти, но искуството е нешто сосема друго. Тоа, а не настанот, е материјата на нашиот живот. Искуството е факт подложен на интерпретација и содржан во сеќавањето. Се надоврзува и на една основа која ја имаме во умот, на длабоката структура на значења на која знаеме да го распнеме нашиот сопствен живот и добро да го погледнеме. Верувам дека улогата на една таква структура ја врши митот. Митот, како што е познато, никогаш не се случил, но се случува постојано. Денес веќе функционира не само низ авантурите на античките јунаци, туку се провлекува и во сеприсутните и најпопуларни приказни на современото кино, игрите, литературата. Животот на жителите на Олимп се преселил во Династија, а херојските дела на јунаците ги игра Лара Крофт.

Во оваа жестока поделба на вистина и лага приказната за нашето искуство, што ја создава литературата, има своја сопствена димензија. Никогаш посебно не сум се воодушеувала на разграничувањето на фикција и нефиктивност, освен, можеби, ако го прифатиме само како декларативно и почесно. Во морето од многу дефиниции на фикцијата, најмногу ми се допаѓа онаа која е еднозначно најстара и потекнува од Аристотел. **Фикцијата е секогаш некаков вид вистина.**

Приклонета сум и кон разликувањето на односот спрема фабулата, која ја направил писателот и есеист Едвард Морган Форстер. Тој напишал дека кога велиме „Умре мажот, а потоа умре жената“ – тоа е соопштение. Кога, пак, велиме „Умре мажот, а потоа од жал умре и жената“ – тогаш имаме фикција. Секоја фабуларизација е премину-

вање од прашањето – „Што се случило потоа“ до обид тоа да се сфати, заснован на нашето човечко искуство: „Зошто се случило така?“

Литературата започнува од ова „Зошто?“, дури и ако треба на тоа прашање без прекин да одговараме со вообичаеното: „Не знам“.

Па така, литературата поставува прашања на кои не може да се одговори со помош на Википедија, бидејќи излегува надвор од самите факти и настани, повикувајќи се директно на тоа како ние нив ги доживуваме.

Сепак е можно романот и литературата, воопшто, пред наши очи да стануваат нешто сосема маргинално во однос на другите начини на раскажување. Можно е важноста на сликата и новите форми на директно пренесување на искуството – киното, фотографијата, виртуелната реалност и аугментираната реалност – да стане сериозна алтернатива за традиционалното читање. Читањето е мошне комплициран психолошки процес на перцепција. Со други зборови: Најпрвин најнедофатливата содржина е концептуализирана и вербализирана, претворана во знаци и симболи, а потоа следи нејзиното „декодирање“ наназад, од јазик на искуство. Тоа бара извесна интелектуална компетенција. А пред сè, бара внимание и сконцентрираност, вештини кои се сè поретки во денешниот крајно дефокусиран свет.

Човештвото има поминато долг пат низ начините на пренесување и споделување на сопственото искуство, од оралноста, претставена со жив збор и човечко сеќавање, до револуцијата на Гутенберг, кога приказната била широко распространета со посредство на писмото и на тој начин утврдена и кодифицирана, а и станува возможно да се умножува без промени. Најголемото достигнување на таа промена бил моментот во кој мислењето како такво сме го поистоветиле со писмото, односно конкретниот начин на употребувањето на идеите, категориите или симболите. Денес – јасно е – стоиме пред слична значајна револуција, кога искуството може да биде пренесено директно, без помош на печатениот збор.

Веќе нема потреба да се води дневник на патувањето, кога може да се фотографира и да се испраќаат тие фотографии со помош на социјалните мрежи низ светот, веднаш и секому. Нема потреба да се пишува писмо, кога е полесно да засвониш. Зошто да се читаат дебели

романи, кога може да се задлабочиш во серија? Наместо да излезеш во град, за да се расположиш со пријателите, подобро е да играш игра. Да посегнеш по автобиографија? Нема поента, штом веќе го следам животот на ѕвездите на Инстаграм и знам сè за нив.

Денес веќе не е сликата најголемиот противник на текстот, како што уште мислевме во XX век, загрижени за влијанието на киното и телевизијата. Ова е сосема поинаква димензија на искусување на светот – која делува директно на нашите сетила.

3. Не сакам овде да скицирам некаква целокупна визија на кризата на раскажувањето на светот. Сепак, честопати ме мачи чувството дека на светот нешто му фали. Дека искусувајќи го преку екраните, преку апликациите, станува некако нереален, далечен, дводимензионален, чудно неопределен, и покрај тоа што стасувањето до секоја конкретна информација е зачудувачки лесно. Проблематичното „некој“, „нешто“, „некаде“, „некогаш“ денес може да биде поопасно отколку многу конкретните и определени идеи разгласувани со апсолутна сигурност – земјата е рамна, вакцините убиваат, климатското затоплување е глупост, а демократијата во многу земји не е загрозна. „Некаде“ се дават некакви луѓе, обидувајќи се да го преминат морето. „Некаде“ веќе „некое“ време трае „некаква“ војна. Во напливот информации поединечните соопштенија ги губат контурите, се распрснуваат во нашето сеќавање и стануваат нереални, исчезнуваат.

Преплавеноста со слики на насилство, глупост, суровост, говор на омраза, очајно се урамнотежуваат од сите „добри вести“, но тие не се во состојба да го зауздат доминантниот впечаток, кој е тешко дури и да се вербализира. **Нешто со светот не е како што треба.** Тоа чувство, на времето резервирано само за невротичните поети, денес станува епидемија на неопределеност, на немир што се цеди отсекаде.

Литературата е една од малкуте области, кои се обидуваат да нè додржат на конкретниот свет, бидејќи по својата природа е секогаш „психолошка“. Затоа што се концентрира на внатрешните причини и мотиви на ликовите, го обзнанува нивното искуство кое само на тој начин му е достапно на друг човек или го провоцира Читателот на психолошка интерпретација на нивните однесувања. Само литературата е во состојба да ни овозможи да навлеземе длабоко во животот

на друго суштество, да ги разбереме неговите причини, да ги делиме неговите чувства, да ја преживуваме неговата судбина.

Приказната секогаш се плете околу смислата. Дури и ако не го изразува тоа директно, дури и кога програмски се одрекува од барањето на значењето, фокусирајќи се на формата, на експериментот, кога одигрува формален бунт, барајќи нови изразни средства. Читајќи дури и една типична бихевиористичка и оскудно напишана приказна, не можеме да се воздржиме од прашањата: „Зошто така се случува?“, „Што значи тоа?“, „Каква е смислата на тоа?“, „Кон што води тоа?“ Можно е и дури нашиот ум да еволуирал кон приказната како процес на давање смисла на милионите потстреци кои нè опкружуваат и дури и за време на сонувањето непрекинато и неуморно ги плете своите нарации. Па така, приказната е подредување во времето на бесконечно количество информации, одредувајќи ги нивните врски со минатото, сегашноста и иднината, откривање на нивната повторливост и нивно средување во причинско-последичните категории. Во таа работа учествуваат и разумот, и емоциите.

Ништо чудно што едно од најраните откритија што ги направиле приказните бил фатумот, кој освен тоа што секогаш им се појавувал на луѓето како страшен и нечовечки, во реалноста, сепак, воведувал ред и непроменливост.

4. Почитувани Дами и Господа,

Жената од сликата, мојата мајка, на која сум ѝ недостасувала, иако уште ме немало, неколку години подоцна ми читаше бајки.

Во една од нив, од Ханс Кристијан Андерсен, чајникот фрлен на буниште се жалел дека бил сурово третиран од луѓето – се отарасиле од него, веднаш штом му се откачила рачката. А можел, нели, уште да им служи, да не биле луѓето толку совршени и педантни. Го поддржувале други расипани предмети, плетејќи вистински епски приказни од својот мал предметен живот.

Како дете, ја слушав оваа бајка со заруменети образи и со солзи во очите, бидејќи длабоко верував дека предметите имаат свои проблеми, чувства, па дури и некој социјален живот, сосема споредлив со нашиот, човечки. Чиниите во креденецот можеа меѓусебно да си разговараат, кујнскиот прибор во фиоката претставуваше нешто како семејство.

Слично на тоа, животните беа таинствени, паметни и самосвесни суштества, со кои отсекогаш сме биле духовно поврзани и со кои сме имале големи сличности. Но и реките, шумите, патиштата имаа свој бит – беа живи суштества, кои го мапираат нашиот простор и градат чувство на припадност, таинствен дух на просторот. Беше жив тој пејзаж, кој нè опкружуваше, и Сонцето и Месечината и сите небесни тела. Целиот видлив и невидлив свет.

Кога почнав да се сомневам во тоа? Во својот живот барам некој момент во кој како со едно кликнување сè стана поинакво, помалку нијансирано, поедноставно. Шепотот на светот замолкна, го заменија градските вреви, бучењето на компјутерите, грмењето на авионите што прелетуваат над глава и мачниот бел шум на океаните информации.

Од еден момент во својот живот почнуваме да го гледаме светот во фрагменти, сè одделно, во парчиња оддалечени едни од други небаре галаксии, а реалноста во која живееме нè убедува дека е така: докторите нè лечат според специјалноста, даноците немаат врска со чистењето на снегот од патот по кој одиме на работа, ручекот никако не е поврзан со големите фарми за одгледување животни, а новата блуза со грозните фабрики некаде во Азија. Сè е меѓусебно одделено, живее посебно, без врска.

За да ни биде полесно да го поднесеме тоа добиваме броеви, идентификатори, картички, грди пластични идентитети, кои се обидуваат да нè редуцираат до употреба на некакво си едно делче од таа целина, која веќе сме престанале да ја гледаме.

Светот умира, а ние тоа не го ни забележуваме. Не забележуваме дека светот станува збир на предмети и настани, мртов простор во кој се движиме осамени и изгубени, развејувани од нечии одлуки, заробени од неразбирливиот фатум, со чувство дека сме играчка на големите сили на историјата или на случајноста. Нашата духовност исчезнува или станува површна и ритуална. Или едноставно стануваме следбеници на едноставните сили – физички, општествени, економски, кои нè движат како да сме зомбиња. И во таков свет навистина сме зомбиња. Затоа копнеам по оној свет на чајникот.

5. Цел живот ме фасцинираат заемните мрежи на врски и влијанија, за кои најчесто не сме свесни, но ги откриваме случајно, како зачу-

дувачки сплет на околности, преклопување на судбината, сите оние мостови, шрафови, случаи и споеви кои ги следев во „Галкачите“. Ме фасцинира поврзувањето на фактите, барањето ред. Во суштина – убедена сум – писателскиот ум е синтетички ум, кој упорно ги собира сите трошки, обидувајќи се од нив одново да го создаде универзумот на целината.

Како да се пишува, како да се конструира својата приказна, за да може да ја поднесе таа голема констелациона форма на светот?

Се разбира, свесна сум дека е невозможно да се вратиме на онаа приказна за светот која ја знаеме од митовите, бајките и легендите, кога пренесувана од уста до уста го држела светот да постои. Денес таа приказна би морала да биде уште повеќе многудимензионална и комплицирана. Па, знаеме во суштина многу повеќе, знаеме дека има неверојатна поврзаност на работи кои навидум се далечни едни од други.

Да се осврнеме на еден момент во историјата на светот.

Тоа е денот кога од крајбрежјето на пристаништето Палос во Шпанија, на 3 август 1492 г., се одвојува малечката каравела наречена „Санта Марија“. Со неа управува Кристофер Колумбо. Сонцето свети, по кејот уште се врткаат морнари, а пристанишните работници ги товарат на бродот последните сандаци со храна. Жешко е, но благото ветерче што дува од запад ги спасува семејствата што дошле да се збогуваат да не се онесвестат. Галебите свечено се шетаат по мовчето, будно следејќи што прави човекот.

Тој момент, кој сега го гледаме низ временска призма, довел до смрт на 56 милиони од речиси 60 милиони домородни Американци. Нивното население тогаш претставувало околу 10 проценти од целокупната населеност на земјата. Европејците несвесно донеле со себе смртоносни подароци – болести и бактерии, на кои домородните жители на Америка не биле отпорни. Освен тоа, дошло до безмилосно заробување и убивање. Уништувањето траело со години и ја променило почвата. Таму каде што некогаш растеле грав и пченка, компири и домати, на обработливите ниви навадувани на рафиниран начин, се вратил дивиот растителен свет. Речиси шеесет милиони хектари обработлива земја со текот на годините се претворила во џунгла.

Растителниот свет, регенерирајќи се, впил огромни количини јаглерод диоксид, поради што заслабнал топлотниот ефект. Тоа, пак, ја снизило глобалната температура на Земјата.

Ова е една од многуте научни хипотези кои го објаснуваат настанувањето на малата ледена епоха во Европа, која при крајот на XVI в. донела долготрајно заладување на климата.

Малата ледена епоха го сменила стопанството на Европа. Во текот на следните децении студените и долги зими, свежите лета и интензивните врнежи ја намалиле продуктивноста на традиционалните форми на земјоделието. Во Западна Европа малите семејни стопанства кои произведувале храна за сопствени потреби, се покажале како непродуктивни. Настанале бранови на глад и неопходност од специјализирано производство. Англија или Холандија кои биле најпогодени од заладувањето, не можејќи да го потчинат своето стопанство на земјоделието, почнале да развиваат трговија и индустрија. Заканата од бури ги натерала Холанѓаните да ги исушат ниските терени преплетени со канали и да ги претворат мочуришните и плитките морски зони во копно. Поместувањето на југ на распространетоста на бакаларот, катастрофално за Скандинавија, испадна корисно за Англија и за Холандија – благодарение на тоа овие држави почнале да се издигаат во големи поморски и трговски сили. Значителното оладување особено болно било почувствувано во скандинавските земји. Се прекинала врската со зелениот Гренланд и со Исланд, суровите зими го намалиле родот и завладеале години на глад и сиромаштија. Па така, Шведска го свртела алчниот поглед на југ, задавајќи се во војни со Полска (особено што замрзнал Балтикот, па било лесно да се префрли армијата преку него) и втурнувајќи се во триесетгодишната војна во Европа.

Научните усилби подобро да се разбере нашата реалност, ја претставуваат како заемно кохерентна и густо поврзана мрежа од влијанија. Тоа веќе не е само познатиот „ефект на пеперутка“, кој, како што знаеме, се заснова на тоа што минималните промени во почетните услови на некаков процес можат во иднината да дадат колосални и непресметливи резултати, туку е бесконечно количество на пеперутки и нивни крилја, постојано во движење. Моќен бран на животот, кој патува низ времето.

Откривањето на „ефектот на пеперутка“, според мене, е крајот на епохата на непоколебливата човечка верба во својата сопствена влијателност, способност за контрола, а со самото тоа и чувство на супериорност во светот. Тоа не му ја одзема на човекот неговата моќ на градител, освојувач и пронаоѓач, но сепак ни дава до знаење дека реалноста е покомплицирана од кога било претходно. И дека тој е едвај едно мало делче од тој процес. Имаме сè повеќе докази за постоење на спектакуларни и понекогаш многу изненадувачки зависности во глобални размери.

Сите сме – ние, растенијата, животните, предметите – нурнати во еден простор со кој владеат физичките закономерности. Тој заеднички простор има свој облик, а физичките закони во него длабат безбројни количества форми, кои непрекинато се надоврзуваат едни со други. Нашиот крвоток потсетува на сливните системи на реките, градбата на листот е слична на системите на човечката комуникација, движењето на галаксиите – на вртеж текушта вода во нашите мијалници. Развојот на општествата – на колонии бактерии. Микро и макроскалата покажуваат бесконечен систем на сличности. Нашиот говор, мислење, творештво не се нешто апстрактно и отсечено од светот, туку продолжение на неговите непрекинати процеси на менување на едно друго ниво.

6. Цело време овде се прашувам дали е можно денес да се пронајде основа за нова универзална приказна, целокупна, која нема да исклучува ништо, закоренета во природата, полна со контексти и истовремено разбирлива.

Можна ли е таква приказна, која би излегла надвор од некомуникативниот затвор на сопственото „јас“, која би открила поголемо пространство од реалноста и би ги покажала заемните врски? Која би знаела да се дистанцира од утврдениот очигледен и банален центар на „општо споделувани мислења“ и би успеала да ги согледа работите екс-центрично, надвор од центарот?

Се радувам што литературата чудесно си го задржа правото на секакви чудаштва, на фантазмагорија, на провокација, на гротеска и лудаштво. Сонувам за високи гледни точки и широки перспективи, во кои контекстот излегува надвор од она што би можеле да го очекуваме. Сонувам за јазик кој знае да ја изрази најнејасната интуиција, сонувам

за метафора која ги пречекорува културните разлики, и на крајот, за жанр кој ќе биде волуменозен и трансгресивен, а истовремено читателите ќе го засакаат.

Сонувам и за нов вид раскажувач – „во четврто лице“, кој, се разбира, не се сведува само на некаква граматичка конструкција, туку знае во себе да ја содржи и перспективата на секој од ликовите, како и вештината да го пречекорува хоризонтот на секој од нив, кој гледа повеќе и пошироко, кој е во состојба да го игнорира времето. Да, да, неговото постоење е возможно.

Сте се замислиле ли некогаш кој е оној чудесен раскажувач, кој во Библијата вика на цел глас: „На почетокот беше зборот“? Кој го опишува создавањето на светот, неговиот прв ден, кога хаосот бил одвоен од редот? Кој ја следи серијата на настанувањето на космосот? Кој ги знае мислите на Бога, ги знае неговите сомнежи и без да му затрепери раката ја става на хартија таа необична реченица: „И Бог виде дека тоа е добро“. Што е тоа нешто, што знае што мислел Бог?

Ако ги исклучиме сите теолошки сомнежи, може да ја прифатиме таа фигура на таинствен и сочувствен наратор како чудесна и значајна. Тоа е точката, перспективата, од која сè се гледа. Да се види сè, тоа е да се прифати како дефинитивен фактот на заемната поврзаност на работите кои постојат во целината, дури и ако тие врски сè уште не се спознаени од нас. Да се види сè означува и сосема поинаков вид на одговорност за светот, бидејќи станува очигледно дека секој потег „тука“ е поврзан со потегот „таму“, дека одлуката донесена во еден дел на светот ќе даде ефект во друг негов дел, дека разликувањето на „мое“ и „твое“ почнува да станува дискутабилно.

Па, затоа би требало чесно да се раскажува така што во умот на читателот ќе се придвижи сетилото за целост, способноста да се соединуваат фрагменти во еден урнек, откривањето во детали на настаните на цели констелации. Да се создава приказна за да биде јасно дека сите и сè е нурнато во една заедничка вообразба, која со секој вртеж на планетата макотрпно ја произведуваме во нашите умови.

Литературата има таква моќ. Би морале да ги отфрлиме тие едноставни категории на висока и ниска литература, популарна и специјализирана, да ѝ прогледаме низ прсти на поделбата на жанрови. Да се

откажеме од определбата „национални литератури“, добро знаејќи дека космосот на литературата е еден, како идејата за еден свет, за заедничка психичка реалност во која се обединува нашето човечко искуство, а Авторот и Читателот играат еквивалентна улога, првиот затоа што твори, а вториот затоа што врши непрекината интерпретација.

Можеби треба да почнеме да му веруваме на фрагментот, со оглед на тоа што фрагментите создаваат констелации, способни да опишат повеќе и на посложен начин, повеќедимензионално. Нашите приказни би можеле бесконечно да упатуваат едни на други, а нивните јунаци да стапуваат во меѓусебни односи.

Мислам дека нè очекува рedefинирање на она што денес го подразбираме под поимот реализам, како и барање на поим кој би ни овозможил да ги пречекориме границите на нашето его и да продреме низ тој стаклен екран преку кој го гледаме светот. Потребата за реалност денес, впрочем, ни е сервирана преку медиумите, социјалните мрежи, директните известувања на интернет. Можеби тоа што неизбежно нè очекува е некаков неонадреализам, одново поставени гледни точки, кои нема да се плашат да се справат со парадоксот и ќе се спротивстават на едноставниот причинско-последичен ред. Е, да, нашата реалност веќе е станата надреалистичка. Исто така сум сигурна и дека на многу приказни им е потребно препишување во нови интелектуални контексти, инспирирани од новите научни теории. Но исто така важно ми се чини дека е постојаното надоврзување на митот и целата човечка имагинација. Таков поврат на компактните структури на митологијата би можел да донесе некако чувство на постојаност во оваа неопределеност, во која живееме денес. Верувам дека митовите претставуваат ткиво на нашата психа и не можат да се игнорираат (во најдобар случај може да сме несвесни за нивното влијание).

Наскоро сигурно ќе се појави некој гениј, кој ќе биде во состојба да конструира сосема поинаква, денес веќе незамислива, нарација, во која ќе се смести сè што е суштинско. Таквиот начин на раскажување сигурно ќе нè промени, ќе ги отфрлиме старите ограничувачки перспективи и ќе се отвориме за нови, кои, впрочем, секогаш постоеле тука некаде, но сме биле слепи за нив.

Во Доктор Фауст Томас Ман пишуваше за композиторот кој измислил нов вид на тотална музика која е во состојба да го промени човечкото мислење. Но Ман не го опиша она на што би можела да се заснова таа музика, туку создаде само претстава како таа би можела да звучи. Можеби токму на тоа се заснова улогата на уметниците – да дадат предвстие на она што би можело да постои и на тој начин да направат тоа да стане замисливо. А она што е замисливо е првиот стадиум на постоењето.

7. Пишувам фикција, но тоа никогаш не се бабини деветини. Кога пишувам, мора сето тоа да го почувствувам внатре во себеси. Мора да ги пропуштам низ себе сите суштества и предмети присутни во книгата, сè што е човечко и вончовечко, живо и необдарено со живот. Секоја работа и личност мора да ја погледнам одблизу, со најголема сериозност и да ја овоплотам во мене, да ја персонализирам.

Токму за тоа ми служи сочувственоста – бидејќи сочувственоста е уметност на овоплотување, сочувствување, што значи непрекинато пронаоѓање сличности.

Создавањето приказна е бесконечно оживување, давање егзистенција на сите тие трошки на светот, какви што се човечките искуства, преживеаните ситуации, спомените. Сочувственоста го персонализира сето она на што се однесува, овозможува на тоа нешто да му се даде глас, да му се даде простор и време за постоење, како и за експресија. Токму таа сочувственост прави чајникот да почне да зборува.

Сочувственоста е онаа најскромна варијанта на љубов. Тоа е оној нејзин вид кој не се појавува ниту во писмата ниту во евангелијата, никој не се колне во неа, никој не се надоврзува на неа. Нема свои амблеми ниту симболи, не доведува до злосторство ниту до љубомора.

Се појавува онаму каде што со внимание и концентрација се загледуваме во друго битие, кое не е „јас“.

Сочувственоста е спонтанa и некористољубива, излегува далеку над емпатичното сочувствување. Повеќе е свесно, иако можеби и малку меланхолично, споделување на судбината. Сочувственоста е длабока заинтересираност за другото битие, за неговата кривост, неповторливост, за неговата неотпорност на страдање и на дејството на времето.

Сочувственоста ги согледува врските, сличностите и поистоветувањата меѓу нас. Таа е оној начин на гледање кој го открива светот како жив, животворен, меѓусебно поврзан, соработлив и зависен од самиот себе.

Литературата, всушност, е изградена на сочувствителност спрема секое битие поинакво од нас. Тоа е основниот психолошки механизам на романот. Благодарение на оваа чудесна алатка, најрафинираниот начин на човечка комуникација, нашето искуство патува низ времето и стасува до оние кои сè уште не се родени, а кои некогаш ќе посегнат по она што сме го напишале, што сме го раскажале за нас самите и за нашиот свет.

Немам претстава како ќе изгледа нивниот живот, што ќе стане од нив. Често мислам на нив со чувство на вина и срам.

Климатската и политичката криза, во која денес се обидуваме да се пронајдеме и на која имаме желба да ѝ се спротивставиме, со цел да го спасиме светот, не е настаната од нигде никаде. Честопати забораваме дека тоа не е некаков фатум и изневерување на судбината, туку е резултат на многу конкретни потези и на економски, општествени, светогледни (меѓу кои и религиски) одлуки. Алчноста, непочитувањето на природата, егоизмот, немањето фантазија, бескрајното натпреварување, несносењето одговорност го доведоа светот до статус на предмет, кој може да се сече на парчиња, да се употребува и уништува.

Затоа верувам дека мора да раскажувам како светот да е живо единство кое непрекинато настанува пред нашите очи, а ние негов дел – истовремено и мал и моќен.

UDC 811.163.3:005.745
UDC 811.163.3(062)
UDC 821.163.3(062)
UDC 930.85(497.7)(062)

Роза ТАСЕВСКА

Филолошки факултет „Блаже Конески“
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“
Скопје, Македонија

LI ЛЕТНА ШКОЛА НА МЕЃУНАРОДНИОТ СЕМИНАР ЗА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК, ЛИТЕРАТУРА И КУЛТУРА ПРИ УКИМ

Во организација на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура при Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје се одржа LI летна школа во Конгресниот центар во Охрид.

На свеченото отворање имаше пригодно обраќање проф. д-р Никола Јанкуловски, ректор на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје, во кое тој, по кусата беседа за улогата и значењето на оваа долгогодишна меѓународна македонистичка манифестација, на учесниците им посака плодна работа, нови успеси и пријатен престој во Охрид.

Во продолжение се промовираа: Зборникот со предавања на XLVII Семинар за македонски јазик, литература и култура и на Зборникот од XLV Меѓународна научна конференција. Промотор беше проф. Елка Јачева-Улчар и учебниците по македонски јазик за почетно, средно и напредното рамниште, како и учебникот по македонска литература наменети за учесниците на Летната школа. Промотор беше проф. д-р Анета Дучевска, декан на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ при УКИМ.

По речиси една деценија Летната школа повторно се одржува во месец август (4 - 23 август 2019 година), како што беше традиција од нејзините почетоци во 1968 до 2009 година. Од 2010 до 2018 Летната школа на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература

и култура во поголемиот дел од нејзиното времетраење се одржуваше во месец јуни, период во кој на повеќето странски универзитети, па и на УКИМ сè уште има настава или испитни сесии. Затоа, не е случајно што летните курсеви по јазик во повеќето земји (Хрватска, Чешка, Германија итн.) се одржуваат во месец јули и август. Се надеваме и посакуваме повеќе да не се експериментира со периодот и со времетраењето на оваа важна манифестација за македонскиот јазик, литература и култура.

Годинешнава ЛП летна школа во периодот од 4 август до 23 август 2019 година ја посетуваа 75 учесници од 20 земји и тоа: од Австрија, Германија, Грција, Италија, Канада, Кина, Р.Кореја, Полска, Романија, Русија, САД, Словачка, Словенија, Србија, Турција, Унгарија, Франција, Хрватска, Чешка и Шпанија.

Според степенот на познавање на македонскиот јазик тие беа распределени во курсеви за соодветно рамниште: почетен, среден и курс за напреднати. Во рамките на курсот за напреднати можеа да изберат јазик, литература или превод. Сите овие курсеви, обопштени како лекторски вежби, ја претставуваат основата, стожерот на Летната школа. Тие се одржуваат секојдневно од 9 до 12 часот и се задолжителни за сите учесници. Оваа година курсот за почетници го водеа м-р Билјана Стојановска, д-р Симон Саздов, д-р Борче Арсов; курсот за средно ниво го водеа д-р Гордана Алексова, д-р Марија Паунова и курсевите за напредни ги водеа м-р Андријана Павлова по јазик, д-р Весна Мојсова-Чепишевска по литература и Роза Тасевска курсот за преведување.

И оваа година најголемиот број семинаристи беа од редот на студентите, особено почетници. Зголемувањето на бројот на почетниците во последните децении е поврзано со работата на лекторатите по македонски јазик на странските универзитетски центри. Во овој период престанаа да функционираат или се затворија речиси половина од овие македонистички центри од различни причини. Тука може да се одбележи општиот тренд на помал интерес за словенските јазици, но најголемата причина, според нас, е финансирањето. Дел од странските држави се откажаа од финансирањето, но немаше да се откажат од македонистиката доколку грижата околу тоа ја преземеше

нашата држава. Состојбата ни покажува дали ја презела или не. И овие малобројни преостанати македонистички центри се одржуваат благодарение на ентузијазмот на лекторите од Македонија кои работат во нив. А конкурираат и се ангажираат млади кадри кои не се вработени во нашата земја, за разлика од порано, кога за лектори во странските македонистички центри се избираа и се упатуваа вработени главно од Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ и дел од Институтот за македонски јазик „Крсте Петков Мисирков“. За да стане појасно треба да се видат правилниците за висината на платите на лекторите во странство при Семинарот и лекторите вработени на Филолошкиот факултет. И ова не е единствен проблем што треба под итно да се разреши за нормално функционирање на лекторатите. На пример, обезбедувањето со учебници, речници, уметничка и друга литература одамна е сведено на минимум или на нула. И тоа треба да биде грижа исклучиво на нашата земја. Значи, доколку сакаме да ги задржиме овие преостанати македонистички центри би требало нашиот УКИМ заедно со надлежните министерства сериозно да ја разгледаат состојбата на постојните лекторати и да се посветат на изнаоѓање начини за отворање нови. На пр. Хрватска, Словенија... по распаѓањето на Југославија драстично го зголемија бројот на своите лекторати и катедри во странските земји, а ние ги изгубивме Прага, Виена, Неапол, Крајова, Хале.

Зошто се осврнавме малку на лекторатите? Порано на Летната школа имаше многу малку почетници, бидејќи студентите го имаа завршено барем почетното ниво на лекторатот по македонски јазик во нивната земја. Соодветно, тие на Летната школа се запишуваа на средно или на напредното рамниште.

На годинешнава Летна школа, по подолг период, се промовираа и се користеа во лекторската настава и четири нови учебници за секое ниво по јазик и еден по литература. Автори на учебниците се: Гордана Алексова, „Лозје“ средно рамниште, Анета Дучевска, „Златоврв“, напредното рамниште, Симон Саздов, „Гешкото“ почетно рамниште, Весна Мојсова-Чепишевска, „Везилка“ македонска литература и култура. Сите во издание на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура при УКИМ во 2019 година. Учебниците

беа дочекани со радост и со задоволство и од страна на учесниците и од страна на лекторите. За часовите по преведување го избравме романот *Семеен албум* од авторката Весна Мојсова-Чепишевска (Скопје: Матица македонска, 2015, 232) и дел од романот во писма „101 живот“ од Весна Мојсова-Чепишевска и Елена Атанасиу (Скопје: Матица македонска, 2018, 370) и ги преведовме на грчки, словенечки, руски, чешки, полски и на романски јазик.

По лекторските вежби се реализираа и секојдневните тематски предавања од различни области на јазикот, литературата и културата што ги одржаа истакнати универзитетски професори и научни работници. Меѓу нив: акад. Витомир Митевски - *Прличев и хомерската ѝ поезија*; акад. Зузана Тополињска - *Околу теоретската рамка на академската грамајтика на македонскиот стандарден јазик*; проф. Људмил Спасов-Денов *на официјализирањето на современата азбука на македонскиот јазик: 5.5.1945 г. (јазична и стилстичка анализа на текстовите објавени по овој повод во в. „Нова Македонија“)*; проф. Димитар Пандев-*Слово за Охрид и охриданиите или: скица за охридскиот градски говор врз широкиот план на македонската културна општественост*; проф. Весна Мојсова –Чепишевска-*Творечкиот порив на Ацо Караманов*; проф. Ѓоко Ѓоргески - *Крајезерски созерцанија за водите во Псалмитите (Библските размислувања за водите во Псалмитите)*; проф. Катерина Велјановска, проф. Билјана Мирчевска - *Имињата во фразеологијата*; проф. Искра Пановска-Димкова - *За перфективот во македонскиот јазик*; проф. Елена Јовановска-Груевска - *Експресивната лексика во македонскиот јазик*; проф. Маја Панова - *Богомилството во македонската духовна и културна традиција*; проф. Искра Тасевска - *Поезијата на Константин Миладинов среде европскиот романтизам*; проф. Марија Паунова - *Графичките како комуникациски пораки*; проф. Гордана Алексова - *Конструктивните структури (структуриите на значење) во настава на јазик*; проф. Лидија Капушевска-Дракулевска: *Фантастичниот расказ во македонската литература*; акад. Виктор Фридман - *Важноста на балканската повеќејазичност во македонскиот јазик*.

Покрај предавањата, учесниците во попладневните термини ги следеа курсевите по избор што ги раководеа специјалисти од соод-

ветните подрачја, а преку нив учесниците имаа можност поконкретно и интерактивно да се запознаат со најновите истражувања што се предмет на нивниот интерес.

Курсевите по граматика на македонскиот јазик ги држеа: проф. Станислава Сташа Тофоска – Јаневска: *Грамајичкиите катџетории кај ллатолиите во македонскиот јазик*; проф. Гоце Цветановски: *Заменскиот систем во македонскиите дијалектии насиротии ситандардниот јазик*; м-р Бојан Петревски: *Секундарнајта иредикација во македонскиот јазик*; проф. Катерина Велјановска, проф. Билјана Мирчевска: *Фразеолоија на македонскиот јазик*; проф. Гордана Алексова: *Инијерјункцијата како иисмена форма на јазичнајта ирајмајтика*; м-р Бобан Карапејовски: *Катџеторијата оиределеност во македонскиот јазик*; проф. Тања Гочкова-Стојановска: *За наситавата ио македонски јазик како ситрански*; проф. Томислав Трневски: *Јазикот во медиумите*; проф. Марјан Марковиќ: *Културните влијанија врз дијалектнајта лексика*

Курсевите по македонска литература и култура ги одржаа:

проф. Кристина Николовска: *Поезијата на Гане Тодоровски и на Аните Појовски*; *Ипрозборието на Ситојан Тарајуза*; проф. Наташа Аврамовска: *Актуелни ипримери од македонската иоезија*; проф. Трајче Стамевски: *Жанровите во македонската народна ироза*; проф. Даворин Трпевски: *Еинографиа на обредните иоворки во итрадицискајта култура на Македониите*; *Македонија во очите на ситранските истражувачи: Еинолоот Јозеф Обремски во иределот Порече*; проф. Мишел Павловски: *Драмскоито иворешиво на Горан Ситфановски*; проф. Маја Панова: *Историско-културолошкиот конитинуитет на монашитвоито во Македонија*; проф. Соња Стојменска-Елзесер: *Моиитвоит на социјалнајта иравда во македонската современа иоезија*; проф. Владимир Мартиновски: *Кусите форми во македонската лиитерајтура*.

Во вечерните часови беа предвидени термини за презентации, промоции и интерактивни настани со кои се збогати научната и културната понуда за учесниците, како, Поетската ноќ во Велестово, Вечер со млади македонски поети, промоција на изданието *Дојди во Охрид (Антолоија на иесни за Охрид)* во издание на Општина Охрид, промотори: акад. Ала Шешкен и д-р Димитрија Ристески.

Во овие термини се одржуваше и Курсот за народни ора и песни што го водеа: Кристина Здравковска, Благоја Јовановски од АКУД „Мирче Ацев“.

Во делот на програмата предвиден за екскурзии и за посета на културни споменици, на 11 август 2019 (недела) беше реализирано едно патување со автобус до манастирскиот комплекс „Св. Наум“ со пригоден предавање проф. Ѓоко Ѓоргески - *Крајезерски созерца- нија за водиие во Псалмиите (Библскиите размислувања за водиие во Псалмиите).*

Во рамките на Семинарот, на 23 и 24 август се одржа XLVI меѓународна научна конференција на која македонските од странство и од нашата земја ги презентираа своите најнови истражувања од областа на македонистиката.

Надежда ЛАИНОВИЋ СТОЈАНОВИЋ

Филозофски факултет у Нишу

Србија

СЕЋАЊЕ НА СЛАВИСТУ, МАКЕДОНИСТУ, ЈУЛИЈУ БЕЉАЈЕВУ

Са великом тугом сам прочитала текст који је публикован на сајту Института за славистику РАН (Сайт Институт славяноведения Российской Академии Наук, Новости, 2020-06-16) под насловом *Ушла из жизни Юлия Дмитриевна Бељаева*, а који ми је 23. 6. 2020. проследила Јулијина ћерка др Марјам Керимова виши научни сарадник у Институту етнологије и антропологије РАН, Москва.

«16 јуња 2020 г. на 94-м году жизни скончалась многолетний сотрудник Института Юлија Дмитриевна Бељаева.

По окончању филолошког факултета МГУ у 1950 г. она поступила у аспирантуру Института славяноведения и балканистики АН СССР, где заштитила кандидатску дисертацију и радила до 1990 г., пројидя путј от аспирантки до старшег научног сарадника.

Основним објектом истраживања Јулије Дмитриевне била историја србског литературе XVIII–XX вв. и историја југославјанских литературе у целом. Им, у частности, била посвјашена монографија Ј.Д. Бељаеве - «Литературе народоу Југославје у Русији. Последња четвртј XIX в. начало XX в.», М.: Наука, 1979.

Она јављалася почетним членом-сарадником Матице Србског (Нови Сад), членом редколлегии реда институтских издања, у том числе била ответственным редактором савместног труда «Русско-србские литературные связи XVIII – начала XIX века» (М.: Наука, 1989). Јулија Дмитриевна била и блестящим переводчиком-синхронистом, неоднократно сараждала делегации правителственних деятелей СФРЈ,

приезжавших в Россию. Кроме того, Ю.Д. Беляева являлась крупным специалистом по македонской литературе, автором многочисленных статей по той проблематике и 2-х глав в труде «История литератур народов Югославии XX в.». Она снискала большое уважение и благодарность македонских писателей и литературоведов тем, что донесла в переводе на русский язык многочисленные произведения поэзии и прозы классиков македонской литературы (Кочо Рацин, Живко Чинго, Гане Тодоровски, Славко Яневски и др.). Ею были также выполнены и переводы классиков сербской литературы, например М. Павича, М. Лалича и других.

«Овај текст пишем из пијетета према великом, поштенем Човеку са великим словом која је све у животу радила из уверења, без трунке политиканства. Имала је свој став и чврст карактер. Она је прва из Института писала о македонској књижевности и бавила се превођењем са македонског на руски језик. Ако се о томе не буде писало, пашће у заборав».

Мој први сусрет са Јулијом Бељајевом био је на Филозофском факултету у Скопљу где је она допутовала из Москве из Института за славистику РАН на коме је била у звању виши научни сарадник ради успостављања контаката и истраживања македонске књижевности. Тада се упознала са мојим оцем проф. Андријом Лаиновићем који се после докторирања на Сорбони са целом породицом преселио са Цетиња у Скопље и био изабран за професора на Групи за историју народа Југославије. Позвао ме је и рекао јој да сам ја његова ћерка, студент прве године на Групи за славистику која је убрзо преименована у Групу за руски језик и руску књижевност. Од тада датира наше пријатељство и сарадња. Захваљујући њој ја сам добијала књиге из руског језика и књижевности. Многе књиге, речнике, граматике руског језика, књиге посвећене истраживањима стваралаштва руских писаца поклањала ми је из своје богате библиотеке или куповала у московским књижарама. Проф. Милан Ђурчинов предавао је Пушкина, Толстоја, Чехова, Достојевског, Пастернака, Мајаковског и неке совјетске писце, али сам због одласка из Скопља многе савремене писце спремила самостално на основу литературе коју сам набављала из Москве од

Јулије Бељајеве. Ја и мој супруг смо јој са захвалношћу слали књиге које су њој биле потребне.

Захваљујући том пријатељству, ја сам још као студент далеке 1968. године отпутовала у Русију и после једномесечног боравка код рођака мог мужа Мирољуба Стојановића и похађања часова руског језика и књижевности у средњој школи и на факултету у Черњигову, била њен гост у Москви. Нисам могла да замислим да будем у СССР-у, а да не посетим Москву. Она ме је позвала и тако сам једино и могла у то време да приватно променим место боравка. Због тога сам јој била неизмерно захвална. У исто време у Санкт Петербургу и у Москви на службеном путу била је и моја пријатељица, глумица Вукосава Донева са којом сам у Скопљу спремала испите из јужнословенских књижевности. Она је посећивала Јулију и, пошто је увек имала по две бесплатне карте за разне спектакле у Москви, ја сам за десетак дана проведених у Москви седам пута заједно са Вуком гледала представе у разним позориштима. То је незаборавно искуство којим сам се поносила целог живота.

Током више деценија ми смо се виђале у Скопљу, Београду и Москви. Она је била и на семинарима за македонски језик у Охриду. Кад год сам била на усавршавању руског језика у Москви и на многим симпозијумима и конгресима, увек сам знала да је ту моја искрена пријатељица Јулија и да се на њу могу ослонити. Својом љубављу према тадашњој Југославији, Јулија је од малих ногу задојила своју ћерку, па се наше дугогодишње пријатељство пренело и на њу. Виђале смо се у Нишу, Пироту, Београду, Охриду, на мору у Црној Гори као и у Москви и њеној дачи у близини Москве.

Јулија Бељајева, кандидат филолошких наука, бавила се словенским писцима, посебно македонским и српским и као признати македониста сарађивала са мојим супругом Мирољубом Стојановићем, дугогодишњим професором македонске књижевности на Групи за српски језик и књижевност на Филозофском факултету у Нишу, почасним професором Универзитета у Скопљу и добитником Рациновог признања.

По речима њене ћерке Марјам Керимове после одласка у пензију Јулија је већину својих књига поклонила младој перспективној колегини Марији Проскурниној Борисовној која се запослила у истом

Институту славистике Руске Академије Наука и успешно наставила да се бави македонском књижевношћу.

15. децембра 2016 г. Јулија Бељајева ми је после упокојења мог супруга написала писмо, честитку за Нову 2017. годину, иако је тада имала скоро 90 година. Она се уствари тим писмом враћала у прошлост и са мном опраштала:

«Дорогая моя, родная Наденька!
... Ты, моя милая подружка с 60 х годов – вот уже 56 лет как мы знакомы и близки. Я вспоминаю твоего папу, с которым разговорились случайно в Скопском Университете, твою маму, как я у Вас однажды ночевала. Все прошлое стоит перед глазами иногда, вызывая слезы и горечь утрат... Споменула је и Миролуба кога је веома поштовала: "...А вот Мича бедный мог бы жить и жить,... у него **голова на плечах уникальная**, а он так быстро ушел... Целую тебя и твоих близких крепко. Держись детка и будь здорова. Твоя Юля, старая и больная насквозь старуха благословляет тебя и все хорошее, что связано с Тобой и Мичей, но что делать? Жизнь не бесконечна... и ничего от нас не зависит... Прощай, моя милая душечка!»

Убрзо после мог одговора и захвалности за топле искрене речи:

«Дорогая, любимая Юля,
Твое письмо дышит добротой и любовью ко мне, к моим близким, которых больше нет в живых и к моим родным, которые мне помогают дальше жить.
Я восхищена Твоей памятью, Твоим стилем, грамотностью, орфографией. Ты молодец и всем нам хочется, чтобы Ты еще жила на долгие годы и вдохновляла нас своим умом и воспоминаниями.
Спасибо за все, что Ты за нас сделала и за то, что Ты есть.
Всего самого наилучшего!
Твоя многолетняя подруга
Надежда Лаинович Стоянович – Надя»

8. 2. 2017. добила сам писмо од њене ћерке Марине у коме ми пише да је Институт обележавао седамдесету годишњицу од оснивања. Поред осталих званица: «Там был посол Македонии. Очень симпатичный молодой Гоце Караянов. Я ему сказала, что маме исполняется в мае 90 лет и я бы хотела, чтобы в Македонии опубликовали что-то о ней.

Он с радостью согласился. Мама сейчас пытается (хотя ей это очень трудно) написать что-то о себе и македонистике, своих переводах и т.п. М.б. получится как воспоминания. Если это удастся, то попрошу и тебя куда-то это пристроить (в журнал?)! “

Од тада се у Македонији није публикувао неки рад о Јулији, али су Иван Доровски, Максим Каранфиловски и Роза Тасевска у коауторству припремили краћи текст о Јулији Бељајевој који је публикуван на стр. 10 у Лексикону на странски македонисти, Скопје, 2008. године.

Вишедеценијско пријатељство три породице из разних словенских земаља заснивало се и на интересовањима за сличне научне области: мој отац историчар који се као професор бавио истраживањем историје балканских земаља, Јулија слависта која се бавила српском и македонском књижевношћу, мој супруг Србин, македониста и русофил који се бавио македонском књижевношћу и упоредним истраживањем јужнословенских књижевности, и ја, професор руског језика и страни македониста која сам се бавила компаративном анализом руског, српског и македонског језика. Све нас је повезивала љубав према Македонији, словенским народима, језицима и културама, а то се доказује великим бројем публикованих превода са македонског на руски и обратно, са руског на српски и обратно, са македонског на српски и обратно.

Током 2013. године Јулијина ћерка је уз консултације са мајком написала приказ о књизи стихова Стјепана Ивановича Чахотина коју је приредио М. Стојановић, а чији аутограф на руском језику смо у коауторству дешифровали и превели на српски језик. Приказ је публикуван под насловом, *Уникална поетическа находка сербских истражователѝ* (Чахотин С. И. *У Србији и о Србији*, Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу, Ниш 2012) у часопису „Руски јазык за рубежом“ (Москва), номер 3 (2013), стр. 103–105.

Јулија није могла да присуствује промоцији ове књиге организованој у Дому руског зарубежја „Солжењицин“ 2015. године, али се њено присуство осећало у речима које је изговорила њена ћерка са којом настављам искрено пријатељство које је укоренила њена мајка Јулија Бељајева.

Њено име заувек ће остати у мом сећању и у сећању њених пријатеља и колега из Македоније и Србије.

АЛБУМ

24.05.2009 година, Плакета на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ за меѓународна научна афирмација на УКИМ

На Меѓународната научна конференција, одржана на Институтот за славистика при Руската академија на науките во Москва, 2013 год. со акад. Ала Шешкен и проф. д-р Науме Радически

Со колешките и колегите од Катедрата за славистика на Меѓународниот научен собир „Предизвици на славистиката во 21 век“ во 2017 г.

15.06.2017 година, Благодарница за значаен придонес за развојот и афирмацијата на рускиот јазик и на руската книжевност

Меѓународна научна коференција во Охрид, јуни 2012 година, проф. Димитар Пандев, проф. Димитрија Ристески и акад. Милан Гурчинов.

Филолошки факултет „Блаже Конески“
Бул. „Гоце Делчев“ бр. 9а, 1000 Скопје

тел: /02/ 32 40 400
факс: /02/ 32 23 811

www.flf.ukim.edu.mk

